

Alapi Gyula
(1872–1936)
révkomáromi művelődéstörténész,
régész, genealógus, levéltáros,
múzeum- és könyvtárigazgató
írásaiból

Összeállította és sajtó alá rendezte:

Gazda István, Hidvégi Violetta, Virág Jenő

A 2000-ben a Castrum Könyvek 7. köteteként megjelent munka bővített változata

A kötet szakszerkesztése
a Magyar Tudománytörténeti Intézetben készült

A kiadvány eredeti címe:
Alapi Gyula: Komárom vármegye kultúrtörténetéből

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
KERNSTOK KÁROLY MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY

TATABÁNYA, 2000

TARTALOMJEGYZÉK

Elődök a tájon

A kamocsai cölöpépítmények
Brigetio
Lovasnomád sírok a Vág-Duna alsó-csallóközi jobb partján

A morva-cseh és magyar érintkezés a magyar középkor végéig

A csallóközi halászat történetéből

Hadviselés és hazaszeretet

Vérdíj a Rákócziak fejére
Katonaság és polgárság
Az 1684-i budai táborozás történetéhez
Az utolsó inszurrekció
Az utolsó nemesi felkelés és József nádor levele Komárom vármegyéhez
Katonasor 1809-ben
Komáromi vésznapok
Egy választás számokban

Bűn és bűnhődés

Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében
Házasságtörő büntetése 1736-ban
A kettős házasság büntetése 1743-ban

Jókai körül

Patkós Körmendiné (A Jókai emlékkönyvből)
A szülőföld Jókai regényeiben
A komáromi fiú. Epizódok Jókai életéből

A magyar nyelv dicsérete

Magyar nyelv a vármegyében
A nesz mélyi bírák esküje
Szenci Molnár Albert komáromi predikátorsága
Szlovenszko irodalmi élete
Nyomdatörténeti kiállítás Komáromban

Komárom vármegye jelesei

Akiknek működése a magyar kultúra terén maradandó nyomokat hagyott

Komárom vármegye közművelődésének, könyvtárainak és sajtójának történetéből

Függelék

A szövegben előforduló különleges kifejezések magyarázata
A sajtó alá rendezés elvei

Elődök a tájon

A kamocsai cölöpépítmények¹

A költő mondja a hazai rögről, hogy ápol s eltakar, csakugyan betakarja már hosszú évezredek sora óta az embert és műveit. Hogy mi mindent takar el ez a föld, azt csak sejtjük, mikor egy-egy lelet napfényre kerül: hol a szántóvető eke-vasa dobja ki régi helyéből, hol folyómedrekből halásszák ki, hol meg építéskor, mély ásás alkalmával kerül napfényre. A Kamocsán csak igen kis részében feltárt lelet a ritkábbak sorába tartozik. Nincsen róla tudomásunk, hogy a mai Szlovenszkó területén cölöpépítményt tárt volna fel az emberi véletlen, vagy az emberi tudomány, és így a kamocsai lelet érdekessége kétségtelen. De azzá teszi tudományos értéke is. A lelet feltárásának története a következő.

A Vágbalparti Ármentesítő Társulat 1934 nyarán Kamocsa község fölött, közvetlenül a Vág bal partján szivattyútelepet létesített, mely hatalmas teljesítményű gépekkel felszerelve a belvizeket van hivatva kiemelni és a Vágba juttatni. A belvizek felgyűjtését egy a Tótmegyer alól, az ottani csatornával összeköttetésben álló új csatorna biztosítja, melyet Andód és Kamocsa közt 1931 őszén ástak ki gútai, majd szimői földmunkások. A kamocsai szivattyútelephez közel, mintegy fél kilométer távolságban a munkások a kb. három méter mély csatorna fenekén és rézsűjén is, elkorhadtt, de azért még elég szilárdan a földbe vert cölöpökre akadtak. Engem Juhász István szimői plébános úr értesített erről és azonnal kimentem a helyszínére, ahol a munkások már a cölöpöket kidöntögették, de a helyeiket megmutatták.

A munkafelügyelőt figyelmeztettem, hogy ha a további csatornameder ásás újabb cölöpöket hoz napfényre, azokat ne engedjék kidöntögetni. Az ott dolgozó munkások véleménye szerint valami öreg hídnak voltak ezek a tölgyfa cölöpök lábai, melyek korhadtt állapotban is 20–25 cm átmérőjű, valaha igen erős és nagy teherbírású tartó alkotórészt mutattak. A munkásokhoz kérdéseket intéztem, hogy mit találtak a cölöpök közelében, akadtak-e csontokra, esetleg halszállkára, edények cserepeire, amire csaknem mind igenlő választ kaptam, sőt az egyik előadta, hogy egy kis bronz lánczsavéget is talált valamelyik cölöpbe szúrva. Ezekből a körülményekből kétségtelennek találtam, hogy cölöpépítmény nyomaira akadtak és most már az volt a kérdés, hogy annak korát határozzuk meg. Ezt csakis az előfordult leletekből lehetett megállapítani.

A kamocsai határnak ez a része, ahol a csatorna megy végig, vízjárta, iszapos terület, ami érthető abból, hogy a Vág évezredekken keresztül szabadon öntötte el és hordta reá televény iszapját. Hogy csakugyan vízjárta hely, azt mutatja ősi neve is: Nagy Veiz vagyis nagy vejsze (nagy halfogó), ősrégi alakja a rekesztő halászatnak. Ez a szó már Árpád-kori oklevelekben is sűrűn fordul elő és a Csallóközben szélteben ismeretes volt. (...)

A dűlőnév tehát jó nyomra vezet, ezt a területet víz fődte, állóvíz, lefolyás nélkül. Hogy halban is bőves volt kétségtelen, és azért települt le mellette az ősemler, akinek terített asztala volt a Vág melléke. Csaknem kétméternyi kultúrréteg fekszik az egykori mocsárvíz szintje fölött. A csatorna medrének a rétegeződése a következő: a föld színétől le 50 cm fekete agyag; 50–110 cm ugyanaz, de darabos, kemény; 110–190 cm sárgás, helyel-közzel feketés agyag; 190–275 cm trágyás, fekete mocsártalaj. A fekete mocsártalaj már szerves anyagok rothadásából keletkezett, növények, víziállatok maradványai korhadttak el benne. A fölötte levő rétegek a Vág meg-megújuló kiöntéseinek a maradványai, a Vág völgyében olyannyira ismeretes fekete réti, a nép nyelvén a kék agyag, mely a legjobb termőtalajt szolgáltatja. Altalaja mélyebb réteggű vályogtalaj. Kamocsa község határa általában ilyen iszapos, kitűnő

¹ Forrás: Nemzeti Kultúra, 1935. No. 1–2.

termőföld, mely kerti gazdálkodásra is alkalmas. Jellemző, hogy ez a természeti kincs okszerűen kihasználva nincsen. Gyümölcsfa alig van, bolgárkertészet, rétöntözés is a jövő zenéje. Pedig ennél ideálisabb adottság el sem képzelhető.

Ezen a mocsárszélen lakott az ősember, aki itt építette fel cölöpökön álló faházikóját, mely otthonául szolgált és megvédte az esetleges emberi- vagy dúvad támadásoktól. Ilyen őstelepeket nagyon sokat tártak már fel Európában és az archeológiai tudomány azok idejét nemcsak hozzávetőleg, hanem most már pontosan meg tudja határozni. Tehát elsősorban a leletek érdekeltek. Ezeknek jó része a szimői községi és a katolikus iskolában volt felgyűjtve. Szimőn meglátogattam Khin Ferenc és Benkó Iván igazgató tanító urakat, akik készséggel mutatták azt meg.

A kamocsai leleteknek legérdekesebb darabja a szép bronz szárnyasvéső (16,5 cm hosszú, élénél 5 cm széles, a szárnyaknál 3,5 cm, a szárnyak szélessége is 3,5 cm). A másik egy bronz díszű, melyről gombjának fele hiányzik és enélkül is 26 cm hosszú, gombja alatt négy cm-nyire spirális körök díszítik 3,5 cm hosszúságban. Egy kis bronz lándzsa 13 cm hosszú, ebből köpűje 5 cm, legnagyobb szélessége 3,5 cm. A köpűn három lyuk látható, szegekkel a nyélhez való erősítésre. A köpű felső részétől a csúcsig kidomborodó bordázat húzódik. Érdekes, hogy a lándzsa olyan élesre van fenne, hogy óvatosan kell kézbe venni.

A fémtárgyak közül kapjuk a korhatározó tárgyat, a vaslándzsát, mely 24 cm hosszú, ebből köpűje 8 cm, alul a köpű átmérője 2,5 cm. Sajnos, ez a tárgy, még mielőtt konzerválásra gondolhattunk volna, felmondta a szolgálatot és darabokra töredezett magától, mert a rozsdá minden részét teljesen átítatta.

Kőtárgyakból egy kőbaltatöredék került napfényre, mely 7 cm széles, lyukánál 3 cm vastag (itt van széttörve), tompa vége 3,5 cm átmérőjű. Ezenkívül egy fekete csiszolókö, szépen koptatott és egy hasonló célt szolgáló szürke kő.

Csonttárgyak: egy átfűrt szarvasagancs kalapács, melynek hossza 19 cm és a lyukfűrésznél 7 cm széles. Szarvasagancs és őzsarv több is került elő, amelyek szintén használt házi eszközök. A hulladékok közt azután sokféle csont került felszínre, szarvas, őz és más állatok csontmaradványai, fogai.

Sajnos, a legjobb korhatározó, a keramika, szegényesen, csak töredékekkel van képviselve. Ezek közt van hatalmas gabonatartó edény széle, melynek pereme 3 cm széles, de annyira erős grafit tartalommal, hogy egyszerű lekefélés után élénk sötétszürke fényt kapott minden egyes töredék. Díszített edénycserepek is kerültek elő, melyeknek nyaka közelében erősen profilozott félgömb díszítések láthatók. Egy edénynek oldala került elő több darabban, ez rendkívül finom sötétkék színű, kemény anyagú, törési felületein látható fehérszínű vékony vonal arra enged következtetni, hogy kiegészítés előtt valamivel bevonták.

A leletek közt pipereeszköznek látszik az a kis darab okker festék, mely narancssárga színt ad és rendkívül puha anyagú.

Amint látjuk, a leletek közt a neolitikus korból származó kő és csonteszközökön kívül előfordulnak bronz tárgyak is, a még későbbi korra a vaslándzsa és a keramika enged következtetni. A vas a hallstatti korban (Kr. előtt 1000-tól) kezd el terjedni és Ausztriából egyenes útja volt a Duna völgyében. Maguk a leletek tehát erre a korra utalnak, azonban a döntő ilyen esetben az analógiák felkutatása.

Az irodalomban utánanézve elsősorban az 1901-ben a régi Bosznia területén, a Száva folyó jobb partján Donja Dolina mellett 1901-ben megkezdett ásatás, mely olyan szerencsés körülmények közt folyt le, hogy a cölöpépítmények házait tárta fel, volt figyelembe veendő. (...) A lelet a hallstatti korból a La Tène korba való átmenet idejéből származik. Az itt feltárt cölöpépítményeket a Száva gyakori áradásai alatt finom homokkal takarta be, és a homok mindent konzervált a házak faalkotórészeiből és bennük talált eszközökből, melyeknek gazdag sorozatát sikerült képekben közli a szerző. Az ismertetéshez tartozó IV. és V. táblán a kamocsai bronzleletek analógiái, majd a korhatározó vaslándzsa teljes hasonmása feltalálható

volt, amely már tiszta La Tène típus. Így tehát a kamocsai cölöpépítmények kora a Krisztus születése előtti első évezredre tehető. Csodálatos dolog és egyúttal jellemző a tölgyfa hosszantartó életére is, hogy mocsártalajban, rothadó anyagoktól körülvéve is három évezred idejének tudott ellenállni.

A feltárt leletekhez csatlakozik még, de azokkal nem függ össze, az az állatcsontváz, melyet szintén a csatornafének iszapja borított, s amelyből a *Bos priscus* alakjára ismerünk. Ezt nem merjük semmi kapcsolatba hozni a fent leírt leletekkel és a véletlen műve az, hogy valamikor – de szintén évezredekkel ezelőtt – betévedt a süppedékes ingoványba és ott pusztult el. Ezenkívül még egy rénszarvasagancs is került elő a csatornaásás folyamán az iszaprétegből.

És itt hálásan kell megemlékezni a magyar iskolák jó munkájáról, amelyeknek a leletek nagy részének összegyűjtése köszönhető. A csatornaásással foglalkozó munkások, ha találtak valamit, eljuttatták az iskolához. (...) Ennek köszönhető, hogy – mint rendszeren történni szokott – itt nem kallódott el annyi régiség a munkánál. Természetes, hogy a munkások nem időzhettek a talált tárgyak mellett, mert erre idejük sem volt, és így ez a műszaki munka semmiképpen sem esik az ásatás fogalma alá. Később egész cölöpsorokat tártak fel, amelyek állva, épen maradtak - kérelmem folytán -, ezek több háznak alkották a mocsártalajban fundamentumát. A cölöpépítmények feltárását a Vágbalparti Ármentesítő Társulat igazgatósága bejelentette az Országos Műemlékvédő Hivatalnak is. (...) Az összes talált leletet a komáromi múzeumnak adományozta, ahol azok megfelelő helyre kerültek. Ehhez a műemlékvédő hivatal is hozzájárult.

A cölöpépítményeknek a csatorna medrén kívül eső része természetesen a földben maradt és nem is valószínű, hogy azok valaha is napfényre kerüljenek, mert az azokat elborító 25–35 méter magas földtömeget kiásni roppant költségbe kerülne, pedig egészen bizonyos, hogy annak iszapágából még sok régiség kerülne elő. A véletlen műve volt, hogy az új csatorna éppen az ősember lakóhelyét – mondjuk házsorát – szelte át és megismertetett bennünket a Vág mellék történetének egy érdekes fejezetével, az ismeretlen halászokkal-vadászokkal, akik a víz fölött érezték magukat biztonságban. Most, hogy bepillanthattunk életmódjukba, le kellett szállnunk az emberi művelődés alsó lépcsőfokaira, hogy megkeressük az itt élt, harcolt, küzdött ember nyomait.

Brigetio²

Történeti előzmények

Augustus császár önéletírásában, mely márványba vésve maradt az utókorra, ezeket az önérzetes szavakat olvassuk. „A pannonok törzseit, melyekhez uralkodásom előtt még soha sem hatolt el a római nép hadserege, Tiberius césár által, ki akkor mostoha fiam és hadvezérem volt, a római nép uralma alá vettem és Illyricum határait, előtoltam a Duna folyamig.” Ezt a császári kijelentést, melyet a történetírás eleinte készpénzül elfogadott, sokáig úgy tekintették, hogy Augustus császár nevéhez fűződik a római uralom kiterjesztése Pannónia földjére.

Hogy Brigetio történetét és fejlődése menetét megértsük, szükséges ismerni azokat a történelmi alakulásokat, melyek Dunántúlon végbementek a Krisztus előtti évszázadokban.

A történelem előtti korszakban a Duna völgye már állandóan lakott hely volt, amelyről a Komárom vármegyei bronzkori leletek tanúskodnak. Újszönyben egész öntőműhely

² Forrás: Komárom. A Jókai Közművelődési- és Múzeum Egyesület hivatalos értesítője 2 (1914) No. 1., 2–3., 4.; 1915. No. 1–2., 3–4.

maradványait találták meg és Ószőnyben is, Brigetio helyén sűrűen találtak bronzkori eszközöket, ami arról tanúskodik, hogy már a történelem előtti időkben is itt élt az ember.

Az illír és trák törzseknek, melyek a Kr. e. X. század táján küldik Dunántúlra rajáikat, szintén kimutathatók a nyomaik; de az kétségtelen, hogy a művelődés első ismertebb periódusa a kelták bevándorlásával kezdődik, akikről már pontosabb értesülések maradtak reánk. (...)

Bővebb adatokat lehet meríteni Ptolemaiosztól, aki a Kr. e. II. évszázad közepe táján írta Geographiáját, melyből Pannónia lakossága felől is tájékozódhatunk. Szerinte Dunántúl felső részén nyugat felé az azalok laktak, alattuk pedig a bojok. Ezekről már történeti adataink is vannak. A mai Komárom vármegye területe tehát, amelyet a Duna derékon szel ketté, délen a kelta törzseknek, minden valószínűség szerint az azaloknak adott szállást, míg északi részében a markomann és kvád törzsek találtak otthont.

A kelta vándorlás Galliából indult ki és ezek a marcona harcosok már korán megjelentek Róma előtt is, akik galloknak nevezték őket. A gallokról Caesar emlékiratai bőséges tudósítást hagytak reánk; tudjuk, hogy harcias és a fejlett kultúrájú népek közé tartoztak, amit bizonyítanak reánk maradt emlékeik: iparművészetük hatása sokáig még a római uralom idején is érezhető és évszázadokon át fenntartja magát.

A kelta néptörzsek laktak tehát Pannónia területét a római hódítást megelőző korban a Kr. előtti I. évszázadban (...). Octavianus, a későbbi Augustus nevéhez fűződik az alpesi és az aldunai tartományok meghódítása, melyeket Noricum és Illyricum néven kapcsolt a római birodalomhoz. Mindez a hódítás természetesen nem terjedt a Dráván túl, a tulajdonképpeni Dunántúlra, a későbbi Pannónia területére.

A harcias pannon törzsek azonban még sok nyugtalanságot szereznek a római uradalomnak és bár Octavianus Kr. e. 28-ban a dalmaták, pannonok és iapadok felett diadalmenetet ült is, ez korántsem jelentette e területek teljes meghódítását.

Kr. e. 13-ban Agrippa, Octavianus veje indul a lázadó pannonok megfékezésére és háromévi harc után sikerül csendet teremtenie, Kr. e. 9-ben Pannóniában. Ez csaknem e népek teljes kiirtásával járt: fegyvereiket elszedte, fiaikat elfogatta és messze területen rabszolgáknak adatta el. (...) A pannóniai törzsek gyűlölete a római uralom ellen úgy izzott, mint hamu alatt a parázs és a legelső alkalommal lángra lobbant. Ez a felkelés, mely hat esztendeig tartott, hatalmas arányokat öltött és Kr. u. 11-ben ért véget: Pannónia 8-ban lecsendesedett két évi pusztítás után. Velleius Paterculus írja, hogy ebben a hadjáratban oly haderő vett részt, mely 120.000 főnél többet számlált. Hogy ezen mit kell érteni, azt megmagyarázza a rómaiak hódító módszere, akik a leigázott népek fegyverforgató embereit besorozták a cohorsokba vagy rabszolgául adták el, vagy ha mindez nem használt: kiirtották.

Hogy ezeknek a harcoknak hullámai eljutottak-e az azalok földjéig, a későbbi Brigetio helyéig, pontos értesüléseink nincsenek. Annyi bizonyos, hogy Augustus uralkodása óta (Kr. e. 41. - Kr. u. 14.) Pannónia a rómaiak fennhatósága alá kerül, Róma adófizetője lesz. Azok a lakók, kik a Duna jobb partján laktak, a rómaiakkal bizonyára békében éltek a viszonyok kényszerítő hatása alatt és azért is, mert Róma a Duna bal partján a Pannónia fölött elterülő kvád birodalomban szövetségesre talál már az I. században. Ez a szövetséges tartóztatta fel az észak felől fenyegető germán népeket.

Pannóniában az első század közepéig csend van. Claudius (41 - 54) uralkodásához fűződik Pannónia számos városának alapítása: Savaria, Scarbantia Noricumnak provinciává való szervezése idejében keletkeznek régi telepek helyén. Pannónia azonban még nem önálló provincia. Vespasianus (69 - 79) veteránokat telepít le a Dunántúlra, ebben az emléken olvassuk először Pannónia nevét, melyet korábban már széltében használtak. Bonfini szerint, kinek nyilatkozatait azonban óvatossággal kell fogadnunk, Pannónia Pántól, a pásztorok istenétől kapta nevét, vagy Antarus fiától, Paeotól. Ugyancsak Vespasianus szervezi a határvédelmet (...). Vespasianus alatt Pannónia keleti határa a Balatonig terjedhetett; a

Dunántúl keleti részei azonban még nem voltak megszállva. A tartomány keleti határa Brigetiónál végződhetett, hol a Vág folyó torkollik a Dunába, mely az északi népek közt bizonyára országhatárt is alkotott.

Domitianus alatt, a dák háború idejében, Pannóniát is veszély fenyegeti, ahova a svév - szarmata törzsek betörnek, és egy légióját megsemmisítik. Nerva (96 - 98) alatt ismét betörnek a svévek és az I. segédlégió, mely Hispániából siet Pannónia védelmére, majd később Brigetio történetében oly nagy szerepet játszik, fékezi meg őket. Traianus, Nerva adoptált fia, a fenyegetett Pannóniába megy és a háború színhelyére siet, mely a Duna bal partján folyt. Traianus hadvezéri talentumával a helyzetet megértette és pótolva előde mulasztásait: a Duna közép folyását Brigetiótól Eszékig megszállja és ezzel Pannónia védelmét évszázadokra biztosítja.

Traianus előtt nem mutatható ki határozottan a római foglalás a Duna folyása mentén, valószínű azonban, hogy már elődei a Duna partjáig vezetik a légiókat. Traianus szervezi a provinciát, Pannóniát két részre osztja: Vindobona, Carnuntum, Brigetio a nevezetes állomások a Duna mentén, és a Duna délfelé kanyarulatától (Vác) a Balaton legkeletibb partja érintésével a mai Bródig húzott vonal jelöli Pannónia superior és inferior határát. Ez a beosztás később megváltozik: Pannónia superior az, melyhez Brigetio tartozott.

Brigetio őslakói

Hogy a római foglalás előtt Brigetio helyén, ha nem is város, de lakott hely, telep állott, az kétségtelen. Kétségtelenné teszik az itt talált kelta leletek. Traianus fontos stratégiai pontnak szemelte ki Brigetiot azzal, hogy ide castrumot épített, mely egy légió és a segédcsoportok befogadására szolgált, tehát a nagyobbak közé tartozott; az a körülmény, hogy a város, illetve a táborhely neve Brigetio lett, azt bizonyítja, hogy itt már régi telepések laktak. Ez a szó kelta eredetű: Brig, és erődöt jelent.

Egész bizonyosnak fogadhatjuk el, hogy Brigetio őslakói azalok voltak, kelta nép, mely Rómával az I. század eleje óta békében, sőt valószínűleg szövetségesi viszonyban élt. Traianusig nem is zavarja semmi e viszonyt, míg a svév-dák háború folytán be nem következik a római határnak a Dunáig való kitolása. Az azalokkal mindig együtt említik nyugati szomszédait a bojokat, akik a mai Győr- és Moson megyék területén laktak. Ennek maradt ránk feliratos emléke is.

Ezek a bennszülöttek akkor a római letelepülések révén a római műveltségnek lettek részeseivé, bár igen valószínű, hogy nemzeti jellegüket, szokásaikat, vallásukat mind megtartották. Brigetio alapítása vagy táborhellyé emelése tehát nem jelenti azt, hogy onnan az őslakók elköltöznek, sőt bizonyosra vehetjük, hogy a szövetséges viszonyban levő nép zavartalanul élt tovább, csak hogy a római városi szervezetben és kötelékben mint földművesek és őstermelők a város élelmezéséről gondoskodnak.

A római imperializmus politikája a meghódított népek bizonyos jólétére törekedett, a behódoltak teljesítési, adózási képességének fokozására s így semmi okunk sincsen azt hinni, hogy a bennszülöttek régi lakóhelyükről kivándorolni lettek volna kénytelenek. A római nép kalmár szelleme jóval előbbre járt, mint a légiók sasai. Bizonyosra vehetjük, hogy a római kereskedelem szálai már régen elnyúltak erre a földre, mielőtt az római provincia lett volna.

A római város keletkezése

A római császárság első századában, mikor Pannónia határa nem terjedt még a Dráván túl, kevés város keletkezik a Dunántúl földjén. Savaria az első és egyetlen, amelyet Claudius alapít (...). Mikor lett Brigetio várossá, arról pontos adataink nincsenek. Minden jel arra

mutat, hogy a II. század folyamán (...). Brigetio táborhely keletkezését tehát Traianus idejére tehetjük.

Viszont Hadrianus mellett volna az a másik körülmény, hogy mint Pannóniának volt helytartója a helyi viszonyoknak teljes ismeretében volt és mint császár is többször megfordult Pannóniában. A közigazgatás fejlesztése és javítása terén való fejlett érzékéről a városok egész sorozata tanúskodik: Carnuntum, Solva, Aquincum városoknak ő adományoz római polgárjogot, Mursa és Nevidunum is neki köszönhetik ezt. Hadrianus nagyszerű védőművei: a rajnai limes kiépítése, a britanniai limes befejezése, a Dáciában épült táborok, békeszeretete mellett tesznek tanúságot, de egyúttal feltehetővé teszik az a következtetést is, hogy a dunai vonal védelmét se hanyagolja el, sőt Traianus műveit továbbfejlesztette.

Hadrianus alatt alakulhatott ki Brigetio városa is. Ezen a fejlődésen nem szabad valami rohamos lendületet érteni, lassú folyamat volt az, és a helyőrség huzamos ottléte, meggyökerezése tette csak befejezetté, erre pedig adva volt a feltétel, miután az I. segédlégió közel 300 éven át Brigetióban állomásozott. A több ezer főből álló légiót élelmezni, ruházni kell, tehát földművesekre, kertészekre, iparúzókre van szüksége, akiknek telep, föld, lakás kell. Ezek teszik a város elemeit.

Ami a nevét illeti, a feliratos emlékek zömén "Brigetio"-t találunk (...).

A hivatalos feliratos emlékek, a mérföldkövek Brigetiónak írják, tehát ezt kell elfogadnunk (...).

Brigetio szervezete

A Brigetióban letelepült római polgárok, értjük azokat, akiket a légióhoz valamely kötelék vagy üzleti érdek fűzött, a tábor környékén, mondhatnók a tábor körül laktak. Ezeknek az első polgároknak, akik a II. sz. első éveiben lakják a várost, érdekükben állott a településnek várossá fejlődése és a városnak a római közjogokban való részesítése.

Brigetio korán lehetett municípiummá. Municípiumon a római közjogoknak egész városra kiterjesztését értjük, amelyeknek ezáltal önkormányzatuk lett és ügyeiket önállóan intézhették. Brigetioról, mint municípiumról számos felirat emlékezik meg.

Sírfeliratokon sokszor találkozunk Brigetio neve előtt a municípium karakter megjelölésével. Ezek a sírok mind a II. századból valók. Így egy évszázadok óta ismeretes Tatán talált sírládán, melyet Aurelius Anthiocianus készíttetett apósa és anyósa valamint felesége részére, ott van a MVN BRIG kitétel (...). Egy sírládán, mely Szönyben sokáig a marhák itatóvályújául szolgált a Hordóskútja előtt melyet Aurelia Claudilla csináltatott szerencsétlen fiának és legkedvesebb férjének, Brigetio municípium néhai Augustalisának. (...)

De nemcsak Szönyben, hanem más vidéken is kerültek napfényre erre vonatkozó egykorú bizonyítékok. Székesfehérvárott egy sírkőtöredéken, melyet Julia Gemel emelt urának, Claudiusnak, Brigetio municípium valami tisztviselőjének, mely hivatalának megnevezése a körül letörött (...). Egy igen érdekes síremléken (a Nemzeti Múzeumban) C. Dignius Secundianus, Brigetio municípium Augustalisa síratja ifjan, 28 éves 10 hónapos és 23 napos korában sírba szállt fiatal hitvesét, Aurelia Deciát, a "legszelídebb" feleséget, a "legritkább és legszemérmesebb" asszonyt, akinek halálát azért is fájlalja, mert az ő távollétében és a gondviselők hibájából következett be. (...)

Többet mond egy töredékes oltárkö, mely Szönyből került a Nemzeti Múzeumba. Ezt Massunnius Amicus, Brigetio municípium Augustalisa emelte bizonyára Jupiternek, kinek csak jelzője maradt meg a kövön. Itt a municípium Antoninianum jelzöt visel, tehát azt jelentené, hogy Antoninus Pius vagy Marcus Aurelius tette volna municípiummá, de teheti azt is, hogy Antoninus megerősíti a municípiumot amint erre példákat ismerünk. (...)

Azonban annak is vannak nyomai, hogy kolónia rangra emelkedik Brigetio. Ezt az emléket Annius Sperantius Brigetio kolónia decuriója emelte feleségének Romulának. Nem lehet feltenni egy város főtisztviselőjéről, tanácsosáról, hogy ne ismerje a saját városa címét. (...)

Kisebb jelentőségű városok megkapták ezt a jelleget jóval korábban; különösen akkor voltak ezzel bőkezűek a császárok, ha az illető városból elhelyezték a helyőrséget (...). Brigetióval, ezzel a fontos stratégiai ponttal ez soha meg nem esett, mert a légio (...) Pannónia pusztulásáig ott marad és később a IV. század végén is megtaláljuk ennek nyomát. De valószínűvé teszi ezt a város fontos helyzete, nagysága és szerepe. Kolóniává valószínűleg az Antoninusok uralkodása után lett, talán a második század elején.

Igen röviden elmondjuk a különbséget kolónia és municípium közt. A köztársaság idejében municípium többet jelentett: olyan várost, mely egyszersmind külön állam is volt s így a legteljesebb autonómiát élvezte; a kolónia, mint a neve is mutatja, gyarmatosítást jelentett: Róma által alapított várost mérsékelt autonómiával. A császárság alatt ez a különbség elenyészik, sőt megfordul: ebben az időben a kolónia már előbbre való a municípiumnál. Kolóniák voltak a Dunántúlon: Aquincum (Óbuda), mint látjuk Brigetio, Carnuntum (Deutsch-Altenburg-Petronell), Paetovio (Pettau), Savaria (Szombathely), Siscia (Szigetvár), Sirmium (Sremska Mitrovica), Sopianae (Pécs), municípiumok: Andautonia (Scitarjevo), Cibalae (Vinkovci), Latobiorum (Treffen), Mursa (Eszék), Neviodunum (Dernova), Mursella, Mogentiana (Keszthely), Scarbantia (Sopron), Vindobona (Bécs). (...)

A kolóniák s így Brigetio élén is a II. viri állottak az első respublica mintájára, melyből a császárság korában is fennmaradt a két konzul intézménye, e tisztségek egyikét azonban mindig a császár tölti be. Ezek a duovirek voltak a város polgármesterei. Egy duumvir nevét ismerjük, ez C. Vindonius. A város dolgát, melyet azelőtt a népgyűlés intézett, s amely idővel kiment a divatból, a decuriók testülete végezte, mely talán leginkább a mai rendezett tanácsú városi képviselőtestületeknek felelne meg, de talán inkább reá az a kifejezés, melyet a régi városi szervezetekben találunk, hol a belső tanácsbelieken kívül volt a külső vagy nagytanács. Ezek a decuriók a vagyonos emberek, kiszolgált katonák, császári tisztviselők sorából kerültek ki. Tisztességet adott e hivatal és azért említik fel a feliratok. Később a cenzus döntötte el, ki legyen decurio (virilisták).

A decuriók testületének voltak végrehajtó szervei: az aedilisek, akik a rendőri szolgálatot látták el, vigyáztak az utakra, a jó mértékekre, a vásárokról és a közrendre: a quastorok a pénztári és számvevői teendőket végezték. Ezeket a tisztviselőket évenként választották. (...)

Szólnunk kell még a fentebb már sűrűn idézett Augustalisok területéről, mellyel igen gyakran találkozunk. Ezek az Augustalisok a császári ház papjai voltak; a hivataluk nem volt nehéz: az utcák sarkain álltak a Lares, a jó szellemek szobrocskái vagy oltárai, melyeken a császárt tisztelték. Ezeket az istentiszteleteket végezték az Augustalisok. Tagjai sokszor libertinusok voltak, melyre Brigetióban is találunk példát: így Julius Primio, Brigetio Augustalisa szabados rendű volt. Az Augustalisok kollégiumot alkottak, melybe tartozni tisztességnek tekintették. A szabadosoknak úgyszólván az egyedüli lépcsője volt, amelyen a közéletbe emelkedhettek és idővel a decuriók testületébe is bejuthattak. (...)

A városok közt, lett legyen az kolónia avagy municípium idővel minden különbség elenyészett. Azokban egyformán viselték a közterheket, mert a ius Italicum adományozásával, amely a birtok adómentességét jelentette, szűken bántak a császárok, mert a kincstárnak az óriási hadsereg fenntartása s az úgyszólván szünet nélkül való háborúk, később pedig a szövetségesek állandó pénzelése, a békének formális megvásárlása, temérdek pénzbe került.

A városi tisztikarban a duumvireknek jutott legnagyobb szerepük, mely igen tekintélyes állás volt különösen a provinciáknak nagyobb városaiban. Ezek a duumvirek ötévenként összeállították a censust, az adózók és a katonáskodók névsorát.

Brigetio lakói, kiterjedése, szomszédsága

Rendszeres ásatás, amint említettük, Brigetio területén még nem volt. Ennek híján a város pontos területéről csak hozzávetőleg beszélhetünk. A tábor az 1884. évi ásatás szerint a vasútvonal azon a szakaszán fekszik, ahol a Pannónia nevű dűlőben levő szőlők végződnek. Amint a vasútvonal Budapest felé halad a Duna partján, a kertek végében, csakhamar a szőlőkhöz ér, melyek a Dunára néznek. Ezt Pannónia dűlőnek hívják a szőnyiek. Ezeken a szőlőkön túl, közvetlen végződésüknél mesterséges völgyet látunk a sík területen, melyből körülbelül ölnyi magasan nagyobb terület emelkedik ki: ez a római tábor. A vasútvonal és a vele párhuzamos Budapest – bécsi országút első harmadán szeli ketté. Kisebbik fele a Dunáig ér, ma is látható hatalmas alapfalait a Duna mossa, a nagyobbik Bélapusztá felé terül el.

A tábor körül feküdt a város. Itt egy feltevésből kell kiindulnunk: abból tudniillik, hogy a római Brigetio alapítása, tehát a castrum megépítése és a város kialakulása előtt itt kelták laktak éspedig olyan lakott helyen, amelyekben a községi szervezet ki volt fejlődve. Fel kell ezt tennünk annnyival inkább, mivel erről szőnyi kelta leleteink sűrűen tanúskodnak, továbbá földrajzi fekvésénél fogva is. Minden település kereste a folyóvizek partjait, Brigetio a Vág torkolatával majdnem szemben feküdt, ennél fogva nem fogunk süppedékes talajra lépni következtetéseinkben, midőn feltesszük Brigetio helyén egy kelta telep létezését. Most már két község fejlődik a nagy táborhely mellett: a régi a bennszülött keltaké és a hódítóké, a rómaiaké. (...)

Letelepült veteránokról sokszor történik említés a feliratokon. M. Aurelius Terentianusnak az I. segédlégió vetránjának javára a császároknak emel oltárt Aurelius Demophilus, a nevezett veterán szabadosa. Aurelius Vitalis Jupiternek állít emléket a császárok jólétéért hálája jeléül. (...)

Ezek a veteránok, akik közt igen sok altiszt is akadt, képezték eleinte a színe-javát a polgári elemnek, amelyben idővel lovagrendi lakosok is akadnak. Idővel ez a szám egyre növekszik. A császárok földeket osztogatnak a veteránoknak s azok sűrűn telepednek le Pannóniában, így Brigetióban is, mint ezt az ott talált katonai elbocsátó levelekből tudjuk.

A lakosság száma azonban a III. és IV. században növekedett nagyra, amit igazol az a körülmény, hogy az I. segédlégió 300 éven át egy helyben állomásozik. Mivel Diocletianus óta a nősülés szabad volt a légióban szolgáló katonáknak, ez mindenesetre megnövelte a lakosok számát. Hogy ez a hadseregben a fegyelmet mily lazává tette élénk tanúságot szolgáltatnak a galliai légiók, melyet Constantinus a Parthusok ellen küldött Kis-Ázsiába, s a légiók formálisan fellázadtak a császár parancsa ellen. A Kr. u. IV. században 25–30.000-re tehető Brigetio lakossága.

Ami a város kiterjedését illeti, óriási területen ástak falakat Szőny területén és határában. Itt elsősorban tekintetbe kell venni, hogy a Duna a castrum, a város egy részét elmosta, mire elegendő bizonyítékok a Duna medrében talált feliratos kövek. Bélapusztától kezdve egész a Déli vaspálya vonaláig, amely pedig egészen Komárom (Újszőny) közelében halad, a Dunáig találtak épületfalakat. Mindig abból a feltevésből indulunk ki, hogy a város az utak mentén épült ki, melyek a Duna partján vezettek Aquincum és Arrabona felé, valamint a várostól délre Sopianae felé. Ez feltevésnek és sötétben való tapogatásnak látszik, de a leletek igazolják a lakott helyeket.

Sajnos az évszázadokon át való pusztítás után már kevés bizonyítékunk marad. Szőnyben évtizedekre visszamenő emberemlékezet óta fejtik a köveket a földből, mely a lakosság rendes téli foglalkozása. Ezekről a feltárt falakról pontos térkép eddig még nem készült. Újabban e dolgozat szerzője a kataszteri térkép parcelláiba bejegyzte az ásások helyeit és az ott talált falak maradványait; idővel így a város kiterjedéséről – ha halvány kép is – de mégis lesz valamelyes áttekintésünk.

Környékét sűrűen lakták. Átellenben terült el a leányvári castellum, melyet a Műemlékek Országos Bizottsága anyagi támogatásával a Komáromi Múzeum Egyesület 1908–1913 években kiásatott. (...)

A kies Vértesek alján mindenütt megtaláljuk a római világ nyomait. A csörgedező forrásvizek mentén villák, úri lakok épültek a rómaiak idejében, melynek nem egy nyomát tárja fel az utókor kutatóvágya. Római villák maradványait találták meg eddig Tatán, Környén (a Hungária kőszénbánya aknája tövében, hol a szenzációs eraviszkusz kocsi lelet került napfényre) és Agostyán közelében, nem is beszélve a végleg elpusztult helyekről, melynek alapfalait is elpusztították. (...)

Csalódunk azonban, ha azt hisszük, hogy a Dunán túl nem terjeszkedtek a rómaiak. Több emlék maradt reánk, melyek ezt kétségtelenné teszik. A Vág bal partján is vannak római életnek nyomai. Így Izsa, Ógyalla, Bajcs községekben és délre a Duna partján Vértpusztán és Dunaradványon. Sőt a Csallóközben a Vág jobb partján, Bálványszakállason és Ekel községben, ez utóbbiak azonban aligha eredeti leletek, hanem másodlagos felhasználás folytán jutottak el e távolabbi helyekre. (...)

Utak

Mikor Brigeto táborhelyét kiépítették és megerősítették a császárok, ami az Antoninusok alatt nyerhetett befejezést, Brigetio fontos pontja lett a provinciának és a határvédelmi limesnek, melynek jó összeköttetéséről is gondoskodtak a császárok és a provincia kormányzói. A háborúk zajából megtért légió és a segédc csapatok a béke idejét nem töltötték tétlenül: tehát a háború romboló munkája után építő munkát végeztek, utakat vagy középületeket építettek. A római katona ács, kőműves, asztalos, kövező, rajzoló, mérnök volt, ha kellett.

A római hódítás mindig tekintetbe vette a már meglevő utakat, melyeket készen talált, ezek elfoglalásával egy időben történt a gondoskodás az utak biztonságának védelméről. A kelta nép kulturális fejlettsége kétségtelenné teszi azt, hogy járható utakat építettek és ezt a római hódítók készen találták.

Brigetiának három irányban volt összeköttetése: Aquincummal (Óbuda), Carnuntummal (Deutsch-Altenburg-Petronell) és Sopianae-val (Pécs). (...)

Az ellentétes irányt hasonló mérföldkövek jelezték, melyek Brigetioból indultak ki. Ezek segítségével az útirány pontosabban megállapítható. Ilyen mérföldkö elég sok maradt reánk. Szőnyben találták meg a 2. mérföld jelzőt Alexander Severus korából. A 3. mérföldjelző nem tudjuk, hogy Aquincum vagy Arrabona irányában állott-e, mert lelőhelye ismeretlen. Az 5. mérföld mutatója Vértpusztára, Neszméllyel szemben a Duna bal partjára került, ezt III. Gordianus állította uralkodása első évében, 238-ban. Bizonyára Almásról került Véltre. Ugyancsak Almáson került elő a 6. mérföldet jelző kő, mely III. Gordianus alatt került helyére. (...) Esztergomba hanyódott két mérföldkőtöredék, melyről nem lehetett megállapítani, hol állott. Mindkettő az Antoninusok idejéből való, 213-ból. Szintén Esztergomba került a 16. mérföld mutatója Alexander Severus idejéből. A 26. mérföldjelző kő töredékei Dorogon kerültek napfényre. Süttő–Nyergesújfalun át Csév felé fordult az út, hol szintén találtak mérföldköveket (...). A következő kövek töredékei Pilisszántón (Piliscsaba mellett) kerültek a napfényre. A 33. mérföldkö Piliscsaba határában került napfényre Maximinus idejéből (235). Ez az út tehát egész pontosan megállapítható.

A Brigetio–Arrabona útnak, mely 30 mérföld volt, egy emléke Győrött van, kettő pedig Komáromban az ácsi vámsorompó közelében került napfényre, a monostori várerőd mellett, melyek az 5. mérföldet jelezték, ezek kiegészített szövegének fordítását itt adjuk: C. Julius Maximinus, a kegyes és szerencsés császár, legfőbb pap és tribun, harmadízben konzul, prokonzul, a haza atyja és C. Julius Verus Maximus a legnemesebb Caesar, a régiségtől megromlott hidakat és utakat helyreállították Brigetiotól 5000 lépésnyire.

Határvédelem

Szoros összefüggésben áll az utakkal a határvédelem kérdése. Ezt a rendszert a római uralom oly tökéletesen alkotta meg, amely mai napig is csodálat tárgya. Brigetio nagy táborhelye volt az a középpont, melyből Carnuntum és Aquincum között a Duna egész keleti szakaszán örködték. Evégből a Dunát őrizték, táborokkal és őrtornyokkal, amelyek az egyes castrumok közt álltak. Ezeknek nemcsak az volt a célja, hogy az ellenség támadásait figyeljék, hanem pénzügyi célt is szolgáltak, ügyeltek a csempészetre, mivel a római birodalom határvonala egyúttal vámvonal is volt. Bizonyos iparcikkeket nem volt szabad kivinni a birodalomból (fegyverek, vas, arany, bor stb.) A bejövő áruk után pedig vámot fizettek. Ezt ismerjük egy Dunapentelén talált feliratból. (...)

A jobb parton aztán a castrumok és castellumok egész láncolatos sorozata húzódott a Duna mentén. Ezek közül Aquincum felé ismeretes a dunaalmási, nyergesújfalusi, a pilismaróti (Ad Herculem) és több más; Arrabona felé az ácsi, gönyői castellumok ismereteseek, legújabbán pedig Ács-Gönyű között Vaspusztán találtuk meg egy castellum alapfalait.

Az egyes castellumok között őrtornyok (burgusok) épültek: egy ilyen őrtornyot ásatott ki a Komáromi Múzeum Egyesület Monostorpusztán, az ácsi castellum közelében 1901-ben.

A határvédelem teendőit a határ menti lakosok látták el, akiket odatelepítettek (ezek megfeleltek a mi XVIII. században Krassó-Temes-Torontál megyékbe letelepített grancsárjainknak). Ezek voltak a limitanei és foederati, félig-meddig katonák, bár polgári foglalkozást, földművelést űztek, a földet ezért a szolgálataikért kapták. A limitaneusok vagy castricianusok, vagy castellanusok a legközelebbi castrumban vagy castellumban székelő katonai parancsnok alá tartoztak. Az őrtornyok (burgus) védelmét a burgariusok látták el, ezek azonban már nem voltak katonák, hanem közszolgák, akiket szükség esetén felhasználtak hadi vagy közigazgatási szolgálatokra.

A part védelme fölött a provinciában a légio parancsnoka a későbbi századokban a dux örködik. (...)

Középületek, közintézmények

Brigetio, mint láttuk, a hozzávezető stratégiai utakkal fontos határállomása volt a provinciának és a birodalomnak, de ezeken kívül sűrű vicinális utak hálózata kapcsolja a környékhez, melyet idecsatol a határvédelem közössége és a közigazgatás, amelyeknek magasabb szervei mind Brigetióban székelnek.

Legfontosabb középülete a castrum, amellyel tárgyalásunk későbbi szakaszán foglalkozunk, úgyszintén a vallás és kultusz köréhez tartozó középületekkel, a templomokkal is.

Ezektől eltekintve voltak olyan középületek is Brigetióban, amelyeknek közigazgatási rendeltetésük volt. Fel kell tételeznünk a mai értelemben vett városháza létezését, ahol a duumvirek hivataloskodtak és a decuriók testülete tartotta tanácskozásait. Erről sajnos feliratos emlékünknél nem maradt, de hát az kétségtelen, hogy egy fejlett szervezettel, kiváltságos önkormányzattal rendelkező város nélkül el nem lehetett. A közegészségügyhöz tartozó intézmények közül nem hiányzott a nyilvános fürdő sem, mert tudjuk, hogy a római magánéletnek egyik napi programpontja volt a fürdő látogatása, mely a rómaiaknál nem csupán higiénikus intézményül szolgált, de szórakozóhelye, a mai értelemben vett kaszinója volt. Idetért a katona fáradalmi után pihenni, a kereskedő, az iparos, a tisztviselő itt talált napi munkája után szórakozást, hol tekézzel, testgyakorlással töltötte idejét és testét meleg-hideg vízzel és főleg illatos olajakkal ápoltatta.

Meg kell találni idővel az amfiteátrum nyomait Brigetióban a későbbi rendszeres kutatások folyamán. A római város közönsége a nyilvános játékokat, a viadalokat, gladiátorok küzdelmeit és a cirkusz más ideget izgató attrakciót éppoly kevésbé tudta nélkülözni, mint a mai generáció a színházat.

A középületekhez tartoznak az egyesületek és testületek otthonai is. Az egyesületek keletkezhetek vallási alapon vagy társadalmi szervezetek, esetleg katonai keretek közt. Amint testületet alkottak az Augustalisok, éppúgy tömörültek külön szervezetbe (kollégium) a különféle iparosok, katonai funkcionáriusok. Brigetióban fennmaradt emléke a kollégium juvenutisnak, az ifjúsági egyesületnek, miről egy Tatára vándorolt feliratos emlék tanúskodik. (...)

Nemcsak az egyháziak, kézművesek és a kereskedők, hanem a különféle katonai funkcionáriusok is testületet alkottak, ami a testületi szellem élénk kifejléséről tanúskodik. Így találjuk a zenészek (tubicines) testületének épületéről szóló emléket (...).

Ezek az épületek bizonyára díszesebbek voltak a magánházaknál, melyeknek provinciális típusai ismeretesek.

Papi testületek. Kultusz

A római város testületei között elsőrangúak voltak azok, melyek vallási alapon szervezkedtek. Ezek a különféle papi testületek. Minden provinciális városban megtaláljuk ezek közül az Augustalisok testületét, akik a császári ház papjai voltak. A császár kultusza az autokratikus kormányforma alatt igen természetesen erősen ki volt fejlődve. Talán ennek találjuk legtöbb feliratos emlékét. Az Augustalisok a császárok tiszteletére állított oltárok gondozói. Ezek az oltárok utcák sarkán, középületek mellett, esetleg főbb útvonalak mentén voltak felállítva és a római képmutatás itt mutatta be áldozatait a császárok jóvoltáért, akiknek hivatalával járt az isteni jelleg, ha sokszor az emberi jó tulajdonságok legalsóbbrendű attribútumai híjával voltak is. (...)

A valamikor a grébicsi szőlőkben napfényre került, sokáig a tatai Látóhegy alatti Hadnagykútban lappangott és most a piaristák tatai főgimnáziuma udvarának kerítésébe befalazott síremlék Julius Primus Augustalis nevét hagyta reánk. (...)

Az Augustalisok testületébe szabadosok is bejuthattak és azért, mivel ez bizonyos tekintélyt adott viselőjének, az emberek törekedtek utána, akár csak a mai korban a kitüntetések és címek iránt, nemcsak nálunk, hanem nyugati kulturálmokban is.

Felemlíthetjük a papi testületek közt azt a hivatalos papi testületet, mely a provincia géniuszának kultuszát ápolta (...) ez azonban Savariában, a provincia székhelyén tartotta hivatali helyiségét.

A papság kivételes helyet foglalt el a római társadalomban és nagy tiszteletben részesült. Minden templomnak megvolt a külön papja, aki az áldozatokat bemutatta, jóvendöléseket, jóslásokat végzett.

Nonius Bassanus az egyetlen papi személy Brigetióból, kinek nevét feliratos köemlék őrizte meg az utókor számára.

Voltak a papok között hivatalos személyiségek is, mint a provincia főpapja, akinek funkciói közé tartozott a hivatalos istentiszteletek tartása, mely a provincia székhelyén a praeses vezetése alatt folyt tanácskozásokat előzte meg.

A rómaiak panteisztikus világnézete ismeretes. A hellén míveltséggel átvették a görögök isteneit is, sőt itt nem álltak meg, hanem átvették a kölcsönös érintkezés következtében a barbárok különféle kultuszát is. A hadseregben azután a legkülönbébb nemzetiségű istenségekkel találkozunk az egyes csapatok nemzetisége szerint.

Brigetio templomai közül négynek a nyomát találták meg. Ezek közül csak egynek a helye ismeretes. A Jupiter Dolichenus temploma a castrum délnyugati sarkától körülbelül 300

méterre állott; a templom szentélyét Milch Ármin komáromi gyáros tárta fel 1900-ban és írta le. Leleteit a komáromi múzeumban helyezte letétbe. Jupiter Dolichenus tisztelete, mint neve is mutatja, kisázsiai eredetű, Siria Doliche városától vette nevét és idevaló katonák hozták ide. Kultusza a hadsereg körében igen el volt terjedve. Jupiter Dolichenust bikán állva ábrázolják, mint ez a komáromi múzeumban elhelyezett domborművön látható, fején frigiai sapka, egyik kezében villámcsóvát, a másikon kétélű harci bárdot (bipennis) tart. Alakját mellén összekapcsolt, különben nyitott lobogó köpeny fedi, felső testét rövid tunika takarja.

Egy töredékes felirat jelenti, hogy (Apollo?) templomát oszlopsorral és előcsarnokkal helyreállította ... Felix és a helység papja (cultor loci.)

A harmadik templom, amelyről tudomásunk van, egy a Nemzeti Múzeumban őrzött feliratról ismeretes. E szerint C. Julius Maximinus, aki a légió fegyvertárának őre volt, e templomot – Jupiternek tett fogadalmából folyólag – a saját költségén cementből állította helyre alapjától kezdve, a császár, M. Aurelius Severus Alexander jóvoltára. (...)

Nem bizonyos, de a leletekből következtethetjük, hogy a III. században a hadsereg körében szélteben elterjedt Mithrász kultusznak is volt szentélye Brigetio nagy helyőrsége körében, feliratos emléktöredék tanúskodik erről, melyet bizonyos Donnius állított.

Végül egy feliratról következtethetjük, melyet állítólag a XVIII. században a szőnyi katolikus templom alapjába falaztatott az uraság (Nefzer báró a templom kegyura), hogy Sol Alagabalus napistennek is lehetett temploma Brigetióban. (...)

A templomokon kívül a rómaiak az utcákon, tereken, utak mentén fogadalmi oltárokat állítottak egyes istenségek tiszteletére, ahol áldozatát mindenki bemutatthatta. Ilyen oltárkö sok maradt reánk és áttekintést nyújt a rómaiak vallási felfogásáról és meggyőződéséről. Az ismert nagyobb istenségeken kívül, kisebb és jelentéktelenebbeknek tisztelete is szélteben dívik, ezenkívül a városnak, testületeknek, sőt katonai csapatoknak jó szellemei (genius) általános tiszteletnek örvendenek.

Lássuk sorra az istenségeket, melyeknek emlékeivel Brigetióban találkozunk.

Jupiter, a főisten, aki az erőt, hatalmat képviseli, az emberek kiváló tiszteletének letéteményese. Szőnyben egy hatalmas kőkövét, mely a plebánia épületének ajtaja előtt fekszik, csak három betű jelöli I - O - M a legjobb és legnagyobb Jupiternek szentelte az építő ezt a követ, vagy épületet.

Egész kalandos története van egy oltárkőnek, melyet Domitius Terentianus altiszt állított Jupiter tiszteletére. Ez a kő még a múlt század ötvenes éveiben a komáromi Szentháromság szobra előtt állott és felső része kivésve, perselyül szolgált. (...) Mikor ez a rendeltetése megszűnt, a város gazdaságába került és 1885-ben a Vág-Dunán túl határkőnek állították le. Mikor dr. Kuzsinszky Bálint egyetemi tanár Pannónia feliratos köemlékeit kutatta, e sorok írójával ezt a követ is kereste Komáromban eredmény nélkül. Az alapos nyomozás azonban felderítette a feliratával földbe ástott feliratos emlék hollétét és ma a komáromi múzeum egyik szebb darabjaként szemlélhető.

Hasonló szegényes körülmények között került a komáromi múzeum tulajdonába a Bálványszakállas pusztán (Csallóközben a Vág jobb partján) egy istálló fundamentumába befalazott, Jupiternek szentelt emlékkő, melyről fennebb megemlékeztünk. (...)

A Nemzeti Múzeumban őrzik a Füzitőn Szőny közelében talált, Jupiternek szentelt oltárkövet, melyet 303-ban egy katonai dignitárius alsó Pannónia katonai kormányzója, Aurelius Januarius Transrhenanus Batavus emelt.

Megemlékeztünk a Jupiter Dolichenus kultuszáról a templomok felsorolásakor. Ez egyetlen templomból, melynek helyét meghatározni tudjuk, több feliratos emlék maradt reánk, ezek közül a legszebb az, mely nagy domborművön ábrázolja Jupiter alakját, ezt T. Domitius emelte. (...) Ezekon kívül még egy Jupiter Dolichenusnak szentelt oltárkö ismeretes, mely Bécsbe került, ezt Valerius Hermes állította.

Jupiter nemcsak egyedül, hanem igen gyakran neje, Júnó társaságában is előfordul a feliratos emlékeken. Amíg Jupiter az erőt, a hatalmat, úgy Júnó a női erkölcsöt, szemérmet és együtt a családi élet tisztaságát jelképezte.

A komáromi múzeumban látható egyik oltárkövet, melynek abakusza letört, Jupiter és Júnó tiszteletére állította Aelius Rufinus, ki azt atyja Aelius Rufinianus, Mogentiana (Keszthely) municípium decurioja javáért emelte.

Jupiter, Júnó és Minerva tiszteletére állította a Nemzeti Múzeumban őrzött oltárkövet Septimius Cupitus az első segédlégió veteránja.

Jupiter és Fortuna is szerepelnek együtt egy feliraton, melyet T. Serv. Diogenes állított az I. segédlégió legerősebb szerencséjének (...), mint a feliratból megállapítható Severus Alexander uralkodása körüli időben.

Egy töredékes kő, mely ugyancsak a Nemzeti Múzeum birtokában van, szintén a kapitóliumi triász: Jupiter, Júnó és Minerva tiszteletét örökíti meg. A felirat, sajnos, csak töredék egy épület, – nem lehetetlen, hogy templom – epistiliumáról. Ez volna a főistennek harmadik temploma Brigetio területén.

A főbb istenségek közül megtaláljuk szőnyi feliratos emlékeinken Mercurius tiszteletét, ki tudvalevően a kereskedők, üzleti szerencséjének istene volt. Tudjuk, hogy a rómaiak főleg üzletemberek voltak; fejlett kereskedelmének köszönhetette a római impérium gazdagságát és ennek védelmére szervezte meg nagy katonai hatalmát. Ily nagy határmenti városban, légió székhelyen, pezsgő élet uralkodott, nagy vásárok voltak, ahova odaözönlött messze vidék lakossága és békességben a barbár szomszéd területek népe is előszeretettel kereste fel azokat. Mercurius tiszteletét tehát megtaláljuk mindenütt, ahol a kereskedelem virágzik, így Brigetióban is. M. Valerius Marinus, az első segítő légió kiérdemesült zászlótartója, Brigetio decurioja, ki közigazgatja a várost (...), állít neki fogadalmából oltárt. Bizonyára kereskedő volt a város e tanácsbelije, aki korábban a légió kötelékében állott.

Fortuna társaságában is találkozunk – hiszen szerencséire a kereskedőnek van csak igazában szüksége – Mercurius névvel egy köemléken, melyet Aurelius Bassus állított tiszteletükre.

Az anyagiak mellett azonban a szellemiek is virágzásnak indultak a provincia e nagy városában. Minerva, a tudományok istennője neve is reánk maradt a köemlékek egyikén-másikán. Flavius Silvanus centurio (százados), ki a XIV. (iker) légióban szolgált, ajánlja fel az oltárkövet a "szent Minervának." (A Nemzeti Múzeumban őrzik.)

Minerva másik emlékét, a zenészek testületének (...) házával kapcsolatban, melyről a középületek tárgyalásánál emlékeztünk meg, találjuk, kik fogadalmukból Kr. u. 229-ben állítják fel a "fölséges Minervának". Minerva a zenészek, költők, tanítók, tanárok, cipészek különös tiszteletének, később általában a céhek és ipari kollégiumok megkülönböztetett kultuszának tárgya. A nevezetes kő Bécsbe került. (...)

Orvosokkal, mint jól tudjuk, különösen a városok jól el voltak látva. Ezt a foglalkozást rabszolgák üzték. Az orvosi mesterség elég sok emléke maradt reánk, elég utalnunk a szembetegségek ellen használt receptekre, melyek feliratos emlékei szemorvosok bélyegzőin maradtak reánk.

Aesculapiusnak szentelt egy oltárkő van a komáromi múzeumban. Mint a töredékes felirat két betűje sejteti velünk, a légió katonája állította, bizonyára szerencsés gyógyulása öröme. Brigetio területén különben nemcsak felirat tanúskodik Aesculapius kultuszáról, de egyéb leletek is, két márvány képéről tudunk, mely itt került napfényre (...).

Fortuna, a szerencse istenasszonya, sűrűbben kap emléket. A hadi szerencsét Fortunától várta a légionárius és éppen ezért a katonaság körében igen népszerű volt az istennő, melynek tisztelete Vespasianus idejében kezd elterjedni. Egy oltárkövet, mely most a Nemzeti Múzeumban van, Aurelius Superinus az I. segítő légió praefectusa, a légió parancsnokának

helyette állít a hely szellemének és a fenntartó szerencsének (...), nem lehetetlen, hogy egy ütközet színhelyén állott ez a kő. (...)

Liber és Libera tiszteletével is találkozunk Brigetióban. Ez a társas istenség a szőlőtermelésnek volt a védője, és a Bacchus-kultusz fűződik tiszteletükhöz, mely mint tudjuk, sokszor kicsapongássá fajult. Aurelius Demophilus szabados emelte volt ura és gazdája, M. Aurelius Terentianus, a légio veterán katonája jóvoltáért a Severusok idejében.

A római panteizmus előszeretettel bővíti ki kereteit főleg a kelet hatása alatt; egész sereg azoknak az istenségeknek száma, melyek Ázsiából és Egyiptomból, a meghódított provinciákból érkeznek nyugati területekre. A már említett Jupiter Dolichenus mellett főleg a Mithras- és Sol-kultusz érdemel figyelmet, mely különösen a hadsereg körében volt szélteben elterjedve.

Sol napisten, a világosság, a meleg, a mindent megérlelő hatású, legfőbb természeti erő istene.

Előtte nincs titok, mert mikor aranyos kocsiján vágat égi útján, tekintetének sugarai mindenüvé behatolnak és mindent meglátnak. Kultuszát szintén a görögöktől kölcsönözték a rómaiak. De legnagyobb elterjedését ez Alagabalus (Heliogabalus) császár idejében vette; ez a kalandor (igazi nevén Varius Avitus Bassianus) a napisten papjának fia volt Emesában. Nagyravágyó nagyanyja, Julia Maesa, Caracalla nagynénje volt; asszonyi ravasz intrikának köszönhette a császári trónt Alagabalus, melyen nem sokáig ült és kénytelen volt Alexander Severusnak, unokaöccsének átengedni. Ennek katonái azután megölték.

Alagabalus a napistennek kultuszát elterjesztette a birodalomban (217–222). Sol Alagabalusnak állították a Brigetióban állomásozó szíriai katonák, mint az föntebb előadtuk.

Sol invictus, a legyőzhetlen napisten neve is előfordul egy töredékes kövön, ez azonban már inkább a Mithras-kultusz körébe esik.

Mithras kultuszának is maradtak emlékei. Tudjuk, hogy a főleg katonavárosokban volt különösen elterjedve. Egy töredékes felirat, melyet a pápai református főiskola múzeuma őriz, tanúskodik erről; ez Deo (Magno) Aeterno: az örökkévaló, nagy istennek volt felajánlva, mely Mithras mellékneve. (...)

A szélteben elterjedt Mithras tisztelet egyik érdekes emléke Brigetióban a Cautopateseknek állított köemlék, melyet a Nemzeti Múzeum őriz és M. Masica Maternianus állított. Mellette két oldalt a Cautes a felemelt és Cautopates a lefordított fáklyával. Cautopates tulajdonképpen Mithras mellékneve és az isten három alakjának egységét jelenti. A felemelt és lesüllyesztett fáklyákat tartó gyermekek a nappal és éjjel váltakozását jelképezik.

Silvanus tisztelete talán a legelterjedtebb Brigetio és környékén, de egész Pannóniában is. Kiolvashatjuk ebből azt, hogy a kelták által lakott kerületnek csak kevés része volt művelés alá fogva a római uralom kezdetén. Irtatlan őserdők álltak a hegyek csúcsain és lankáin, vizenyős helyeken fűz- és égerfa erdők. Silvanus az erdők istene elsősorban, de az erdők helyét lassan a legelők, szántók foglalják el. Silvanus azokat védi, akik ezeken a helyeken megtelepülnek. És ezekből a telepesekből alakul ki Pannónia superior lakossága, mely Silvanust különösen tisztelte.

Silvanusnak két alakja fordul elő feliratainkon.

Silvanus silvestris, az erdei lakók istene, Silvanus domesticus a háznak védője és gondviselője. Mindkét alakjában maradtak reánk feliratos emlékei. (...)

A komáromi múzeumban Julius Fuscinus veterán szentelte oltárkövet őrizzük, melyet a saját és övéi jóvoltáért emelt a házat védő Silvanusnak. (...)

Az istenségek különböző kategóriái mellett a jó szellemek (genius) szerepelnek sűrűbben a római világ hitéletében. Nemcsak az egyes embernek van geniusa, aki védő szellemként kíséri végig életútján, hanem a népnek, városnak, testületeknek, háznak,

családnak is, mely örökös felettük. Feliratos emlékeinken Brigetióban is sűrűen találjuk nyomát e hitfelfogásnak.

A helység jó szellemének (genio loci) és az állandó szerencsének Aurelius Superinus, a légió tényleges helyettes parancsnoka emel emléket a győzhetetlen Claudius (mindenesetre M. Aurelius Flavius Claudius Gothicus 268–271) császár jóvoltáért. (Nemzeti Múzeum.)

A kereskedelem és a kereskedők jó szellemének (...) állít emléket Primitius és Julius Proclus kísérő nyolc szolgája. (Nemzeti Múzeum) Ez a felirat világot vet a kereskedelmet környező veszedelemre. A római kereskedő messze területeket keres fel, hogy piacot szerezzen vagy közvetítsen. Láttunk arra is példát, hogy egy kiváló kereskedő áldozatul esett a barbárok támadásának (...), ki valószínűleg a barbárok földjére ment üzleteket kötni s útjáért halálával fizetett. (...)

A geniusokhoz hasonló szerepet vittek a rómaiak hitéletében a nimfák. Ezeknek elágazó nagy családja a vizek, erdők, hegyek, fák védőszellemei, voltaképpen azonban a természeti erőknél és nyilvánulásoknak személyesítői.

A mai Komárom vármegye több pontja bővelkedik tavakban, forrásokban, folyóvizekben. Hogy ezek a rómaiak idejében sem voltak ismeretlenek és gyógyító erejüket azok is felismerték, tanúskodnak a reánk maradt feliratos emlékek, melyek Brigetio szomszédságában kerültek napfényre. A vízi nimfáknak Kisigmádon, Tatán és Dunaalmáson találtuk emlékét. Mind a három helyen gyógyhatású vizek vannak. Kisigmádon tó, Tatán kénes források, Dunaalmáson hévíz. Ez utóbbi feliratos emléket, mely a komáromi múzeum legszebb darabja, nem csekélyebb ember, mint L. Aurelius Gallus, a császár legátusa, tehát Pannónia katonai kormányzója emelte bizonyára a dunaalmási hévizeken bekövetkezett gyógyulása emlékére.

Végül nem szabad megfeledkeznünk a római kultusz tárgyalása rendjén a császáristenítésről sem, az erkölcstelen opportunizmus ez élő bálványimádásáról. Már az Augustalisok papi testületénél láttuk, hogy a császár tisztelete a provinciákban is az érvényesülés lépcsőjének volt tekinthető. De nemcsak Augustus az első császár és törzse, a gens Julia részesült kiváló tiszteletben, hanem ez később minden császárra kiterjedt.

Nem ritka dolog, hogy a császárok neve is odakerül az istenségek társaságába, vagy azok után az ajánló részben a császár vagy császárok is fel vannak említve a feliratokon. Így például a többször említett Aurelius Bassus oltárkövét Fortuna, Mercurius, Silvanus és a császároknak állítja. (...)

E mozaikokból megalkothatjuk a színes, tarka képet, melyet a római hitélet világa nyújt. A népek fejletlen korából eredő babonától kezdve az abból leszűrődött pantheisztikus világfelfogásig, melyben egymás mellett békében megfértek római, görög és pogány istenségek kultusza, tarka sokaságban vonul el az istenek képe, kik között éppen úgy megtaláljuk a világot mozgató természeti erők fölséges személyesítőit, mint az erdők, források, kútfők, völgyek szellemét, melyek játszi sokasága benépesítette a mindent tisztelő, de lelkében hitetlen, római üzletember képzeletét.

Míveltségi viszonyok.

Ipar, kereskedelem, művészet, játékok, népszokások, babonák

A római első települők Brigetio helyén már kultúrát találtak. Ezt továbbépíteni és a római míveltséggel átítani volt a római uralom feladata. A kelta törzsszerkezeteken belül megtaláljuk az őstermelés, ipar és bizonyos kezdetleges művészetnek a nyomait. A római kereskedelem, melynek szálai behálózzák már a császárság első századában a mediterrán egész kiterjedését, korán utat nyitott a Dunántúlra is. A kelta míveltség csakhamar kénytelen volt a római hatásnak engedni és később abban felolvadni.

Brigetio elsősorban katonaváros volt ugyan és abban sokféle nemzetiségű katona élt, de éppen ennek folyamányaként megállapíthatjuk, hogy virágzó ipara fejlődött, mint határvárosnak pedig élénk kereskedelmének kellett lenni a barbároktól elválasztó hatalmas vízi határ, a Duna mentén.

A tábor körül keletkezett katonaváros telepesei, a canabae-k lakói, iparosok voltak, akik a sereget felszereléssel látták el, ruhákkal, talán fegyverekkel is, azonkívül kereskedők, akik a katonaság részére szükséges élelmiszereket, hadianyagot szállították, ezenfelül a katonák részére használati eszközöket, piperecikkeket, apróbb felszereléseket árusítottak.

Mindennek feliratos emléke nincsen, de ezernyi tárgy maradt reánk az ásatásokból, melyekből a római élet fejlett kultúráját látjuk előbontakozni. Megállapíthatjuk, hogy Brigetióban csakúgy, mint más római városokban is, minden iparág képviselve volt. Az építészeti csoportban a téglavetők, kőművesek, ácsok, cserepezők, asztalosok, lakatosok, szobafestők és mázolóok, – a textil csoportban: a takácsok, csapók, szabók, csizmadiák, vargák, kalaposok, – a fémipari szakban: a kovácsok, fegyverkovácsok, késesek, lakatosok, bronzöntők és rézművesek, bádigosok, arany- és ezüstművesek, a faiparban: az ácsok, asztalosok, esztergályosok, kocsigyártók (bognárok), az élelmi iparban: a mészárosok és hentesek, sütők, cukrászok, vendéglősök, de a vegyes iparágak: szíjgyártók, kötélverők, kőfaragók, ékkömeteszők, ékszerészek, göröncserek, üvegesek, fésűsök, csontfaragók is megtalálhatók. Ehhez járul még az ősfoglalkozásokhoz számított halászsok mestersége, mely abban az időben a szabadfoglalkozások közé tartozott.

Ha nem is minden felsorolt ipar, de azok jelentékeny részéből gyűjtött a komáromi múzeum tárgyakat.

Így az építési ipar köréből téglákat, habarcsot, a falkötés különféle válfaját, suspensor műveket, hővezető csöveket (központi fűtés), falfestménytöredéket, padozat téglácskákat, stukkó burkolatokat őriz a komáromi múzeum, ezenkívül bútortárgyak, kulcsok, cserép- és terra sigillata edények, üvegtárgyak, bronzból való edények, kanalak, gombok, tűk, biztosítótűk, különféle szíjra való csüngők, csatok, lószerszámra való karikák, bujtatók, csontból való fésűk, hajtűk, piperecikke, ún. tükrök (bronz és ezüst), hajtűk, borotvák, ékszerek: gyűrűk, karperecek, fülönfüggők (arany, ezüst, bronz), gyöngyök, karperecek (üvegből), orvosi műszerek, érvágók, csipeszek, katonai kitüntetések, láncocskák, díszlámpák, nappalok stb. elég nagy számmal vannak múzeumunkban képviselve.

Az iparművészet nyomait szintén megtaláljuk Brigetio területén: stuccok, faragások, művészi kivitelű ékszerek, vésett gyűrűkövek, bronzok, díszlámpák szép számmal maradtak reánk.

Kereskedelme az elsőrangú vízi út, a Duna mentén szintén élénk lehetett. (...)

Több feliratos emlék őrizte meg kereskedők neveit, kik a barbárokkal is vásárok, sokadalmak alkalmával élénk kereskedést űztek. A gyakori határvillongások folytán sokszor veszélyekkel járt ez a foglalkozás, de a római elsősorban kalmárlélek volt. (...)

Brigetióban, a provincia e jelentékeny katonavárosában, mely fontos kereskedelmi útvonal mentén feküdt, a reánk maradt emlékek tanúsága szerint a fejlett iparon kívül, a művészetek is virágoztak. Mégpedig nem csupán a provinciális művészetnek vannak itt nyomai, de olyan emlékek is maradtak reánk, melyek a klasszikus hagyományok megőrzéséről tanúskodnak és fejlett művészeti ízlést és tudást tesznek feltételezhetővé.

A nyilvános tereken, nagyobb kertekben szobrok állottak. A középületeket reliefek és feliratok díszítették. A templomok homlokzata, ha nem is volt olyan nagyszerű és pompás, mint Rómában, de művészi kiképzésekben alig szenvedett hiányt. Nagyszerű kapitélék, tagozott oszlopok és hatalmas faragott kövek maradtak reánk, mind a monumentális építkezésnek beszédes maradványai.

A templomok belső díszítését illetőleg érdekesek a Jupiter Dolichenus szentélyének Milch Hermann által feltárt leletei, melyek a templom gazdagságáról és díszes voltáról tanúskodnak.

A lakást pedig bronzok, nippel, szobrocskák díszítik, melyek nagy számmal kerültek napfényre Brigetio területéről. Ezek sorában megemlíthetjük Jupiter, Hippokrates szobortöredékeit, egy legújabbán szerzett férfi arcképmást, Jupiter Dolichenus, Venus és Ámor reliefjeit. Bronz szobrocskáink sorából: Jupiter, Minerva, Mercurius, Harpokrates, Ámor, Victoria stb. szobrai.

Minden római városban, így Brigetióban is, meg kellett lenni az iskolának, hol az elemi ismereteket a gyermekek elsajátították. A tanítók többnyire a rabszolgák soraiból kerültek ki. Ezek az iskolák nem voltak a mai értelemben vett nyilvános iskolák, hanem egyes emberek magánvállalkozásai s ezekről, mint intézményekről, beszélnünk nem lehet. Mindazonáltal a római polgár, az iparos, kereskedő főleg pedig a gazdagabbak és előkelőbbek, a lovagrendűek körében nemcsak az írás és olvasás ismerete, de a magasabb műveltség is otthonos volt. Az olvasás és írás mesterségét meg kellett tanulnia – a rusticus elemek kivételével – a városi polgárnak, hiszen lépten-nyomon feliratok ötlöttek szemébe, mert a római műveltség speciális jellemző vonása a feliratok bősége.

A szórakozások sok fajtája kínálkozott a római városok lakosságának. Ezek közt kell megemlítenünk elsősorban a nyilvános játékokat, melyek az amfiteátrumban folytak le. Brigetióban is bizonyára megvolt a maga amfiteátruma; nagy helyőrsége, forgalma, népessége megokolttá teszi ennek feltevését. A gladiátorok, birkózók, versenyzők itt éppúgy bemutatták művészetüket és tudományukat, mint más helyeken. Az amfiteátrumok látogatása díjtalan volt. Ezt a város hatósága rendezte, erre szolgáltak közegei az aedilisek.

A magánkedvtelések és szórakozások formái változatosak voltak a római életben. Említettük a fürdők használatát, mely – hogy helyes kifejezéssel jelöljük meg – sport élvezeteket is nyújtott mellékhelyiségeiben. Testgyakorlás, tekézés általánosan bevett divat volt a fürdőkben. Divatos volt a kockajáték, apró csontkockákkal játszották. A játszó kockákat tettek bele a kis edénybe, hol megrázták és az asztalra kiborították. A kockalapokra vésett pontokból álló számjegyek (mint a mostani dominókon) kiolvasása szerint (páros-páratlan számjegy) alakult ki a nyereség vagy veszteség. Ilyen kockát számosat találtak Brigetio területén és a komáromi múzeum is többet őriz belőlük.

A nyilvános ünnepek mindig valamely vallási vonatkozást szolgáltak és azokban is nagy kedve tellett a római polgárságnak. Díszes felvonulások, körmenetek jártak be a várost. A mi vallási körmeneteink is ezekben az ősi népszokásokban gyökereznek.

Ilyen ünnepélyes szertartás volt a temetés is. A római temetkezés formái igen változatosak. A szegény ember fakoporsóban került földbe, vagy téglasírba, a gazdagabbak kőszírba temetkeztek, melyet sokszor felirattal láttak el. Ezekről pontosan megtudjuk, ki nyugodott benne. A kősírokat a városból kivezető utak mellett állították fel. A földbetemetkezés mellett a temetkezés másik fakultatív formája az égetett temetkezés volt, mikor a hullát elégették és a hamvakat vagy csontmaradványokat urnában helyezték el. Az urnákat azután a kolumbáriumban állították föl, melyben apróbb rekeszek voltak ezek számára, vagy pedig erre a célra készített kisebb kőládákban helyezték el. Ennek egy érdekes példáját látni a komáromi múzeumban.

Nyomai maradtak az orvosok működésének is a reánk maradt orvosi műszerekben. Az orvosok a rabszolgák közé tartoztak, de tanulmányok révén megbecsülték őket. A légiónak is voltak orvosai.

A római város nem nélkülözte a vízvezetékét, ez Brigetióban is megvolt, mely vizét Tatából nyerte. A vízvezeték hatalmas csatornája a Látóhegy alján vezetett Grébics pusztán át Brigetióig.

Ami a népszokásokat illeti, azok vidékek szerint változtak. A lakosság mezőgazdasági műveléssel foglalkozott Brigetio környékén, ehhez fűződnek tehát a népszokások is. A mezőgazdasági élet mellett tanúskodik a Silvanus tiszteletére állított sok emlék is. Mezei ünnepek, arató ünnepélyek, szüreti vigalmak Brigetióban bizonyára nem hiányoztak.

A vallási felfogásában rejlő természete a római embert a babonára hajlandóvá tette. Hitt a felső hatalmakban, a jó és rossz szellemekben, azoktól félt és áldozatokkal engesztelte meg azokat. A Penatesekben való hite mellett fantáziája gazdagon benépesült a jó és rossz szellemek képzeletével. Áldozatokat mutatnak be, fogadalmakat tesznek, ha valamit elérni kívánnak.

A betegek gyógyulásukért, a katona és a kereskedő szerencséért, a lány férjért, a meddő asszony gyermekért sóhajtozik az oltár előtt. A női termékenység kultuszának különösen sok emléke maradt reánk. Ez a római életnek egész nyílt kérdése volt, melyből nem úztek titkot.

Emellett a babonának gazdagon termő talaja volt a római magánélet, mely mindent a sorstól, a szerencsétől és az istenek kegyétől, szeszélyétől várt és remélt, hitt az égi jelekben, a madarak repülésében intő jeleket keresett és talált.

Lovasnomád sírok a Vág-Duna alsó-csallóközi jobb partján³

Komárom és környéke, az Alsó-Csallóköz, mint azt az archaeológiai kutatások igazolták, évezredek óta embertől lakott hely volt. A muzeális leletek arról tanúskodnak, hogy még a fémek ismerete előtt, tehát a kőkorszak befejező periódusában már emberek éltek benne, akiknek kőeszközei, primitív anyagedényeinek darabjai, nyílhegyül használt kőszilánkjai reánk maradtak. Csallóköz, ez a nagy szigetország a történelem előtti időben talán még inkább, mint később, ezer és ezer szigetnek, folyóvíznek és mocsárnak, vadvíznek és halászóvíznek szövedékét alkotta. A ma szűk mederbe kényszerített Duna akkor sokkal szélesebb területen hömpölygött és zátonyokat, kavicspadokat alkotott, amelyet idővel szintén a Duna erdősített be az iszappal hozott magvakból. Fűz-, nyár- és tölgyerdők keletkeznek így a nagy szigeten. (...)

A kiöntésekben megrekedt a halféleségeknek megszámlálhatatlan ezre, és kínálton kínálta magát az ősembernek eledelül, viszont idetelepültek a vízimadarak ezernyi ezerszám és bőséges zsákmányt ígértek a nyilazó ősvadásznak. (...)

Életmódján keveset változtat az ősember, akkor sem, amikor átmerészkedve a Dunán az ott lakó társaitól rézvésőt, horgot cserél, amellyel jobban megmunkálhatja a fát és biztosabban foghatja a halat. És a fém a tűzben megolvad, azt úgy alakítja, kovácsolja, ahogyan akarja. A nagy sziget farkáról, ahol ma a komáromi vár épületei állanak, átevez a túlsó jobb partra, ott már minden házieszközt megkap a sarlótól a kalapácsig a bronzöntőműhelyben, amelynek maradványait feltárták. Most már a fémből készült szerszámok birtokában takarosabb házakat építhet fából, mint eddig. A kőbalta és kalapács már a múlté, de a kőből lepattintgatott nyílhegyeket még használják. (...)

De a Duna melléki népek nagyobb csodákat is látnak. Nagy seregek érkeznek a népek évezredes országútján a Duna mellett, a római légiók, és első soraikban kiterjesztett szárnyú sasokat hordoznak. Várakat építenek a Duna jobb partján, amelyek megvédik őket a barbárok támadásaitól. Ezek az urai az egész világnak. Ahol a Vág vize a Dunába ömlik, onnan látni lehet a nagy római várost és castrumának hatalmas saroktornyait. A Dunán gályáik járnak-kelnek, harminc-negyven evezős hajtja a hajókat. Áttelepülnek a nagy sziget déli partjára is,

³ Forrás: Nemzeti Kultúra, 1933. No. 1.

ahol magas vigyázó tornyot építenek. Mert ez a terület mind az övéké valameddig csak a szem ellát.

A római sasok diadalmasan nyomulnak előre nemegyszer a Duna bal partján is, ahol a germán népek országa fekszik. De semmi sem tart örökké. A római birodalomnak a Dunáig előretolt határai is meginognak három évszázad múlva. Csendesen, majdnem észrevétlenül csúszik ki a talaj a római uralom lábai alól. Szépen megépített városaik, utjaik csupa idegennek adnak menedéket. A népek nyugtalanok, nem találják helyüket, mert keletről megjelennek ellenállhatatlan lendülettel a lovasnomádok feltartóztathatatlan hullámai, hogy elborítsák a kultúra és civilizációnak ezt a szép területét is.

De a fél Európát elborító hun-germán birodalom sem lesz állandó. Aki egységbe tudta foglalni hatalmas akaratával és a Hadisten küldötte kardjának egy intésére egy országot tapostak le végeláthatatlan lovasainak patkói, a monda szerint menyegzője napján hanyatlik koporsójába. Attila király birodalma feloszlik pártos testvérharcban és a germán longobárdok, gótok, gepidák osztoznak ezen a földön. De nem sokáig, mert a történelem újabb forgószele újabb népet sodor a hun örökség átvételére, (...) a Volga vize mellől felkerekedő avarokat. Mikor sokaságuk elindult nyugat felé, a Dontól az Ennsig terjedő óriási birodalmukat megalkotják, teljesen ismeretlen nép bontakozik ki a homályból; az avar legyőzi, nyugat felé szorítja, utóbb szövetségesévé teszi a nagy szláv tömegeket és a Duna mentén az avar-szláv uralom kezdődik újabb három évszázadra.

A Csallóköz alsó részében még pár évtizeddel ezelőtt nem sejtettük, hogy a népvándorlás korábbi szakaszából eredő emlékeket rejt a föld méhe. Ugyanis kerültek szórványosan napfényre ilyen leletek, azonban ezek vagy a hun-germán, vagy a magyar honfoglalás korába sorozhatók. Sorozatos leletekre azonban csak 1909–1930 közötti években akadtunk. Mivel ezeket még eddig sehol nem ismertettük, e sorok célja nemcsak archeológiai tisztázása a feltárt sírok korának, de egyúttal történeti jelentősége is van, mert kimutatható ezekből az, hogy az avar uralom idejében Csallóköz lakott hely volt, ami a Csallóközbe való településről alkotott eddigi véleményeket megdönti. Az avar település a Káma folyó vidékéről származó törzsek részéről oly huzamos volt a mai Komárom környékén, hogy annak nevét is ők adták.

Az első nagyszabású sírlelet magában Komáromban 1909. évben került napfényre, ahol csatornázási munkákat végeztek. A mai Bercsényi utca bejáratánál, a városi szegényház oldalán, attól egy méternyire, a saroktól pedig háromméternyire, mintegy 180–200 cm mélységben a munkások embercsontokra akadtak. Mivel a városi mérnöki hivatal részéről senki sem oktatta ki őket, hogy ilyen alkalommal mit is kell csinálni, illetve mit nem szabad csinálni, természetes, hogy a csontváznak nekiestek ásóval, lapáttal és azt szétdúlták.

A csontváz dereka körül aranylemezekre akadtak, amelyet a munkásnép persze aranymívesnél, szatócsnál és ékszerésznél adott el potom áron és a múzeumba semmi sem került volna, ha az a város rendőrségét nem mozgósítja, és össze nem szed hat darab aranylemezt, mely az övnek díszül szolgált. A hosszúkás téglalap alakú világossárga aranyból készült lemezek hossza 3 cm, szélessége 2.2 cm, a téglalap átlói kidomborodnak és hosszabb oldalai íveltek. A múzeumba került egy másik, vöröses aranylemez is, mely 8 cm hosszú, 2 cm széles és végei szögben végződnek. A lemez három mezőre van osztva két függőleges vonallal és az aranylemez felületét kis trébelt gombok borítják. A lelethez tartozott még egy bronzcsat, mely 2 cm magas és 3 cm széles, a díszes csatnak alsó része 4 cm hosszú tömör bronz, mely oldalt két volutával és vonal ornamentalsel van díszítve, alján szépen áttörve ovális nyílással és alatta befejező háromszögű véggel. (...)

Kétségtelen, hogy a lelet az avar korba sorozható és nagy kár, hogy annak egy része menthetetlenül elveszett.

Nem bizonyos, de igen valószínű, hogy ehhez a lelethez tartozott az a gyönyörű bronzcsat, mely ezüst pontok berakásával van díszítve és vétel útján került a komáromi múzeum birtokába. A pompás darab 7 cm hosszú, 3 cm széles, nyelve 4 cm hosszú.

Ugyancsak Komárom területén 1911-ben házépítés alkalmával Kocsis Lajos építőmester munkásai kengyelvasra akadtak, amely szintén az avar korból való. Kár, hogy a lelet mellékkörülményei ismeretlenek maradtak. A kengyelvas a múzeum tulajdonába került.

Magát az avar kori temetőt a komáromi határban sikerült megtalálni egész véletlen folytán. Egyik komáromi tanítóhoz egy tanítványa egy régi bögrét vitt és az – a leghelyesebb megoldásul a múzeumba utasította a fiúcskát. Ez vezette nyomra a múzeumot, amely az egyik szántóföldön nyitott homokbányából az 1929–1930. év nyarán több értékes sírmellékletet szerzett. Sajnos, az a törekvésünk, hogy rendszeres ásatást végezzünk, meg nem valósulhatott, de a feltárt 25–30 sír közül néhányat mégis mi bontottunk ki és azokat pontosan bemérnünk és meghatároznunk sikerült.

A sírokban talált edények kivétel nélkül fületlen, sima peremű bögrék, amelyek mind fekete, szemcsés anyagból készültek és pedig egyesek korong nélkül. (...) Csak a jellemző díszítési módrol szólunk néhány szót. Ez legtöbbször párhuzamos körökből áll és egyes bögréken, amelyek mindig a szkeleton bal oldalán, annak felső lábszára körül voltak elhelyezve, szabályos hullámvonalak is láthatók, az avar korban előforduló legismertebb díszítési mód. Akad egy-két bögre, amelyre ezt primitív módon karcolták rá. Egyes sírok szegényes mellékletekkel voltak ellátva, de akadt köztük olyan, amelyben a halottnak vitézi foglalkozásához tartozó mellékletekre bukkantunk. Így napvilágra jött egyik sírból egy elég épen megmaradt polcos vaszabla, mely össze van ugyan nyomva, de két külső polca, mely 14 cm, teljesen ép. Középső szájvasa 18 cm. Egyes sírokban a jobb kéz mellett rendszeren a kés maradványai kerültek elő, de persze ezek az ásóval való munkát már nem bírják, mert darabokra mállanak. Előkerült egy kétélű, 24 cm hosszú és 1 cm széles igen jó karban levő tör pengéje. Egyik sírban füles bronz gömb jött elő, melynek átmérője 3.5 cm, a gömb egyik oldalán egy darab már kitörött. Rendkívül rossz külsővel – sajnos – lecsiszolt és leköszörült állapotban jutott a múzeumba egy 11 cm hosszú, hajlított bronz varrótű, amelynek szétkalapált fokán hosszúkás lyukat véstek.

Egy apró, téglalap alakú övdísz stilizált növénydíszre olyan, mint két ollónak a gömbölyű szára egymás fölé téve, melyek így két 8 alakot mutatnak, de pengéik visszahajlítva viráglevélben végződnek. Találtak továbbá 2 közönséges bronzcsatot és kör alakú bronzlemezt, melynek 5 cm az átmérője és bizonyára ruha, vagy övdíszül szolgált.

Egyes sírokban zablát talált a homokbányász, amely szintén polcos és 18 cm széles, egyik szára 10, a másik 13 cm. Egy lándzsavég 30 cm hosszú, ebből a köpűje 7 cm. A pengéje 2 cm széles.

A kiásott sírokból mindössze 14 bögre került a múzeumba. Az a három sír, melyet feltárnom sikerült, a következő képet alkotta:

1. Egy méter mélyen 172 cm csontváz kelet-nyugati irányban. A csontváz feje a mellén feküdt, tehát egészen bizonyos, hogy babonával állunk szemben, mert a halottnak a fejét eltemetése előtt levágták, hogy szelleme haza ne járjon. Lehet azonban, hogy az egyes törzseknek rendes szokása volt a csonkított temetkezés. Bal lábszára mellett az ételt rejtő bögre, körös díszítéssel. A csontváz jobb oldalán peckes zabla töredékei. A jobb kéz mellett késnek elrozsdásodott maradványai. A sírlelet fényképezve.

2. Gyermezsír alig egy méter mélyen. A csontváz 102 cm, bal lábánál kis peremű bögréske, iszapolt fekete agyagból, körökkel díszítve.

3. Másfél méter mélyben férfi sírja, a csontváz ép, 165 cm hosszú, hanyatt, kelet-nyugati fekvésben. Lábánál törött bögre hullámvonalas díszítéssel. Jobb oldalán a fenébb leírt törpengével.

Ez a temető Dunahomokban a Vág jobb partjához közel fekszik. A homok magassága az időjárás szerint változott, mert a szél és az árvizek vittek is el belőle, vagy raktak is hozzá. A humusz réteg a homok felett igen csekély.

Keszegfalva községben, mely Komáromtól északnyugati irányban 9 kilométerre fekszik, 1913-ban házépítés alkalmával tizenöt sírt dúltak fel az építő munkások. Az akkori községi jegyző jelentése szerint a sírokban fegyverek, kardok, lándzsák, kengyelvasak, vaszablák, edények és gyöngyök kerültek elő. Ebből igen sokat összetörtek a munkások, akik ásóval és csákánnyal dolgoznak. A holttestek csontjait széjjelverték.

A múzeumba került ezekből egy lándzsa, melynek kúpalakú köpűje alul 3 cm-es nyílással végződik. (...)

Előkerült egy kés, 19 cm pengéjű, alul 3 cm széles. Két kengyelvas, egy darabból, a feje a szíj helyéül egyszerűen meggörbítve folytatódik tovább az oldalakban és végződik a talpon. (...)

Az edények teljes hasonlóságot mutatnak a Komáromban találtakal. Díszítésük párhuzamos körök, melyek a korongon készülteknel szabályosak. Némelyiken hullámvonal, vagy gorombább és kézzel készült cikk-cakk vonal alkotja a díszítést a nyak alatt és a has körül. A bögrék kivétel nélkül fekete agyagból készültek.

Bálványszakállas, Keszegfalva fölött fekvő puszta. Itt 1911. évben kengyelvasat, sarkantyút és vasbaltát találtak, melyek a múzeumba kerültek. Edényekről nem tudunk, ezeket többnyire összetöri az eke vagy az ásó és a darabokra nem vetnek ügyet.

Kavapuszta, Keszegfalvával szemben fekszik, itt Csepy Dániel birtokán találnak különféle cserépdarabokat és a honfoglalásra mutató emlékek is kerültek elő, melyeket a múzeum nem tudott megszerezni.

Megyerics község Keszegfalvától mintegy 8 kilométernyire északnyugati irányban fekszik. Ebben a községben, mégpedig annak belterületén, a református iskola szomszédságában, magántelken még az 1900-as évek elején sírleletekre bukkantak. Ezek a sírok urnasírok voltak és bronzkori eredetűek. Több urna közülük Komáromba került a múzeumba, és 1906. évben Kathona Dezső községi jegyző egy bronztört is adományozott a múzeumnak. A falubeliek előadása szerint aranyelet is volt a sírban, mely a községi jegyző tulajdonába került. Erről többet megtudni nem sikerült, mert Kathona Dezső jegyző időközben elszerecsétlenedett és meghalt.

Megyercsen azonban több avar kori eredetű sírt találtak, és becslésünk szerint száznál is több lehetett az avar kori sírok száma azon a területen, ahol kavicsot bányásztak és eközben a kavicsrétegbe ágyazva lovasnomád sírok kerültek a napfényre. A múzeum vezetője is bontott ki egy sírt, amelyben férfi csontváz volt látható. A sírban már eredetileg törött bögrét és a jobb kéz mellett kést találtak. A csontváz hossza, mely nyugat-kelet irányban feküdt, 170 cm. Fényképfelvétel készült. Ugyanebben a sírban három darab pattintgatott hegyes kövecskét is leltünk, melyek minden valószínűség szerint nyílhegyek lehettek.

Egy sírleletet sikerült megszerezni Somogyi István és Sült József tanárok szívésségéből, melyben kisebb, jellegzetes fekete agyagból készült és négy-négysoros párhuzamos körökkel díszített bögrécske mellett kengyelvas került elő, ezenkívül két darab ragyogó fehér fémből készült körlap, melyek közül az egyik csaknem teljesen ép és 13 cm átmérőjű, a másik megrongált, de bronz dudora is megvan, ez 3 cm széles. (...)

A korábbi középkorban tehát Csallóköznek alsó része mindenesetre lakott volt és hogy az avarok lakták, arra bizonyosságul szolgálnak a frank és német krónikák, melyek az avar birodalom elleni hadjáratról szólnak. Ezek a harcok csaknem másfél évtizedig tartottak, és kb. 800 körül az avar nemesség és előkelők, valamint a harcosok teljes kiirtásával végződtek. 791-ben maga Nagy Károly és fia, Kis Pipin három sereggel rontanak a rómaiak volt Pannóniájára és azt sivataggá változtatják. Egyik sereg a Duna bal partjától északra tört be és a Vág folyóig hatolt. Ez a sereg a Csallóközbe is eljutott és ott végzett az avarok uralmával.

Az Alsó-Csallóközben a Vág-Duna jobb partján feltárt ezen lovasnomád sírok azt látszanak bizonyítani, hogy itt, a víz mentén védelmi vonalra rendezkedtek be az avar nomádok. Ezt ezek a láncolatos települési helyek igazolják. Félniük mástól, mint a frankoktól, nem lehetett okuk, hiszen a szlávokat legyőzték, utóbb szövetségeseikké tették és mint gyalogságot használták harcaikban. A szlávság ekkor lesz Európában ismertté, amikor a VI. századtól kezdve az avarok nyugat felé nyomják őket (...).

Nem lenne teljes ez a rövid összefoglalása az Alsó-Csallóköz avar kori emlékeinek, ha fel nem említенők a többi községben talált leleteket is.

Bogya község határában, mely Nagymegyer és Nemesócsa községek között fekszik, 1931-ben az ismert típusú fületlen bögrét találták egy feldúlt sírban, amelyben többi melléklete közül egy lándzsavég töredéke került a múzeumba, mely 10 cm hosszú. A vele szomszédos Alsógellér község határában a Halomdombon lovas sírlelet került napfényre az 1932. évben. Ennek mellékletei egy törött, 62 cm hosszú, keskeny kis kard, melynek markolata 9.5 cm. Az itt előkerült lándzsa igen jó fenntartású és 32 cm hosszú. Ebből a lándzsa pengéje 22 cm és köpűje 10 cm. A kengyelvas magassága 11 cm, középszélessége 11 cm és talpa 9 cm. A lándzsa talpa enyhe ívet alkot fölfelé. Alsógelléren iskolaépítés közben őskori telepre is akadtak és egy tűzpadot tártak fel az 1931. évben.

Ekel község mellett, ahol az országút halad Pozsony felé, a Viharos úrilak szomszédságában szőlő alá forgatás közben, 1923. évben lovas sírt találtak, melyet Erdélyi Pál dr., egyetemi professzor bontott ki, aki az egész csontvázat és mellékleteit a komáromi múzeumnak ajánlotta fel. A csontváz mellett két kengyelvasat találtak, ezek magassága 16 cm, belső nyílásuk 10 cm, a kovácsolt lemez felső részében vízszintes szíjnyílás. A kengyelvas talpa alul hornyolt és lefelé gömbölyödik. Ugyanitt karikás csikóablát találtak, melynek szájköze közepén, a csuklónál összerozsdásodott.

Ezek a régebbi középkor népvándorlási emlékei az Alsó-Csallóközben. Soknak nem sok, de annyiban elegendő, hogy arra következtessünk belőle, amit a történelemből amúgy is tudunk, hogy az avar uralom idején Csallóközt lovas nomádok lakták. Korábban, míg ezek a leletek felszínre nem kerültek, azt a véleményt alkották, hogy a Csallóköz csak a magyar honfoglalás után népesedik be. Ennek is megtalálták már a nyomait, csak hogy a honfoglaló magyarok népsűrűsége hasonlíthatatlanul csekélyebb volt, mint az avaroké. Igen valószínű, hogy a további bizonyítékok is előkerülnek, mert ezek az ősi emlékek még jórésztben igen biztos helyen: földanyánk ölében pihennek.

A morva-cseh és magyar érintkezés a magyar középkor végéig⁴

A szlávokról a római történetírók nem beszélnek. Északi vidékekről származó sok rabszolgát adnak el a rómaiaknak már a Krisztus születése utáni évszázadokban, akiket *sclavus*nak mondtak. Ennek a népnek nem volt ismert neve, de mivel férfinemű tagjainak neve *slav* végződésű volt (Boleslav, Bohuslav, Bronislav, Jaroslav, Bratislav, Miloslav etc.) és ezt szlávnek ejtették ki: a rómaiak fülében csak ez az utolsó szótag maradt meg, amivel azután megjelölték őket. A rómaiak pannóniai és dáciai uralma alatt a jazigszarmata népek szállítják ezeket a szlávokat a rómaiak részére.

A népvándorlásnak első nagy néphullámai, a hunok és a gótok, elárasztva Európát, elsöprik az amúgy is ingadozó római uralmat. A hunok első támadása Pannóniában már nem is talál római lakosságot. Ideig-óráig longobard hatalom alá kerül a római Pannónia, de ez az uralom sem maradt tartós, mert egy újabb lovasnomád nép jelentkezik a VI. század derekán, 566 körül az Al-Duna vidékén, az avarok. (...) Ez a nép az, mely vándorútjában a dél orosz síkságon a szláv népeket kiszorítja helyükből és nyugat felé nyomja, az Elba és Odera folyók felé.

Az egykorú krónikások nem sokat tudnak mondani róluk, mert törzsekben éltek, államot nem alkottak és testvérharcokban pazarolták el erejüket. Ósházájukban panteisztikus vallásuk volt és áldozatokat mutattak be isteneiknek, nem ritkán emberáldozatot is. Európában az Elbától a Saale-ig, tehát Közép-Németországig, észak felé Hamburgig, keleten a Kárpátok északi lejtőitől a Visztula felső folyásáig terjeszkedtek. Természetesen a germán népek sem nézték tétlenül a szlávok terjeszkedését és nagy harcok indulnak meg köztük, amely a szlávság visszaszorításával végződött. Az avar uralom, mely az Ennstől a Dnyeperig húzódott a VII–VIII. században a szlávokkal erősödött meg, akik az avaroknak jobbagyai lettek. A szlávság a lovasnomád avar nép gyalogságát alkotta a folytonos támadó háborúban, amelyek akkor legtöbbször minden cél nélkül, egyedül a zsákmány áhításáért folytak.

Az avar-szláv uralomról már sok megemlékezést találunk a német krónikákban. Az avarok az ogur népnek egyik ága, mely rokonságban volt a hunnokkal (...), ugyanazt a nyelvet beszélték, mint a hunok, de államalkotó fejedelmek hiányában alig két és félszáz évig éltek Európában. Egyetlen nagy fejedelmük Baján, nagyon messze esett a nagy hun királytól, Attilától. Baján fiai is testvérharcokban pazarolják vérüket és az avar nép a szlávok közé vegyülve, azokkal összekeveredett, nemzeti egyéniségét nem tudta megtartani, nyelvét elfelejtette és a szlávot vette anyanyelvének. Ebben követték a szintén ugor és türk eredetű bolgároknak a példáját, akik szintén elszlávosodtak.

A Káma vidékéről Európába özönlött e lovasnomádok végső pusztulását a frank királyok, Nagy Károly és fia Kis Pipin okozták, akik megsokalva rablótámadásaikat, az avar népet, mely abban az időben a szlávokkal elegyest Dunántúl és a Dunán innen is, a Vág és a Garam völgyében fel egész a mai bányavidékekig a legyőzött bolgárokkal elegyedve települt, azután a Duna-Tisza közében és a Tiszaháton terjedt el, valóságosan kiirtották. (...)

A horvátok és szerbek vándorlása a VI. században folyik le a Dnyeper és Visztula mellől, miután az avaroktól legyőzve, azok szövetségeseivé lettek és elárasztják a germán földet az Elbáig, a mai Csehországot, a mai Ausztriát, a Kárpátalját, a Duna és Tisza völgyeit, valamint a Balkán-félszigetet. A harcos élethez az avarok alatt szoktak hozzá ezek a szláv népek, amelyek nemzeti egyéniség nélkül államot sehol sem alkottak. Nemzeti öntudatuk azonban ezek között a harcok között ébredezni kezd és uraik és legyőzőik ellen fordulnak és igájukat lerázzák. Baján halála után (630) nem volt, aki az avar népet egységbe tudta volna foglalni. Az avarok sokat veszítenek a bolgárokkal vívott testvérharcokban, akikkel igazi

⁴ Forrás: Nemzeti Kultúra, 1933. No. 2., 3., 4.; 1934. No. 1., 2., 3., 4., 5.

testvérek, mert a bolgárok is valószínűs hunok. A bolgárok a Káma és Volga összefolyásánál települt hunok ivadékaik, ezek közül a kazárok később a magyarokhoz csatlakoznak, a bolgárok megmaradnak a Volga mellett, más részük az Al-Duna vidékét szállja meg és nemzetük zöme az avarok közé húzódik a Dunántúlra.

A nyugati szlávok az avar uralmat elég korán lerázták, ebben egy Samo nevű frank vezér volt segítségükre, aki 623 körül az ő főhatósága alatt egyesítette azokat a szláv törzseket, amelyek az egykorú írótól Boiohaemumnak nevezett terület, vagyis a kelta bojoktól lakott földet, ahonnan azokat a germán markomannok szorították ki, elfoglalták. Ez a mai Csehország területe.

Csak hogy ez az államalapítás Samo halála után bomlásnak indult és a szláv népek ismét harcokban töltik éveiket a germán szomszédokkal. Két évszázad telik el, amikor a Morva, Duna és a Garam folyók között új szláv birodalom alakul, a morva nagyfejedelemség Mojmir uralkodó alatt, aki azonban Német Lajos királlyal szemben nem képes megvédeni birodalmát és trónját veszti. A német-frank király Raszizlávot tette utódává, aki 855-ben kivívta országának függetlenségét a német szomszédokkal szemben. Raszizláv nem egyedül kormányozta országát, hanem egy részét unokaöccsére, Szvatoplukra bízta, aki azonban hálátlansággal fizetett és a németekkel szövetséget nagybátyja háta mögött, Szvatopluk így az egész ország élére állt és siet Német Lajostól való függő helyzetéből szabadulni, a cseh fejedelemmel szövetségben a bajor seregen elhatározó győzelmet arat. Fejedelemségét a frank király is elismeri hűségüké és évi adó ellenében, 874-ben.

Ez tulajdonképpen az első szláv államalapítás Európában. A morva nagyfejedelem, aki népével együtt nem régen tért át a pogányságból a keresztény hitre, egyházának függetlenségét is biztosítani akarta, emellett a német püspökök joghatósága alól szabadulni kívánt. Ebből a célból Mihály bizánci görög császártól hittérítőket kért, aki így a pápaság elleni politikai terveibe illesztette be a szláv birodalmat, és elküldte Cirill és Metód testvéreket, akik nemzetiségre görögök voltak, de délszláv nyelven beszéltek. Metód lesz a morvák érseke és korábban már nyitrai püspök. Szvatopluk hatalma a Kárpátokon túl, Sziléziát és állítólag a cseh hercegséget is felölelte. 883–887 közt a Dunántúlra is kiterjeszti hatalmát, ahol akkor már a délszláv bolgárok és a szlovének fészkeltek meg magukat, a hódító Szvatopluk kegyetlenül elpusztítja ezt a területet.

Szvatopluk halála után azonban szétesik a nagy morva birodalom. A nép egy része a pogányságba süllyed vissza. A mainzi zsinaton a morva nemzet "durva kegyetlenségét" említik, és azzal vádolják a német papokat, hogy szemet hunynak a morvák pogány áldozatai felett. (...)

Az avarok kiirtása után a Dunántúlra bajorok és főleg szlávok özönlenek. Ezek azonban kezdetben a nagy morva birodalommal nem voltak politikai összeköttetésben. A szlávok államalapítási kísérletei az egész IX. század folyamán tartanak, egészen a magyarok megjelenéséig. A magyarok első látogatását a Dunántúlon a 862. évben említik a német évkönyvek. (...)

A helyzet gyökeres változáson megy át, amikor a magyar lovasnomádok megjelennek 896-ban. (...) A magyarok bejövetele minden akadály nélkül ment végbe. Dunántúl déli részén még voltak egyes avar népfoltok. A Balaton környékén terült el Pribina szláv fejedelem országa, (...) a Zala folyó mellett alkotott birodalmát Szvatopluk említett támadása, tehát a morvák serege pusztítja el. Az alsó Dunántúl szláv fejedelemsége a frank királyok hűbére, de a magyarok bejövetele körüli időben ez a viszony már megszakad, és morva befolyás és uralom alá kerülnek az alsó dunántúli szláv rokonok is a német történeti források szerint. A Dunától északra eső terület a Garamig Szvatopluk birodalma. Anonymus krónikája semmit sem tud Szvatopluk fejedelemségéről, de Kézai említi, hogy Attila király után a Vág és a Garam közti földet a Dunától a Morva folyóig elfoglalta a csehek hercege. (...)

De ebben az időben a Duna–Tisza közében is szlávok élnek, ezek az elszlávosodott bolgárok és fel a Mátráig, sőt nyugatra Nógrádig nyúlik fel országuk. Arnulf német király 892-ben szlávellenes politikájába igyekszik belevonni a morvák szomszédjait is, a bolgárokat, akik ekkor közös határral rendelkeztek. Ami nem sikerült a bolgárokkal Arnulfnak, az később a magyar lovasnéppel könnyen jön létre és azok szívesen lépnek szövetségre a német királlyal a morvák birodalma ellen. Az a körülmény, hogy a magyar megszállás elsősorban a Dunántúlra irányult, ahol legjobban tudták magukat megvédeni minden támadás ellen a Duna vonalán belül, teljesen érthetővé teszi a magyar honfoglalás tervét. A dunántúli rozoga alkotású szláv birodalom nem tud ellenállni a keleti lovasnomád harcosok lendületének és meghódolni kénytelen. A nagy morva birodalom meghódítása ellenben meghaladja a magyarok katonai erejét.

Német Lajos unokája, Arnulf, a német Karolingok utolsó sarjadéka. 887-ben lép Vastag Károly örökébe. A szomszédos szlávokkal egy ideig jó viszonyban igyekszik élni, de Szvatopluk imperialista politikája aggasztóan fenyegeti a német népek országait is, mikor Csehországot is birodalmához csatolja és 882-ben a bajor-stájer országokkal szomszédos dunántúli szláv birodalmat támadja meg, és azt elpusztítja. (...)

892-ben egyes magyar seregeket is, amelyek kínálkozó kalandok után jártak, zsoldjába fogad Arnulf király, de a frank, bajor, sváb, szlovén hadak nem bírják megtörni Szvatopluk katonai erejét, akinek seregében barbár, sőt német zsoldosok is harcolnak. 891-ben tűnik el a történelem színpadáról ez a nagy egyéniség, aki az első szláv államalkotó. (...) Arnulf békére lépett Szvatopluk fiaival, de ezek testvérvízályban szóródtak szét.

A magyar sereg, amely 892-től kezdve a német király szövetségese, a polgárháború után Dunántúlra csap, ahonnan sok zsákmányt és főleg fiatal foglyokat visz magával otthonába, Attilkőzbe, ez a birodalmuk egészen le a Duna alsó folyásáig terjedt. A morva birodalmat pusztító testvérharcokban részt vesznek a magyarok is, mint az egyik örökösnek, Mojmírnak a szövetségesei vagy zsoldosai. 895-ben még békében élnek a magyarok régi országukban, de a besenyő pusztítás után felszedik sátraikat és a Dunántúlra vonulnak. Itt lesznek a tanúi a morva polgárháborúnak, Mojmír és Szvatopluk morva hercegek vízályának. A Dunántúlon még megvannak a nagy római kultúra nyomai, városok emelkednek és a Duna mentén ott áll őrt a világ leghatalmasabb védelmi határszervezete, a római limes. (...)

896–900 között megy végbe a bomlás folyamata a nagy morva birodalom területén. A belső harcok átharapóznak a távoli Csehországra is, melynek hercege Arnulfhoz folyamodik 897-ben segítségért a morvákkal szemben. 899. évben a bajorok törnek be a morva birodalomba II. Szvatopluk herceg érdekében. Ezekben a harcokban részt vesznek a magyarok is, akik ezekben az években lerakják a morva birodalom romjaira új államuk alapjait. Anonymus valószínűtlen elbeszélését nem fogadhatjuk el történeti ténynek. Szerinte Árpád fejedelem Nyitra váráig küldi vezéreit, ahol a szláv hercegségnek a székhelye áll, ennek hódoltak a cseh fejedelmek is. Csakhogy Anonymus, aki IV. Béla király idejében írja krónikáját, egyszerűen a XIII. századba helyezi át az egész honfoglalás kori államviszonyokat és szerintem ebben az időben is Csehország a szlávság központja, amikor a morva birodalom túlsúlyát Csehország is erősen érezte.

A történelmi tény azonban, amelyet a honfoglalás korának archeológiai leletei is igazolnak, az, hogy Árpád, mint jó stratégia, megszerzi a folyók völgyeinek birtokát, amelyek a nagy magyar síkság felé sietnek. Az is történelmi tény, hogy a magyar uralom nem volt többé vitás ezen a területen annak a magyaroktól való megszállása után.

A morvák bepanaszolják a pápa előtt a németeket, akik szerették volna egyházi tekintetben őket püspökeik alá rendelni, amikor már a morvák felvették a keresztséget és a panaszukban azt is olvassuk, hogy a németek "a magyarokat reánk bocsátották." Ebből világos, hogy a magyarok, mint a német király szövetségesei vettek részt a hódító harcokban, amelyeknek eredménye, vagy díja gyanánt az elfoglalt területeket maguknak tartották meg.

Sőt a pápához intézett szláv panaszok közt az a vád is felmerül, hogy a németek adtak pénzt a magyaroknak arra, hogy Itáliába betörjenek.

A morva polgárháború után, ahol Mojmir magyar segítséggel harcolt testvére, Szvatopluk ellen, a magyarok és a morvák együtt élnek és pedig igen valószínű, hogy mint szövetségesek, nem mint meghódított nép. Erre vet világot az a német vád, amelyet a morvák ellen felhoznak a német papok, hogy a morvák felveszik a pogány magyar szokásokat és "megnyírják álkeresztény fejeiket", tehát a kereszténységet már csak formából tartják.

A német-frank-magyar szövetség döntötte meg a nagy morva birodalmat, mely mint frank örgrófság 897–898. évben tűnik el az akkori birodalmak sorából. A magyar támadásnak célja Nyitra megszerzése volt és csak ezután került sor a birodalom többi részeire. Ezeknek a harcoknak befejezése után következett a sor a Dunántúl katonai megszállására, amely nagyobb harcok nélkül ment végbe 899 elején. (...)

A másik szláv néppel, a rokon eredetű elszlávosodott bolgárokkal a Duna-Tisza közének birtokáért folytak harcok a IX. évszázad végén és a következő X. évszázad elején. De ezek keményebb ellenfelek voltak. Míg a morva népek közül azok, akik a pogányság felé hajoltak jó viszonyban maradtak a magyarokkal, addig a keresztény bolgárokat nem tudták asszimilálni. A század határán, 900 körül, a morva birodalom már nem tudott erőt kifejteni az új magyar állam hatalmával szemben. A magyar határ ebben az időben az Ennsig terjed és erősen belenyúlt a mai Morvaország területébe is.

Ez a szomszédság nincs ínyére a bajoroknak, akik 901. évben kibékülnek gyűlölt ellenfeleikkel, a morvakkal. A cél mindkét félnél azonos: a magyarok hatalmának megtörése. A magyar nemzet, mely akkor katonai szervezetben élt még, új országának meghódítása után már igen korán a kalandokra gondolt, amilyenekben régi hazájában is volt elég része, ahol legutóbb mint a bizánci görög császár szövetségesei harcoltak a Balkánon a bolgárokkal szemben. Itt a nyugati civilizáció gazdagsága tárult eléjük és a harcokon aggott népet a zsákmány gondolata tüzelte. 906. évben a magyarok az elbai szlávokkal és a szászokkal is harcolnak. A Morva völgyében a magyarokkal szemben nem nyilvánul ellenséges viszony, mert hódolt nép. Hogy ez így volt az könnyen bizonyítható. Ha a morva nemzet a magyarral szemben ellenséges viszonyt táplál, úgy egészen bizonyosan hátba támadja őket, amikor a bajor vagy sváb földre mennek a zsákmány után. Tehát azt kell következtetnünk, hogy a morva-cseh nemzetekkel a magyarok vagy szövetségesi viszonyban voltak, vagy pedig adófizetőiké tették őket, mert csak így lehet állandó semlegességüket megérteni.

Közben állandóan folyik a nagy háború a németek és a szlávok ellen. Henrik német király legyőzve a daleminceket, hűbéresévé teszi a cseh herceget, és 929-ben az Elba mellett lezajlott véres csatában döntő győzelmet arat a szlávság felett. Három esztendő múlva a magyar kalandos csapatok vereséget szenvednek Henrik királytól. (...)

A csehek Boleszló hercegük vezetése alatt 936-ban fellázadnak Henrik király utóda, Ottó ellen és a következő évben a magyarok is megtámadják a német király birodalmát. A magyarok rabló portyázásait nem zavarják a morva és a cseh országok. 938-ban már ismét Szászországra törnek, de a kalandozások korának kezd bealkonyodni. Ebben az időben a morvák, akik a magyarok szövetségesei voltak, – talán a harcokban is részeseik –, valószínűleg beolvadnak az erősebb egyéniségű magyar nemzetbe, ami amellet bizonyít, hogy ezek a meghódított népek nem voltak rabszolgasorsban, hanem a szabadok közt foglaltak helyet. Ezt bizonyítja az is, hogy a kalandozó magyaroknak óriási mennyiségű hadifogoly, az akkori viszonyok szerint rabszolga állott rendelkezésére, amelyre szüksége még nem volt, mert földműveléssel még alig foglalkozott. Erre csak a morvakkal való huzamos együttélés és a nyugati keresztény rabszolgák, később pedig a kereszténység felvétele, és a sátrak alatt való életből a kötött helyre való település tanította meg a magyarokat. De a magyaroknak – bármilyen homály borítja is ebben a korban való nemzeti életét – fel kellett ébrednie téveszméikből, amikor azt voltak kénytelenek látni, hogy a nemzet

alkotmányos, vagy szerződéses szabadságát úgy a nemzetségek kötelékein belül, mint az összességben egy katonai oligarchia kifejlődése fenyegeti. Mivel tisztán állhat előttünk, hogy ezek a külföldi hadjáratok, vagy rablókalandok nem a nemzet összességének vállalkozásai voltak, hanem egyes lovagoké, vagy vezéreké, akik ezekre a jó zsákmány reményében mindig tudtak maguknak elég fegyverfogót toborozni. (...)

955-ben, amikor Ottó német király a szlávok ellen készül ismét nagy harcra, a magyar lovasok özönlik el a bajor határt, Ottó visszatér az Elba mellől és a szász vitézekhez csatlakozik a cseh hercegnek serege is. Ezek döntik el a Lech folyó mellett, Augsburgnál lefolyt megsemmisítő ütközet sorsát is 955. augusztus 10-én. (...) A krónika szerint csak hét magyar térhet vissza megcsonkítva hazájába. A magyar vezéreket csúfos halállal végezteti ki Ottó király, amiért azután szörnyű bosszút álltak a magyarok otthon levő német foglyaikon.

Ottó király nagyságának ez a haditény vetette meg az alapját. A magyarok ezt a vereséget soká heverték ki, ebből arra lehet következtetni, hogy ebben a hadivállalkozásban nagyobb magyar csapattestek vehettek részt. A magyar hadierő elgyengülésére mutat az a körülmény, hogy Ottó 955–960 közt zavartalanul harcolhat az elbai szlávok ellen anélkül, hogy ebben a magyarok háborgatnák.

A Lech melletti nagy csatavesztés után megváltozni kezd maga a magyar állami élet is. Ebben a változásban kétségtelenül része van a velük együtt élt szláv népeknek, mint az ország északnyugati részén élt morváknak és a Dunántúlon lakott szlovéneknek és bolgároknak, ezenkívül a Duna-Tisza közén a magyarokkal elvegyült bolgároknak is. A magyarok bánásmódja a velük összeelegyedett népekkel aligha lehetett a kegyetlen hódítóé, mert akkor nem veszi át azok erkölceit, mívelődését, vallását. Sokan ezt azzal kívánják bizonyítani, hogy a magyar nyelvben a békés együttélésre mutat az átvett jövevényszavaknak a számos volta is. A fejlődő nyelvtudomány azonban megállapítja azt, hogy ezeknek a szavaknak a száma nem olyan nagy mennyiségű, mint azt egyes történetírók föltételezték. A kereszténység felvételében jelentékeny befolyást gyakorolnak a magyarokra a szlávok. Mikor a magyarok meghódították a Dunántúlt és az északra fekvő nyugati határszéleket, akkor a kereszténység még a morvák között sem volt általános és a bajor püspöknek a pápához intézett panaszai azt állítják, hogy a morvák, mihelyt a magyarok jelentkeztek, azonnal melléjük álltak.

A csehek is, úgyszintén az elbai szlávok és a lengyelek a német hadjáratokkal egyidőben lesznek keresztényekké 960 körül. A magdeburgi érsek lesz a szlávok metropolitája. Géza magyar fejedelem országa keresztény birodalmak közé ékelten áll Európa közepén, és a bajorokkal közös határ azt eredményezi, hogy a bajor püspökök, főleg a passai Piligrim, a magyarok között is megindítja a térítés munkáját. Ennek nagy lökést ad az a politikai viszály is, mely II. Ottó német király ellen folyik II. Císaakodó Henrik bajor herceg részéről, aki a cseh és lengyel hercegekkel összeköttetésben a német király ellen tör. Ebben a vitában a magyarok a német király pártján vannak.

Az összeköttetések azonban bővülnek és ennek a II. Henriknek Gizella nevű leányát Géza eljegyzi fiának, Vajknak, a későbbi I. István királynak, az ország tulajdonképpeni megalapítójának. Piligrim püspök, ez a nagyravágyó német pap a pápához írt jelentése szerint – 973-974 – körül, a "magyar nemzet egésze hajlandó a szent hit befogadására, sőt még szláv tartományok is hinni készülnek". A pápa azonban nem vette készpénznek a jelentést, amely a valóságot nem is tükrözte híven vissza, mert a püspök térítő munkájának az árát is megszabta, érseki palliumot kérve levelében. (...)

A térítésekre nézve jellemző az a tény, hogy a prágai püspöki egyházmegye területének határai mélyen belenyúltak az akkori nyugati Magyarország belsejébe, ahol még püspökségek nem voltak. (...) Míg Géza fejedelem kereszténysége még nem épült fel a hitbeli erős meggyőződésen, addig fia, István már valódi keresztény király, akit egyházas nevelése és keresztény hite irányítanak minden munkájában. Ezt a nagy útravalót köszönhetette Adalbertnek, és ez a munka európai jelentőségre is emelkedett Szent Istvánnak kimagasló

alakjában, aki rokontalanul álló nemzetéből Európa közepén államot tudott szervezni a törzsek széthúzó akarata ellenére is a kereszténység akkor mindent átfogó nagy kapcsaival.

Szent István felesége, Gizella, a katolikus bajor herceg leánya. Az ő révén sógorsági viszonyba kerül II. Henrik német-római császárral. Alig szenved kétséget, hogy feleségének befolyása is abban az irányban működött közre, hogy a térítésnek évtizedeken keresztül tartott munkájából a bajor papoknak jusson jelentékenyebb rész. A nagy királytól alapított püspökségek egyébként fokozatosan elvégezték ezt a nagy munkát az országban megtelepült szerzetesrend, a bencések segítségével, akik Európa nyugati kereszténységének szokásait honosították meg az országban. De végezte maga a király is, aki apostoli lelkiülettel térít és vezeti népét az egyházba. (...)

Szent István sógora volt (Bátor) Boleszlónak, a híres lengyel hercegnek is, aki rendkívül nagyralátó és ehhez kiváló tehetségekkel megáldott fejedelem volt és nagy koncepciójú terve szerint az európai szlávokat egyesíteni akarta egy fejedelemség keretében. (...) A jó viszony, mely István királyt Boleszlóhoz fűzte a rokonság révén, – hiszen nőtestvére, Géza leánya volt a felesége a lengyel hercegnek, – nem bomlik fel közöttük, mert mikor Boleszláv később Kievet ostromolja és az orosz nagyfejedelem ellen folytat háborút, a magyar segédc csapatok is ott harcolnak a seregében. Kiev meghódolásának tehát ők is részesei lettek. (...)

A Karolingok dinasztija a fiatal cseh hercegséget függő viszonyba hozta országától, hiszen a Morva menti örgrófság alapítása ezekre az időkre nyúlik vissza. A német császárok a X. évszázad határán a cseh hercegséget már hűbéresükké tették, mert gyakran kellett a hatalmas német szomszéd segítségét igénybe venniük. István magyar király II. Szilveszter pápától nyert koronával magát királlyá koronáztatta. Ez a ténye országát a nyugati kultúra érdekköréhez csatolta, amely az országnak későbbi fejlődését is determinálta. Szívesen látta a nyugati lovagokat a királyi udvarban és azokat gazdagon megadományozta. Hiszen az ország területének legnagyobb része, a szállásbirtokokat leszámítva, a király tulajdona volt, aki azzal úgy rendelkezett, mint a magáéval. Fiához, Imre herceghez intézett Intelmeiben, az idegenek megbecsülésére buzdítja, ami nem annyira az idegenek személyére, mint azok akkori míveltségi fokának kijáró tiszteletre vonatkozik.

Szent István keresztény királysága alatt alakul ki az ország közigazgatása és hadiszervezete a királyi vármegyék alakjában. A király mérhetetlen földbirtokain levő várakhoz birtokából területet csatol, amely a várban katonai szolgálatot teljesítő várnépeket eltartotta. Később ezek maguk mívelik a nekik kijelölt földbirtokot. A várban és kerületében, a megyében az ispán a király embere, aki nevében rendelkezik, ítéleteket hoz és a vár hadrendjének parancsnoka. Maga az ispán elnevezés szláv eredetű, éppúgy, mint a király név is. Ebből arra lehet következtetni, hogy a várrendszer már a fejedelmek idejében megvolt. (...)

A várak még csak földvárak, folyóvizek átkelői mellett, azok torkolatainál, vagy más, természeti erősségektől védett helyeken. (...)

István királynak nagy gondjai mellett, melyet a keresztény hit elterjesztése töltött ki legnagyobb mértékben, a törzsek megrendszabályozását kellett végrehajtani a központi királyi hatalom tekintélyének érdekében, ami sok belső viszályal és sokszor fegyveres megoldással végződött, melyekben a királyi hatalom maradt győztes. István külpolitikája békés irányzatával nem szerzett ellenségeket az új királyságnak. Legfontosabb háborúja a német császársággal volt. Sógora, II. Henrik császár is a békét áhította. De az új frank dinasztia II. Konrád személyében imperialista hajlamú császárt adott a német birodalom élére, aki 1030. évben megtámadta Magyarországot. A háborúnak komoly okai alig voltak. A magyar határ akkor még mélyen benyúlt a későbbi Ausztria területébe és a bajorokat úgy a magyar, mint a szomszédos cseh portyázó csapatok beütései nyugtalanították. Konrád császár azonban hűbéresévé szerette volna tenni a magyar királyt és ezért Břetislav morva herceggel szövetségre kötött Magyarországot. Mivel a támadók túlerőben voltak a magyar seregek felett, István a visszavonulás taktikájához és a hadszíntér kiürítéséhez folyamodott. A

taktika fényesen bevált, a hadjárat a legcsúfosabb kudarccal végződött és a császár nem tudván megütközni a magyar sereggel, a seregére váratlanul rácsapó magyar lovasoktól nagy veszteségeket szenvedve hazavonulni volt kénytelen. Břetislav serege is erre a sorsra jutott. (...) A háborúnak egyetlen eredménye a határok kiigazítása lett, mely a Dunán túl, az osztrák hercegség felől a Lajta, Dunán innen a morva örgrófság felől, pedig a Morva folyókban nyert kölcsönös megállapítást.

István királynak élete alkonyát egyetlen fiának tragikus halála, és ez okból a trónvárományosok intrikái búsitották meg. (...)

Péter, Szent István utóda a királyi székben Břetislav cseh herceggel szövetségre lép Henrik német császár ellen. 1039-ben Ausztriában harcol, majd a következő évben, amikor a császár cseh területen támad, oda erős segélycsapatokat küld, amelyek meghiúsítják a császár támadását és felmentik a cseh hercegséget a támadás alól. (...)

Henrik császár, miután a cseh herceget legyőzte, a magyarok ellen készült. Péter királyt és gyűlölt idegen udvaroncait a magyarok elűzték és a száműzött király egyenesen a német császár udvarába sietett segítségért. Henriknek jó ürügyül szolgált ez a magyar hadjáratra, amire most már komoly jogcímet is talált, mert Péter hűbérül ajánlotta fel a császárnak Magyarországot. Břetislav a hűségre kényszerített hűbéres is csatlakozott a császár seregéhez és erős bajor és cseh csapattestek özlönlötték el Magyarország nyugati részét. Břetislav tanácsára a császár serege egy részével Pozsonyon át nyomult be az országba. Aba Sámuel számban sokkal kisebb serege visszavonult, és azt a császár a Garamig üldözte. Az így meghódított területet Henrik császár beleegyezésével a Břetislav udvarában tartózkodó trónkövetelő, Endre hercegnek adta Břetislav 1043-ban. Aba Sámuel azonban hamarosan véget vetett a pünkösdi királyságnak.

Endre visszament Břetislav udvarába és onnan a három herceg kelet felé bújdosott, Endre a kunokhoz ment, majd Kievbe Jaroszláv orosz nagyfejedelemhez, akinek Anasztázia leányát nőül is vette. Béla a lengyel fejedelemségben maradt öccsével, Leventével, aki ott is halt meg és pogány módon temették el. Pétert, aki ennyire lejáratta a magyar királyság tekintélyét, hogy hűbéri sorba került, a magyarok elűzik, megvakítják, de a cseh udvarba menekült király túléli a polgárháborúk borzalmait és egy cseh hercegnővel köt házasságot, 1060-ban fejezte be hányatott életét.

A szerencsétlen Péter mindenét elvesztette, mert szemevilágától megfosztva, az akkori idők kegyetlen szokása szerint az uralkodásra képtelenné vált. A cseh udvar ezekben az időkben magyarellenos politikát folytatott, menedéket ad a magyar menekülteknek és részt vesz a Magyarország elleni harcokban is, bár ez a hűbéresnek a hűbérúrral szemben kötelességeihez tartozott. Ettől az időtől kezdve az Árpádok törzséből származó királyaink a cseh, lengyel és a kijevei orosz fejedelmi udvarokból hoznak feleséget, viszont ezek magyar hercegnőket vesznek feleségül.

I. Endre került a magyar trónra Péter után és természetesen nem kerülhette el Henrik császár támadását, aki Magyarországot hűbérenek tekintette és ennek érvényt is akart szerezni. 1050-ben nagy seregekkel, amelyekben Břetislav vitézei is ott vannak, megtámadta Magyarországot; a magyar hadak élére Béla herceg állott, aki már harcokban edzett vezér volt, mivel sógorának, Kázmér lengyel királynak oldalán harcolt a cseh és a pomerán hadakkal szemben. A hadjárat eredménye ismeretes. A magyar haditaktika ebben a hadjáratban is teljesen bevált és a császár kénytelen volt békét kérni, miután Béla először a Duna bal partján menetelő sereget, azután a Duna jobb partján előrehaladó sereget verte meg. (...)

A háború befejezése után Endre békés viszonyt tart a morva-cseh hercegekkel, sőt családi összeköttetések is létesülnek a magyar királyi udvarral. Vratislav morva herceg, aki első feleségét elvesztette, Endre udvarát meglátogatta és annak leányát, Adalheidát

megszeretvén, nőül is vette. Mikor testvére megfosztotta a morva örgrófságtól, apósa, I. Endre visszahelyezte országába, egyébként Vratislav 1061. évben a cseh hercegek trónjára került.

A harcias II. Henrik császárral, akivel Endre sógorsági viszonyban állott, mert a császár is a kievi nagyfejedelem egyik leányát vette nőül, a magyar király még közelebbi rokonsági viszonyba lép és eljegyzi fiának, Salamonnak a császár gyermekleánykáját, Juditot. (...)

Az állhatatlan Salamon király polgárháborúba sodorta az országot, mert nagybátyjaival, Géza, László és Lambert hercegekkel gonosz tanácsadóira hallgatva, fegyveres viszályba bocsátkozott, és 1074-ben háborús döntésre érett meg a dolog. Géza hercegnek csekély hada részben a királyhoz pártolt, részben a csata elől kitért, és így a hercegnek túlerővel kellett felvennie a küzdelmet. (...) Salamon menekülése után Géza herceg foglalta el a magyar királyi trónt. Morva Ottó, akit Szép melléknéven ismertek, I. Béla magyar királynak a lengyel Rixa hercegnővel való házasságából született Eufémia leányát vette nőül. (...)

Morva (Szép) Ottó 1086-ban halt meg és özvegye, a magyar Eufémia, sokáig túlélte férjét. A vallásos hercegasszony gazdag alapítványokat tesz az egyházak javára és a jótékonyásznak él, melyekkel nevét megörökíti a morva nemzet történetében. (...)

II. Vratislav cseh király és Morva Ottó, I. (Szent) László magyar király sógora közt nem volt mindig jó viszony, Vratislav hibájából. Ekkor a magyar király lépett közbe és annak nagy tekintélye előtt az ellenfelek meghajolva kibékültek. (...) László utóda, Kálmán király idejében a lengyel befolyás érvényesült. Mikor V. Henrik császár Kálmánt Pozsony várában ostrom alá fogta, Szvatopluk cseh herceg is segítségére sietett, de a lengyel szövetséges, Boleszló, becsapott a cseh hercegség területére és Szvatopluknak vissza kellett sietnie országába, azt megvédelmezni.

A családi kötelékek azonban tovább és tovább fűződnek a cseh–morva hercegek és a magyar királyok között. (...)

II. Ulászló 1133-ban betör (...) Magyarország területére és a Vág mellékén táborozik, ahonnan sok fogollyal és bő zsákmánnyal tér vissza országába. II. Béla azonban a béke embere volt és politikája kedvezett a cseh szomszédnak, akivel a jó viszonyt ápolta. (...) A magyar király a Přemysl családdal a legszorosabb összeköttetéseket kereste és élesen a lengyelek ellen fordult (...). Így jött létre a német – cseh – magyar szövetség a lengyelek ellen. Ez a szövetség II. Béla alatt erősen állott, de utóda, II. Géza alatt ellanyhult. (...)

De II. Ulászló Magyarország-ellenes politikája később enyhült és fia, Frigyes részére megkéri II. Géza leányának, Erzsébetnek kezét (1157), a kis királylányt alig nyolc éves korában viszik Prágába, hogy a kor szokása szerint ott nevelkedjék vőlegénye családjában. (...)

Az Árpádok királyi családjában a trónöröklés rendje nem az elsőszülöttség elvéhez igazodott, hanem a nagykorú testvérnek előjoga volt a kiskorú királyfi fölött. Már I. Endre óta a király megosztja az országot öccsével, Béla herceggel, ki az ország neki juttatott részében valóságos királyi jogokat is gyakorol, Kálmán király öccsének, Álmos hercegnek eltartására adja Horvátországot és Szlavóniát, de Kálmán volt az első magyar király, aki keresztülvitte, hogy a trónon kiskorú fia, II. István kövesse; igaz, hogy olyan eszközökkel, melyet e nagy királynak soha meg nem bocsátott a történelem, amiért az ellene állandóan felkeléseket szító öccsét, Álmost és annak ártatlan gyermekét, Bélát megvakíttatta. E szörnyű eltévelyedést azután fia, az örökös nélkül elhunyt II. István tette jóvá, unokaöccsének, a megvakított II. Bélának trónra helyezésével.

A magyar főurak és a nép ezeket a hercegeket rendszeren "ifjabb királynak", vagy "uram"-nak nevezték. II. Bélának négy fia maradt, a legidősebb II. Géza örökölte a trónt, de a másik három testvér is igényt formált hozzá a régi szokás alapján. II. Géza négy leánya közül kettő ment férjhez cseh hercegekhez. Az első, Erzsébet, mint említettük, II. Ulászló fiához, Frigyes herceghez (1141–1181) ment nőül. Erzsébet szilárdan állta meg helyét a cseh hercegi dinasztiában oly gyakori testvérharcokban. (...)

II. Géza másik leánya, Odola, Szvatopluk cseh herceghez ment nőül, aki szintén II. Ulászló hercegnek fia volt. Ezek azonban nagyobb történelmi szerephez nem jutottak. De magában II. Ulászlóban is magyar vér folyt, mert I. Endre király dédunokája volt. E házasságok érthetővé teszik, hogy a két ország között szoros kapcsolat fejlődik. Már II. Géza görög hadjáratában cseh csapatok is harcolnak Mánuel császár ellen. (...)

A görög háborúk csak III. Béla trónra léptével szűnnek meg. Azonban neki is nagy gondjai támadtak mindjárt uralkodásának kezdetén. Ez a király, aki szintén kimagaslik Árpád-házi királyaink sorából nagy tapasztalatokat szerzett Bizáncban, Mánuel udvarában, a legromlottabb udvari légkörben. Viszont ez töltötte el gazdag tapasztalatokkal, mert alkalma nyílt kiismerni az emberi jellem gyöngeségeit. Édesanyja és öccse, Géza herceg ellene fordulnak már trónra lépése első évében és a katolikus papság sem bízik a bizánci udvar neveltjében. III. Béla legyőzte öccsét és 1173 tavaszán megkoronáztatta magát. (...)

III. Béla király rendkívül nagymíveltségű ember, élesen látta a magyar királyság európai helyzetét. Királyságuk megvolt, de nem volt az a tekintélyük a nyugat-európai dinasztiák között, mint azt állásuk megkívánta volna. A magyar királyok előtte a szláv uralkodóházakból nőültek és főleg a cseh, orosz, lengyel, délszláv hercegek és fejedelmek leányait ültették a magyar trónra. III. Béla király elérkezettnek látta az időt, hogy a magyar király tekintélyét ne csak keleten, ahol azt már elismerték – amikor a bizánci császárok ismételve a magyar királyi udvarból vittek maguknak arát –, hanem nyugaton is megalapítsa. Első felesége, a francia Antiochiai Anna korán elhunyt és a király, aki férfikor elején állott, nyugaton tekintett körül királyné után. Az angol királyi családban nem koronázta siker ez óhaját és így követei a francia királyi udvarba mentek, ahol Fülöp Ágost királynak özvegy nővére, a már angol királlyá is koronázott Henrik herceg özvegyére esett a választás, aki azután magyar királyné is lett. Ezzel a magyar királyok a legnagyobb nyugati uralkodóházakkal kerültek rokoni kötelékbe. A nagyhatalmú német császár pedig III. Béla leányát jegyezte el második fiának, Frigyes sváb herceg számára. (...)

III. Béla, ez a jeles uralkodó csak rövid ideig ült a trónon, ahonnan az ország igazgatását alaposan átszervezte. Újításai nem szálltak vele a sírba, hanem túléltek őt és a régi patrimonális királyság a nyugati államok színvonalára emelkedett.

A cseh fejedelemség a XII. század végén erős német befolyás alá kerül. Barbarossa Frigyes császár volt az, aki ebben a tekintetben legtovább ment el a beavatkozás határáig, amikor hűbéri hatalmát még inkább meg akarta erősíteni és még a prágai püspököt is a német császár hatalma alá rendelte, mint egyházi fejedelmet. 1158-ban nagy sereggel vonul II. Ulászló cseh herceg a császár oldalán az Itáliában vívandó harcok színterére. Ezt a császár 1158-ban a cseh királyi cím adományozásával hálálja meg, amelyet utódaira is átszármaztathatott. A cseh királyi méltóságot azonban I. Přemysl Ottokár király szerzi meg véglegesen sváb Fülöp császártól (1212). I. Ottokár király alatt kezdődik a cseh királyság nagy nemzeti reneszánsza. I. Ottokár felesége, Konstancia, IV. Béla király nagynénje és Imre, magyar király sógora. A házasságot 1199-ben kötik meg. (...)

II. Ottokár, Vencel cseh király fia, hosszú ideig ült a trónon és országát eddig nem sejtett módon virágoztatta fel harcra készsége és diplomáciai képességeivel és annak területét nem remélt mértékben gyarapította. A tatárjárás után, melyben olyan dicstelen szerep jutott Babenberg Frigyes osztrák hercegnek, aki a tatárok elől menekülő IV. Béla királyt megzsarolta, ez természetesen nem maradhatott megtorlatlanul. 1246-ban Béla már elég erősnek érezte magát, hogy a kapzsi és zsaroló herceget a kunok és oroszok segítségével megtámadja. Veje, Rosztizláv orosz herceg volt a vezére a seregnek, mely Bécsújhelynél találkozott az osztrák sereggel. Bár Frigyes életével fizetett, a magyar sereg segítő csapataival mégis vereséget szenvedett. A bécsújhelyi csata azonban egy igen nagy problémát vetett fel: kié legyen a fiú örökös nélkül elpusztult Frigyes herceg öröksége?

Két nagyhatalom mozdult meg ebben az irányban: a pápa és a vele szemben álló II. Frigyes német császár és mind a ketten trónkövetelőket állítottak. A legtöbb joggal rendelkezett II. Ottokár morva örgróf, de kívülről IV. Béla is igényt tartott az Ausztriához tartozó területekre. (...)

IV. Béla nem nézhette a cseh hatalom terjeszkedését tétlenül és 1252-ben három sereggel támadta meg Ottokárt Ausztria, Morva és Stájer felől. A háború két évig húzódott, időközben Ottokár apja örökébe lépett és cseh királlyá lett. A magyar határokat azonban megint a tatár veszedelem fenyegette, és így a háborús felek beleegyeztek a pápa közvetítette békébe, amely szerint Stájernek legnagyobb része Bélának jutott. A stájer urak ezt nem bánták, mert szívesen látták volna Béla király vejét, Henrik bajor herceget Stájerország hercegül is. Az 1251. április 3-án megkötött béke azonban nem bizonyult állandónak.

Ottokár imperialista terveinek ez az állapot nem felelt meg, és a stájer főnemesség körében a magyarok ellen elégtelenséget szít, amely 1259-ben nyílt lázadásban tört ki. A felkelők csakhamar kiszorították Stájerből a magyarokat, akiknek erős kormányzata nem volt igényükre. Siettek Ottokárnak meghódolni, akivel Béla király fegyverszünetre volt kénytelen lépni, mert északkeletről ismét tatár támadás fenyegetett. Azonban a fegyverszünet (1260. június 24.) napjáig mindkét fél erősen felkészült a leszámolásra és IV. Béla nagy sereggel, melyben sok könnyűháti kun lovas volt, de erős székely csapatok is vonultak fel, megtámadta a Morvamezőn Ottokár seregét. A kunok egy morva seregrészt meg is semmisítettek, (...) de a jobban felszerelt cseh – morva – osztrák – stájer seregek a kunokat hamarosan megfutamították és a Morva folyónak szorították. A csata elveszett és a magyar seregnek csaknem harmadrésze a Morvába fullt. Ottokár is elismerte, hogy nem a magyarokon múlt a csata kimenetele. A magyar királyi hatalom tehát gyenge volt a megerősödött cseh imperializmussal megmérkőzni, és így ezzel szemben politikát volt kénytelen változtatni. A Bécsben megkötött béke 1261. március 31-én Ottokárt egész Ausztria és melléktartományai urává tette.

IV. Béla, aki különben is rokoni kötelékben állott II. Ottokárral, olyan családi összeköttetéssel akarta a cseh királyt a maga részére megnyerni, hogy az többé Magyarországgal szemben ellenségesen fel ne lépjen. A cseh király ekkor a katolicizmus védője szerepében tetszeleg, korábban a pogány poroszok ellen küzdött és a pápa előtt IV. Béla elleni küzdelmét is úgy tünteti fel, mintha szintén pogányokkal harcolt volna a kereszténység ügyéért. Ottokár Bélának szent életű leányát, Margitot szerette volna elvenni, de az Istennek szentelvén életét, hű maradt szerzetesi fogadalmához és így IV. Béla unokáját, Rosztizláv macsoi bán és Anna leányát adta feleségül Ottokárnak, aki ezt a ragyogó szépségű asszonyt Prágában 1261 karácsony ünnepén királynévá koronáztatta. Első feleségétől, Babenberg Margittól elvált. Ettől az időtől fogva Béla királynak a cseh királlyal semmi konfliktusa nem volt, sőt ellenkezőleg minden vállalkozásában és háborújában is cseh seregek segítik, akik közül sokat fogad szolgálatába is.

A nagy magyar királynak életét fiával, V. Istvánnal való viszályai keserítették meg. 1246-ban és 1268-ban is valóságos polgárháború dühöngött Magyarországon, mert a fiú fegyvert vont királyi apja ellen. Béla ezekben a harcokban sem volt szerencsés. A polgárháborúban Ottokár segíti Bélát fia, István ellen, és így nem lehet csodálkoznunk azon, hogy mikor 1270. május 3-án lehunyta fáradt szemeit IV. Béla, az ország második megalapítója, feleségét, családját és híveit II. Ottokárnak oltalmába ajánlotta. Halála után azonban olyan esemény történt, amely hosszú időre elrontotta megint a cseh–magyar viszonyt. IV. Béla leánya, Anna, II. Ottokár anyósa, apjának kincseit annak halála után kezéhez kaparította és ezekkel együtt vejéhez menekült Prágába. Mivel a kincsek közt nem csak családi természetűek, de koronakincsek is voltak, ezt az új király, V. István természetesen nem tűrhette és ebből ismét háború fejlődött ki a cseh és magyar királyság között. Ottokár volt a támadó fél, aki 1271-ben betört cseh és ausztriai hadakkal és elfoglalta

Pozsony várát, valamint Nyitrát és Mosont, az ország kapuját. Ámde V. Istvánban kemény ellenfélre akadt, aki a Rábca folyó mellett elhatározó ütközetben verte meg 1271 májusában Ottokárt, úgy, hogy az kénytelen volt békét kérni. A két király Pozsonyban találkozott egymással egy pozsonyi szigeten. Itt Ottokár kijelentette, hogy a koronakincsek csak letétben vannak nála, és hajlandó azok értékének négyszeresét Istvánnak ajándékozni. A két fejedelem közt 1272. november 11-ig fegyverszünet jött létre.

Azonban ez az idő még le sem járt és máris kitört a háború, melynek oka a cseh királyhoz pártolt hűtlen magyarországi urak, a németújváriak és mások árulása volt. V. István váratlanul meghalt 1272. augusztus 6-án. (...) Ottokár ezt a helyzetet természetesen nem hagyta kihasználatlanul, hanem ismét az országba tört, bevette Nyitrát, árulás következtében kezére került Sopron és bevette Pozsonyt, sőt Győr, Nagyszombat városok is meghódoltak neki.

A helyzet nagyon komollyá vált, mert a királyi hadseregnek nem volt ereje ahhoz, hogy az ország területéről kiszorítsa a támadó Ottokárt, akinek a támadásra vajmi kevés jogcíme volt, és magát úgy tüntette fel a pápa előtt, mintha a pogányok ellen védené meg a katolikus egyházat. (...)

Ekkor történt az az esemény, amely Ottokár imperialista politikáját megállásra kényszerítette. 1273. szeptember 29-én Habsburg Rudolf német császárrá lett, Ottokárt a választók közül kizárták azzal a megokolással, hogy nem német. Az új császár fenyegetően lépett fel vetélytársa ellen és az augsburgi országgyűlés határozatot hozott, hogy Ottokár adja vissza Ausztriát és a többi tartományt, mert ezek a birodalomnak hűbéres tartományai. Ottokár erről hallani sem akart, de mikor az országgyűlés birodalmi átok alá helyezte, megtörtént ellene a hadüzenet, a stájer és osztrák nemesség Habsburg Rudolf mellé állott, akinek Bécs városa is meghódolt, ekkor kénytelenségből Ottokár is megalázta magát Rudolf császár előtt és elismerte hűbéres urának. A bécsi béke szerint Ottokár visszaadja Ausztriát, Stíriát, Karintiát és Krajnát, Görz és a vend határgrofságokat. Így kapja újból hűbérül Csehországot, Morvát és melléktartományait. A békébe Rudolf belefoglalja a magyarokat is, Ottokár visszaadja foglalásait, és a két ország határa maradjon a régi. (...)

A magyar királyi udvar és az ország bárói belátták, hogy a cseh területi terjeszkedés a Kárpátok és a Duna völgye felé irányul. Már IV. Béla alatt letelepítik a Vág vonalán a székelőket, vagyis a határőröket, hogy azok a beütések első rohamát felfogják, míg a főurak és a királyi dandárok megérkeznek. A határőrző székelők a török háborúk alatt legnagyobb részben elpusztultak, vagy a szlávokba felszívódtak, de egyes nyomaik még ma is kimutathatók. A magyar királyságnak létérdeke volt az, hogy az ausztriai német tartományok és a cseh–morva országok egy fejedelem alatt ne egyesüljenek, mert ez a magyar nemzetre nézve veszedelmet jelent.

Rudolfnak alig volt német szövetséges hada és jobbára az Ottokár véres uralmával elégtelen osztrák és stájer nemességből és a vérig sértett karantán lovagokból állott a serege, amely 1278. június végén Bécsben várt a magyar segítségre. IV. László hatalmas magyar és kun sereg élén idejekorán érkezett. Ottokár seregével várakat ostromolt és csak akkor érkezett a Morva mezejére, mikor már a német–magyar seregek felvonulása megkezdődött. Rudolf hadereje még így is kisebbnek látszott, mint Ottokáré, amelyben igen sok német is harcolt császára ellen, szászok, bajorok, türingiaiak, ezenkívül lengyelek, oroszok és más szlávok. A mozgékony kun seregnek nagy hasznát vették, mert Ottokár seregét mindig nyugtalanították, híreket és foglyokat hoztak. Trencsényi Csák Máté, Magyarország nádora kezdte meg a támadást a morvák és lengyelek ellen, és megingatta a hadsorokat, majd az erős támadásra futásnak eredtek. (...) Ottokár már tartalékaitól elvágván nem is a menekülésért küzd, nem életét menti, hanem a hősi halált keresi. Meg is találja a karantán lovagok kardjainak csapásai alatt, akik elkeseredve bosszulták meg Ottokár kegyetlen uralmát. A nagyszerű hadsereg, melynél szebbet cseh és morva föld nem állított ki, megverten, futva menekült és a könnyű

kun lovasok üldözik zsákmányszomjúságukkal. A dürnkruti csata megállította a szláv expanziót Közép-Európában, és megalapította a német hegemoniát.

Maga a döntő jelentőségű ütközet sem diplomáciai téren, sem pedig Magyarország határainak kiterjesztése szempontjából változást nem hozott. A magyar–kun sereg az ütközet után visszatért hazájába, és IV. László Habsburg Rudolfnak eláradó köszönetén kívül azt az ígéretet hozta, hogy a Prágába vitt koronakincseket visszakapja. Kétségtelen, hogy Magyarországnak – ha a polgárháborúk és az ország báróinak kiskirályokká nőtt hatalma, meg a cseh hadjáratok el nem gyöngítik, és nem IV. László a királya – részesednie kellett volna a harc eredményéből is. (...)

Tizenkét év alatt azonban Habsburg Rudolfból is elpárolgott az a lelkesedés, amely a dürnkruti csata után a magyarok felé lobogott, mikor IV. László gyilkosságnak esett áldozatul és a magyar királyi trón megürült, ekkor Magyarországot fiacskájának adományozza hűbérül. Az ekkora fokú szerénytelenség még Magyarországon kívül is visszatetszést keltett. (...)

Ezek a nagy háborúk, amelyekben állandóan vérzett a magyar nemzet, természetesen társadalmi téren és gazdaságilag is éreztették hatásukat. A cseh királyi hatalom támadásai következtében sok város nagy károkat szenvedett. (...) Magyarország nyugati határszéle sokat szenvedett ezekben az években. Ezt csak elképzelni lehet azok után a leírások után, melyeket az oklevelek nyújtanak. A királyok kegyelme megadományozta azokat, akik a háborúkban kitüntették magukat, vagy fogságba kerültek, avagy birtokukat az ellenség feldúlta és meg-rabolta. Erről számos okleveles emlék tanúskodik. (...)

A nagyurak, az ország bárói, sem maradnak jutalmazatlanul. IV. László egy 1273. évben kelt oklevelében Csák Péter és Máté testvérek érdemeit magasztalja. (...)

IV. László Sopron városának szabadalmát is megerősíti a városnak a cseh háborúkban tett jó szolgálataiért, és ebben felemlíti, hogy az öregapja és apja által odahelyezett nyilasok a Luer (Löwer, Lövő) falunak felét használhassák, mint Sopron teljes jogú polgárai. (...) A morvamezei döntő csata után László király a pozsonyi káptalant is megajándékozta Flezyndorf és Szilincs falukkal, melybe csallóközi József királyi ember vezet be az új birtokosokat. A szombathelyi vendégnépeknek, akik a német betörés következtében tetemes károkat vallottak és elszegényedtek, különféle kiváltságokat ad. (...)

A király jutalmazza híveit, a hűteleneket pedig megbünteti. Sopron vára Ottokár támadása idején Péter várgróf árulása útján jutott az ellenség kezére. Ez a kegyetlen ember több ártatlan soproni polgárt kivégeztetett, de Máté nádor ítélete alapján utolérte a bűnhődés, mert hóhér kezére került. Jóságai a királyra szállottak és azokat az Osl nembeli Péterfia Dénes mesternek adományozza, mint aki részt vett a diadalmas morvamezei csatában és ott Csák Máté nádor életét mentette meg. (...)

Ezek a jutalmazások, adományok legnagyobb részben IV. László királytól származnak, bár atyja is szívesen megjutalmazta híveit. Azonban az adományozások nem szűnnek meg Kun László halála után sem, és az utolsó Árpád, III. Endre is folytatja azokat. Az Aba nembeli Omodé nádort, az egyetlen bárót, aki mindvégig hű maradt hozzá, aki részt vett a cseh háborúkban, jelen volt a morvamezei csatában is, megerősíti Ung vármegye birtokában, mely szabadalmat Omodé még IV. Lászlótól kapta. (...)

III. Endre baja a trónkövetelő Albert osztrák herceggel gyűlt meg, aki nem ugyan hűbérét akarta átvenni, hanem több határszéli várat nem akart visszaadni, de erre a magyarok ellentámadással és Bécs megszállásával feleltek, és Ausztriát elpusztították. Közben Albertnek apja is meghalt és így békét kért, az elfoglalt várakat visszaadta. Az Árpád-ház utolsó férfitagjának nem volt fiörököse, csak egy leánya, Erzsébet. 1298-ban családi szerződés jött létre III. Endre, Vencel cseh király és Albert római király között. III. Endre király feleségének halála után Albert osztrák hercegnek leányát, Ágnest vette nőül, Vencel pedig Endre leányát, Erzsébetet jegyzi el fiának, a kis Vencelnek, aki ezen a jogcímen Magyarország egyik trónkövetelője lett III. Endre halála után. A magyar és a cseh támogatás

szerezte meg Albert herceg számára a római királyságot. A cseh udvar elfelejtette az 1278. évi nagy vereséget és legnagyobb fejedelmének halálát. Albert igényeit Németországban magyar és cseh hadseregek támogatták, még pedig jó eredménnyel.

Ekkor már Magyarország határszélei is kiheverték a nagy és hosszú háborúk okozta pusztításokat. Pozsony és Sopron városok, amelyek a hadszíntérbe estek bele, igen sokat szenvedtek. (...)

Az utolsó Árpád-házi király eltörődve a sok bajtól, gondtól, melyet neki az ország megromlott belső állapota szerzett, 1301-ben meghalt. Vele lezárult az a korszak, amikor a nemzeti királyok megszilárdították a dunai királyság intézményét és azt szorosan kapcsolták bele az európai államok nagy közösségébe. Ebben tetemes része volt azoknak a kapcsolatoknak, melyeket az uralkodóházakkal szereztek az Árpád-házi királyok. A morva és a cseh fejedelmek, utóbb királyok családjai összeköttetésbe kerülnek a magyar dinasztával, és a rokoni kötelék egyengeti a politikai összeköttetések útját is. A nagy cseh királyokban a házasságok révén szintén Árpád vére folyik.

II. Ottokár nagyanyja, Konstancia magyar királyleány, felesége a magyar király unokája. És tragikus játéka a sorsnak, hogy éppen ez a nagy király küzdött évtizedeken át a magyar királyság ellen. Ezek a harcok a két nemzetet elidegenítették egymástól bizonyos időre, amelynek következményei később ütköztek ki a történelmi események folyamán. De az összeköttetések ezért nem szakadtak meg, sőt a kereskedelem szálai azt megerősítik. Ebben a korban – mint általában a középkorban – ismeretlen fogalom volt a nemzetiségi kérdés. Hiszen látjuk, hogy királyaink cseh bevándorló lovagoknak földet, birtokokat adományoznak. (...)

Az Árpádok családjának törzséről az utolsó hajtás is lehullott. Nem sok örömet látott életében. Magyarországon ekkor érkezett el hatalmának teljességéhez az oligarchia. A német lovagokból lett Németújváriak, Dunántúl kényurai magát a királyt is elfogták, és a királyi hatalom gyengének bizonyult, hogy ezért méltóképpen megfenyítse őket. A Csákok a Dunántúl és az ország északnyugati vidékén játszanak kiskirály szerepet. A király halála nagy zavarba döntötte az országot. A legtermészetesebbnek látszott, hogy a szomszédos cseh király fejére tegyék Szent István koronáját. Hiszen benne is Árpád vére keringett, fia volt II. Ottokárnak és Kunigundának, IV. Béla unokájának. Hatalmas pártja támadt II. Vencel cseh királynak (...). A választást könnyűvé tette az is, hogy az utolsó Árpád-sarj, III. Endre, kis leánykáját II. Vencel cseh király fiával, a gyermek Vencellel jegyezte el, aki 1280. október 6-án született. Nagy és fényes küldöttséget látott Prága városa 1301. évben, mikor II. Vencelt a magyar trónra hívták meg. De magától ezt elhárította azzal, hogy nem bírja a magyar nyelvet, enélkül meg nem lehet az ország királya. Maga helyett fiát ajánlotta és fia nevét a magyar fülnek jobb csengésű Lászlóval cseréli fel.

II. Vencel nem palástolta örömét a megtiszteltetés felett, sőt ennek érdekében még a pénzt sem sajnálta, amire szükség is volt, mivel az Anjou Károly Róbert érdekében is megmozdult a pápai hatalom. Németújvári Iván megtámadja az olasz trónkövetelőt, és kieroszakolja a kis Vencelnek Székesfehérvárott 1301. augusztus 6-án királlyá koronázását. (...) VIII. Bonifác annyira messze megy Károly Róbert érdekében, hogy azt is megtiltja II. Vencelnek, hogy sem magát, sem fiát ne merje Magyarország királyának címezni vagy címeztetni, holott a koronázás Szent István koronájával történt, és akit azzal megkoronáztak az az országnak kétségbevonhatatlan királya volt. (...)

A kis Vencel király nem érezte magát jól Magyarországon, egyre-másra írta haza királyi apjának a leveleket, amelyekben panaszait adja elő. Erre apja 1304-ben nagy sereget gyűjtve, melyben a cseheken és morvákon kívül még lengyelek, szászok és brandenbúrgi zsoldosok is voltak Magyarországra jött fia látogatására. Útja Esztergom alatt vezetett és itt megállt seregével, hogy felszólítsa az új esztergomi érseket, Mihályt, koronázza meg fiát, de ezt az érsek elutasította. Erre Vencel megtámadta a várat, ahonnan az érseknek futnia kellett és a

király katonái a székestemplomnak kincseit kifosztották, az egyházi ruhák, edények mind zsákmányai lettek. Innen egyenesen Budára ment.

A magyar krónikák különös eseményt beszélnek el erről a látogatásról. Budán néhány főpap és főúr várta II. Vencelt, és a fogadtatás elég fényes és meleggé is vált. Egyetlen törekvése az volt, hogy fiának biztosítsa a magyar trónt, és a "bitorló" kalandort, tudniillik Anjou Károly Róbertet kiverje. A magyar főuraktól tehát védelmet követelt fia részére és áldozatkészséget. Ezt pedig abban az időben még a hatalmasak is vékonyan adagolták. Ezért is megneheztelt, de főképpen azért, mert híre futott annak, hogy Morvába a magyarok és az osztrák-németek Albert király seregei betörték. Vencel király elhatározta, hogy fiát biztonságba helyezi és hazaviszi Prágába. Azonban a koronázási jelvényeket és magát a Szent Koronát is meg akarta magának szerezni és erre ügyes tervet szőtt.

Annak a kívánságának adott kifejezést, hogy szeretné a híres magyar koronázási szertartásokat látni, és ezért fiával együtt a Nagyboldogasszony templomába ment, ahol megismételték az apa előtt fiának királlyá koronázását a délutáni órákban, ráadván a koronázó palástot, kezébe az ország almáját és az ország kardját és a papság fejére illesztette a magyar koronát is. A király ezekkel a jelvényekkel felruházva kiment a templomból és lóra ült. A papság és a meghívott főurak abban a hiszemben voltak, hogy a király a népnek mutatja meg magát, de ezalatt a budai várba egyre több cseh lovas szivárgott be. Az urak csak azt vették észre, hogy a kis királynál maradtak a koronázójelvények és II. Vencel seregével együtt a pesti oldalra távozott, voltaképpen azonban Prágába indult vissza. Ez az út azonban a nyár derekán nem volt zavartalan, mert a sereg sok bajjal küszködött, járványok pusztították, majd trencsényi Csák Máté támadta meg, de Rudolf osztrák herceg is elég sok kárt tett benne. A távozó király Németújvári Ivánt tette meg helytartójává. Ez alatt azonban a rendek Pozsonyban gyűltek össze és ott részt vettek az ország bárói, valamint a főpapok Mihály érsek vezetésével, és a gyűlekezetben ott volt az Anjou Károly Róbert, valamint Rudolf osztrák herceg is, akik szövetséget kötöttek Vencel cseh király ellen. Ekkor trencsényi Csák Máté arra kötelezte magát, hogy 8000 főnyi sereggel támogatja úgy Károly Róbertet, akit magyar király úrnak szólítottak, valamint Rudolfot is Vencel cseh király ellen.

A határozatnak fogamatja is lett, mert Rudolf herceg és Csák Máté seregei Morvába ütöttek be és azt kezdték pusztítani. A portyázó kunok jó zsákmány reményében Brünnig kalandoztak. (...) A cseh zsoldos sereg az idegen hadak támadásai után maga is a templomok és kolostorok ellen fordult és azokat pusztította.

II. Vencel nem sokáig élte ezt túl, mert 1305 közepén meghalt: utóda fia lett III. Vencel néven, de messze esett apjától úgy szellemi tehetségek, mint egyéb téren is. Elhatározásait könnyen megváltoztatta és játékszere lett könnyű lelkiismeretű kalandoroknak, akik végül is Olmützben 1306 augusztusában törrel szúrták le. Benne kihalt a Přemyslek családja. Tehát Csehország is arra a sorsra jutott, mint Magyarország, hogy nemzeti királyai után idegen dinasztiákból kellett királyt választani. (...)

Esztergom, melyet még II. Vencel cseh király foglalt el, a Németújváriak kezén volt ebben az időben. Károly Róbert dolga nem állott valami jól, mikor Ottó bajor herceg álruhába öltözve és a koronázási kincseket becsempészve Rudolf osztrák herceg akarata ellenére magyar földre érkezett, és magát Székesfehérvárott a Szent Koronával királlyá koronáztatta 1305. december 6-án. Károly Róbert ebben az időben nősült meg és elvette Kázmér beutheni és tescheni herceg leányát, Erzsébetet. A fiatal trónkövetelőt, aki megfordult az ország több várában, egyre jobban megkedvelték, amiben része volt az új esztergomi érseknek, a Széch nembeli Tamásnak is. (...)

Károly Róbert csehországi kudarcai után Esztergom visszavétele pártjára is jó hatást tett, de Károly Róbert királyságát mégis az erdélyi László vajda döntötte el, aki a hozzá látogatóba érkező Ottó királyt elfogta, a mindvégig magával hordott Szent Koronával együtt. Időközben Buda vára is Károly Róbert kezére került. (...) 1307-ben a Rákos szélén, a mai Pest

város területén, mely akkor még homokos pusztaság volt, országgyűlést tartottak, ahol az egybegyűlt nemesség Károly Róbertet királyául ismerte el. V. Kelemen pápa rendkívüli követül Gentilis bíborost küldte Magyarországra, hogy Károly Róbert részére az egész országot megnyerje. A pápai követ rendkívüli eszesen oldotta meg feladatát, és a pesti országgyűlésen az ország hatalmas báróit is összegyűjtötte, hogy Károly Róbertet királyukul elismerjék. Ugyanekkor másodízben is megkoronázta Károlyt, de nem a Szent Koronával, hanem az erre az alkalomra ajándékozott koronával, mert László erdélyi vajda a Szent Koronát nem adta ki.

Végre a bíboros ritka tapintatának és erélyének sikerült a vajdára úgy hatni – akit előbb kiátkozott –, hogy a magyar koronát visszabocsátotta és azzal most már Tamás érsek Székesfehérvárt, a koronázó városban harmadszor megkoronázta Károly Róbert királyt, aki így a királyi tekintély és legitimitás minden kellékének birtokába jutott. Ezen a koronázáson azonban a magyar oligarchia nem vett részt. A királynak előbb-utóbb le kellett számolnia ellenségeivel, akik a királyi jószágokat bitorolták, elfoglalták a papi javakat és igába verték a kismanességet. (...)

Károly Róbert azonban okos külső politikát követett és János cseh királlyal családi kötelékbe lépett, akinek nővérét, az elhunyt Luxemburgi VII. Henrik német-római király egyik árváját kérte nőül, de a fiatal királyasszony egy év múlva szülésben magzatával együtt meghalt. És itt igaznak bizonyult a régi magyar közmondás: meghalt a gyermek oda a komaság. Így is történt János cseh király és Károly Róbert magyar király közt. János király és az osztrák hercegek közt ellenséges viszony uralkodott, ebben János király, bajor Lajos német-római királyt segítette Szép Friggyessel és testvéreivel szemben, de az osztrákok csatát vesztvén Henrik herceg foglya lett János királynak, akit kemény fogságban, bilincsek közt tartott és súlyos feltételeket szabva bocsátott szabadon. Ezeket testvérei nem találták teljesíthetőnek, a lovagi szóra elbocsátott Henrik herceg visszatért rabságába. Ekkor lépett fel Károly Róbert és sikeresen közvetített János cseh király és az osztrák hercegek között, 1327-ben ebből a célból János király Nagyszombatban meglátogatta a magyar királyt. A királyi találkozásnak fontos politikai eredménye lett a szerződés, melyet egymással kötöttek és amelyben Károly Róbert arra kötelezte magát, hogy János királyt hadával segíti, ha az osztrák hercegek megtámadnák. Hogy a szövetségi viszony még inkább kimélyüljön, Károly Róbert negyedfél éves László fiának eljegyzi János királynak négy éves kisleányát. (...)

Nem lehet tisztán okát látni, hogy mi indította Károly Róbert királyt, a megfontolt politikust arra, hogy 1330-ban szövetkezzék János cseh király ellen az osztrák hercegekkel, főleg Ottóval, akit leginkább kedvelt. Ötvenezer magyar harcos vonult fel a morva határon, mely egyesült a 20.000 főnyi osztrák haddal, és velük szemben a számra nézve sokkal kisebb cseh–morva sereg nem akart támadólag fellépni, viszont Károly serege sem támadott és így inkább tüntető sétának minősíthetjük, mint háborúnak ezt a hadjáratot. (...) Ennek a háborús tüntetésnek a körülményei még tisztázásra szorulnak. Nem tarthatjuk azonban lehetetlennek, hogy intő figyelmeztetés akart lenni a cseh király részére azért, mert a lengyel király, Károly Róbert apósa ellen, a rabló módra viselkedő német lovagrenddel lépett szövetségre és segítségével részt vett azoknak Lengyelország ellen vívott véres harcaiban. Ebben a háborúban a magyar király természetesen apósát segítette és a háború után János cseh királlyal együtt, mint döntőbíró szerepelt.

A cseh–lengyel kérdés végleges megoldása nem sokáig késett és ebben is Károly Róbert magyar király vitte a főszerepet. Befolyása következtében egyhangúan választották meg Lengyelország királyává Lokietek Ulászló fiát, Kázmért, ez 1335. év elején Károly morva örgróffal, János cseh király fiával, aki később IV. Károly néven német-római császár is lett, fegyverszünetet kötött, amelyben a magyar király is érdekeltséget kapott. Ugyanez év augusztusában Trencsénben királytalálkozás volt, ahol a cseh, lengyel és a magyar királyok és kíséretük jöttek össze, ezen fontos határozatokat hoztak. (...) Az egyezségnek ára a cseh –

lengyel – magyar szövetség lett, melyre János cseh királynak felette nagy szüksége volt, tekintettel arra a nem éppen jónak mondható viszonyra, amelyben az osztrák hercegekkel és magával a német-római királlyal is állott.

Ezt az előzetes szerződést követte a visegrádi királytalálkozás 1335 októberének második felében. Károly Róbert visegrádi udvarát felkeresték Kázmér lengyel, János cseh király, a német lovagrend képviselője, Károly morva örgróf, veje, Henrik bajor herceg, Rudolf szász herceg, Boleszláv sziléziai herceg és grófságok, kisebb fejedelemségek, városok küldöttei. János cseh király és Kázmér lengyel királyok között a megegyezés simán ment végbe. Egyúttal megkötötték a szövetséget Lajos német-római király és Albert osztrák herceg ellen a cseh, lengyel és magyar királyok, a morva örgróf és Henrik bajor herceg. Belefoglalták a szövetségbe Károly Róbert király kiskorú fiát, Lajos herceget is.

Hogy a visegrádi magyar udvar mekkora fényt és pompát fejtett ki, azt az egykorú leírások írva hagyták reánk. Károly Róbert, a vendéglátó magyar király ekkor üti lovaggá Károly morva örgrófot. A magyar király szakítása az osztrák hercegekkel megérthető, ha tudjuk, hogy ezek ígéreteiket vele szemben soha meg nem tartották, főleg azonban a magyar határszélek nyugtalanítása volt a háborús ok, melyet a magyar király, aki Pozsony birtokát végre 1328-ban visszaszerezte annyi beváratlan ígéret után, el nem tűrhetett. (...)

De az osztrák hűség nem tartott soká, mert a határszéli harcok még 1340. évben is folynak, amikor Károly morva örgróf, hogy a kitörő nagy háborút megelőzze, Pozsonyban meglátogatja Károly Róbert királyt és jó szolgálatait ajánlotta az osztrák hercegekkel való megbékülés közvetítésére, ami 1342 márciusában be is következett. Károly Róbert életének javakorában nem sokkal utóbb, július 16-án Visegrádon elhunyt.

Fia, I. Lajos, akit Nagy melléknéven említ a történelem, egyívású volt a csehek nagy királyával, Károllyal, a későbbi német-római császárral és vele a legnagyobb egyetértésben élt. Koruknak legnagyobb uralkodói voltak mind a ketten és Magyarország is elérte területi fejlődésének a legnagyobb fokát, miután Lajost később a lengyelek is királyukká választották. I. Lajos magyar királynak még egészen fiatalon alkalmá nyílt János cseh királlyal és annak seregében részt venni segítő csapataival abban a keresztes hadjáratban, melyet 1345-ben harmadízben vezetett a pogány poroszok és litvánok ellen. Ebből a vállalkozásból azonban kitört a cseh–lengyel háború. (...) I. Lajos és a pápa buzdítására a hadakozó felek 1346-ban békére léptek. Lajos magyar király fiúi szeretettel ragaszkodott anyai nagybátyjához, III. Kázmér lengyel királyhoz és a két uralkodó egymást mindenkor a legmelegebben támogatta. (...)

A magyar és a német császári és cseh királyi udvar között való baráti benső viszonyra jellemző, hogy Erzsébet özvegy magyar királyasszonyt IV. Károly német császár és felesége Anna, Erzsébet nevelt leánya elkísérték Aachenbe, a magyarok híres búcsújáró helyére, valamint Marburgba, Árpád-házi Szent Erzsébet asszony sírjához 1357 májusában. Két év múlva azonban a jó viszonyt megzavarta IV. Károly császár fiatal és fellengző veje, IV. Rudolf osztrák herceg, II. Albert fia, aki apósára megharagudván, Lajos királyt szerette volna vele szemben német-római császárrá kijátszani. (...)

Após és vő között azonban nagy volt az ellenszenv. IV. Rudolf, akiben fokozottabban volt meg a Habsburgok gögje, megalázva érezte magát, hogy a cseh király hűbérese lett, bár ebben a korban a cseh királyság rangban messze Ausztria előtt állott a német birodalomban. Így a hűbért térden állva kellett elfogadnia a rangkülönbség kifejezése végett. Az ellentétek csaknem háborúban ütköztek ki, de Lajos király elküldte egyik jeles diplomatáját, aki békét közvetített, és a császár megbocsátott vejének. Az eszes pécsi püspök még egyéb nagy horderejű eredményeket is kieszközölt a császártól. A kedvező légkörben új szövetség jön létre IV. Károly német-római császár, öccse János morva örgróf és Rudolf osztrák herceg között, akik egymás birtokainak védelmére szerződtek. Valószínű, hogy ekkor jött létre a

szereződés a magyar királyi udvarral az elhunyt István herceg leányának, Erzsébetnek János örgróf fiával való eljegyzése felől.

IV. Károly és I. Lajos német császár és a magyar király közt levő jó viszonyt a meggondolatlan Rudolf osztrák herceg ellenséges magatartása zavarta meg, aki Lajos király szövetségesét, az aquileiai pátriárkát haddal támadta meg, sőt foglyul ejtve Bécsbe hurcolta magával. A pátriárka melki börtönéből keresi meg Lajos királyt, hogy e méltatlan bánásmódtól mentse meg. Mivel az osztrák herceg a német császárral egyetértve hajtotta végre ezt a ténnyt, ezzel megszegte a Lajos királlyal való szerződését. A császár olyan színben tűnt fel, mint aki Velence érdekében cselekszik, amikor Lajos király legjobb olaszországi szövetségesét megtámadni és megrabolni engedi. Lajos királyra rendkívül rossz hatást tett a császárnak ez a barátságtalan eljárása. (...) Bizonyára Lajos király erélyes fellépésének az eredménye az, hogy a császár veje, Rudolf herceg, felmondta császári apósának a szerződést és Lajos királlyal köt ellene és öccse, János morva örgróf ellen szövetséget. Rudolf elérkezettnek látta az időt, hogy apósával leszámoljon a magyar király segítségével, aki ekkor egyedül is elég hatalmas volt arra, hogy a német császárral összemérje fegyvereit.

Erre a magyar királynak nemsokára újabb oka támadt. A magyar határszéleken egyes cseh urak betörték és károkat okoztak. Ez ellen Lajos király követi útján tiltakozott a prágai udvarnál. Károly császár a követek előtt sértő és reprodukálhatatlan, fejedelmi szájhoz nem illő szavakra ragadtatta magát a követek előtt, akik azonnal visszautasítva a sértést, kérésnek nyilatkoztak a megsértett királynő becsületért bajt vívni a császárral vagy megbízottjával. De a császár most tréfára fogta a dolgot, azonban a magyar követek azonnal elhagyták Prága városát. A háború kikerülhetetlennek látszott és mindkét fél erősen felkészült reá. Lajosnak a lengyel királyon kívül az osztrák herceg és testvérei, a bajor herceg, a salzburgi érsek voltak a szövetségesei, akikkel Pozsonyban szerződést kötött 1361. év utolsó napján. Lajos király elrendelte az országos fölkelést, mely 60.000 harcost hívott a táborba. Az egyesült hadak Trencsén váráig érkeztek és Morvát készültek elárasztani, amikor a schweidniti herceg, Lajos magyar király rokona jelentkezett békekövetül és fegyverszünetet hozott létre a háborús felek között. A hadsereg azonban elunván a hosszas alkudozásokat, a beköszöntött ős idején eloszlott. Így nyert időhaladékot a császár és a pápához fordult, hogy közvetítsen a béke ügyében, amire a pápa hajlandó is volt. De mégis IV. Károly ügyessége volt az, amellyel a békét és a kiengesztelődést létrehozta a megbántott magyar királyasszony és ezért méltán neheztelő fia között. IV. Károly harmadik feleségét, a magyar udvar neveltjét is eltemette és most tekintete Erzsébet pomerániai hercegnő, Erzsébet özvegy magyar királyasszony unokahúga felé fordult, aki viszont Lajos király első elhunyt feleségének testvére volt.

A császár és király személyes vitájában a lengyel király és a schweidniti herceg ítélték, mint becsületbírák. A magyar udvar hozzájárult a császár tervezett esküvőjéhez, mely Krakkóban ment végbe, ahol a császár a megbánás könnyei között kérte Lajos királytól megbántott édesanyja bocsánatát. Az így létrejött békét Brünmben 1361. február 10-én foglalták írásba Károly császár és János morva örgróf, valamint Lajos magyar király és Rudolf osztrák herceg. Károly császárral azonban nem sokáig tartott a jó békesség, mert családi politikája, melynek segítségével háza hatalmát állandóan növelni akarta, újabb ellentétekbe sodorta és Pozsonyban, 1369-ben Kázmér lengyel király, a bajor hercegek, a pfalzi palotagrófok szövetkeznek Lajos királlyal IV. Károly ellen. Időközben az utolsó Piast Nagy Kázmér lengyel király váratlanul elhunyt, és a lengyel trónra Lajost hívta meg a lengyel nemesség. Amire az Anjouk annyira törekedtek, az már Lajosnak nem szerzett olyan nagy örömet, csak gondokat. 1370. év végén IV. Károly császárnak utolsó uralkodó napjait számlálgatták Németországban, mert minden barátja elhagyta és a birodalom teljesen ellene fordult családi politikája miatt. A pápa is ellene foglalt állást. Egész Európa a leghatalmasabb uralkodó felé tekintett, mikor a császár és a bajor hercegek közt Brandenburg miatt kitört a háború. Lajos magyar király a bajor herceg mellé állott és nyomban nagyobb magyar sereget

küldött Opuliai László nádor vezetése alatt Morva pusztítására. Károly császár ismét az alkudozások terére lépett, amelynek mestere volt és hosszú fegyverszünetet hozott létre. Ezalatt közeli rokonsági frigyét akart kötni Lajos magyar királlyal, akinek Mária leányát másodszülött fiával, Zsigmonddal kívánta eljegyezni. A leleményes császárt nem hagyta el hagyományos szerencséje ezúttal sem. Budán szívesen fogadták követeit és egyúttal a béke ismét létrejött, amelyet már IV. Károly haláláig semmi sem zavart meg.

Csak következetes maradt az eszes császár magához, amikor újabb házassággal is összekapcsolta a Luxemburgi házat az Anjoukkal. A rövidlátó osztrák hercegek elől, akik nem törekedtek Erzsébet magyar királyi hercegnő, Lajos unokahúga kezéért, az élelmes és családjának érdekeit minden felett többre becsülő császár a legfényesebb kísérettel ment Budára és ott személyesen megkérte kezét elsőszülött fia, Vencel, a későbbi cseh király és német császár részére 1365-ben. Az osztrák herceg, III. Albert változtatott az eddigi osztrák politikán, IV. Károlyhoz szegődött és annak leányát vette nőül.

IV. Károly ezentúl a legbarátságosabb viszonyt tartotta fenn leendő nászával, a magyar királlyal. (...)

Mikor Nagy Lajos 1382-ben lehunyta szemeit nagy és hatalmas Magyar- és Lengyelországot hagyott hátra. Magyarország határai az Adriától egészen a Fekete-tengerig terjedtek. Ennek a nagy uralkodónak nemcsak politikai tettei voltak emlékeztetések, hanem országainak jólétére vonatkozó intézkedései is. Sokat tett Magyarország kultúrája érdekében, amikor Pécsen megalapítja a második magyar egyetemet. A veszprémi egyetem, mint ismeretes az Árpád-kor végén pusztult el az oligarchák harcai alatt. Ebben a tekintetben Nagy Lajos uralkodása méltó hasonmása IV. Károly cseh királyénak, aki a prágai egyetemet alapítja meg. A bécsi egyetem is ebben az időben nyílik meg IV. Rudolf uralkodás alatt. A visegrádi, illetve budai magyar udvar nem csupán azért van jó viszonyban a prágáival, hogy Nagy Lajos első felesége, a fiatalon elhalt királyasszony, akit Magyarországon is neveltek számára, IV. Károly nővére volt, hanem a két ország közt élénk kultúrkapcsolatok szövődnek. Tudjuk, hogy a prágai egyetemet később nagy előszeretettel látogatták a magyar ifjak, akik ekkor a római, padovai és krakkói, de a párizsi egyetemeket is sűrűen keresték fel. A cseh-magyar kultúrkapcsolatnak máig is kiváló bizonyítéka a Kolozsvári testvérek öntőműhelyéből kikerült Szent György szobor. Prága egyik legértékesebb műemléke.

A két országnak kereskedelmi kapcsolatai is megélénkültek a két nagy uralkodó idejében. (...)

Nagy Lajos halála előtt úgy rendelkezett, hogy országai közül Lengyelországot örökölje leánya, Mária és jegyese, Zsigmond, IV. Károly második fia. Magyarországot pedig Hedvig leánya és jegyese, Vilmos herceg. Temetése után azonban minden ellenkezően történt. A magyar nemes urak borították fel a helyzetet azzal, hogy Máriát királynőjükül választották és meg is koronázták. Így tehát a lengyel főurakkal kötött zólyomi egyezés, amelynek értelmében azok Máriát és annak jegyesét, Zsigmondot leendő királyukul elismerték, tárgytalanná lett. Mária volt az első magyar királynő, mert Szent István trónján eddig nőuralkodó nem ült. Koronázása után sietnek üdvözölni a nagy német városok és a cseh főváros, Prága is. Nagy baj volt ekkor, hogy az ambiciózus özvegy királyné, Erzsébet, Lajos király özvegye, túlzott mértékben avatkozott bele a politikába és az ország kormányzásába. Felbontotta leányának, Mária királynőnek Luxemburgi Zsigmonddal való eljegyzését és Valois orleans-i herceggel jegyezte el. Az eljegyzés felbontásának oka Zsigmond nem éppen előnyös tulajdonságaiban lelte okát, de minden körülmények között megfontolatlan és súlyos politikai hiba volt, amiért Magyarországnak sok ellensége támadt. De az asszonyi politika Magyarország belügyeiben is sok zavart okozott.

Zsigmond azonban nem hagyta völegényi jogait, és Mária királynő kezét fegyverrel erőszakolta ki. Az erőszakos völegénynek ugyan nem nagyon örvendett a budai udvar, de a

Csehország és Morva felől fenyegető veszedelmet egyelőre a házassággal hárították el. 1385. évtől kezdve tehát Zsigmond férje volt a királynőnek, ami elég bizonytalan közjogi állás. (...)

Közben kitört a horvát lázadás, és a királynőket a lázadók elfogták. Erzsébet özvegy királyasszonyt a börtönben leánya előtt megfojtották, de Zsigmond nem nagyon sietett kiszabadítására azt hozván okul, hogy nélkülöznie kell a királyi állás tekintélyét. Ez a szorult helyzet egyengette útját a magyar trón felé és 1387. március 31-én elérte, hogy magyar királlyá koronázzák, amivel az a különös helyzet állott elő, hogy Magyarországnak két törvényesen megkoronázott királya volt Mária és Zsigmond személyében.

A magyar királyi udvar képe teljesen megváltozott. A magyar főurak mellett idegenek lepték el azt, akik felé szelídebben mosolygott a királyi kegy. Sok magyar főúr ezért elhagyja az udvart és birtokára vonul, és az elégtelenség a király ellen egyre terjed. A könnyűvérű és komolyságtól írtózó király pazarolja az ország javait, pedig lenn, az ország alsó végein már jelentkezik az ázsiai ellenség, az ozmán hatalom és fenyegeti az országot. Zsigmondot azonban mindez nem érdekli, hanem trónjának biztosítása érdekében szövetséget köt Vencel cseh királlyal és Józsa morva őrgróffal, ámde ennek a szövetségnek az ára elég nagy, le kell mondania a cseh királyi trónra való igényéről, öccse János herceg javára. (...)

A török ellen nagy készülleteket kellett volna tennie, mindenekelőtt pénzt és seregeket gyűjteni, de Zsigmond nem volt képes felfogni az első török támadások idején a veszély nagyságát, mely országát fenyegette. Csak akkor ocsúdik fel, amikor a török hatalom csaknem az egész Balkán urává lesz. De még akkor sem derékhaddal vonul ellene, megelégszik Józsa morva őrgróf csekély segítségével és csak az a szerencséje, hogy a török túlbecsüli ellenfele erejét és óvatosan visszavonul előle.

1393. év végén azonban már komolyabban gondol a törökkel való leszámolásra és ehhez a luxemburgi rokonság és az osztrák hercegek segítségét óhajtja megnyerni. 1391 elején Prágába látogat, ahol bátyjához, Vencel cseh király és német császárhoz fordul, akinek éppen elegendő gondja volt a vele szemben megnyilatkozó elégtelenség lecsendesítésével. Éppen ezek a bajok új reményt kelthettek Zsigmondban a cseh trón megszerzésére, Prágában pár hónappal később a palotaforradalom megfosztotta Vencel királyt szabadságától. Zsigmond ezzel is közelebb érezte magát a cseh trónhoz és nem sejtette, hogy nem is sok idő múlva őt is ugyanez a sors éri utol.

A török elleni szövetség dolga azonban vontatva haladt előre. A király nem gondoskodik pénzről, hogy a háború eszközeit előteremteni lehessen. 1391. év elején ugyan szövetségre lép testvérevel, Vencel cseh királlyal. (...) Vencel azonban nem tud megszabadulni a gyanútól, hogy a prágai palotaforradalomban benne van Zsigmondnak a keze. Ezek a szövetségek az ozmán hatalomhoz képest csak platonikus kísérletek voltak. A következő évben már európai szövetség tervei lebegnek szemei előtt. (...) Csehországot azonban akadályozza a segélynyújtásban a király és az országnagyok közt szinte állandósult belviszály. Ennek lecsillapítására Zsigmond 1396 elején ismét Prágába utazik.

A török elleni hadjáratra nagyszerű segédcsapatok érkeztek és Magyarország 60.000 fegyveressel indult a hadba, az idegen csapatok ennek felére tehetők. A sereg az Aldunához menetelt és Nikápolynál bukkant a török főseregre. Nagy vita indult meg a franciák és Zsigmond között, aki feltétlenül a magyarokkal akart támadni, de ebbe a francia sereg vezére De Vienne nem egyezett bele. A nagyszerű had azonban katasztrófa elé indult, az elbízott franciák, akik még nem harcoltak a törökkel, puhább ellenfélnek bizonyultak és a páratlanul hatalmas sereg tönkrejutott, a török szultán, Bajezid, teljes győzelmet aratott. Zsigmond néhány hívével a tengeren Konstantinápoly felé menekül és hónapok teltek el, mikor Magyarországra visszaérkezett, mert közben könnyelmű természetével mindenütt nagyokat mulatott. A király tekintélyét elvesztette, mert rossz szemmel nézték az ország bárói, hogy állandóan idegen koronák után kacsintgat, főleg bátyjának koronái után.

A német birodalom is a legnagyobb bizalmatlansággal volt a császárral szemben, mert Vencel kerek tíz esztendeig nem tartotta szükségesnek a német határt átlépni és Prágából intézte a birodalmi ügyeket. Most azután végre elhatározta magát, hogy a birodalomba indul, ahol 1396-ban Zsigmondot választják meg helyettesévé. Csehországi helytartójává pedig Prokop örgróft nevezte ki Vencel, de ez ellen Józsa örgróf sértett önérzettel tiltakozik és Zsigmond is ellene fordul. Prokop azonban megelőzi Zsigmond szándékait és gyorsan támad a nyugati határszélen Trencsén, Liptó és Szepes ellen és az oppelni herceg segítségével néhány Vág melléki várat is elfoglalt.

A pohár csordultig megtelt Magyarországon. Zsigmond ellen olyan elkeseredés támadt, amilyenre alig akadt példa. Ez a temesvári országgyűlés végzéseiben tükröződik vissza legjobban, ahol kimondták, hogy 1397 karácsonyáig minden idegen hagyja el az országot, a királynak pedig megtiltotta, hogy idegeneket emeljen egyházi és világi méltóságokra. Így akarta a kegyenc-politikát megakadályozni; azonban a határozatok papiroson maradtak. Zsigmond tovább tékozolta az ország javait, zálogba vetett, amit vethetett és kegyenceit jutalmazta belőle. Időközben bátyja, a szerencsétlen Vencel császár beleavatkozott a nyugati egyházszakadás ügyébe és ez alkalmat adott, hogy a német császári koronától megfosszák.

A veszedelmes öccs 1400 elején szövetséget köt távollevő bátyja ellen a cseh–morva főurakkal és maga is Prágába siet. Az országba visszaérkező Vencel excsászár találkozik a helyzet urával: öccsével, de Zsigmond teljesíthetetlen feltételeket szabott neki. Ameddig Zsigmondnak pénze volt, addig pusztította bátyja csehországi birtokait, és 1400 vége felé tért haza. Magyarországon azonban már megváltozott a helyzet. A főurak és a köznemesség is a király ellen fordultak könnyelműsége miatt, hogy délen veszni hagyja az ország legjobb területeit, és ezalatt idegen koronákat hajhász. A következő 1401. év húsvétja körül az ország bárói és a főpapság, akik a pápa befolyására és Kanizsai János esztergomi érsek felhívására elfordultak Zsigmondtól, nagy számmal gyűltek össze Budán, a királlyal a szokásos országos gyűlések alatt szembehelyezkedtek, és az idegeneknek azonnal való eltávolítását követelték. A király megmakacsolta magát és heves ellenállást fejtett ki, kedvelt cseh, lengyel és német udvaroncait nem bocsátotta el.

Erre a magyarok törésre vitték a dolgot. Április utolsó napján megszállották fegyvereseikkel a budai várat. (...) Zsigmondot pedig az országnagyok foglyul ejtették, majd a visegrádi várba szállították. A király fogsága új helyzetet teremtett. A papi párt pápai befolyás alatt a régi trónkövetelő, Nápolyi László mellé állott és Dalmáciában sorra foglalta el a királyi várakat, a nyugat- és észak-magyarországi nemesség pedig Tapolcsányban gyűlést tartott és ott a lengyel Jagelló Ulászlót kiáltotta ki királlyá, aki a meghívást el is fogadta. A zavart teljessé tette Vencel cseh király hű rokona, Józsa örgróf beütése, aki a nyugati széleket szállta meg és Pozsony, Nagyszombat, Szent-György várakat elfoglalta. Még Vilmos osztrák herceg is bejött a zavarosba halászni és várakat foglalni.

A Zsigmondhoz hű maradt, jobbára idegen főurak, így Stibor erdélyi vajda, a Garaiak, Cilleiek megmozdultak Zsigmond kiszabadítása érdekében. Köztük Stibor azonnal cselekedett is, összeköttetést keresett Vencel cseh királlyal, hogy öccsét méltatlan helyzetéből mentse ki, és erre küldjön segítséget. De nem várakozott sokáig, hanem seregével Jodok örgróft viasszaszorította Morvába. Nyugaton és délen is Zsigmond hívei kerekedtek felül. Köztük Garai Miklós bán sokat leszerelt a királyellenes párt tagjai közül és kivitte befolyásával, hogy a fogoly királyt az ő várába, Siklósra helyezték, ahol Garai oltalma alá került. Ezzel Vencel cseh király háláját is kiérdemelte, aki évi 1000 forint járadékot rendelt neki. Garai bán tárgyalásokba kezdett a felkelőkkel, akik egyetlen feltételt szabtak: vegye vissza a király az idegenek kezén levő összes várat, Stibor vajdáéi kivételével. Ha ezt a király nem teljesíti, akkor más királyt választanak. Zsigmond persze ezt a feltételt, mely királyi méltóságát megalázta, nem volt hajlandó teljesíteni. Így múlt el a nyár és a közelgő ősz meghozta a kiegyezést, amelyben a királyt kegyencei segítették ki szorult helyzetéből, és átadták a

kezükben levő várakat a királynak. A szabad Zsigmond az ország főurainak esküt tett, hogy senkin bosszút állni nem fog. (...)

Csehországban ezalatt nagy zavarok törtek ki Vencel király körül és Zsigmond hirtelen visszazökkent a Luxemburgi betegségbe, otthagyta Magyarországot és Csehországba sietett a cseh korona után. A tehetetlen Venceltől kicsikarta, hogy Csehország kormányzójává nevezze ki, de ezzel sem érte be, hanem bátyját elfogatta és a prágai Hradzsinban elzáratta. Prokop örgróf ugyanerre a sorsra jutott. A fogoly cseh királyt később Bécsbe vitette, szövetségeseihez, az osztrák hercegekhez.

A számító osztrák hercegek ismerve Zsigmond gyengéit, mélyen belenyúltak zsebébe. A szerződés szerint Zsigmond osztrák herceget választ utódának, ha fi ököse nem lesz és így segítik a cseh korona elnyerésében. Zsigmond Pozsonyba hívta össze az ország rendjeit, közölte velük a szerződést is, valamint Albert osztrák herceget nevezte meg trónja örökösének, akit megbízott Magyarország kormányzásával is távolléte alatt, és évi 12.000 aranyforint jutalmat biztosított neki. Pozsonyból az osztrák hercegekhez rándult át és ott seregeket gyűjtött bátyja, Vencel ellen. Pénze azonban elfogyván, Pozsonyt és a nyugati határszéli harmincadokat adta zálogba Albertnek. A könnyelmű kártyáshoz inkább, mint királyhoz illő cselekedetek egész sorozata után az ország legjobbjai ismét szövetkeznek ellene és Kanizsai János esztergomi érsek vezetése alatt Nápolyi László pártjára állanak, aki a szerencsétlen Kis (Martell) Károlynak fia volt. A forradalmi párt behívta az országba 1401-ben a trónkövetelőt, és az IX. Bonifác támogatásával oda meg is érkezett, sőt Kanizsai érsek meg is koronázza.

Zsigmond ezalatt nádorával – és sógorával – Garai Miklóssal Csehországban harcolt és csak követek hívására tért vissza az országba. Pozsonyban értesült a pápa és a szentszék ellene való állásfoglalásáról, erre az összes pápai adók beszedésétől eltiltotta és ugyanilyen rendeletet adott ki Csehország részéről is, mint annak helytartója. Hogy pedig a szentszékkal való szakítást tényleg is bebizonyítsa, a hűtlenné vált püspökök és más egyháziak vagyonát lefoglaltatta. Az 1401 húsvét ünnepén tartott pozsonyi országgyűlésen pedig megfosztotta a pápát az egyházi javadalmak adományozásának jogától, és azt a királyi hatalomnak tartotta fenn.

Az annyira áhított cseh királyi trónra azonban mégsem jutott el Zsigmond. Bátyja, Vencel király, bécsi fogságából 1403. év végén megszökött és Prágába menekült. Jodok és Prokop örgrófok is csatlakoztak hozzá és követte őket csaknem az egész ország, amely szintén megismerte Zsigmondnak örökös pénzzavarát és ennek megszüntetése érdekében elkövetett könnyelműségeit. Zsigmond 1404 nyarán megindult, Morvát támadta meg és Sziléziáig hatolt előre. (...) Szövetségese, Albert osztrák herceg bele is pusztult a vérhasba. Velük szemben Vencel cseh király a lengyel Jagelló Ulászlóval lépett szövetségre, akinek felajánlotta örökösödési jogát is. Albert utóda, Vilmos osztrák herceg békét kötött Vencel királlyal, és e szerződés szerint Zsigmond királyt kizárták a cseh királyság és tartományai örökségéből.

Mikor a cseh királyság elnyerésére irányuló vágyai elültek, Zsigmond az osztrák hercegekkel került viszályba, akik bátyjával léptek szövetségre. Zsigmond megfenyítette Ausztriát, mely a magyar határszéleket megtámadta, közben Vilmos herceg meg is halt. Testvéreivel 1409-ben olyan értelmű szerződést köt Zsigmond, hogy abban az esetben, ha bátyja, Vencel cseh király és Jodok örgróf nálánál korábban halnának el és neki nem lenne fiú örököse, akkor Csehország és Morva örgrófság szálljanak az osztrák hercegekre.

Alig múlt el az osztrák bonyodalom, már 1410-ben új fenyegetett. Ruprecht német császár meghalt és Vencel cseh király, akit a német császári trónról való szégyenteljes eltávolítása után Ruprecht váltott fel e tiszteben, ismét a császári korona után törekedett, de öccse, Zsigmond, sógorának, Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgrófnak ügyes diplomáciai képességeivel egy több, mint kétséges választás után német császár lett. Vencel cseh király

csak hogy gyűlölt öccse, Zsigmond ne nyerhesse el a császári méltóságot, Jodok örgróft választotta meg német császárrá. Nem volt senki előtt kétséges, hogy a két római király közül Zsigmond marad a trónon, akit Jodok örgróf halála után a második választás is megerősített. Előzetesen hűséges főura, Stibor vajda, a két testvér közt Prágában békességet szerzett 1411. év nyarán. Zsigmond korábbi tervét, melyet Albert osztrák herceggel akart megvalósítani, most fiával, a fiatal Alberttel vitte végbe, akivel egyetlen leányát, a kis Erzsébet királylányt fényes feltételek mellett jegyezte el. Az eljegyzést Pozsonyban 1411. október 7-én tartották meg, ezzel a Luxemburgi és a Habsburg dinasztiák évszázadokra szóló családi szerződése vette kezdetét.

Míg nyugaton a családi összeköttetések számai szövédkedtek, ezalatt keleten háborús bonyodalmak támadtak, Lengyelország és a német lovagrend között, amelynek Zsigmond egyik brandenburgi birtokát, Neumarkot zálogba vetette. Zsigmondot titkos szövetség fűzte a lovagrendhez és ennek következtében 1410-ben megízente Ulászló lengyel királynak a háborút. A lengyel eredetű Stibor vajda nagyszámú, főleg cseh, morva és német zsoldosokból álló seregével be is tört Lengyelországba, de ez nem akadályozta meg a fényes lengyel győzelmet a német lovagok felett, akiknek székhelyét, Marienburgot is elfoglalták a lengyelek. Most már csak az volt hátra, hogy a lengyel királlyal, az öreg Ulászlóval megbékéljen. Ez 1412 márciusában Lubló szepesi német városkában meg is történt. Ebben az esztendőben történt, hogy Zsigmond király 16 szepesi várost adott zálogba Ulászló lengyel királynak 88.000 magyar forinton, melyek csak háromszáz év múlva kerültek vissza.

A nyugati egyházszakadás már négy évtizede bomlasztotta a katolikus egyházat és Zsigmond a Rómából elűzött XXIII. János pápával találkozva rábírta, hogy zsinatot hívjon össze 1414. november 1-ére, a svájci Konstanz városába. (...) A konstanzi zsinaton játszódtott le az a tragikus esemény, amelynek Husz János, a cseh hitújító esett áldozatul, akit eretneksége miatt a zsinat maga elé idézett. Tanait nem vonta vissza, erre a zsinat átadta a világi hatóságnak, amely 1415. július 6-án megégeztette. (...)

Halála után több szektára bomlott a Husz-féle hitújítás, melynek megakadályozására a tehetetlen Vencel király semmit sem tehetett. A Prágában kirobbant forradalmi események 1419 nyarán sírba vitték. A trónt, amelyet annyira áhított, most Zsigmond, a következő Luxemburgi foglalta el, ami elvben semmi nehézségbe sem ütközött volna, mert a cseh nemesség országgyűlése meghívta a trón elfoglalására, egyedüli feltételül a vallás szabad gyakorlását kötötte ki. Zsigmond azonban a cseh rendek hódolata után a német birodalmi rendekkel tanácskozott és a gyűlés olyan határozatot hozott, hogy az eretnekséget teljesen ki kell irtani. Így azután a szerencsétlen Magyarország adta meg az árát Csehország húsz éven át sem sikerült elfoglalásának. Mivel a cseh husziták az öreg lengyel Ulászlónak ajánlották fel a cseh koronát, ezt Zsigmond sem hagyhatta szó nélkül és sereget gyűjtött, a pápa keresztes háborút hirdetett a cseh eretnekség megfékezésére.

Csak hogy a cseh huszitáknak Žižka Jánosban zseniális hadvezére támadt, akiben a katonai tudás mellett határtalan fanatizmus is lángolt. 1420 májusában még megmenthető lett volna a helyzet. A prágai polgárok bűnbocsánatot kértek és a kehely használatának megengedését, de Zsigmondban feltámadt a német-római császár gőgje és az eretnekekkel nem alkudozott. Később százszor is megbánta ezt a merev elhatározását. Nagy birodalmi sereggel indított támadást Prága ellen, de négy hét múlva kénytelen volt abbahagyni. 1420 nyarán a Hradzsínban királlyá koronázták ugyan, de ez a királyság mindenkié volt inkább, mint Zsigmondé. (...) Mikor 1421 tavaszán Magyarországra ment vissza, a husziták egész Csehország uraivá lettek, és a rendek csaszlaui gyűlésükön Zsigmondot megfosztották trónjától. A kormány élére Rosenberg Ulrik, az ingadozó Wartenberg és Žižka állottak.

Zsigmond újból háborúra készült a husziták ellen. A birodalom fejedelmei ismét fegyvert fogtak az eretnekek ellen és Magyarország is fegyverkezett, de a legkomolyabb szövetséges mégis Albert osztrák herceg volt, aki 1421-ben Pozsony városában egybekelt

Erzsébettel, Zsigmond leányával, és ez alkalommal ismét megújították a családi szerződést, mely a cseh és a magyar trónt Albertnek biztosítja arra az esetre, ha Zsigmond fiú utód nélkül halna el. (...)

De mindez nem vitte előre a háború befejezését. Míg Zsigmond Csehországban hadakozott, Magyarország roppant sokat szenvedett a török támadásoktól (...).

Zsigmond német-római császár 1429 márciusában a német fejedelmeket Pozsony városába hívta meg birodalmi tanácskozásra. Talán az egyetlen eset, hogy idegen ország területén tanácskoztak. De Zsigmond köszvénye miatt nem tudott útra kelni. Itt heves vitái voltak a német választókkal és követekkel, de ezeket megnyugtatta, hogy római császárrá való koronázása előtt meglátogatja a birodalmat, ami 1430-ban be is következett. A birodalom azonban a husziták elleni háborúra sem pénzt, sem katonát nem áldozott. Zsigmond uralkodásának vége felé elérkezett ahhoz a világtörténeti jelentőséghez, mely országok és népek sorsát adta kezébe. A török veszedelem, a Cseh- és Morvaországban dúló borzalmas felkelés és forradalom, a Velencével való állandó háborús bizonytalanság mellett a német birodalom ügyeit is intéznie kellett. Egy ember szinte kevésnek látszott ennyi feladat elvégzéséhez.

A huszita mozgalom gyökerei lenyúltak a nyugati egyházszakadás kezdetéig. Amennyiben a katolikus vallás ellen irányult, ez jellegzetesen nemzetközivé tette ezt a szociális forradalmat és elsősorban a német birodalmat fenyegette, melynek Csehország a leghatalmasabb királysága volt, mert áttörte annak határait, azonban az a körülmény, hogy Zsigmond nemcsak német császár, hanem magyar király is volt, és a német császár hatalmának alapja Magyarországon nyugodott, a huszita háborúknak kelet felé való átcsapásával fenyegetett. Zsigmond ugyanis a felkelés első időszakában magyar seregekkel igyekezett annak gátat vetni, ezzel Magyarország is belekerült a háborúk sodrába. Hogy azonban az olyan következményekkel járjon, azt senki sem hitte.

A huszita háborúk Magyarország ellen annak területén 1428 elején kezdődtek el és egy évtizedig, a cseh támadások pedig több mint félszázadon keresztül tartottak kisebb-nagyobb szünetekkel. Elképzelhető az anyagi és erkölcsi kár, amely ebből Magyarországra hárult. A háború eleinte Zsigmond cseh király és német császár személye ellen irányult, aki a husziták ellen háborút viselt, iránya pedig Morvából vagy Trencsén, vagy csaknem mindig Pozsony és Nagyszombat vidéke és a Vág völgye. Az első támadás 1428 telén indult meg Prokop vezérlete alatt, aki Pozsony városát is megtámadta, de bevenni nem tudván, megelégedett a városon kívüli épületek és templomok elpusztításával. Majd elfoglalta Szokolcát és a Morva völgyében észak felé Sziléziáig hatolt és mindenütt roppant károkat okozott. Eddig páratlanul állott ez a hadjárat a nyugati Európa történetében, ahol vallási okokból eddig harcok még alig voltak, és nem volt arra példa, hogy új hitet fegyverrel terjesztettek volna. (...)

A török betörés ellen védekező magyarok nem voltak képesek a husziták ellen is védekezni. (...) Azonban végre mégis a bázeli zsinat békülékeny magatartása tette lehetővé a békeség visszaállítását a kehely használatának megengedésével. 1433 év őszén az úgynevezett prágai compactatumokat elfogadta a nemesség a prágai országgyűlésen, ezekben foglalta össze a cseh nemzet kívánságait. A másfél évtizedig tartó háború Csehországra is pusztulást hozott.

1434-ben a huszitizmus nagy válságba jutott. A cseh nemesség belátta, hogy az országgyűlés hasztalan köt békét a pápai hatalommal, ha az évtizedes rablóharcokhoz szokott forradalmi katonaság nem rakja le a fegyvert és nem kezdi meg a békés életet, hanem ehelyett az országot ezentúl is lángba borítja harcaival. (...)

1435-ben a pozsonyi országgyűlés tárgyalásainak oroszlánrészét a honvédelmi intézkedések alkották. A király elismerte, hogy a nyugati határszélnek, Pozsony, Nagyszombat, Szokolca, Trencsén és a Vág völgye többi várainak fenntartása és védelme királyi feladatot alkot, és ha a királyi sereg nem képes megmérkőzni a támadókkal, akkor a

megtámadott országrésznek főurai és főpapjai, főispánjai tartoznak bandériumaikkal segítségére jönni. A nemesség személyes felkelésére is számot tart a törvényhozás, de ezenfelül minden 33 jobbágytelek után egy lovas fegyveresnek kiállítását rendelte el. Aki a kitűzött határidőre meg nem jelenik a gyülekezőhelyen, az jószágát veszti. Ez volt a második nagy honvédelmi reform Magyarországon, vagyis a telekkatonaság felállítása, beilleszkedés a nyugati hadászat nagy átalakulásába.

Az északnyugati, fenyegetett országrész védelmére 17.000 lovas állott rendelkezésre, ebben a király 4000 lovassal van képviselve, de nagyobb számú lovasságot küldenek az esztergomi érsek és az egri püspök, a vármegyék egészen Zemplénig és a főurak. A királyi városok és a gyalogság szintén tekintélyes számot tettek, de ezek nincsenek az idézett számba foglalva. Szóval a pozsonyi országgyűlés Zsigmond uralkodásának alkonyán a fejedelemmel egyetértésben rendezte a honvédelmet, amely főleg a török beütésekkel szemben szorult rendezésre, mert a déli végeken a harcok úgyszólván alig szüneteltek.

Magyarországnak sok pénz-, de még több véráldozatába került királyának fellengző törekvése a cseh királyi és a német császári korona után, holott Magyarországnak ezekről az oldalakról támogatást kellett volna kapnia a veszedelmes ellenség, a török ellen. A cseh korona elnyerése roppant magyar áldozatba került és végre valójában csak Zsigmond életének alkonyán sikerült, addig nem volt egyéb pusztító címnél, mert másfél évtizednek nagy harcaiban a cseh trónt elfoglalnia nem sikerült. Zsigmondnak nem is volt már komolyabb törekvése a békénél, és a husziták megnyerése. A cseh nemzet azonban az utolsó Luxemburgi uralkodó iránt nem táplált barátságos érzelmeket. Vonakodtak elismerni Zsigmondot királyukul és 1435. február 21-én a föltételeket 14 pontban foglalták össze. (...) Székesfehérvárott, a magyar királyok koronázó városában volt az egyezkedő tárgyalás Zsigmond, a husziták és a bázeli zsinat küldöttei közt. (...) Augusztus 23-án vonult be ünnepélyesen Prágába, ahol letették előtte a rendek a hódolati esküt. Nagy áldozatába került ez Zsigmondnak, mert a huszitáknak csaknem minden feltételét elfogadni kényszerült, így az esztendőkön tartott háborúknak legfőbb kérdését, a két szín alatt való áldozást is, ezzel a cseh egyház függetlenítette magát és nemzeti jelleget öltött a katolicizmussal szemben.

A huszita tanok az évtizedes felső-magyarországi háborúkban a nép között is elterjedtek. (...) Még egy nevezetes eredményt idézett elő a huszita mozgalom Magyarországon, és ez a nemzeti nyelv előtérbe lépése volt. A nép anyanyelvén tartott szentbeszédnek mellett megtörténtek a kísérletek a huszita biblia magyarra fordítására is. (...)

A táboriták új harcokra szervezkedtek. Zsigmond azonban példát akart mutatni és Kutenbergből kiostromolta őket, és az ott talált táboritákat felakasztatta. A forradalom kitörőfélben volt Zsigmond ellen és ebben része volt a király és császár feleségének, Cillei Borbálának is.

Ez az érdemetlen asszony, aki korábban házassági botrányairól lett nevezetes, a legrútabb hálátlansággal fizetett urának, aki Borbálát 1437 februárjában Csehország királynőjévé koronáztatta. Zsigmond háta mögött szövetségre lépett a husziták vezéreivel, köztük Podjebrád Györggyel a fiatal lengyel királynak cseh királlyá választása érdekében, aki mindössze tizenharmadik évében járt. (...)

Zsigmond ekkor már élete végét járta, de ezek a dolgok nem maradtak előtte titokban. 1437. év végén Prágából Budára kíváncozott, ahol biztonságban vélte életét. De oda már nem juthatott el élve, mert Znaimban, ahol veje, Albert herceg és leánya Erzsébet várták, december 9-én elhunyt. Halála előtt politikai végrendeletet tett a cseh és magyar főurak előtt, amelyben felszólította őket, hogy Albertet fogadják el királyukul. A magyar főurak erre nézve megnyugtatták. Zsigmond még azt is elrendelte halála előtt, hogy veje, Albert herceg, anyósát, az áruló Cillei Borbálát vegye őrizetbe. Utolsó kívánsága szerint első felesége, az Anjou Mária mellé temetkezett a nagyváradi székesegyházban Szent László király lábaihoz.

A perszonálunió, melyben Csehország és Magyarország voltak, az uralkodó személye miatt nem bizonyult áldásosnak. Magyarország nagy árat fizetett azért, hogy Zsigmond még testvére, Vencel életében megáhitotta a cseh koronát. Rengeteg magyar vér és vagyon ment pusztulásba ennek érdekében, és Magyarország nyugati vidékei nehezen tudták kiheverni azt a pusztítást, melyet ott a huszita betörések okoztak. A cseh nemzeti forradalom hullámai Magyarországra is átömltek és nagy belső zavarokat okoztak. Hosszú ideig tartott, míg az ország a beoltott huszita tanoktól megszabadult, azonban ezek a hagyományok máról holnapra nem szűntek meg és sokáig éltek a nép között, sőt kimutatható az is, hogy a későbbi, a XVI. század elején elkezdődött hitújítás ezeken a hagyományokon terjedt tova nem remélt erővel és kiterjedésben.

Zsigmond halála Magyarországon nem keltett trónöröklési zavarokat és az elhunyt király gondossága még azt is elkerülte, hogy a nőivadékra szálló magyar korona birtokosa ebben az állásban előjogokat gyakorolhasson, mert utódának egyenesen vejét, Albert osztrák herceget jelölte meg. Ez kifejezésre jutott a királyi koronázáson is, és Székesfehérvárott Albertet az esztergomi érsek, míg a királyasszonyt a veszprémi püspök koronázta meg. A nagyravágyó és a hatalom birtokára áhító Erzsébet királynét ez nagyon elkedvetlenítette. Csehországban ez sokkal nehezebben ment, mert a prágai országgyűlés december 26-án feltételekhez kötötte Erzsébet trónöröklési jogát, de Albert osztrák hercegtől is idegenkedtek, aki évtizedeken át kitartott apósa, Zsigmond mellett a huszitákkal szemben. A husziták egyenesen tudni sem akartak róluk, amiben nagy része volt a németgyűlöletnek is.

Albert, akit időközben római császárrá is választottak a német fejedelmek, ezt csak a magyar főrendek rábeszélésére fogadta el, és a cseh korona biztosítására sereget gyűjtött, ezek élén vonult be Prágába 1438 júniusában. (...) A magyar és osztrák seregek csekélynek bizonyultak a bel- és külháború folytatására annyival inkább, mert a lengyelek Magyarországra is betörték és a Szepességet pusztították.

Ekkor Albert a birodalomhoz fordult és onnan kapott jelentős segítséget, de döntő eredményt elérni nem tudott és a lengyelekkel való tárgyalásai is meghiúsultak, mert Albert nem volt hajlandó leányait a lengyel hercegekhez nőül adni a német fejedelmek befolyására. Így a helyzet Csehországban határozottan rosszabbra fordult, mert itt csak a katolikusok, a lakosság kisebb része állott a király mellett. Távolléte alatt Magyarországon is nagy zavarok támadtak, melyben benne volt az uralomra vágyó királynénak keze is. A budai országgyűlés 1439 májusában valóságos forradalmi lázban hozta meg törvényeit, és azokon az idegengyűlölet bélyege látszott. A magyar rendek megismételték a Zsigmond alatt hozott temesvári végzéseket az idegenek ellen, akiben a németeket kellett érteni. Mikor Albert visszatért az országba, nagyon meglepte feleségének több mint kétes szerepe.

De Albertre még nagyobb meglepetés is várakozott. A jóhiszemű király elég könnyen hívőnek mutatkozott, amikor Prágából való távozása után Csehország kormányát sógorára, Cillei Ulrikra bízta, aki formális összeesküvést szervezett Albert ellen. Ennek a lelke volt Albert király anyósa, Borbála özvegy királyné, aki a huszitákkal állott szövetségi viszonyban, s akit a husziták nyomására Albert pozsonyi fogságából elbocsátott és javait, számos csehországi várával együtt visszaadta. Mikor Albert ennek tudomására jutott elcsapta ugyan Cilleit kormányzói tisztétől és Borbálát is szeretne volna kézre keríteni, de az lengyel földre menekült, ahol Ulászló király igen szívesen adott neki menedéket. Igen valószínű, hogy saját felesége, Erzsébet, akiben a Cilleiek nagyravágyó vére lobogott, szintén benne volt az összeesküvésben, de a magyar főurak iránt nagy kedvezéseket mutatott és így azokat megnyerte a maga számára, akit az ország örökösének tekintettek és így Albertnek másodrangú szerepet juttattak.

Ez a viszálya a királyi párnak gyöngítette az ország erejét is. Ezalatt a török részéről az eddigieknél is nagyobb támadás fenyegette az országot. A király a délvidék védelmét Hunyadi János nevű nemesére bízta, aki a husziták elleni harcokban kitüntette magát vitézségével, aki

később az országnak kormányzója, és a törökök ellen igazi kardja lett. Albert 1439 nyarán alig 24.000 főnyi sereget tudott összegyűjteni, mikor ő is hadba szállt, de ez a török sokszoros túlerővel szemben nem mérkőzhetett és a had elszéledt ütközet nélkül. A király a táborban levő vérhas-járványban megbetegedett, de annak nem tulajdonított fontosságot és Bécsbe sietett. Ütközben a Komárom megyei Neszmély városban, Komárom alatt október 27-én meghalt. (...)

Albert királyban, aki férfikora legszebb idejében, 42 éves korában halt meg, a Habsburgok háza lép Magyarország és Csehország trónjára. A kis osztrák hercegség urából két nagy ország trónjára emelkednek így a Habsburg hercegek. Albert királyt uralkodói kvalitásai kétségtelenül a nagy királyok sorába emelték volna, ha ebben korai halála meg nem akadályozza. Erzsébet királyné várandós állapotban volt, és megszületendő gyermekének nemétől függött országok sorsa. Albert király halála előtt erre nézve is intézkedett. Ha fiú örököse születik, akkor az osztrák – cseh – magyar államszövetség fenntartása érdekében kormánytanácsra bízta a fiú örökös gyámságát és erre három cseh, három magyar és két osztrák főnemest, valamint Prága városa megbízottját szemelte ki. Végrendelete érvényben maradt. Feleségének fia született.

A szülés nyitott ajtók mellett, hogy annak tényleges megtörténtét senki kétségbe ne vonhassa, Komáromban történt, melynek vára Erzsébet királyné tulajdona volt. Az 1440. február 22-én született királyi sarjat Szécsi Dénes esztergomi érsek, korának legingatagabb jellemű alakja, keresztelte meg. A számító királyné egyik udvarhölgyével, Kottanner Ilonával, a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket Visegrád várából ellopatta, hogy azok kéznél legyenek, ha szükség lesz rájuk. És csakugyan a három hónapos csecsemőt a Szent Koronával májusban meg is koronáztatta Székesfehérvárott.

Az ország két részre oszlott: az egyik Erzsébet és árva László király mellett foglalt állást, míg a másik rész a szabad királyválasztás elve alapján a lengyel Ulászlót hívta meg a királyi trónra és meg is koronázta ugyanaz a Szécsi Dénes esztergomi érsek, aki nemrégiben a kis árva László fejére tette a királyi koronát. Csakhogy Ulászlót nem a Szent Koronával hanem Szent István ereklyetartóján levő koronával. A magyar főurak és főpapok úgy szerették volna a csomót kettévágni, hogy Ulászló vegye nőül a nálánál jóval idősebb özvegy Erzsébet királynét, így a magyar-lengyel perszonálunió ereje állhatott volna a török veszedelemmel szemben.

Zsigmondnak nagyravágyó leánya, akiben a Cillei vér keringett, korán megbánta, hogy Ulászlóval egyezkedett és a főurakat is felhívta, hogy Krakkóban hagyják abba a tárgyalásokat a lengyel királlyal. Az özvegy királyné maga akart uralkodni fia nevében. Ezt az elhatározását a Cilleiek rokonsága, az Újlakiak és a magyar oligarchia támogatta. Az özvegy királyné ekkor már elhagyta Komáromot és Győrben tartózkodott, hogy közel legyen az osztrák határhoz. De ezt is elhagyta és Cillei Ulrikra bízta, erős cseh és német őrséggel rakta meg, azután Pozsonyba ment a Szent Koronával. Ámde Cillei nem sokáig maradt Győrött, fosztogatta a környéket, míg Ulászló magyar és lengyel csapatokat küldött ellene Rozgonyi Simon püspök vezetése alatt, ezek Cilleit elfogták. (...)

A polgárháború teljes erővel indult meg az engesztelhetetlen Erzsébet királyné részéről. Végül már a pápa is elérkezettnek látta az időt a beavatkozásra, és békességet akart szerezni Erzsébet és Ulászló között, egyúttal Magyar-, Lengyel- és Csehországok közt katonai szövetséget kívánt létesíteni a török ellen indítandó támadó hadjáratra. Amikor a pápai legátus, Cesarini bíboros személyes találkozót hozott létre az özvegy királyné és Ulászló között Győrött 1442 végén és az egyezés létrejött – Erzsébet királyasszony négy nap múlva hirtelen elhunyt. (...)

Ulászló király fiatalon a várnai katasztrófa áldozata lett, és hősi halála a két pártra szakadt nemzetet egyesítette. Az 1445 tavaszára egybehívott országgyűlés hét kapitányt választott, akiknek kötelességévé tették, hogy a megrendült jognak és közbiztonságnak

fegyveres hatalmukkal támogatására siessenek. (...) A polgárháború rémségeit elkerülendő Ulászló hívei sem ellenezték árva László király megválasztását. (...) László király elismerése érdekében Szécsi Dénes esztergomi érsek, Giskra János cseh zsoldosvezér és szepesi főkapitány buzgólkodtak a Cilleiekkel. Meg is választotta a magyar országgyűlés királlyá föltételelesen, és egyúttal érintkezésbe lépett Frigyes császárral, hogy mint gyám, adja ki László királyt és az Magyarországon tartózkodják. (...) László király tehát nem jött Magyarországra, ami az országgyűlésre igen rossz hatást tett és a nádor új király választását hozta javaslatba. Ezt azonban a többség elutasította, azonban az 1446-ban tartott második országgyűlés Hunyadi Jánost, az akkor már dicsősége delelőjén álló hőst, az ország kormányzójává választotta meg. Giskra János, aki eddig az ország főkapitánya címet viselte, ezzel megszűnt ezt a tisztséget betölteni. (...)

Ugyanebben az időben Csehország rendjei is utánozták a magyar példát és mivel László király 18 éves koráig, tehát 1458-ig a császár gyámsága alatt maradt, szintén kormányzót állítottak Csehország élére egy tekintélyes és igen eszes főúr Podjebrád György személyében. Frigyes császár ellen az osztrák rend elégtelensége zavarokat támasztott, és közvetlen érintkezést keresett a cseh főurakkal és Hunyadi János kormányzóval, aki Pozsonyban országgyűlést hívott egybe; a magyar alkotmányban egyedülálló az eset, hogy a törvényhozó testület Bécsbe ment az osztrák rendekkel való közös tárgyalásra. A cseh főurak küldöttei is Bécsbe érkeztek és azokkal szintén tanácskozást folytattak, melynek eredménye az lett, hogy Frigyes császárt felszólították a fiatal László király kiadására, valamint a magyar korona és a magyar területek visszaadására.

Nagyon égető kérdéssé vált az országnak a cseh Giskrával való viszonyának tüzetes rendezése. Giskra ugyanis az 1450. évi szerződést is megsértette és ennek következtében Kassa, Lőcse és Bártfa követei, akik az országgyűlésen részt vettek, kijelentették, hogy Giskra uralmát maguk fölött tovább el nem ismerik és Cillei Ulrik védősége alá helyezik magukat. A főnnhéjazó császár a magyar követséget nem fogadta, amire a cseh és az osztrák hadak Bécsűjhelyen, ahova a kis árva Lászlóval érkezett, ostrom alá fogták. Hogy Hunyadi szabad kezet nyerjen, Giskrával megbékült, és a császár ellen való háború megindításához országgyűlést hívott össze. Frigyes azonban nem várta meg, hogy csúffá tegyék, hanem a fiatal királyt Cillei Ulriknak kiszolgáltatta. A magyar országgyűlés ekkor követséget küldött Bécsbe, hogy a szabaddá lett László királyt Magyarországra hívja. Az országgyűlés küldöttei a kis királlyal országos dolgokat tárgyaltak és ez alkalommal történt az a magyar alkotmányban egyedülálló eset, hogy a király az ország területén kívül, Bécs városába hívott össze országgyűlést. A király átvette az uralkodói teendőket, feleslegessé vált az ország kormányzójának állása, tehát a király Magyarország főkapitányává és a királyi jövedelmek kezelőjévé nevezte ki Hunyadi Jánost, ugyanígy Csehországban Podjebrád György kormányzóságát is megszüntette és szintén királyi főkapitányává nevezte ki. A király Bécsben Cillei Ulrik példásnak éppen nem mondható társaságában élt, és hogy ebből Hunyadi Jánost kár vagy mellőzés ne érje, a Hunyadi és Cillei ház szoros szövetségre lépett, ehhez a szövetséghez, amely a tulajdonképpeni főhatalmat jelentette, csatlakozott Podjebrád György is. A három főúr tényleges hatalma ténylegesen nagyobb volt a királyénál. (...)

Az osztrák főurak szövetsége a királyt kivette Cillei ártalmas kezéből és László király a pozsonyi országgyűlés után Csehországba ment, ahol magát királlyá koronáztatta 1453. október 28-án. A koronázást az esztergomi érsek és az olmützi püspök végezték. A korra jellemző, hogy Hunyadi János, Podjebrád György és az osztrák főurak szövetséget kötnek Cillei ellen és az egyezményt maga a kis király is aláírja, akit Cillei társasága jellembeli és erkölcsi megbízhatatlanságra, színlelésre és alakoskodásra nevelt. Később Podjebrád György állít ki Hunyadi János részére okiratot, melyben kötelezi magát, hogy sohasem engedi meg a Hunyadi-ház ellen bármily merénylet elkövetését. Szüksége volt erre az okira Hunyadi

Jánosnak, aki látta, hogy Podjebrád befolyása nőttön-nő a királyra, akit nem is eresztett el Prágából, ahol Hunyadi János is hónapokat töltött és csak 1453 végén tért haza.

László Prágában maradt és udvarában cseh, magyar és osztrák udvari emberek tartózkodnak. Az 1454. január 1-ére hirdetett, de később megnyíló budai országgyűlésre rendeletet küld, mely a török ellen való háború terhei viselése felől intézkedik. Azt írja, hogy Csehország ügyei kötik le és nem jöhet Magyarországra, de később ideérkezik. Azt is tervezte, hogy nevében osztrák és cseh urakat küld a magyar országgyűlésre, de csak osztrák megbízottak érkeztek. A prágai legátus sürgeti a három állam Magyarország, Csehország és Ausztria szövetségét a török ellen. (...)

Hunyadi János a török felett aratott győzelem után országgyűlést hirdetett Péterváradon 1454 decemberében. A király látva, hogy jogait, a kormányzó megnyírbálja, leküldte kancellárjait (...) és a következő év január havára halasztotta azt el Budára. Ezen az országgyűlésen az öreg Hunyadi kibékült nagy ellenfelével, Cillei Ulrikkel. A Csehországban és melléktartományaiban több mint egy évig időző V. László Bécsbe érkezett vissza, és odajött Cillei Ulrik is. Egy időben ezzel ülésezett Bécsújhelyen III. Frigyes német császár kongresszusa, mely a török ellen való teendőkről tanácskozott. Itt szóba került a császár és V. László közt levő ellentét, és midőn Podjebrád közbenjárását ajánlotta, azt elfogadták. A török ellen való háborút azonban nagymértékben akadályozta az az áramlat, mely Bécsből indult ki Hunyadi ellen. Hogy ennek Cillei volt az értelmi szerzője, az kétséget nem szenvedett. Egészen bizonyos, hogy maga a király is az álnok ember befolyása alá került. De a nagy hős, mielőtt a török ellen való leszámolásra határozta volna el magát, mégis kibékült Cilleivel, legnagyobb ellenségével és annak leányát, Erzsébetet Mátyás fia számára eljegyezte. A Hunyad várában tartózkodó ara azonban pár hónap alatt meghalt.

V. László király 1456. február 29-dikére Budára országgyűlést hívott egybe, hogy a török háború felől tanácskozzék, és ez alkalommal volt először a magyar fővárosban, ahova a pápai legátussal érkezett. A királyi kincstár szokás szerint üres volt, és amikor váratlanul lecsapott a hír, hogy a szultán elindult Nándorfehérvár (Belgrád) ellen, a király Cillei befolyására elhagyta az országot és Bécsbe ment vissza májusban azzal a szándékkal, hogy Frigyes császárt megtámadja cseh – morva hadakkal. Hunyadinak nem volt rendes serege, csak csekély számú főúri dandár támogatta, tehát a Duna-Tisza között keresztes háborúra tüzelte a népet és az botokkal, cséphadarókkal, karddal, parittyával és íjjal felfegyverkezve indult a szultán másfél-száz ezer derékhada ellen. Nándorfehérvárott a szultán rohamait sikeresen verték vissza, és július 21-én volt a döntő roham, melyet háromszor ismételt meg. A török sereg visszavonult. (...) Ez volt Hunyadi János legnagyobb és utolsó győzelme a török felett, mert a táborban fellépett pestisben meghalt 1456. augusztus 11-én Zimonyban a Ferenc-rendi Kapisztrán János hű barátja karjai közt.

Míg délen a nemzet élethalálharca folyt a végeken, addig a felső-magyarországi urak a legnagyobb nyugalommal alkudoztak Talafusz cseh huszitavezérrel és egyezkedtek Jászó vára átadása iránt. Hunyadi halálával eltörött az ország kardja. László király visszatért Cillei Ulrik társaságában Magyarországra. Minden törekvése az volt, hogy Hunyadi várait Cilleinek juttathassa. (...) A király Cilleit az ország főkapitányává nevezte ki, de Hunyadi László csak úgy volt hajlandó megjelenni az országgyűlésen, ha a királytól oltalomlevelet nyer. Azonban sem ez, sem pedig szerződése Cilleivel nem tudta megállítani a katasztrófát, mely az ország rossz szellemére le volt sújtandó. Cillei november 8-án érkezett a királlyal Belgrádba, ahol Hunyadi László és nagybátyja, Szilágyi Mihály várkapitány szívesen fogadták. Másnap reggel, mielőtt a király misét hallgatott, Cilleit Szilágyi Mihály kihívatta és rövid szóváltás után Cilleit összevagdalták. A királyt meg kellett nyugtatni és látszólag sikerült is. Hunyadi Lászlót az ország főkapitányává nevezte ki, majd özvegy édesanyját is meglátogatta, akinek a feszületre esküdött meg, hogy Cillei halálát nem bosszulja meg. A király magatartását hamarosan megváltoztatta. Giskrának parancsot küldött, hogy cseh hadosztályt hozzon Budára. A

Hunyadiak elleni összeesküvők csak megjelenésére vártak és a Budára rendelt Hunyadi testvéreket elfogták, börtönbe vetették párthíveikkel együtt. Hunyadi Lászlót kivégeztette, de Mátyásnak megkegyelmezett. A Hunyadiak ellen elkövetett merénylet hírére az özvegy édesanya és testvére, Szilágyi Mihály ellenfeleik birtokait pusztították. 1457 májusában V. László király foglyával, Hunyadi Mátyással Bécsbe ment, onnét pedig Prágába tette át székhelyét, de tragikus sorsát el nem kerülhette, mert 1457. november 23-án, 17 éves korában, Prágában hirtelen meghalt. (...)

A Habsburg családnak sem vált dicsőségére, hogy az uralkodói képességekkel megáldott apa, Albert után, ilyen fiú következett, mint V. László király, akinek személyében perszónalunióban egyesült Közép-Európa három fontos állama: Magyar- és Csehországok és Ausztria. Ebből azonban Magyarországnak nemhogy haszna nem volt, hanem inkább kárát látta. (...) Akadtak trónkövetelők: Anna osztrák hercegnő, Vilmos szász herceg felesége személyében, az elhunyt király testvére. Igyekezett is, mint Magyar- és Csehország királynéja és Ausztria hercegasszonya igényeit a trónra érvényesíteni, de ez úgy Magyar-, mint Csehországban leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Magyarországon a prágai fogoly, Hunyadi Mátyás mellé állott a nemzet zöme. Így László király másik nőtestvérének, Kázmér lengyel király feleségének sem volt semmi kilátása a trón elnyerésére. Még a francia Valois udvar is szemet vetett és hajlandó lett volna egyik fiát magyar királynak elküldeni, vagy leányának kezét az esetleges megválasztandó más királynak adni.

A magyar trón leendő örököse ezalatt Prágában volt Podjebrád György kormányzó tisztes fogságában. Ez a Podjebrád igen eszes diplomata és politikus előrelátta a jövő események fejlődését. Bár családi kötelékei a Hunyadi-ellenes Újlaki hercegi házhoz kapcsolták, mert egyik fia Újlaki Lőrinc erdélyi vajda és horvát bán leányát vette nőül. Mátyás személyéből magának és családjának előnyöket akart szerezni. Így tehát Mátyás királyságát támogatni ígérkezett. Tudván, hogy ebben az esetben Mátyás szövetsége is ölébe hull. Ezért a családi összeköttetést létrehozandó, felajánlotta neki leánya kezét. Mátyás őszinte hálával fogadta Podjebrád ajánlatát és Katalint eljegyezte anélkül, hogy ehhez édesanyja és anyai nagybátyja beleegyezését kikérte volna. Mikor a Hunyadi-párt a család legjobb barátját, Vitéz János váradi püspököt Prágába küldte Podjebrádhoz magas váltságdíjat ajánlván meg Mátyás személyéért, ezt a cseh kormányzó nem fogadta el, hanem kikötötte, hogy Mátyás a királyválasztást Prágában, Podjebrád családi körében várja be.

Mátyásra nézve a Podjebráddal kötött előzetes szövetség sok előnyt jelentett. Elsőben is Felső-Magyarország oligarchája, Giskra János hódolatára számíthatott és a Podjebráddal rokon Újlaki herceg semlegességére. Most már a második veszedelmes oligarcha, Garai László is Mátyás barátságát igyekezett keresni és özvegy Hunyadinéval tárgyalásokat indított, amelynek az ára Garai Annának Hunyadi Mátyással való eljegyzése lett volna. Ekkor már tudták, hogy Mátyás eljegyezte Podjebrád Katalint, de abban a hiszemben éltek, hogy ezt Podjebrád úgy erőszakolta ki, és így az magában véve semmis. Az országos tanács elhatározta, hogy Pest városában 1458. január 1-én országgyűlést tart és a köznemességet a fejenként való megjelenésre kötelezte. Az elszegényedett nemesség a vagyonos urakhoz csatlakozott és azokkal jelent meg, mint kíséret. Január 20-án megérkezett Szilágyi Mihály is mintegy tizenötezer főnyi sereggel. A szentszéket Carvajal bíboros, pápai legátus képviselte, aki maga is Mátyás pártján volt és Szécsi Dénes bíboros esztergomi érseket, aki oly sűrűen változtatta álláspontját, szintén megnyerte Mátyás részére. Minden biztosítva volt már Mátyás részére és január 24-én a főurak és országzászlósok Buda várában tanácskoztak, míg a nemesség a befagyott Duna hátán eleinte türelemmel, később azonban azt elvesztve várakozott. Egyre sűrűbben hangzott fel Mátyás király neve és végül a negyvenezer nemes előtt kihirdették az urak határozatát, akik Mátyást ajánlották királynak, és elkövetkezett a magyar történelem legnagyobb eseménye: Hunyadi Mátyás személyében nemzeti királyt választott az ország.

Prágába gyorsfutár vitte a nagy hírt a fiatal királynak. Egyidőben elindult Szilágyi Mihály, a király nagybátyja vezetése alatt a küldöttség is, melyben ott voltak a hű Rozgonyiak, de velük tartott a nagy Hunyadi özvegye, a férfilelkű Szilágyi Erzsébet is. A morva határon, Strassnitz városkában várták be a Prágából induló küldöttséget, mely Mátyás királyt kísérte. Podjebrád György megadta Mátyásnak, mint királynak kijáró tiszteletet és szintén elkísérte a határig, ahol fontos családi ügyet volt elintézendő. Mátyás ugyanis V. László halála után nyerte vissza szabadságát és Podjebrádnak volt inkább vendége, mint foglya. Családi körében Podjebrád leányát, Katalint eljegyezte és most ehhez a szülői beleegyezést akarta elnyerni.

Podjebrádnak nem volt arról tudomása, hogy Hunyadi János özvegye és Szilágyi Mihály kibékültek Garai László nádorral, nagy ellenségükkel és a békét azzal pecsételték meg, hogy Mátyás számára megkérték Garai Anna kezét. Mátyás nehéz helyzetbe jutott, mert döntenie kellett és dicséretére mondván, becsülete sugallatára hallgatott, mikor anyja és nagybátyja kérését megtagadva, jegyeséhez, Podjebrád Katalinhoz ragaszkodott. Nem volt kedve annak a főúrnak leányát elvenni, aki bátyjának, Lászlónak egyik gyilkosa volt. Strassnitzban Mátyás kötelezőnyilatkozatot adott leendő apósának, Podjebrádnak, hogy Katalint, mihelyt betöltötte tizenhetedik évét, elveszi. Podjebrád György szintén nyilatkozatot írt alá és adott Mátyásnak, amelyben kötelezte magát arra, hogy Katalint legkésőbb egy év múlva átadja Mátyás részére. Hogy ez jó politika volt Mátyás részéről, azt mutatta Giskra hódolata Mátyás előtt a strassnitzi találkozón. (...)

Az ellene összeesküvő oligarchát, Garai nádort egyszerűen megfosztotta nádori méltóságától. Garai és Újlaki nem nyugodtak, hanem pártot ütöttek Mátyás ellen, és III. Frigyes császárnak ajánlották fel a magyar trónt, aki erre hajlandó is lett volna, ha Mátyás a felkelőket szét nem veri. Nagyobb veszély fenyegette Podjebrád részéről, aki veje, Mátyás ellen a német császárral szövetekezett. Podjebrádnak végtelen eszéssége és a cselszövésekben való páratlan jártassága csak határtalan lelkiismeretlenségével vetekedett, melyet hatalomvágya fűtött.

Frigyes császár és Podjebrád ösztönzésére a felső országrész váraiban lakó cseh kapitányok zsoldosaikkal ismét a király ellen fordultak és egész Felső-Magyarország nyugalma háborgatták. 1460-ban Mátyás megsokallta az országháborításokat és vezéreit küldte ellenük, a gömör – borsodi részeket megtisztította tőlük. Nem vezetett sikerre Mátyásnak az a kísérlete sem, hogy Podjebrádot a maga részére biztosítsa és a német császártól eltérítse. Pedig 1461 májusában már Mátyás nőül vette Podjebrád Katalint, de ugyanebben az időben keresett Podjebrád összeköttetést a magyar elégtelen urakkal, kik hajlandók lettek volna Podjebrád fiát, Viktorint, a magyar trónra meghívni. Ezt azonban megakadályozta Mátyásnak békekötése Frigyesel, aki – jó pénzért – a magyar Szent Koronát kiszolgáltatta Mátyásnak. A közbejött török hadjárat után 1464 elején a koronázásra készülődött, amikor felesége, Podjebrád Katalin, szerencsétlen szülés áldozata lett magzatával együtt, így tehát az öreg Szécsi Dénes Székesfehérvárott, a koronázó városban, csak Mátyás királyt koronázhatta meg.

Magyarország felső részeiben megint a cseh kapitányok nyugtalanították a lakosságot, de sokkal fontosabb ügy érlelődött Podjebrád lángeszű fejében, amely Magyarország figyelmét is teljesen lekötötte. Ez a zseniális uralkodó egy nagy szövetséget akart létesíteni a török ellen, és ebben Magyarországnak is nagy szerepet juttatott volna, Cseh-, Lengyel-, Franciaországgal és a velencei köztársasággal. Mátyás azonban belelátott apósának kártyaiba és felismerte ennek a szövetségnek a császár és a római pápaság ellen irányuló életét, mert Podjebrád egyetemes zsinat összehívását is sürgette. (...) Természetes, hogy Mátyás fellépése után a szövetségből nem lett semmi és Mátyás apósával ellentétben a német császár felé igyekezett közeledni. Mindez a két rokon fejedelem közt a szakadékot mélyítette.

Podjebrád György cseh király a katolikus egyházzal szemben a huszitákat támogatta és ezzel szembefordult a pápával. (...) 1466 végén a pápa Podjebrádot kiközösítette és országától megfosztotta. A katolikus cseh rendek a cseh koronát Kázmér lengyel királynak ajánlották fel, mikor azonban ez a nagy vállalkozástól visszariadt, a rendek 1467-ben Boroszlóban tartott ülésükben Mátyást kérték fel, hogy a cseh korona kötelékében élő katolikusokat vegye védelmébe és a katolikus hit ellenségei ellen indítson hadjáratot.

Podjebrád az őt ért kellemetlenségekért a császárt okolván, sereggel támadta meg Ausztriát, amely nyitva és védtelenül állott. Frigyes császár Mátyáshoz fordult segítségért. Mátyás a katolikus cseh rendek követeit azzal bocsátotta el, mint a császáréit és a pápáét: hogy a háborút megindítja Podjebrád ellen. A magyar urak nem lelkesedtek a háborúért, melyet Mátyás boszorkányos gyorsasággal készített elő. (...) Nagyszombatban fogadja a cseh katolikus rendek küldöttségét, melyet Sternberg Zdenko vezetett, akik hűséget és engedelmet fogadtak Mátyásnak és felajánlották neki a cseh királyi címet, azt azonban Mátyás egyelőre nem fogadta el, főleg a lengyel királyra való tekintettel, akinek ezt a vágyát eléggé jól ismerte. Nagyszombatból megüzente a háborút Podjebrád fiának, Viktorin hercegnek, az Ausztriát pusztító cseh seregek vezérének. Ötezer magyar csakhamar rendet teremtett Ausztriában, és azt megtisztította Viktorin seregétől, melynek egy részét Stockerau mellett körülzárták. Majd a fősereggel, mintegy 16.000 vitézzel, Mátyás is megindul Ausztriába, de nem bocsátkozik egyik sereg sem döntő csatába, sőt Podjebrád visszavonult seregével Csehországba, míg Morvát Viktorin védte.

Mátyás Morvaországba nyomult előre. (...) Mátyás átadván a fővezérletet Sternberg Zdenkónak, a pozsonyi országgyűlésre sietett. Az országgyűlésen kifejtette, hogy miért szükséges a "cseh eretnekek megfékezése", mivel ezek a huszitizmus kezdetétől fogva háborítják Magyarország nyugalmát, a magyar vért szomjazzák és megfékezésük után könnyebben lehet legyőzni az ország többi ellenségeit. Az országgyűlés a háború folytatását helyesnek találta, mert az eretnekek ellen megindított hadi vállalkozás az országra nézve is hasznos. A lengyel király békét akart közvetíteni, azonban Mátyás azzal utasította el a lengyeleket, hogy forduljanak a pápához és a római császárhoz, akiknek a felhatalmazásából viseli a hadjáratot. (...)

Az 1469. évben is tart a háború, melynek színhelyét most már Csehországba tette át és Willimovot közelítette meg. Podjebrád, aki ügyes stratégia volt, Mátyás seregét körülzárta, úgy, hogy békeajánlatot volt kénytelen tenni. (...) Mátyás Podjebráddal találkozon vett részt és ezen rá akarta bírni a cseh királyt, hogy szövetkezzék vele Frigyes császár ellen és támogassa törekvéseit a császári trónra. Ez a terv Podjebráddal nem sikerült, a szövetkezésből sem lett semmi.

Most már Mátyás a cseh korona elnyerésére irányította tevékenységét. Sternberg Zdenko 1469. április 12-én Olmützben az összegyűlt cseh, morva és sziléziai rendeknek Mátyás cseh királlyá választását javasolta. Mátyás egy ideig habozott a választás elfogadásával, és csak május 3-án tette le az esküt az esztergomi érsek és a boroszlói püspök előtt az olmützi székesegyházban. Boroszlóban pedig a sziléziai cseh rendek hódolatát fogadta. (...)

Az olmützi királyválasztó határozatra Podjebrád is válaszolt. Hogy Lengyelországot Mátyás ellen fordítsa, Kázmér király fiát, Ulászlót cseh királlyá választatta, és így a Jagellók szövetségét elnyerte. Mátyás erre a háború továbbfolytatásával felelt. Hadait Morvába irányította, és Wesely mellett Viktorin herceget seregei elfogták, akit Mátyás tisztes fogságba küldött a trencsényi várba. Viktorin helyett Henrik herceg vette át a fővezérletet Morvában és Mátyás serege felett – a király távollétében – győzelmet is aratott, ezt azzal akarta kimélyíteni, hogy becsapott Észak-Magyarországba és a Vág völgyét pusztította. 1470 áprilisában Mátyás ismét visszatért Morvába, ahonnan a nyár folyamán Csehországba tört be és Kolinig nyomult előre, de a háború minden eredmény nélkül folyt tovább, mert Mátyás

ismét Morvába tért vissza. A köpönyegforgató Frigyes császár most ismét Podjebrád felé hajolt és a lengyel királlyal lépett szövetségre. Ez Mátyás hadjáratának sikerét legalábbis kétségesse tette.

Odahaza is egyre több ellenzéke támadt a csehországi háborúnak, és az 1470. évi országgyűlés a török háború folytatására ajánlott meg segílyt. Maga Mátyás is azon a ponton volt, hogy a háború befejezését siettesse. Ebből a célból Podjebráddal titkos tárgyalásokba kezdett. Visszaadni ígérkezett neki Morvát és Sziléziát azzal a feltétellel, hogy Podjebrád halála után ezek az országok reá szállanak. A cseh király azonban a tárgyalásokkal csak időt akart nyerni, és az egyesült lengyel–cseh hadakkal Magyarországot megtámadni. Ezt azonban nem érte meg, mivel 1471. március 22-én meghalt. Mátyás erre a hírről Morvában termett és kuttenbergi királyválasztó gyűlésre követeket küldött. Itt azonban a huszita rendek voltak többségben, akik – a katolikus rendek távozása után – Jagelló Ulászló herceget királlyá választották. Ezzel szemben a pápa követe Iglauban ünnepélyesen megerősítette Mátyást cseh királyi méltóságában. Mátyásnak sejtelve sem volt arról, hogy Kuttenbergben magyar küldöttek is felkeresték a cseh rendeket, hogy óva intsék őket Mátyás megválasztásától, de arról sem, hogy otthon huzamos távolléte alatt összeesküvés támadt ellene, mely Kázmért, a lengyel király kisebbik fiát akarta a magyar trónra meghívni.

Mátyás lángesze csakhamar átlátta a helyzet veszedelmes voltát és Lengyelország királyával tárgyalásokba bocsátkozott, hogy időt nyerjen. Ezalatt otthon az összeesküvés vezérkarát leszerelte nem erőszakkal, hanem királyi nagylelkűségével és az országgyűlésnek tett engedménnyel. A lengyel herceg csakugyan behatolt Magyarországra csekély sereggel, de mikor látta, hogy nem állanak melléje a magyar urak és főpapok, ki is vonult. 1473. évben megismétlődött a lengyel betörés és maga Mátyás állott a seregek élére, mely véres harcok után tette szabaddá az ország földjét. 1474. február havában három évre szóló fegyverszünet vetett véget a hadiállapotnak. Kázmér és Ulászló királyok azonban már egy hónap múlva Frigyes császárral kötnek szerződést Mátyás megtámadására. (...)

Mikor a lengyel király békét kért Mátyástól, az a korábbi magyarországi támadásokért is visszafizettette a kölcsönt. Azt követelte, hogy Ulászló és Kázmér együtt jelenjenek meg előtte és kérjenek személyesen békét. Mikor Mátyás táborában november 15-én Kázmér jelent meg, jól fogadta ugyan, de a békéről tárgyalásba nem bocsátkozott vele, és így a következő napon Ulászlóval együtt megjelent Kázmér is. A tárgyalások Boroszlóban folytak és 1474. december 8-án fejeződtek be. Ezalatt a cseh és a lengyel seregek szétoszlottak. A szerződés szerint fegyverszünet jött létre, mely két és fél évig tartott. Mindegyik megtartotta azt a területet, amelyet a hadjárat kezdetén birtokolt. Mátyás a béke megkötése után 1475 elejéig Boroszlóban tartózkodott. Sziléziában nagyszerű építészeti emlékek őrzik a nagy király emlékét.

A nagy hadjáratok után Mátyás végre házasságra is gondolt. Több terve volt politikai házasságkötésére, de ezek nem sikerültek és szívének sugallatára hallgatott, amikor Aragóniai Beatrix kezét kérte és kapta meg. A királyi arát fényes magyar kíséret hozta Magyarországba, amelyben minden tartománya képviselve volt. (...)

1478. évben úgy Kázmér lengyel király, mint Ulászló cseh ellenkirály szükségesnek látták, hogy Mátyással megbéküljenek és a tarthatatlan csehországi kérdést egymás között megoldják. Ez az év végéig sikerült olyan formában, hogy mindkét fejedelem: Mátyás és Ulászló megtartja a cseh királyi címet és a birtokolt területet. Mátyás beleegyezik, hogy halála után Morvaországot, Sziléziát, Lausitzot Ulászló, esetleg örökösei 400.000 forintot magukhoz válthatják. Ezentúl szent a békesség a lengyelekkel, és Ulászló meg Mátyás igen jól megférnek egymással Cseh- és Morvaország és Szilézia birtokában. (...)

Most már csak III. Frigyes császár megalázása volt a célja Mátyás királynak, aki öt esztendő hosszú során szándékosan tévútra vezette és megcsalta. Mátyás a Habsburgok ősi székvárosát, Bécsset vette ostrom alá, miután környékét teljesen meghódította. 1485-ben

átadták neki a várost, amely egy bizonyos ideig segítségre várt. Frigyes természetesen nem küldött segítséget, és így Mátyás fegyveres seregével nagy ünnepek közt vonult be a városba, amely haláláig kezén maradt.

Mátyás király csehországi és sziléziai hadjárataiban igen sok időt töltött országán kívül. Megfordult Szilézia majdnem minden nagyobb városában, de különösen Boroszlóban időzött sokat. Számos műemlék és épület hirdeti emlékét. (...) Szilézia azonban a magyar történelemben is nevezetes maradt Mátyásnak természetes fia, Corvin János révén, aki egy előkelő boroszlói polgárleánytól született. Mátyásnak élete végén minden törekvése odairányult, hogy fiát, Corvin Jánost a magyar trónra juttassa. Terve az volt, hogy fiának adja Ausztria hercegségét, továbbá Morva, Szilézia és a császártól elszedett Stiria és Karintia tartományok birtokát, mert tudta, hogy nem lesz a trónra jutás könnyű és így a számba jöhető trónkövetelőkkel, mint Miksa ausztriai herceg és Ulászló cseh király, számolnia kell, de ezekkel a birtokokkal esetleg kárpótolhatja őket. 1490 első napjaiban, nem sokkal halála előtt Morva, Szilézia és Lausitz kormányzásával akarta fiát megbízni és azzal a gondolattal foglalkozott, hogy ebből a célból Boroszlóba utazik. Ezt azonban a rajta elhatalmasodott közsvény akadályozta meg. (...)

Igen érdekes, hogy Mátyás állandó hadseregében, a híres fekete seregben (fekete páncélt viseltek) igen nagy tömegben szolgáltak cseh és morva zsoldosok. Ezek voltak ekkor Európa legharcodettebb katonái, mert a hosszú ideig tartó huszita háborúkban megtanulták a hadviselés minden mesterségét. Szolgáltak benne vad délszláv katonák, híres székely íjászok, sőt török nyilasok is. Ekkor kezdtek európai hírre szert tenni a magyar könnyűhátú lovasok, a huszárság, melyet minden állam hadserege átvett fegyvernemei sorába. Mátyás a délvidéki török háborúkra dunai naszádokat is építtetett, mert a töröknek is volt folyami hajóhada.

Mátyás 1490 húsvétját Bécsben, egyik székvárosában szándékozott tölteni, de már az ünnepet nem érte meg, mert virágvasárnapon szélhűdés érte, mely két nap múlva kioltotta nagyságos életét. A világ rendje az, hogy amit nagy elmék és akaratok élete teremtett, haláluk után semmivé válik. Így történt Mátyás halála után is, aki alatt Morvaország és Szilézia évtizedeken át perszonálunióba kapcsolódott az akkor hatalmas Magyarországgal.

Mikor Mátyás király szemeit lehunyta, nagy versenyfutás indult meg a magyar korona után. Pedig a szegény király utolsó esztendeit annak szentelte, hogy fia, Corvin János részére biztosítsa a magyar koronát. Nem tudta, hogy ennek a tervnek éppen felesége, Beatrix lesz egyik legnagyobb akadálya. III. Frigyes fia, Miksa római császár a Mátyással kötött szerződés és az örökösödés jogcímén akarta a trónt elfoglalni, Ulászló cseh király tudta, hogy a magyarok országa királyválasztó ország és azzal kecsegtette a magyarokat, hogy Morvaország, Szilézia és Lausitz megmaradnak a magyar korona birtokainak. Fellépett még a fiatalabb Jagelló herceg is, Ulászló öccse, János Albert, akit vitézi hírneve ajánlott. A trónkövetelők közül legtöbb esélye volt Ulászló cseh királynak, akinek kitűnő kortese akadt a Prossnitz-i Filipek János váradi püspök, kancellár személyében és Zápolyai Istvánban, a dúsgazdag nábobban. Mivel pedig Beatrix mindenáron királyné akart maradni, Ulászló azzal kecsegtette, hogy nőül veszi. Corvin Jánost nem akarták a magyar rendek megválasztani királynak származása miatt, de az állhatatlan férfiú, aki később fegyverrel akarta igényeit érvényesíteni, vereséget szenvedett és eljátszotta fellépésével szerencséjét.

Ulászló cseh király kapta a királyválasztó országgyűlésen a nagy többséget és Beatrix is belenyugodott azzal a föltétellel, hogy az új király nőül veszi. (...) Az álházasság azonban nagy bajokra vezetett, mert Ulászlót csak 1500-ban oldotta fel a pápa kétszeres házassági kötelezettsége alól. A magyar főurak olyan királyt akartak, akinek "gallérját a kezükben tarthatják". Az új király a fegyverrel támadó Miksa római császárral olyan szerződést kötött, hogy abban a Habsburgok kétségtelen örökösödési jogát elismerte. Ennek a szerzője is Bakócz Tamás kancellár, a győri püspök volt. Az országgyűlés annyira felháborodott ezen, hogy a német követeknek menekülniük kellett onnan.

Ulászló választása alkalmával vált külön az országgyűlésen a nemesi és a főnemesi rend, melyhez a főpapok is csatlakoztak. A török támadásaival szemben még ott voltak a Mátyás hadiiskolájában járt kitűnő hadvezérek és a kisebb török támadásokat visszaverték, de az állandó hadsereg, melyet Mátyás megalkotott, fizetetlen maradt és a zsoldosok rabolni, meg garázdálkodni kezdtek. Az ügyet nem azzal oldották meg, hogy a katonák zsoldját fizették volna, hanem Kinizsi Pált megbízták, hogy a fekete sereget oszlassa fel. Ez Szeged mellett be is következett és Kinizsi a zsoldosokat a királyi és a zászlósúrak bandériumaiba osztotta szét. Ezzel Magyarország kardját törték ketté. A magyar oligarchia teljesen lejáratva az országgyűlés tekintélyét. Az országgyűlésen a főnemesek nyíltan támadták a királyt. Meg kell azonban állapítani azt is, hogy a király sem úgy viselkedett, hogy tekintélyét emelhette volna. Törvényeket szentesített és azokat nem tartotta meg. Az országgyűlések most már olyan viharosak, hogy a tanácskozás rendjéről szó sincsen. A köznemesek a főpapokat és a főurakat szidják és ócsárolják. Követelik Bakócz Tamás egri püspök elmozdítását, de a király esztergomi érsekké nevezi ki és rangemlése mellett még az egri püspökséget is megtartja. (...)

A király, aki 1502-ben egy francia hercegnőt vett feleségül, hovatovább teljes tehetetlenségbe esik, nemsokára szélhűdés is éri, amely még inkább eltompítja az uralkodói gondok iránt való érzékét. 1505-ben a nemesség fegyveres országgyűlésre akart megjelenni, melyet nem a király hívott össze. Ulászló cseh főuraktól kér fegyveres segítséget.

Az 1505-ben tartott országgyűlés leplezetlen nyíltsággal mondott ítéletet az "idegen" királyokról, akik okai a végvárak és a vérrel megszerzett szomszédos tartományok elvesztésének, mert a magyar nép erkölcsihez nem alkalmazkodtak. Ezek után kimondják a nemzeti király választásáról szóló határozatot. Ezzel szemben Ulászló titkos szerződést köt a német-római császárral és megkötö az egyezséget, hogy leányát Miksa egyik unokájának adja feleségül és ha felesége fiút szül, azt Mária osztrák hercegnővel jegyzi el. 1506. július 2-án csakugyan fia született: a későbbi II. Lajos király. Kevéssel ezután elveszítette feleségét. A csehországi nemesi rendek kérték Ulászlót, hogy fiát, Lajost, koronáztassa meg cseh királlyá, ugyanezt a prágai országgyűlés is elhatározta. Viszont a magyar rendek nem járultak hozzá, hogy a csecsemőt a koronázásra Prágába vigyék. Lomniczi János, Morvaország főkapitánya arra hívja fel a cseh és morva urakat, hogy minél nagyobb sereggel jelenjenek meg a rákosi országgyűlésen, hogy a magyarokat rákényszerítsék Lajos megkoronázására. A kétéves Lajos herceget 1508. június 4-én Székesfehérvárott megkoronázták, de a magyar rendek kikötötték, hogy Ulászló fiát semmiféle külföldi fejedelem kezébe nem adja, sem gyámsága alá nem helyezi az országból el nem távolítja, hanem az országban hagyja a rendek kezei között.

Ulászló erélye ahhoz is gyenge volt, hogy országában rendet és nyugodt életet teremtsen, és ezt az energiáját is két ország közt kellett megosztania. Eleinte a magyarok zúgolódtak, hogy Morvaország, Szilézia és Lausitzban, mint Magyarország melléktartományaiban kevés magyart alkalmaz, lassanként azonban ott is elhalványult a magyar uralom emléke. Betegsége következtében élete utolsó szakaszán keveset fordult meg Prágában, de akkor is magyar udvar-tartás vette körül. Utódainak kérdése volt legnagyobb gondja életének utolsó szakaszán és ebből a célból Miksa császárral Bécsben találkozott, ahol Lajos és Habsburg Mária, viszont Habsburg Ferdinánd és Jagelló Anna házasságára nézve szerződésre léptek. 1516 elején Ulászló meghalt. Gyermekeit főemberei: Bakócz bíboros, Bornemissza János és egy igen különös ember, Brandenburgi György örgrófnak, leánytestvére fiának, oltalmába ajánlotta. Ennek a Brandenburgi Györgynek kezére játszotta Corvin Jánosnak mérhetetlen birtokait, mert özvegyének kezét szerezte meg neki.

A perszonálunió, melyben Magyarország állott Cseh- és Morvaországokkal, semmi előnyt sem biztosított Magyarországnak számára, ellenkezőleg: Ulászló segített egyengetni a Habsburgoknak azt a régi törekvését, mellyel a magyar korona birtokára áhítoztak. Ez a korszak összehasonlítva Mátyásnak talán önkényes, de az országra előnyös uralmával

szemben szörnyű lesüllyedést jelent közállapotokban és közerkölcsökben, valamint a jog, törvény és igazság egész területén.

Érdekes jelenség, hogy a Zápolyai János vezetése alatt állott nemzeti párt, mely két évtized óta a nemzeti király szabad megválasztása mellett kardoskodott, II. Lajos trónra léptét megakadályozni nem akarta. (...)

Az egyenletlenség és a széthúzás talán sohasem volt olyan nagy, mint ezekben a tragikus években. A fiatal Szulejmán szultán trónra lépése után követeket küldött, hogy fegyverszünetet vagy békét kössön Magyarországgal. A követeket mindaddig várakoztatták, míg a Velencéhez, a pápához és a német birodalomba segítségért küldött követek választ nem hoznak. Ezt a türelmetlen szultán nem várta be, hanem megindította hadait és a Duna mentén Sabác várát, majd Zimonyt és Nándorfehérvárt (Belgrád) is bevette. Erre a király személyesen példát adandó, elindult a török ellen, de mindössze kétszáz lovas élén. Néhány főúr és püspök bandériuma csatlakozott hozzá, de seregének magva az a néhány ezer cseh és német zsoldos volt, aki segítségül érkezett. Zápolyai nagy seregével nem csatlakozott a királyhoz, mert ellenfelével, Báthori náddal, nem akart együtt harcolni. Ebben a huzavonában múlt el az idő és a szultán már vissza is vonult seregével. A seregek így szégyenszemre oszoltak szét anélkül, hogy ellenséget láttak volna.

1521 decemberében Ausztriai Máriát magyar királynévá koronázta a nemzet és ez alkalommal a koronázáson megjelent cseh követek kérték a királyt, hogy a királynét Prágában is koronáztassa meg. A magyarok ellenezték távozását a háborús időkre való hivatkozással, de később négy cseh követ érkezett, akik szintén a koronázást sürgették és ezzel szemben jelentékeny katonai segítséget helyeztek kilátásba. A király 1522. február havában útra is kelt feleségével, és Prágába március 16-ára országgyűlést hirdetett. Ennek egyik tárgya volt a török ellen való segítség, ezt azonban az országgyűlés nem szavazta meg. Többre ment a birodalmi rendeknél, melyek 3000 gyalogost ajánlottak meg a török háborúra. A birodalmi küldöttség hajlandó volt a 3000 zsoldost a veszélyeztetett horvát végházakba küldeni, ha a cseh rendek is ugyanannyi gyalogost küldenek segítségül.

Ezekben a súlyos napokban, amikor a lét és nemlét kérdéseiről volt szó, mindenféle segítségért fordult Magyarország, de bizony kevés eredménnyel. Lajos király is Csehországban időzött 1522-ben, ahol Prágában felkeresték a nürnbergi birodalmi gyűlésre utazó magyar követek és felkérték, hogy siessen vissza Magyarországra. (...)

Magyarországon ezalatt a királyi hatalom hihetetlen mértékben lezüllött. Ennek oka volt részben a király ingatag magatartása és Mária királyné okatlan költekezése, dáridói és mulatozásai, melyek a nemességet ellene ingerelték. Az országgyűlésen a római császár követeinek és Velence követségének távozását sürgették. Emellett az adót már esztendő óta nem fizették, a nemesség erkölce is éppen olyan mélyre süllyedt, mint a pártos főuraké. Nem akarták észrevenni, hogy a katasztrófa közeledik Magyarország felé. Mindenki rendelkezni akart, és az utolsó köznemes is a maga korlátolt gondolkörével politikát akart csinálni. Csak a kötelességeket nem akarta teljesíteni senki sem. Mikor Szulejmán támadása már bizonyossá vált és Péterváradot ostrom alá vette a török, Báthori nádor azt izente a királynak, hogy ő csak rendes hadsereggel indulhat meg, parasztnép élére nem áll. Csak a pápai nuncius, Burgio, állott a helyén, mert Morvaországban zsoldosokat toboroztatott 1526 tavaszán.

Augusztus közepe felé Szulejmán szultán már átkelt a Dráván, és a király serege 25–28.000 emberből állott. Vezérük Tomori Pál kalocsai érsek, jó katona és kapitány, de nem hadvezér. A csata színhelyéül a mohácsi síkság kínálkozott. Augusztus 29-én délután folyt le a csata és alig két óráig tartott. A magyar sereget a túlerő körülfogta és 21.000 magyar harcos borította a csatateret, talán négyezren menekültek meg. A szerencsétlen király életével fizetett egy közerkölcsökben megromlott ország uralkodó rétegének bűneiért, egy megáradt patak hullámai elsodorták. A király halálhírét Czettritz Ulrik cseh királyi apród vitte meg Budára

Mária királynénak, aki megrémült és a várható török támadástól való félelmében Pozsonyba menekült.

A cseh országokkal való perszonálunió ezzel megszűnt és Magyarország nem került elbalsorsát: feldarabolását.

Hat évszázadon át kísértük nyomon a morva-cseh és magyar érintkezésnek utjait és láttuk, hogy az Árpádok korában ezek az országok uralkodó dinasztiáik révén szoros kapcsolatba lépnek egymással, ami a népek közt való érintkezést is megkönnyítette. Ez a kapcsolat a legnagyobb cseh uralkodó, II. Ottokár idejében lazult meg, aki imperialista céljai érdekében Magyarországot gyöngíteni igyekezett ahelyett, hogy a magyar szövetséget kereste volna és így belekergette a magyarokat a német szövetség karjaiba, mely tragikus csapást mért a nagy uralkodó imperialista álmaira.

Magyarország vegyes-házi királyai alatt elfoglalja jelentőségének megfelelő helyét és európai nagyhatalommá válik I. Lajos és Mátyás korában. A Luxemburgi házból való IV. Károly cseh király és német-római császár idejében Csehország is kiemelkedik izolált helyzetéből, és a leghatalmasabb választó fejedelemséggé fejlődik ki. Gyöngye utódai Vencel cseh király és Zsigmond magyar király alatt kezdődik az a nagy eszmei mozgalom, a huszitizmus, mely először tudatosította a népi erőket és ezzel Európa megrázkódtatását idézte elő. Az első perszonálunió, melybe Zsigmond alatt került Magyarország a cseh-morva fejedelemségekkel, roppant vér- és vagyonszétosztásokat okozott Magyarországon, amely évtizedeken át a huszita harcok hadszíntere lett. Mátyás erős karjára várt a feladat, hogy országa nyugalomát helyreállítsa. (...)

Mátyás udvara, mely első volt ekkor Európában, a tudósok, művészek találkozója volt. Hatalmas könyvtára is vetekedett bármelyik ilyen európai gyűjteménnyel. A könyvnyomtatást már 1473-ban, Angliát, Ausztriát, Spanyolországot, Lengyelországot és Csehországot megelőzve honosítja meg Magyarországon. (...) Említettük már, hogy Mátyás idegeneket emelt magas egyházi méltóságokra, így Pruisz János morva pap váradi püspökké lett és Prossnitz János kanclárja és ügyes diplomatája szintén a váradi püspökséget nyerte el tőle. (...)

Tragikus történelmi adottság az, hogy a két nemzeti király, Corvin Mátyás és Podjebrád György, koruknak e két nagy fejedelme nem tudtak rokoni összeköttetésük ellenére sem egy cél felé haladni, ami viszont azt eredményezte, hogy Morvaország és Szilézia tartományai időlegesen magyar hűbéreké lettek. Az a dekadencia, mely a Jagellók alatt ismét perszonálunióban levő országokat a lejtőre sodorta a rendi és oligarchikus küzdelmekkel, előkészítette a Habsburgok uralmát úgy Magyarországon, mint Cseh- és Morvaországban. Magyarországnak nagyobb volt az ellenálló ereje és azt a Habsburgoknak véglegesen megtörnie nem sikerült, ellenben a harmincéves háború első és legnagyobb sikerét a fehérhegyi csatában aratta az abszolutisztikus ausztriai uralkodóház, amely a cseh nemzet önállóságát hosszú időre eltemette.

Míg az első Habsburgot Csehország siet megkoronázni, addig Magyarország hangsúlyozza szabad királyválasztási jogát, mint alkotmányának régi sarkalatos tételét és ellenkirályt állít vele szemben. Az abszolút hatalommal szemben Magyarországnak ott állott fellegvára, Erdély, mely a magyar alkotmány és a lelkiismereti szabadság védelmét sok alkalommal eredményesen szolgálta. A hosszú török hódoltság és a csaknem másfél évszázados küzdelmek a törökkel Magyarországot legyöngítették. Európa szerencsétlen ütközőállama volt ekkor Magyarország, mely a nyugati civilizációt és kultúrát védte. A tárgyilagosság kötelező a történetiszemléletben, és így nem szabad elhallgatnunk azt sem, hogy ebben a küzdelemben Cseh- és Morvaországok, mint osztrák örökös tartományok Magyarországot pénzzel és fegyverrel is segítették, hiszen ezt meg kellett tenniük határaik és házi tűzhelyeik védelmének érdekében, amelyek Magyarországon mind veszendőnek indultak.

A morva-cseh és magyar érintkezés fonala tehát nem szakad meg a középkor végén, hanem ellenkezőleg, az tovább szövődik. A politikai kapcsolatok kiépítik a gazdasági kapcsolatokat. (...)

Az érintkezés adottságait nagyban növeli a Habsburg perszónálunió. (...)

Mindez azt bizonyítja, hogy a morva-cseh államok és Magyarország kölcsönhatása a történelem folyamán kimutatható, és a letárgyalt középkori idők alatt épült ki az az alap, amelyen ez a történelmi fejlődés elindulhatott. (...)

A csallóközi halászat történetéből⁵

Ha végigfutunk ezen, az európai kontinensen is párját ritkító nagy szigetországon, a Csallóközön, amely 188.519 hektárnyi, tehát 1885 négyzetkilométer kiterjedésével is magára vonja az utazó figyelmét, a vonat ablakaiból szépen megépült magyar falvakat, pompás földművelési kultúrát pillantanak meg szemeink és tekintetünk jóleső érzéssel pihen meg a végeláthatatlan síkságon, a magyar Kisalföld szívéen. Keletre, nyugatra hiába keressük a szigetet alkotó nagy folyamagyak hatalmas medreit, ezekből nem látunk semmit, csak itt-ott csillan meg egy-egy mélyre ásott, mesterséges csatorna vize, tehát az emberi kultúra hatalmába vette a hajdan korlátok nélkül folyó vizeket, összegyűjti a belvizeket is és a hajdani mocsarak helyére, a zsombékos, nádas morotvák, vízállások süppedékes iszapfenekére termőföldet varázsolt.

Hogy évszázadok előtt milyen volt ez a föld, melyet a Duna geológiai, talajképző ereje tett azzá, ami, erről akarunk emlékezetbe idézni egyet és mást. (...) Régi állapotáról, vizeinek sokaságáról és az emberi őskultúra nyomairól a helyi történetírás sok ízben beszámolt, megállapította, hogy milyen népek lakták és azok milyen életet éltek. De minden megállapításból kicsendül, hogy ezek a népek, éltek bár a történelmi korszakban, vagy azelőtt, az ősfoglalkozások közül elsősorban a halászatot űzték az itteni vizeken. Azután felsorakoznak előttünk hosszú évszázadok okleveles emlékei is, amelyekből már ennél sokkal többet is megtudunk.

A halászat már régen megszűnt ősfoglalkozás lenni, ez eltűnt az utolsó piszkés toldott-foldott sátrával és régi pákászok elenyészett mesterségével. A mai halászat már csak árnyéka a réginek, sőt elmondhatjuk, hogy a mai halak is csak csenevész epigonjai a Duna hajdankori halóriásainak. (...)

A víz hatalmas romboló és építő erejét mindenki ismeri. A geológiai korszakokban édesvízi tenger volt Csallóköz helyén. Ez borította a nagy magyar Alföldet is. A pontuszi süllyedés korszakában ezek a tengerek lefolytak és folyamagyak keletkeztek, amelyek az Alpesek vizeit felvették és keletnek, majd délnek és ismét kelet felé hömpölygették. (...) Aki Pozsonyból hajón tette meg az utat, megszámlálhatatlan sok szigetet látott a Duna medrében, melyek merész kanyarulatokra készítetik a folyamot. Az ősi időkben a mai Csallóköz területe is ilyen szigetség volt, a víz homokja zátonyokat épített és önmaga gondoskodott annak benépesítéséről is, magával sodorta a füzek minden fajtájának, a nyárfa változatainak, az égernek és a fák királyi családjának: a mocsári tölgynek a szelek szárnyaira került magvait, melyek az iszapban megkapaszkodva rövid időn bezöldítették a zátonyt vagy a szigetet. Az áradások iszapot raknak le és kitöltik a zátonyok közt levő állóvizek sekélyes medreit, és így mind nagyobb és nagyobb összefüggő szárazföld keletkezik.

A történelem előtti ember itt is él és megtelepszik. Életösztone, mely a földre zuhant időjárási katasztrófa idején a barlangokba szorította, ennek birtokáért irtózatoss és tragikus kimenetelű küzdelmekbe sodorja a szintén odamenekült vadállatokkal, de primitív eszközei és fegyverei, a kőszakóca és a nyíl párosulva az emberi értelemmel, a végső győzelem pálmáját az ősebernek biztosítja. A hideg és esős földkorszak után gyönyörű, tropikus idők következnek, az ember is elhagyja barlangját és élelmét sokkal könnyebben keresi meg. Lakásokat épít a földbevált üregekben magának, a napja pedig vadászatban és halászatban múlik. A mai Csallóköz magasabb, dunamelléki helyein napfényre hoz az ekevas szépen

⁵ Forrás: Alapi Gyula: A csallóközi halászat története. Komárom, 1933. Spitzer. VIII, 166 p. (A nemzeti kultúra ismerettára I.) (Részletek) – A mű 1994-ben ismét megjelent a Kalligram Kiadó gondozásában Timaffy László előszavával, Koncsol László sajtó alá rendezésében.

csiszolt kőeszközöket, baltákat. Harcsáson, a Vág-Duna és Duna összefolyása szögében, a kőeszközöknek, késeknek, tűzköveknek egész garmadája került már a figyelmes kutató kezébe. Bizonyos, hogy ezek az ősemberek már ismerték a halászat legrégebbi módjait, kákából, állatok beleiből, fakérges erős rostjaiból talán hálót is készítettek és biztos zsákmányra mentek, mert ismerték a hal járását, de azért is, mivel akkor a hálnak olyan bősége kínálhatta magát, amiről ma fogalmunk sincsen. Hiszen ezt a történelmi korból reánk maradt feljegyzések is írva hagyták reánk.

A későbbi idők folyamán, amikor az ember megismeri a fémeket és abból készíti fegyvereit, már sokkal tökéletesebb halászó eszközök állnak rendelkezésre. A bronz horog már biztos eszköz a kezében a zsákmány megszerzésére. Szerszámaival a fát is megmunkálja és magának kunyhót épít az időjárás viszontagságai ellen. A bronzkorszak gazdag lelőhelyeit mindig a vizek partján kell keresnünk. A Csallóközben is Komárom, Nagylél, Nagymegyér, Megyerics, – hogy csak az ismertebbeket említsük – gazdag leleteket juttatott a komáromi múzeum számára. Koppánmonostor, a régi Örs és Ujfaluval szemben, bronzkori, majd római kori leleteivel, de a Duna egész parti vonala arról tanúskodik, hogy a Duna az őskori népek életében is fontos és elhatározó szerepet töltött be. (...)

Míg eddig csak gyér nyomok mutatják azt, hogy a mai Csallóköz a legrégebbi időkben is lakott hely volt, addig a népvándorlás évszázadai már sokkal több emléket hagynak az utókorra. A Komárom, Keszegfalva, Megyerics, Gúta határaiban feltárt lovasnomád sírok leleteiből meg tudjuk állapítani, hogy a római korszak után ezt a szigetet is előnti a népvándorlásnak egy-egy hulláma. Az ennek a korszaknak végén lefolyt magyar honfoglalás időszakának pedig szintén igen sok emléke maradt ránk, hogy elsősorban a Komáromban, 1900-ban feltárt lovas sír szép aranykincsére, a Nemesócsán, Ekelén, Alsógelléren, Nagymegyeren feltárt többi honfoglalás kori leletre hivatkozzunk a biztosan elkallódott leletek sokaságából.

Most már csak egy lépés választ el bennünket a történelem írott emlékeitől.

Komárom város legrégebbi történelmi emléke a bakonybéli bencés apátság számára az első magyar királytól kiadott oklevél, mely valószínűleg 1037-ben kelt, a komáromi rév- és vásárjog jövedelmét adományozza az említett apátság szerzeteseinek. Hogy a komáromi rév egy messze nagy vidéknek szolgált átkelőül a Dunán, az bizonyításra nem szorul, a vásárjog pedig azt a kétségtelen tényről erősíti meg, hogy Komárom sokadalmát a környékén letelepült szabadok és rabszolga népek egyaránt látogatták. Majd később fogjuk látni, hogy ez a vám-szedési és vásárjog a halászzal is összefügg, mint abban a korban erősen üzött ösfoglalkozással.

Kik voltak ezek a halászok? Erre feleletet kapunk a királyi adománylevelekből. I. István király a fizégi halászokat adományozza a szentmártoni apátságnak, akik a mai Füzitő környékén laktak (...).

Ez a Fizegh nevű halászhely a Duna jobb partján hosszú évszázadokon keresztül szerepel és nagy szerephez jut a komáromi halászat történetében. Miért volt oly igen fontos a középkorban a halászhelyek birtoka: egyházi és vallási szempontokból, mivel a középkor egyházi fegyelme a kolostorokban rengeteg böjti napot rendelt, minden nagyobb ünnepet az úgynevezett vigília böjttel előzte meg, melyen húst enni nem volt szabad. Ez a tilalom a kereszténység fokozatos elterjedésével az új vallás követőire is kiterjedt és így a hal a legfontosabb táplálékul szolgált. Fizegh, a későbbi Fizegtű, Füzekő a hal egyharmadát a szentmártoni (pannonhalmi) apátságnak szolgáltatta be, kétharmadát pedig a tatái Szent Péter tiszteletére emelt egyház és kolostor ellátására adta.

Éppen ilyen az a királyi adomány, melyet I. Géza király ad a garamszentbenedeki bencés apátság részére 1075-ben, mikor e híres monostort alapítja. Nemcsak a Garam halászatát biztosítja részükre, hanem azt egyéb vizeken is bővesen ellátja halászhelyekkel, így nemcsak a Garam, Vág, hanem a Tisza folyón is. (...) Dávid herceg a király, I. László

jóváhagyásával Aranyos faluban három ekealja földet és öt dunai halásztanyát adományozott a tihanyi bencés apátság részére. A XI. század gyér oklevelei közül már több adománylevél beszél a halászatról, tehát kétségtelen, hogy ez a mesterség széltében elterjedt az akkor még kezdetleges arányokban és eszközökkel folytatott földművelés mellett. Komárom és környékén már az Árpádok korszakában virágzó halászóhelyek voltak, melyeket már nevük is megőrzött és emléküket századokon át fenntartotta. (...)

Komárom második megalapítója, IV. Béla király, 1268. évben megerősíti Walter budai comest Komárom birtokában, aki a város és a vár, valamint a hozzá tartozó birtokokért nyolcszáz finom márka ezüstöt fizet a királynak. A Walter comesnek kiadott ezen oklevelet, melyben benne van a komáromi vár egész határjárása, Komárom nagy diplomájának mondjuk. Csakugyan az is, nemcsak terjedelmére nézve, hanem bőségére nézve is, mellyel főleg a nagy sziget viszonyait, községeit, vizeit tárgyalja. (...)

Igen érdekes IV. Béla királynak birtokcseréje az esztergomi érsekséggel. A király az esztergomi érsekség birtokainak szomszédságában, Esztergom megyében fekvő Őrs nevű faluját elcseréli az érsekségnek Komárom megyében, a Duna partján, Fizegtű mellett fekvő Szöny falujáért, ahol szántóföldjei és 17 kúriája volt. (...)

A halászati jog ebben a korban nagy értéket jelentett, főleg a Csallóközben, ahol akkor még a mezőgazdaságnak mai viszonyai szerint művelt földek még nem voltak, hiszen a Duna árja, mely évről évre lerakta iszapját e nagy szigetség földjein, a földművelés munkáját állandó veszedelemmel fenyegette volna. Így adják értenünk a régi oklevelek azokat a cseréket és vételeket, melyeknek tárgyai igen sokszor a halászárvizek, vagy maga a halászati jog. (...)

IV. Béla az elpusztított Magyarország újjászervezője sorra építi a várakat, erősíti a városokat és szabadalmak adományozásával megnyitja előttük a fejlődés útját. Emellett nem feledkezik meg az egyházzal sem, mely a nehéz napokban melléje állott. (...)

Istennek tett fogadalmából leányát, Margitot a Boldogságos Szűzről nevezett, a pesti Nyulak szigetén levő apácák zárdájába adta. A királylány sokszor kérte, hogy kolostorukat segítse és az apa nem tagadta meg soha leánya kérését. Így 1261-ben Thena helység egy birtokrészét, mely korábban a győri várbirtokhoz tartozott, a Nyulak szigeti apácáknak adja. Ez a helység a mai Tőnye. 1267-ben az oklevél szerint Margit leánya kérelmére a vágközi Zalonta Zakalust (a mai Apácaszakállas) adományozza IV. Béla a Nyulak szigeti apácáknak. (...) Az oklevél kiemeli, hogy a falu és a birtok a halászatra igen alkalmas. IV. László királynak, a keltezés nélkül felterjesztett jelentés szerint az esztergomi káptalan embere, György mester, összehíván a szomszédokat és a határbirtokosokat Szakállas községben, a földeket az apácakolostornak ítéli. (...)

IV. László király Ladomér esztergomi érseknek megkoronáztatása körül kifejtett fáradozásai jutalmául 1285-ben a Vág és a Dudvág közt levő Szakállas falut és az ott virágzó cégehalászatot adományozza. Ez a Szakállas község a Balyan-Báján Szakállas, mely nevét a Katapán nemzetség egyik tagjától vette, s amelyet eltorzítva Bálványszakállas néven használnak ma is, pedig a bálványhoz soha nem volt semmi köze. (...)

Hogy különösen a főpapok és szerzetesrendek mennyire ragaszkodnak halászati jogaikhoz, annak tanulságos példája a garamszentbenedeki bencés apátság, amely 1075-ben jutott a zsitvatői halászat birtokához. Az adományt többször is megerősített, így 1209-ben is. Két évtizeddel utóbb a király már ismét a zsitvatői halászat rendezésével foglalkozik, amely egyike volt a legjövődolmozóbb vizeknek. (...)

Az esztergomi ősi halászatra vonatkozólag az Árpád-kor okleveleiben bőves adatokat találunk. A káptalan kijelölte a halászás helyét a városban és a Kis-Duna vizével is foglalkozik. Ebben tartották a viváriumokat (haltartó bákák), hogy a halak élő állapotban és frissen maradjanak. Ezekkel bizonyára rendelkeztek a komáromi halászok is, akik a Duna fontos átkelő helyén, a rév mellett laktak. (...)

III. Endre király Pozsony vendég népeinek és polgárainak 1291. évben kiadott kiváltságlevelében, melyben megemlékezik a Csalló folyónak révéről (...), részletesen foglalkozik a halászokkal is, akiknek ugyanolyan szabadságokat biztosít, amilyenekkel korábban is éltek. A kifogott vizákból és a jég alatt fogott halakból, valamint a hálókkal fogottakból is, harmadrésszel tartoznak a pozsonyi grófnak. Mindennemű adókkal és szabadságokkal úgy élnek, mint a többi pozsonyi polgárok. (...)

Ha végigtekintünk három évszázad halászati viszonyain, arra a megállapításra jutunk, hogy már első királyaink korszakában is külön királyi adományozás tárgyát alkotta a halászati jog, amely nem volt egyszerű tartozéka a partnak, hanem azt a birtokadományozó oklevelek mindig külön emelik ki. Ez azután fennmarad a jószágadományozások későbbi folyama alatt is, amikor az oklevél formulájába belekerülnek a halászóvizek és halászóhelyek (...), melyekhez később a malomépítési jog is járul.

A halászatot a rabszolgák űzik a középkor nemzeti királyságának első századaiban, majd utóbb a jobbágyokra hárul ez a feladat, amint azzal később részletesen is megismerkedünk. A jobbágy magának halászik, de abból földesurának köteles részt szolgáltatni. Az Árpádok korszakában különösen nagy szerepe jutott a halászatnak egyházi vonatkozásokban, amikor a számos böjti napon, melyet az egyház előírt, csak hallal lehetett táplálkozni. Vizek közelében ennek nem volt semmi akadálya. A vizek halban bővesek voltak és a halászat, ha azt mestere űzhette eredménnyel is kecsegtetett. Magának a halászatnak csak ősi formái voltak még divatban: a rekesztő halászat, de már a vejsze és a cége mellett, melyek a rekesztő halászat mesterszerszámai voltak, a hálónak is nagy szerep jut, amelyet islégből kötöttek, ha az vizahalászatra szolgált. A közönséges tanyahálót, mellyel a kerítőhalászatot űzték, kenderfonálból kötötték. Arra is van adatunk, hogy a királyi népek egyes falvakban a hálókötők voltak. (...)

Mielőtt a csallóközi halászzal és annak további fejlődésével foglalkoznánk, egy kis kitérést engedünk meg magunknak, hogy a Csallóköz elnevezésének keletkezését megvilágítsuk. A Csallóköz kérdésével történeti irodalmunkban sokan foglalkoztak. Az analógia sokszorosan adva van a magyar nyelvünkben. A köz nem mindig jelent szigetet, mint az adott esetben és más elnevezésnél is (Bodroköz), hanem csupán két folyótól határolt területet, pl. Duna-Tisza köze, Szigetköz, Rábaköz, Muraköz, Szamosköz stb. A Csallóköz elnevezés azért keltett egyes íróknál fogalomzavart, mert nem találták meg ennek a szigetnek nevet adó Csalló folyót.

Pedig a Csalló nevét megörököltette nemcsak a sziget nevében, hanem családnevekben is. Fel kell tehát kutatni azokat az okleveles adatokat, amelyekben megjelenik a Csalló víz neve, mert csak így tudjuk megérteni, hogyan szerepelhet később egy nagy és hatalmas kiterjedésű sziget megjelölésére. A Csallóköz elnevezéssel együtt jelenik meg a Vágköz név a XIII. század elején és vegyesen használják a XIV. századnak a végéig, amikor a Csallóköz elnevezés közhasználatba jön. Királyi oklevelek írják e néven és közigazgatási kerületet is jelent. A csallóközi jobbágyok, akiket a várszerkezet felbomlása idején oly sűrűn nemesítenek királyaink, már egészen külön szervezetet alkotnak.

Majd a Csallóköz megjelenik, mint személynév is, családok írják magukat Chalkwuz névről. Éppen így az Alsó-Csallóközben a Vagkuz is ad nevet egy családnak, melynek nyomait feltaláljuk az oklevelekben. (...)

A későbbi évszázadokból ered a Csallóköz meghatározásában a Feltáj és az Altáj megkülönböztetés, amelyen Felső-Csallóközt és Alsó-Csallóközt kellett érteni. Korát illetőleg a geológusok vízfénéknek tartották sokáig, mely mindenütt homok és kavics általajt alkotott. Ezzel szemben a kőkorszaki leletek – különösen az Alsó-Csallóközben – azt látszanak bizonyítani, hogy ez a nagy sziget évezredek óta lakott hely volt, ahol az ember, – ha gyéren is, – de jól megélt a halban, vadban egyaránt bővelkedő területen.

A Csalló név jóval korábban, mint a XII. század okleveleiben megjelenik, személynév alakjában fordul elő egy 1165. évben kiadott oklevélben, a nyéki híres nemesítő diplomában, amelyben az egyik várjobbágnak a neve Challow-nak van írva. Nyék a Csallóközben fekszik, a pozsonyi vár tartománya volt a XII. században csaknem az egész Felső-Csallóköz, és ezek a várjobbágyságok nevet is adhattak annak a vízfolyásnak, amilyen akkor több száz folydogált a nagy szigeten az egyik Dunától a másikig. Természetesen ez feltevés, és éppen olyan lehetséges az is, hogy a várjobbágy neve kapta a Csalló vizétől eredetét. Az Alsó-Csallóközben a régi folyóvizek birtokosokról kapnak neveket.

Most beszéljünk a Csalló földjéről, amely a Dunántúlon feküdt. Megint a régi oklevelek segítenek ebben a feladatunkban is. 1209-ben Both nádor és mosoni várispán a Challou nevű földet Mochoriastól, a mosoni vár egyik várjobbágyától megveszi. Az oklevél leírja a határokat is. (...)

Pár évvel utóbb, 1222. évben, amely emlékezetes év, Domonkos pozsonyi ispán és négy szolgabírája, akik mind csallóközi férfiak voltak: név szerint nevezve Verechnei Márton, Gutti Péter, Pakai Lipót és Szerafínia István, úgy a nemesektől, mint a nem nemesektől egész Csallóköz tartományra nézve megbízottak (...).

Négy oklevelet is találunk 1250 előtt, ahol a Csalló és a Csallóköz név előfordul. Tehát Wertner Mór dr., a régi magyar oklevelek hivatott ismerője tévedett abban, hogy a Csallóköz név 1250-ben fordult elő először, mert, amint láttuk, az aranybulla évében már megjelenik. Igaz, hogy a XIII. évszázad végéig ingadozik ez az elnevezés, és talán azt állapíthatjuk meg a helyi vonatkozású oklevelek alapján, hogy az Alsó-Csallóközben Vagkuz (Vágköz), a Felső-Csallóközben pedig Cholloucuz (Csallóköz) a neve ennek a nagy szigetnek. (...)

A Csalló vize tehát valószínűleg évszázadok óta folydogált csendesen, míg neve belekerül az oklevelekbe. 1290-ben III. András kérdésünk nézőpontjából fontos oklevelet ad ki, amelyből értenünk hagyta, hogy Hercelfi Mátyás, Márton és Szórád csallóközi nemesek (nobiles de Chollokuz) a pozsonyi várhoz tartozó Myr és Foch (Fok) nevű földeket kérték, melyek Lőrinc várjobbágy magvaszakadtával gazdátlanokká lettek. Az oklevél szerint a birtokhoz hozzátartozott a Csalló folyón keresztülvezető rév is Vereknye közelében. A folyamodók megkapták a földeket, melyekről a pozsonyi káptalan hiteles kiküldötte ad jelentést, azoknak minden hasznával és tartozékával együtt, kiemelve a révet is a Csalló nevű folyón, mely házuk közelében volt. (...)

A következő esztendőben, 1291-ben adja ki III. András király Pozsony vendégnépeinek ismeretes privilégialis levelét, amelyből azután mindent megtudhatunk eme rejtélyes folyóvíz felől, amely köztudomás szerint Pozsony alatt folyt a Dunába. A diploma szerint a pozsonyi hospesek nagy károkat vallottak házaik felégetésével és más vagyonuk elvesztésével, mert a németek dühének és haragjának voltak kitéve (a cseh-magyar háborúban, ahol az osztrák herceg a cseh királyt segítette), aminek következtében (...) elszéledtek Pozsony lakosai. De a királynak gondja volt, hogy összegyülekezzenek ismét és az egybegyűltek kapják a leírt szabadalmakat. Ebben többek közt megengedi a király, hogy a Csalló folyó révjén, Pozsony városán alul (...), ahol a rév a Csalló fejénél, vagyis torkolatánál fekszik, s ahol a folyónak mindkét partja a város tulajdonát alkotja, szabadon közlekedhessenek. Megengedi továbbá a szabadalomlevél, hogy a Csalló folyóban a saját kényelmükre hajókat és hajósokat tartsanak, amelyek fenntartásával és karbantartásával teljesen szabadosak. Úgy a Dunán Hainburg felé menők, mint a Morván átkelők, de a Csalló révén átkelők is fizetni tartoznak.

Ebből az következik, hogy a Csalló folyó nem volt éppenséggel kis folyó, hanem akkora lehetett, sőt nagyobb is volt, mint a Kis- vagy Vereknyei Dunaág, amely száraz esztendőben egész nyaratszakán az üres medrét mutogatja. (...)

Dunahidas csallóközi falunak egy régi, 1338-ból való határjárása sok kételyt oszlat el a Csalló folyó útját illetően.

Ezt az irányt nem zavarta semmiféle folyóvíz, sem Kis-Duna, sem más víz, mert a Csalló Vereckye és Püspöki közt folyt Pozsony alá. Ha a Csalló idejében Kis-Duna vízfolyás lett volna, akkor a szigetet nem nevezik el Csallóköznek, hanem Dunaköznek (ad analogiam Bodroglak), amit Alsó-Csallóközben is Vágköznek neveztek. A Csalló folyó, mint Csallóköznek más száz vagy több folyóvize elsekélyesedett, medre kiszáradt, azután a pozsonyiak terjeszkedni is akartak és nem volt kedvükre a város falai alatt folyó Csalló vize. Ebben azután segítőkezett a természet is. Egyetlen árvíz elegendő erőt jelentett a folyóvizek irányának megváltoztatására, amire ismét száz esetet lehet felhozni Csallóköz topográfiájából. A Csalló medre kiszáradt, ma már alig ismerhető fel. A Duna másutt keresett magának utat, és azt megtalálta nem messze a Csalló régi torkolatától, ahonnan kiszakad a Kis-Duna.

Még ez is változtatja a medrét ma is, hát még akkor, amikor a Dunának védőgátai nem voltak. Ezek a gátak csak a XVII. században kezdenek épülni. Addig a Csallóköz területét a folyó- és vadvizek százai szövögetik át, amelyek mocsarakat alkotnak és ezek nagyszerű halászhelyekül kínálóznak a nagy sziget lakóinak. Hogy ez így volt és ez nem mese, annak bizonyítására megint az oklevelekhez fordulunk. És a régi oklevelekből értvén értjük, hogy ezek a folyóvizek minden árvíz után megváltoztatják a helyeiket. Ilyen folyómedrek ma is számosan hirdetik, hogy évszázadokkal, vagy egy évszázaddal előbb is, szeszélyes vizek kanyarogtak a Duna felé. Hogy pedig a Duna sem tartotta medrét állandóan, azt tanúsítják a felső folyásán a szigetek és a zátonyok százai.

A Csalló pedig, amely elenyészett a többi vízfolyással, a mai Kis-Duna előtt körülzárta a Felső-Csallóköz.

A Csallóköznek mindenkor igen jó híre volt az országban. Ezt a jó hírnevet a fantázia is segítette növelni. A Komáromi Tudós Társaság folyóirata, a Péczeli József szerkesztésében megjelent Minden Gyűjtemény 1790-ben ezt írja felőle: "Magyar Országban tekervényesen folyván a Duna és ágakra oszolván sok szigetet tsinál. Nevezetes ezek közt a Tsalló-Köz, mely Posonnál kezdődik s Komáromig tart; hossza tiz-, legnagyobb szélessége pedig három mért-föld. Neveztetett Arany Kert-nek, mind a benne termő szép gyümölcsökért, mind pedig talán a Dunában található arany fővenyekért. Különösen szerette Mátyás király ezt a szigetet és örömet mulatott benne. Az öreg emberek most is beszélnek, melly áldott föld volt ez tsak ez előtt 60 esztendővel is; de a Dunának tsak nem minden esztendőben való ki-áradásai a mi időnkben ezt a Szigetet nagyon meg-vesztegették." Szóval az író azt állítja, hogy a XVIII. század elején még jó világ volt a Csallóközben. Az Alsó-Csallóközről nem mernék állítani, hogy a régi jó világban ott gyümölcsösök lettek volna, ellenben az tény, hogy különösen a Vág szigetein sok gyümölcs terem már emberemlékezet óta. Az "Aranykert" természetesen nem képzelhető el Mátyás király nélkül, akinek nevéhez több csallóközi népmonda is fűződik. (...) [ld. még erről a témáról a sorozat előző kötetében; Baranyay József: Kalandozások Komárom vármegyében Fejedelmjárás Komárom vármegyében című fejezetét!]

A nagy adományozásoknak kora lejár. A birtokviszonyok elég sűrűen változnak. Ha valahol megtelepedik egy nagyobb nemzetség, ott azután szabad tere nyílik a pörlekedésnek, amely sokszor évekig is eltart. Azonban a nemesi rendbe emelkedett várjobbágyság is értik a módját annak, hogy új területeket foglaljanak. (...)

Pör útján tudta csak biztosítani ősi jogát a komáromi piaci vámszedéshez a bakonybéli apát is, akinek ezt még I. Szent István király biztosította 1037. évi adománylevelében. IV. László király alatt az ország közállapota aggasztó mértékben felbomlottak és a királyi tekintély nagyon alászállott. A Széch nemből való Komáromi Pál mester és Miklós testvére a vámszedés jogát hatalmasul lefoglalta. Ez ellen a bakonybéli apát 1286-ban hasztalanul tiltakozott. Ez a Komáromi Pál mester, aki rövid ideig (1298–1301) várnagy és főispán egy személyben, Komáromban letelepíti a prédikáló szerzetesek (dominikánusok) rendjét 1305-ben, és azoknak adja a jogtalanul lefoglalt vámjövedelmet.

A vár időközben trencsényi Csák Máté birtokába kerül, akitől csak 1317-ben foglalja vissza I. Károly király, tehát a béli apátnak hosszú ideig kellett várnia, míg jogait érvényesíteni tudja. A bakonybéli bencések és a domonkos rendiek komáromi új kolostora közt megindul a per. (...)

A per folyamán felmutatott bizonyítékok közt volt Komáromi Pál mesternek 1305-ben kelt oklevele, amelyben a domonkos rendi szerzetesek részére Mária, Isten anyja tiszteletére épített templom javára adományozza az összes halak vámját, amelyeket a Vág torkolata fölött és a Dunának Esztergom vagy Buda felé vivő részében akár hajókban, akár haltartókban (...), úgy a hetivásár, mint más napokon eladnak. Ez a vám egyesek számára 12 dénárt tett ki, mások részére két halban volt megállapítva, a vizákon és azokon a halakon kívül, melyeket szekerekre raktak és szállítottak, de a német halkereskedőkön kívül is, akiket temleteseknek neveznek, és akik a halakat összevásárolják és besózzák.

A komáromi halkereskedésnek tehát ez az első írott bizonyítéka, melyből megtudjuk, hogy a komáromi halpiacon, melyet valószínűleg a Vág-Duna mellett tartottak, a dominikánusok javára szedték a piaci vámot, amely alól a német halasok (...) mentesek voltak. Megőrizte az oklevél ezeknek a magyar nevét is a temletesek elnevezésben. Ezek a német halasok, vagy halkereskedők szállították Pozsonyba, Nagyszombatba, esetleg Bécsbe is a vizákat, amelyeket rendszerint besóztak, hogy a könnyen romlandó árucikket ettől megóvják. Háromszáz év múlva ugyanezt találjuk Komáromban, azonban már sokkal fejlettebb viszonyok között. (...)

A perben Szepesi Jakab országbíró csaknem azonos ítéletet hoz, mint 1367-ben hozott hivatalában előde, Bubek István, vagyis a domonkos rendieknek csak a Vág-Dunának a Dunába ömlése helyén van joguk vámot szedni, de nincs joguk a Vágon átkelőktől, vagy azoktól, akik a piacot elhagyva a Vágról a Dunára hajózva távoznak, vámot szedni.

Ettől kezdve a domonkos rendiek konventjével helyreáll a béke egy évszázadra. (...)

A vámról, mely főleg a halat terhelte meg, mint a komáromi piac híres árucikkét, ezentúl keveset tudunk. Garai Miklós nádor költségén a révhez új hajót szereztek be, ennek felét a bakonybéli apát kifizette. Ebből következik, hogy a vámjövedelem birtokában van. 1414-ben Nagy Gergely komáromi bíró és esküdtársai arról tanúskodnak, hogy László vámos előadása szerint a komáromi várnagy által beszerzett két nagy hajó árának az apátra eső részét megkapták. Ezeket a nagy hajókat, amelyekkel a komáromi révén közlekedtek kerepnek (...) nevezték. Ma kompnak, vagy dereglyének mondják.

A komáromi vámot I. Mátyás király, aki a komáromi várat átépíttette, 1460 körül lefoglalta, valószínűleg a várbirtok javára, amely a jövedelmekre nagyon is reászorult.

Ebben az időben a perek lavínája borítja el az országot. (...)

A gönyői halászatból így tehát sohasem lett haszna a bencés rendnek. Csak ilyenformán járt a győri királyi vizahalászat harmadrészevel is, melyet még Szent István királytól kapott adományul. Már Kálmán király visszaveszi tőlük, és csak II. Géza adja nekik vissza. Később ezt a jogot lefoglalja az élelmes győri káptalan.

Volt azonban mégis a pannonthalmi bencés rendnek egy kiváló halászhelye, egész halászfalu, ez volt Vének. A falu a Szigetköz legkeletibb csúcsában fekszik, a Komárom megyei Kolosnéma faluval szemben. Ezt a falut még Szent István adományozza a bencéseknek halászaival együtt. Szent László az Erectu (Erecstó) tavat adományozza nekik. (...)

Vének faluban 70 mansióban körülbelül 500 halász lakhatott, akik kötelesek vizákra halászni a szentmártoni monostor számára a monostor fonalából font hálókka és negyven szerzetes számára mindennap elegendő hallal szolgálni, egy tányérra két jó darabot számítva. Nem is történik később semmi ízetlenség és békés az egyetértés a földesuraság és halász jobbágysai között.

Már a XVI. század elején azonban harcok és perek indulnak meg Vének és a vele szomszédos Szögye birtokáért, ugyanis Tolnai Máté főapát – nem fontolva meg kellőképpen a dolgot – 1505-ben Vének dunai szigetét és ezzel járó halászhelyét eladja Gergely csornai prépostnak. Miklós a szentmártoni monostor ör szerzetese a konvent nevében tiltakozik is az elidegenítés ellen. Ettől kezdve napirenden van a határvillongás. Hiába rendelik el a határjárást, a szomszédok nem akarnak azon jelen lenni. A király 1520-ban büntetés terhe mellett kötelezi a szomszédokat a határjáráson való megjelenésre.

Meg is tartják a határjárást 1520. augusztus havában. A peres felek arra kötelezik magukat, hogy tartózkodnak minden erőszakosságtól. Csakhogy nem így történt. Gergely csornai prépost fegyveres kíséret nélkül jelent meg. Némái György győri alispán sem hozta ki fegyvereseit, azonban Nagyszombati Márton (...) a fegyveres véneki jobbágyok élén szétverte az egész bizottságot, amiben segítségére volt Alföldi Péter szentmártoni várnagy is. A megtartott vizsgálat szerint a vitéz várnagy ezeket a súlyos szavakat mondotta volna:

– Keresztény hitemre, ezért a halászhelyért embernek kell meghalnia!

Tényvaló azonban, hogy az eljáró győri alispánt karján lándzsával döfik át. Persze a határjárásból semmi sem lett. Gergely csornai prépost futton-futvást menekült a szomszédos Szögye faluba, miközben a lóhátról Nagyszombati Márton szentmártoni szerzetes csúfondáros szavakkal illette a prépost urat. Szörnyű haragnéven is vette tőle és hatalmaskodásért indít ellene pert. Sokat nem ártott vele neki, mert Márton pap utóbb a koppánmonostori konvent apátja lett.

A per még 1524-ben is folyik, és fogott bírák szeretnének benne igazságot tenni. Erre azonban már nem igen volt szükség, mert Mohács árnyéka a kis Vének falura is ráfeküdt és a törökjárásban pusztulásnak indult, halászhelyek elhagyják és 1531-ben Vének már pusztá helyévé változik.

Ilyen hatalmaskodások abban az időben már napirenden vannak. A pernek sokszor nehezen lehetett a végére járni, különösen ha oligarcha család ellen folyt. (...)

Az adományok sorából felemlítjük Mátyás királyunknak 1486-ban kelt adománylevelét, melyben nagypadányi Kereki Tamás magban szakadása következtében annak javait – Beatrix királyasszony óhajára – Gelyei Péternek adományozta. A birtokhoz tartozott a Karap nevű sziget is a hozzátartozó halászhelyekkel együtt. A régi magyar nyelvben kerep-karap nagy hajót jelentett, innen ered a Kerepes név is.

A középkori magyar történet utolsó századaiban az adomány oklevelek már nem tartják meg a régieknek sokszor bőbeszédű körülírásait, mert a királyi kancellária egyszerűbb formulákat hoz divatba. A halászhelyeket többé nem említik fel nevük és fekvésük szerint, hanem nagy általánosságban mondják az oklevelek az adománynak tárgyait: folyók, vizek, halastavak, halászhelyek, malmok, vizek lefolyásai (...). Így tehát a határjárások vagy a birtokba vezetések adnak nyomot, ahol a hiteles helyi kiküldött a megnevezett királyi iktató férfiúval összehíván az érdekelt szomszédokat és hivatalos személyeket, a határt megjárják, a határjeleket kitűzik és erről az illető hiteles hely kiadványt ad.

Ilyen határjárásokat nemcsak a birtokadományozások alkalmával, hanem egyes vitás esetekben is tarthatnak. Avagy fordulhattak elő olyan események is, amelyek parancsolóan szükségessé tették a határ pontos megállapítását.

A csallóközi halászat szempontjából érdekes ilyen határjárást végzett Mária királyasszony parancsára a budai káptalan 1383-ban Demeter esztergomi bíboros érsek kérelme folytán Komárom környékén, aki előadta a királyasszony előtt, hogy a komáromi várhoz tartozó királyi jobbágyok és az érsek Nándor nevű falujának jobbágyai közt több birtokon, főképpen pedig a Nándor nevűben földek, vizek és halászat miatt viszálykodások ütöttek ki, melyek emberölésekkel is végződtek, amiért a határok pontos megállapítását és határjelek felállítását kéri. (...)

A határlátók azokat a halászhelyeket, amelyek Nándor falu határában vannak és melyeket a Nyitra folyó kiöntései táplálnak, királyi birtoknak ítélték; de egy halászhelyet, egyik királyi halászhely mellett, amely a nándori népek kezén van, ezeknek hagyták meg. A Nyitra és folyása mentén levő halászhelyek felől pedig imigyen intézkedtek: mivel az egész folyónak mindkét partja a király úr tulajdona, tehát a folyó teljes egészében a király úré maradjon; ahol azonban a két parton az érsek úrnak földjei vannak, ott a folyó egészében az érsekségé, illetve a nándori népek használatára maradjon, ahol pedig az egyik parton királyi földek, a másik oldalon érseki földek vannak, ott a folyómeder fele illesse a birtokosokat, tehát a királyi és az érseki népeket. A többi használt föld, mely a határjeleken kívül esik, a nándori és a toldvári népektől úgy használtassék, mint eddig. A Vág folyó fele az érsekség határjéig az érseket illesse, de az érseki határjeltől Nándor és Toldvár közt állított jeltől lefelé az egész Vág folyó a király úré legyen. (...)

Mint láttuk a nándori érseki birtokok határjárásában, a Vág és a Nyitra folyókban elég tanya volt, ahol cégét és vejszéket állítottak nemcsak az érsek úrnak, de magának a királynak is, hiszen a komáromi vár a király birtokában volt, aki időről időre egyik hívének adományozta. (...)

Ha birtokait nem is tudta megtartani a pannonthalmi rend, melyeknek kezelése kezük ügyétől kissé távol esett, mindazonáltal templomai megmaradtak és úgy a dénesdi, mint a misérdi plébánia a múlt században is még a bencések kezén van, elkülönített, az esztergomi főegyházmegyétől is független egyházmegyéjükben.

Úgy a dénesdi, mint a misérdi halászat, valamint a püspöki szigethez tartozó jog jövedelmező volt a rendre nézve. Ezek szakítják meg a pozsonyi vártartomány és a pozsonyi káptalan Duna-melléki birtokaihoz tartozó halászhelyek sorozatát, amelyekben azonban később az egész faluk jobbágyainak megnevelésével ezeknek a faluknak nemesi közbirtokossági osztóznak.

Pozsony megyével azonban nemcsak a birtoklással kapcsolatban kerül a Szent Benedek rend közeli összeköttetésbe, hanem azon a címen is, hogy a pannonthalmi apátság bírta – még IV. Béla adományából – királyi adományul Pozsony megye minden révje és vámja jövedelmének harmadát. Sok bajjal és gonddal járt ennek a jövedelemnek a biztosítása, mert hatalmaskodók minden korban voltak és lesznek. (...)

A felső-csallóközi halászatra vonatkozólag még egy érdekesnek látszó körülményre kell rámutatnunk: ez a pozsonyi polgárok csallóközi birtoklása, akik előszeretettel szereznek meg bizonyos dunai szigeteket, amelyekkel természetesen a halászat joga is összefüggött. (...)

Most vessünk egy pillantást a komáromi vártartományra és annak halászó népeire. Történetünk igazi sodra csak a középkor végén kezdődik, amikor a várbirtok többnyire zálogos birtokká változik át és a tisztartóknak, várgrófoknak éppen elég gondot okoz a halászat jövedelmének számontartása. A komáromi vizák, amelyeknek ízletes és finom húsa később fejedelmek gazdag asztalainak lesz keresett csemegéjévé, már korábban is nagy kereslet tárgyai a komáromi halászok és halasok élénken látogatott piacán.

A komáromi várat és tartományát 1267-ben Henuk zsidó kamara comestől veszi át Walter comes, budai rektor, ennek halála után egy ideig koronabirtok, majd 1277-ben Tamás bán, pozsonyi comes birtokában találjuk, a XIII. század végén a Széch nembeli Komáromi Pál comes kezén látjuk; majd a trónkövetelési zavarokban Csák Máté kapja adományul, aki 1317-ben ura a várnak és messze vidéknek Komárom fölött. A nehéz harcokkal visszavett vár tizenhét évig Károly Róbert király birtokában van és 1334-ben cseréli el Donch mester, zólyomi főispánnal Strigó és Csáktornya várakért. Donch mestertől fiai öröklik, de I. Lajos imperialista országlása alatt a várat ismét kezébe veszi. Halála után, 1387-ben Lackfi István nádor kapja Komárom várát és birtokát új adományozás címén. Zsigmond alatt az elhatalmasodott Garai család kezébe kerül, mint Garai Miklós nádor birtoka 1432-ben, de hat évvel később már az özvegy királyasszony, Mária rendelkezik vele, mint tulajdonával, aki itt

ad életet utószülött gyermekének, a későbbi V. László magyar és cseh királynak, ez 1456-ban Szécsi Dénes esztergomi érseknek adja. A vaskezü Hunyadi Mátyás király megépítteti és idejében királyi vár, melyet természetes fiára, Corvin Jánosra hagy. A Jagelló-ház alatt Korlátkövi Oszvald és Péter kezén találjuk, és őrsége várnagyával együtt a mohácsi síkon vérzett el az Európát fenyegető ozmán világhatalommal szemben.

Hogy Donch és előde Csák Máté a vár birtokát milyen alaposan kihasználták, arra nézve elég utalnunk azokra a panaszokra, amelyek velük szemben felmerültek. (...)

Nincsen semmi kétség sem az iránt, hogy a várbirtok minden víz menti faluja halászattal foglalkozik.

Ha már ilyen elterjedt ez a foglalkozás, amely után olyan sokan éltek, erre szemet vetett az amúgy is állandó pénzzavarokkal küszködő királyi kincstár. Már Zsigmond uralkodása alatt behozzák a haladót, amely a halak nemei szerint változott, általában azonban a fogott hal negyedét tette ki. Ez az adó V. László alatt már tekintélyes összeget tett ki, 2000 forintba rúgott. A halász tehát már nemcsak a földesúrának adózik a halfogásnak bizonyos részével, hanem a királyi kincstárnak is. Az apró halsz, a nagy halsz adója változó. Talán éppen ez a haladó volt az a lökés, amely a városokban lakó és így a földesúri hatalom alá nem tartozó halászok egyesülését megindította.

A pozsonyi halászok két céhet alkottak, az egyikbe tartoztak azok, akik hálóval halászták a vizet, a másikba pedig a rekesztő halászok felekezete, akik a vizek elrekesztésével fogták a halat. Ezeknek első rendszabályait még Zsigmond király adja ki, később pedig Sárkány Ambrus országbíró erősíti meg a pozsonyi halászok szabadalmait. (...) Pozsony halászeit is rendelkezésére álltak a Dunán kívül Csallóköz vizei, hiszen említettük, hogy gazdag pozsonyi polgárok dunai szigeteket vásároltak a hozzájuk tartozó halászattal együtt, amit bizonyára nem maguk, hanem céhbeli és hozzáértő emberek üzték.

Ugyanez sokkal szerencsésebb viszonyok közt Komárom városában a halászat mesterségét sokkalta jobban felvirágoztatta. A komáromi halászok céhben nem egyesültek érdekeik védelmére még a középkorban, mivel földesúri hatalom alatt álltak. De mivel Komáromban, ahova a környéken fogott halakat is eladás végett szállították, amely már – mint azt tárgyaltuk – a XIV. század elején virágzó halpiacot teremtett, itt szükségképpen ki kellett fejlődnie a halkereskedésnek is, amelynek első nyomait szintén megtaláltuk a bakonybéli apátnak a domonkos rendiek komáromi új kolostora ellen folytatott perében. (...)

Nagyon természetes, hogy ezekben a halban oly dús vizekben nemcsak víza tanyázott, hanem sok másféle hal is, hogy csak a nemes sörög tok halakat nevezzük néven, és a nem kevésbé értékes, de akkor kevesebbre értékelt kecsegéről, harcsáról, posárról (ponty), süllőről, csukáról, a keszegfélékről se feledkezzünk el, amely jó pénzen elkelt a komáromi piacon, de jó eledelül is szolgált nemcsak a halásznépeknek, akik egész falukat alkottak, mint Gúta és Naszvad is, meg szomszédságuknak is. Ezek a halászok ugyanis nemcsak a rekesztő halászatot, hanem a hálós, kerítő vagy tapogató halászatot is egyformán üzték. S ha hitelt lehet adnunk az egykorú és a későbbi íróknak, a halsz oly nagy gazdagsága és bősége volt a magyar halászházakban, hogy azt ma már elképzelni sem tudjuk. (...)

A komáromi halbőségére vet világot az a körülmény is, hogy az 1518. évi országgyűlés egyik végzése szerint Komárom a királyi konyhára kiváltképpen tokkal és vízával tartozott szolgálni. (Tata és Munkács városok szintén erre kötelezvék.) Ami nyilvánvalóan a komáromi vártartomány terhe volt, amelynek a vízahalászat bővesen jövedelmező bevételi forrása volt.

Mielőtt a vízahalászat érintett kérdését fontosságához képest tárgyalnók, elérkeztünk a magyar középkor végéhez, az 1526. gyászos emlékű esztendőhöz. Ha eddig is egyre bővebben buzogtak a történelmi források, ezentúl még szélesebb medret vájnak azok. A csallóközi halászat fénykorába jutunk, amelyben se szeri, se száma a történelmi adalékoknak, amelyek részint a bécsi levéltárakban, részint volt közlevéltárainkban, városaink és falvaink

megsárgult, megfakult jegyzőkönyveiben lappanganak. Ezekből a felhasználhatókat és történelmi irodalmunkban már felhasználtakat írjuk soraink rendébe.

A nagy politikai változásokat, melyek a mohácsi katasztrófa után következtek be, a legnyugodtabb foglalkozás, a halászat is megérezte. Elég, ha ezeket a már feldolgozott történeti munkákból megismerjük. (...)

Amikor tehát a vizahalászattal foglalkozunk, Takáts Sándor adatai nélkül nem boldogulunk. Hiszen jelent meg irodalmunkban erről imitt-amott egy-egy kiragadott részlet, egy-egy levél, egy-egy régi okirat, de magának a halászatnak összefoglaló ismertetése hiányzott. (...) [ld. még erről a témáról a sorozat előző kötetében; Takáts Sándor: Fejezetek Komárom művelődés és gazdaságtörténetéből A komáromi vizahalászat a XVI. században című fejezetét!]

A komáromi vizahalászat, amely a vártartomány jövedelme volt, már a középkorban tekintélyes hasznót biztosított a vár kapitányainak. Mivel pedig már a XV. században elkezdődik a várbirtoknak zálogként való adományozása, így fel kell tennünk, hogy a befektetett tőkének a kamatait is látni akarták a vár urai, ha érsek, ha nádor, ha szlavón bán is volt az illető. A nehezebb és a mozgalmasabb idő azonban kétségtelenül 1526 után kezdődik, amikor a várat nagyobb zálogösszegekért adományozzák a főkapitányoknak, így azok éltek is az ellenőrzés jogával. A királyi várbirtok jól csak a Bécsből küldött tisztviselőknek, a burggrafoknak, magyarul udvarbíráknak (tisztartóknak) jövedelmezett. Ezek évente elküldték számadásaikat az udvari kamarához és ezekből a számadásokból és a levelezésekből, meg jelentésekből ismerjük a halászat eredményét magában Komáromban és a várhoz tartozó másik igen kitűnő vizafogóhelyen, Aszódon, Nyárasd falu alatt, mely szintén a komáromi vár birtoka volt.

Míg az előző évszázadokban semmi sem zavarta a halászt munkájában, addig a XVI. század második negyedétől kezdve már a komáromiak, akik pedig a vizahalászatnak mesterei voltak, szűkre fogott vízterületeken halászhattak a lépten-nyomon várható török portya miatt. Később magában a komáromi várban akadtak erős versenytársra az ott állomásozó naszádok katonaságában, amely zsoldját rendetlenül kapta, vagy éppenséggel nem kapta és kénytelen volt valamiből megélni. Ez pedig más nem lehetett a vizektől övezett városban és környékén, mint a halászat. És a naszádosok értették is a mesterségüket, lehet, hogy a halászok bírálata nem helytálló, de azt hangoztatják, hogy a legszebb halakat a naszádosok szedik össze, mert ezt a mesterséget éjjel-nappal űzték.

A várparancsnokok gyakran változnak és mind szeretik a pénzt. Onnan veszik, ahonnan látják. És a komáromi halpiacon sok kereskedő fordul meg, akik pénzüket a halászoknál hagyják. A vizáknak jó híre gyorsabban terjedt el, mint azt hinni lehet és Bécsben halmészárszékekben vágják ki a nagy vizákat. Ezeket a vizákat leginkább Komáromból hozzák a bécsi piacra, de viszik messzebb is, Prágába, Frankfurtba, Varsóba, sőt Párizsba is. Mert a húsa rendkívül ízletes, hasonlít a borjúhúshoz, csak hogy annál édesebb. Ezért is volt könnyen romlandó, amin azután úgy segítettek, hogy a vizákat feldarabolva és lesózva hordókba rakták, így azután lehetett hosszú útra is szállítani azokat.

Az első volt, akinek a fogott halakat be kellett a komáromi halászoknak mutatni, a vár parancsnoka, akit legtöbbször a Burggraf helyettesített. A parancsnoknak mindenkor elővásárlási joga volt. A halászok csak akkor vihatták piacra a halat, ha a vár urainak nem volt szükségük reá. A nemes halaknak negyede a vártartományt illette. Ezt sokszor úgy gyakorolták, hogy a fogott hal negyedrészt levágták, ami persze a szegény halászok érdekeit mélyen sértette. A Burggarfnak van két hal dézsmálója, akiket a halászok dékánoknak hívtak, ezeknek az volt a kötelessége, hogy a tisztartónak minden fogott halat bejelentsenek. A nem nemes halak után, ami a viza, tok, sőreg és kecsegen kívül a többi halféle volt, a halnegyedet pénzüln kellett befizetni, ezt a negyedet a dézsmálók állapították meg.

Így jut el a piacra a komáromi hal, amikor már megszabadult a várkapitány és várgrófja karmai közül, akik értették, hogyan kell a tejfölt lefölni. A piacon már várták a kereskedők, a komáromi halászokat és ott álltak hordóik, hogy azokat jóféle komáromi hallal, legelsősorban pedig vízával és tokkal megtöltsék. A kereskedők viszik azután a halakat Nyitrára, Nagyszombatba, Bécsbe, ahol jó pénzt kapnak azokért. A fuvarosaik pedig a mozgékony komáromi szekeresek, akik nem sokat gondolkoztak egy-egy bécsi fuvaron, hanem felültek a bakra és indultak a kereskedőkkel. Két nap alatt értek fel Bécsbe. Biz ez nagy tördés volt, de a komáromiak abban az időben jó kereskedők is voltak, vízen és szárazon egyaránt.

A szegény halászok éppen eleget szenvedtek a királyi emberek zaklatásaitól, kapitány, várgróf egyformán nyúzta őket. Tartott pedig ez az állapot egészen a század végéig, amikor a várbirtokot is bérbe vették a főkapitányok. (...)

Az elmondottakból néhány következtetést levonhatunk. Első az, hogy a komáromi halászat tisztán magyar emberek kezében volt. Hangsúlyozzuk ezt azért, mert a következő évszázadban már elszaporodnak a német halászok is, akiket a német főkapitányok hoznak Komáromba. Hiszen tudomásunk van arról is, hogy a céhesküt német nyelven tették le, melynek szövege reánk maradt. Később azután ismét magyar kezekbe kerülnek a komáromi hálók, de a halászok akkor is németül esküsznek, amint az a céhprivilegiumukban írva van és az a kerékbetört komáromi, mondjuk: csallóközi németiség a legkomolyabb embert is nevetésre bírhatja. (...)

A vártartománynak szép bevételi forrása volt a halászat, de ezt roppant megterhelte az, hogy a fogott halakat nem értékesíthették, hanem azokat Bécsbe, vagy még nagyobb távolságokra is kellett szállítani, amiből egyes egyedül a komáromi szekeresek húztak hasznót, de ez a számadásban súlyos kiadásokat jelentett.

A kifizetett halfuvarok tekintélyes összegeket képviselnek. (...) De volt a halászatra egyéb kiadás is. Így hajókat, tutajokat kellett az aszódi vizafogókhoz csináltatni, a halak számára hordókra volt szükség, kivonásukra pedig kötelekre. Ezenkívül nagyobb kiadási tételt jelentett a halak besózása. (...)

A vártartománynak a bőves halfogások idején nem kis bevétele volt a halak eladásából. Ez azonban egyre csappant az udvar étvágyának növekedésével. (...)

Imitt-amott a várgrófok, akik mindenből szerettek volna facsarni egy kis bevételt, vizek bérbeadásával is kísérleteztek. Így bérbe adták a martosai Töllöstó nevű halászházát, amely míg a török közelsége nem volt fenyegető, hozott is valami bérjövödelmet. De a török megfészkelése után sem ez, sem a Zsitva halászata nem számított már bevételnek. (...)

A várgrófok hiúz szemei sokszor akadtak meg az almásneszmélyi hegyeken, amelyek tiszta időben egészen pompásan láthatók a komáromi Duna-partról. Tulajdonképpen ezek a falvak is a komáromi vártartományhoz számítottak régebben, szép sorjában a Duna jobb partján: Neszmély mezőváros, Almás falu, Füzitő város, Szöny mezőváros, Rév-Komáron falu, Hajmás falu és a part egészen fel Koppán monostoráig. Csakhogy ezek a helyek már ekkor (...), török hatalom alatt állottak, magyarul: hódolt helyek voltak. Mint ilyenek, azért megfizették adójukat a komáromi várnak is, ameddig csak tudták és ha a török rá nem jött. (...)

A szegény komáromi halászoknak, mint említettük, erős versenytársai voltak a még szegényebb zsold nélküli fizetetlen naszádosok. Szükség törvényt bont, ezek az emberek is ladikokra kaptak, hálót kötöttek, szerszámot szereztek és halászni kezdtek. A halat azután értékesítették, mert abban nem volt hiány, különösen, ha olcsóbban mérték, mint az igazi halászok. Ezekkel azután nem igen lehetett bírní. Őkegyelmék bizony meghalászták a vártartomány halastavait és a bérlőknek csak egypár hitvány keszeget hagytak. Természetesen a haszonbért a várgrófnak nem fizették meg ezek után a halászok. (...)

Igen különös jogi helyzet állott elő akkor, amikor a török elől Esztergom polgárai közül sokan Komáromba menekülnek és itt letelepednek. A kétféle városnép, a komáromi gyökerű polgárok és az esztergomi hospesek (vendégnépek) két bíró joghatósága alatt élnek és így Komáromnak egy időben két bírója van. Ez még nem lett volna nagy baj, de sokkal nagyobb baj volt az, hogy miből éljenek itt az esztergomi vendégek, mikor a házigazdáéknál is a szegénység volt otthon. Ferdinánd Salm Miklós főkapitánynak küldött rendeletében 1546. február 23-án méltányosságot gyakorol az esztergomiakkal szemben, akik életveszedelemmel keresik meg mindennapi kenyerüket, ezért az adók alól mentesíti őket és szabad halászatot enged nekik a Dunán.

Az adókiivetők hamar rátaláltak az új jövevényekre, akik Komáromban még alig hogy megmelegedtek. Hogy a komáromi halászoknak nagy terhére és kárára voltak, az kétségtelen. A halászok panasza állandó volt a naszádosok ellen is, akiket legnagyobb "ellenségeiknek" neveznek panaszaikban, de ellenük tenni nem igen mertek. Így őrlődtek két malomkö közt ezek a derék magyar emberek kereseti lehetőségükben megtámadva.

Syk Mihály, az első várgróf, aki úgy a komáromiakat, mint az ekecsi és a gútai népeket a vár iránt jobbgáyi köteleességekre akarja szorítani. Seregestül megy ellene a panasz. A komáromiak hivatkoznak privilégiumaikra, amely szerint ők városi polgárok, a gútaiak szintén privilégiummal állanak elő, amelyet kiküldött bizottság vizsgál meg. (...)

A komáromiak nem szívesen hagyták amúgy is körülnyírbált jogaikat holmi jöttment német Burggraftól megrövidíteni és írják a panaszokat szaporán egyenesen a királyhoz. Ferdinánd ezeknek a panaszoknak megvizsgálására Paksy János főispánt és főkapitányt és Prandorfer Tamás pozsonyi harmincadost (korábban a komáromi Burggraf) küldte ki 1561-ben, akik jelentik a királynak, hogy kézhez vették Komárom város privilégiumait, amelyekhez megint a sérelmeknek egy újabb lajstromát is csatolták a komáromiak. Ezek a panaszoknak végére jártak és szavukhihető emberek vallomásai alapján megállapítják, hogy a lakosok arról panaszkodnak, miért nem fizeti meg nekik a Burggraf a viza piaci árát, mázsánként 5 forintot és miért ad csak 4 forintot érte. (...) A vizákat a saját hasznára értékesíti és nem küldi fel az udvarnak, tehát üzérkedik velük. A halászokat fogsággal kényszeríti, hogy halait őrizzék.

Ezekén kívül a Burggraf néhány halászt és egy asszonyt a törökök közé hajtattott a halai miatt. A Burggraf ezt tagadja és hivatkozik a vásárbíróra, hogy ezeket az embereket az eltagadott halak miatt adta át a bírónak. Azt beismeri a Burggraf, hogy néhány naszádosnak engedélyt adott, hogy felében halászhatnak.

A király 1562. december hó 28-án kelt döntésében (...) kimondja, hogy ami a vizahalászatot illeti, ennél nincsen szabad eladásra joguk a halászoknak. Az urbárium szerint kötelesek a fogott jó halat a várban bejelenteni és illő pénzért odaadni, ha pedig a hal a halászoké marad, őfelsége részét meg kell váltaniok és ekkor $\frac{1}{4}$ font borsot is kell adniok a Burggrafnak. A nagy halat 1–2 napig kell tartaniok kötélén, így jobban elmaradnak, mint a bárkában, ez a dézsmálók (Zehenter) dolga, de három napnál tovább nem tarthat. Még kevésbé kell a Burggraf halait őrizniök. Arra kényszeríti őket (a Burggraf), hogy a viza belső részeit neki adják, ha a vizát kimérik a piacon. Ez tilos. Ha szüksége van rá, vegye meg pénzen.

Ezt a rendelkezését Ferdinánd a következő évben is megismétli, mert úgy látszik, hogy a halászok néha mégiscsak kisiklottak jó halaikkal együtt várgróf uraimék ragadozó körmei közül. A rendeletet Németh János udvarbíróhoz (Paksy János főkapitány embere) küldi.

Persze, a komáromi halászok panaszai nem szűnnek meg a naszádosok ellen sem, hogy azok halásznak és hallal kereskednek. A halászok szerint a legjobb halakat ők fogják. A kamara szerint kötelesek a Burggrafnál bemutatni a fogott halakat. Hogy a naszádosok ezt nem tették, azt egészen bizonyosra vehetjük, hiszen szegény fejüknek éppen elég bajuk volt a nagy fizetetlenség, hogy a király őfelsége éveken keresztül adósuk maradt a zsolddal, és

ahelyett holmi ócska posztókat varrt a nyakukba, amelyen a nyomorult naszádosokon még nyereszkedett is!

De olyan panaszok is merülnek fel a naszádosok ellen, hogy azok a halászokat foglalkozásuk közben bántalmazták és kirabolják! A halászok között megvolt és megvan a szabály, hogy amelyik előbb érkezik a halászhelyre, annak van elsősége tanyavetésre, de ezt a szabályt a naszádos nem igen tisztelhetette és az erősebb jogán járt el a halászokkal szemben. (...)

A királyi halászat nem volt kis esemény Komáromban, erre alaposan készülődtek. A Burggraf mindig jelentette öfelségének, hogy mikor kezdődik a halászat, amelyre a kamara rendesen Gegenschreibert (contrascriba, ellenőr) küldött ki. Miksa írja Tatzgernek 1565. október 5-én rendeletében, hogy a múlt évi ellenőrt, Schmeltzer Györgyöt küldi ki ezidén is. Miksának mint főnnebb láttuk, gondja volt, hogy a vizákkal, mint fejedelmi csemegével kedveskedjék. 1566-ban pl. udvartartása számára 24 hordó vizát rendel besóztatva és ugyanekkor meghagyja, hogy a lengyel királynénak jó halakkal szolgáljanak. (...)

Persze a bécsi udvarnak fogalma sem volt arról, hogy mikor milyen halféléket lehet fogni, és csak adogatták ki a rendeleteket nyakló nélkül Komáromba különféle halak küldésére, amelyre éppen a császárnak kedve jött. Hirsch János jelentése világosítja fel az udvart, hogy nem lehet egy időben mindenféle halat fogni, hanem mindegyiknek be kell várni az idejét. Így tokot, vágótokot és sőreget augusztus 15 – szeptember 15 között, de elevenen szállítani csak április közepétől május közepéig lehet. Vizát és kecsegét október – novemberben lehet fogni. A szállításhoz minden esetben igazolvány szükséges, írja a Burggraf és azzal végzi: többet nem tehetek, mint amire ember képes. Vagyis a kívánt vagy megáhitott halakat nem lehet a szegről leakasztani. Miksa 1576-ban rendeletet küld Hirschhez, hogy Ferdinánd főherceg részére vizákat küldjön és hozzáteszi: de élve jöjjenek! Hát ez volt a legnagyobb gond és bizony – különösen meleggel – megesett, hogy a halak nem bírták a szállítást. Ebben az esztendőben a Burggraf kevés halat küldött, amire az udvari kamara elrendeli, hogy azonnal Bécsbe küldje az összes ottlevő és ezután fogandó halat! Ezenkívül Ferdinánd főherceg számára 25 vizát sózatson be. (...)

A komáromi vizáknak már korábban is nagy volt a becsületük. Még akkor nem is uralkodtak a Habsburgok Magyarországon, amikor I. Miksa udvari történetírója, Suntheim László 1498–1505 között beutazta a Duna völgyét egészen Tétényig. Ebben a földrajzi munkában Suntheim azt írja, hogy Komáromban sok a viza és a tok (...), egyszerre száznál is többet fognak és ezeket Bécsbe és más országokba is elviszik. Azt is megírja földrajzi munkájában, hogy itt a Duna igen nagy és széles. Ez az adat is megerősíti a komáromi halkereskedelemről írottakat. (...)

Amióta a naszádosok halásszák a vizeket, azóta megcsappant a szegény komáromi halászok jövedelme, amit érteni is lehet, hiszen a fizetetlen naszádos katona ráér éjjel és nappal, ha egyszer nem kap zsoldot esztendőig. Ebbe aztán lassan az udvari kamara is belenyugodott, hiszen ha nem fizetett, legalább a halászatot túrniök kellett. (...)

Később azonban a török hódoltságnak terjedésével, mely a XVI. század végéféle majdnem a Dunáig feltolódott, a halászat bizonytalanná válik a halászhelyeken. Ezt jelenti a komáromi várgróf 1588-ban Bécsbe az udvari kamarának. Később pedig, mikor a nagy háború megindul a XVI. század végén, a halászat is egyre nehezebben gyakorolható. Komárom urbárium 1592. évben készült és a halászatra vonatkozólag fontos adalékokat tartalmaz. Megerősíti a halászoknak a halnegyedre vonatkozó szolgálmányát, intézkedik a köteles halak bemutatásáról. Egy adatunk arról szól, hogy Braun Erazmus várparancsnoknak a nagy török háború első évében, 1594-ben már csak 3–400 forint bevétele volt a halászatból, de a háborúk miatt, amikor a várőrséget teljesen lekötötte a török közelsége, igen keveset halásztak. Ebből azt látjuk, hogy a halászat ekkor már a vár főkapitányának a haszna, aki azt gyakoroltathatta a katonáival is.

A halmegyed beszolgáltatását azonban a halászok nem igen nagyon kedvelték, és ez érthető is volt tőlük, mert a várbeli többség a jó halakat kiválogatta, ha szükségük volt rájuk és a halászoknak kitörülte a szemét valami kisebb összeggel, de semmi esetre sem annyival, amennyit érő a hal volt. Azután vitára ad alkalmat a bors szolgálmány is, mert minden mázsás vízához a halásznak még egynegyed font borsot is kellett adnia. (...)

A szegény komáromiak 1600-ban már visszatértek Komáromba, ahonnan a török ostrom elől 1594-ben Nagyszombatba költöztek. Innen hozták magukkal az új hitet is. (...)

Nem tartozik szorosan a halászatra, de érdekes világosságot vet a Duna vízrajzi viszonyaira, hogy a Duna ekkor Komárom körül kezd eliszaposodni. De ez volt a kevesebb baj, bár ez is eléggé zavarta a naszádosok szabad mozgását, különösen kisebb vízállás idején. A nagyobb baj abban rejlett, hogy a Duna medre idők folyamán megtelt tőkékkel, vagyis a part mentén az árvizektől lemosott fák gyökérzetével és törzseivel, melyek a víz felszíne alatt nagy veszedelmet jelentettek a halászokra éppen úgy, mint a naszádos katonákra, a vízi hajdúkra. Ezeket tehát irtani kellett volna. A szegény halászok itták meg ennek a levét is, mert ha hálójuk ilyen fatörzsnek a gyökérzetébe beleakadt, akkor foltozhatták utána a hálószerszámot. Ezekre a panaszokra Mátyás főherceg meghagyja 1594-ben Pálffy Miklós komáromi főkapitánynak, hogy a Dunát tisztíttassa ki. Ezt természetesen mások, mint a halászok, nem végezheték, akik hosszú csákláikkal felkutatták a Duna medrének fenekét. Hát bizony, ez kezdetleges módja volt a Duna meder tisztításának.

Komárom körül a halászat sorsa a Dunán szintén rosszabbra fordul már a XVI. század második felében. A halak is a sok riogatástól, naszádos gyakorlattól, vízialomtól elköltöznek erről a vidékről. De a Duna maga is sok kárt tesz a vízfogó cégekben. Francesco Benigno, a király műszaki embere jelenti 1559. április havában Komáromból a dunai és a vág-dunai vízfogók állapotáról: A víz igen csekély volt és a legnagyobb jégdarabok megakadtak. Az egyik a másikra ült és végre fenékig érő torlasz keletkezett. Ezért a dunai vízfogónak 24 cölöpe kitörött. A Vágon azonban minden megmaradt. Annyi fa még maradt, amennyi a vízfogó javításához szükséges, de vaskötőanyag nincsen. A vízfogó elkészítéséhez még 250 forint kellene. (...)

A királyi vártartománynak túl a dunai falvai lassanként elvesznek a tulajdonos számára, pedig nagyszerű halászhelyek, egytől egyig. Említettük, hogy a nesz mélyi vizekért, amelyeket a naszádos vajdák kaptak adományul, milyen vitatkozás folyt a várgróf és a vajdák között. A vajdák kérvényt adtak be 1566-ban jogaik biztosítása érdekében. De Bécsben azt nézték, hogy miből lehet pénzt facsarni, mert a pénztárak rendesen üresek voltak, és a kérvényre azt a választ kapta a várgróf, hogy azonnal halásztassátok a nesz mélyi vizeket. A közeli falvak, a Vág torkolatához közel eső Halas, a Nándor felé fekvő Toldvár már alig érnek valamit. A Dunának jobb partján fekvő Rév-Komárom, Hagymás és Fizegthő a török közelsége miatt nem halászhatók. Szöny és Fizegh közt van ugyan nagy tó, de azt 1569 óta nem halászták. Öt malom forgott ott valamikor, ma pusztaság, írják 1594-ben. (...)

Minél kevesebb lett a hal, annál jobban megbecsülték az olyan halászó vizeket is, amelyekre azelőtt ügyet se vetettek, amelyekben azután elszaporodott a fehér hal, vagy egy-két keszegféle. Ámbár nincs olyan hal, amely valamilyen ügyes módon elkészítve ne lenne ízletes. Az igazi halász igen jól útbaigazít, hogy melyikféle halat, hogyan legjobb elkészíteni. Ragaszkodott is mindegyik falu a maga halászhelyeihez és se szeri, se száma a tiltakozásoknak, ha foglalások történnek a halászhelyek körül. A csallóközi ezer tó országában minden falunak megvolt a halastava, ha már folyóvíze nem jutott. De ezek a halastavak korántsem voltak mesterséges, ásott tavak, hanem egy-egy nagyobb árvíz hagyta, a víz sodrától alámosott terület, amelyen a víz rajtmaradt és tó lett belőle. (...)

Ezeket a halastavakat a legrégibb kortól kezdve latin szavakkal nevezték el, amelyek később átmentek a magyar szókincsbe is, mint morotva, a mortua szóból, ez holt vizet jelentett, a Csallóközben is találunk zsitva szót, melyet a situa szóból származtatnak (...), ez

Ekel határában található régi oklevelekben. Használják a stagnosa, magyarosan stagnóza (mocsaras víz) szavat is nagyobb állóvizek megjelölésére, mint ezt a Gúta és Bálványszakállas között fekvő, ma már ármentesített és csak nagyobb esőzések és magas vízállások alkalmával víz alá kerülő, mintegy ötezer kataszteri hold térfogatú terület elnevezésére használták. Ez a név bizonyosan a közigazgatási elnevezésből maradt rajta. Minél belterjesebben végzik a meliorációs munkákat, és minél több kultúrterületet nyernek így gazdáink, annál gyorsabban tűnnek el ezek az elnevezések, és pár évtized múlva már nem is értik jelentésüket.

A Csallóköznek vadvizes, erekkel, folyókkal, hellyel-közzel mocsarakkal benépesített földje csak később kezdte megváltoztatni arculatát. A Duna vízfolyásában keletkező szigetek száza mind hallal bőves jó halászhelyeket teremtettek, nyugodt és zavartalan vizeket, ahol kis és nagy hal egyformán szívesen ívott és tartózkodott. Ezeket, ha a vártartomány területéhez tartoznak, a komáromi vágróf örömmel veszi birtokba. (...)

Komárom lakóinak zömét, mint említettük, a halászok alkották. Rendes, derék, tisztességtudó emberekből állott az akkori halászok céhe, akiknek még I. Ferdinánd erősítette meg régi kiváltságleveleiket 1546. február havában. Komárom urbáriumát 1592-ben készítik el, de az nem lépett életbe, mivel közben elkezdődött a nagy török háború, amelyben maga Komárom is a török ostromnak volt kitéve 1594-ben. A város lakói elszélednek, nagy része Nagyszombatba menekül. Amikor lassan visszaszállingóznak Komáromba, sok az ízetlenség és a vita a várbirtokkal. 1602-ben sem a lakosság, sem a város bírái nem akarják elfogadni az urbáriumot, mely a lakosság szolgáltatásait szabta meg a várral szemben. Ugyanis a körültekintő és okos komáromi tanács régi városi szabadalmaikat minden magyar királlyal meg szokta erősíttetni. 1602-ben azért van a huzavona, mivel a halásztól ismét egy font borsot követelt a várkormány minden víza után, amit korábban is fizettek ugyan, de ez a szokás idők folyamán feledésbe ment. A kiküldött biztosok továbbra is a halnegyedek kívánják fenntartani.

A komáromi halászok azonban régi szabadalmaiknak új megerősítését kívánják Mátyás főhercegtől, aki abban az időben (1602) bátyját, Rudolf királyt teljhatalommal helyettesítette. A főherceg delegátusai a "fertályos halakból" és így a vizák után is a negyedrészt kívánják. Őkegyelmük sohasem fizetett szívesen a németnek és a halfertály is egyike volt a gyűlöletes dolgoknak Komáromban. A halkereskedés Bocskai járása után ismét felélénkült, és 1605-ben Perczl Dénes harmincados írja a kamarának, hogy aki kereskedik, az fizessen. Azok, akik borral, mézzel, marhával, bőrrel és vízával kereskednek, vámot fizetnek. A harmincadhivatal a legfontosabb szerve volt az akkori pénzügyi kormányzatnak, persze sokan meg is gazdagodtak a harmincadosok közül, akiknek, mint jó szenteknek, maguk felé hajlott a keze. (...)

Rudolf császár, mint tudjuk, állandóan Prágában tartózkodott, ahol a régiségeket gyűjtötte, itta a bort mértéktelenül és a nőket kedvelte. De néha a halat is megkívánta. 1602. január 12-én sürgős parancsot küld az udvari kamara a komáromi vágrófnak, hogy őfelségének két víza és friss kecskék kellenének. Ez utóbbiakat az esztergomi érsekség gútai klauzúrájában fogják. Sietve kell felszállítani a halakat Ausztria helytartójához, aki viszont azokat Prágába szállítja.

Nagyon természetes, hogy a parancsnak eleget is tettek és harmadnapon vitést vitték a kívánt halakat Bécs felé.

1607-ben Farkas Miklós az esztergomi érsek udvarbírája, akinek érdekes levelét, amelyben halászat és favágás felől rendelkezik, a bécsi közös pénzügyi levéltár őrzi. A tisztartó ímígyen ír ispánjának: "Csíkot az asszonyemberekkel fogasson". A csíkot mocsaras vizekben fogták, és a régi magyar konyha egyik kíváncsú és közkedvelt étele volt a csikos káposzta. Csikászni csak a réti halászok szoktak. A dunai halász ezt a mesterséget lenézte, hiszen ő a Duna fejedelmi halait fogta. Más a halászó víz és a csikászó kopolya. A csíkot tapogatóval és versével fogták. (...)

A paraszt halászok vagy réti halászok igen leleményesek voltak abban, hogyan szerezzék meg a zsákmányukat. A folyóvizeken vagy az állóvizeken rekeszeket csináltak, ahol azután annak minden porcikáját ismerték és hol hálóval, hol meg más szerszámmal szedték össze a halat meg a csíkot. (...) Minden község, hacsak szerét tehette, halászó vizet szerzett a Duna mentén.

Ezek a halastavak féltett birtokai voltak a falvaknak, mert szívesen tette azokra rá a kezét a földesúr, mint azt már korábban láthattuk főleg a komáromi vártartomány területén. Persze ezek a halastavak sohasem voltak mesterségesen készült tavak, amelyekkel a Dunántúlon gyakran találkozunk, hanem a Duna kiöntései után a mélyebben fekvő laposokon megállott vizek és a mélyebb vízmosások után megmaradt kopolyákat nevezték ennek a Csallóközben. Duna pedig ekkor még bőkezű volt mindenkivel szemben, és halait megosztotta szegény és gazdag között. Árvizek után rendszeren sok hal maradt a kiöntésekben, a kopolyákban, amelyeket azután rendszeren meghalásztak. Az apró hal azonban a háló szeméin ki tudott surranni és ottmaradt a vízben és néhány év alatt ez is szépen kifejlődhetett.

Az adó abban az időben, a nagy török háború alatt, mely pusztasággá változtatta a habsburgi Magyarország nyugati peremét, nagyon fontos dologgá vált és az udvari kamara, a magyar kamara résen állott minden vonalon, ahol arról volt szó, hogy kapni lehetett. A XVII. század elején újból elkészítik Komárom város urbáriumát, amely megállapította a város szolgálmányait. Erre a kamara alá tartozó harmincadhivatal természetesen megkapja utasításait. Ezekből nem felejtik ki a halászatból várható jövedelmet sem, mert az utasítás meghagyja a kamara emberének, a harmincadosnak, hogy abba pontosan vegye fel, mennyi vizet halásznak vagy halászhatnak a komáromi halászok.

A halászat jogát főleg a papi és szerzetesi birtokok tulajdonosai védik ebben a korban, ahol az erőszak és az ököljog talán erősebben uralkodott, mint maga a jog. (...)

Több mint valószínű, hogy ezeket a jó halászóhelyeket a komáromi halászok vették bérbe a Zichy uradalomtól. Azonban később egy sokkal nagyobb ragadozó bukkant föl, aki a szép hasznat hajtó vízafogókat nem eresztette ki a kezéből. Ez volt Hoffkirchen Lajos gróf, a későbbi komáromi főparancsnok, erőszakos és gonosz ember, aki nem elégedett meg a magáéval, hanem mindig a máséra kacsintott. 1682. április 6-án ifjabb Zichy István, tehát a birtokszerző István fia, panasszal fordul az udvarhoz, hogy Hoffkirchen az összes vízafogókat a kezén tartja, bár ezeket a király apjának adományozta.

Ennek a Hoffkirchennek a műve volt az, hogy Komáromba német halászokat telepített, és az eddigi magyar halászmesterek közé most már németek is kerültek. A XVII. század végén és később annyira elszaporodtak ezek a német halászok, hogy külön céhartikulusokat és német esküszöveget kellett készíteni számukra. Holott a magyar halászok mesterszavai még ma is élnek. (...)

Rossz idők jártak a halászokra a nagy felszabadító háború idejében, amikor a sokféle nemzet katonája és kalandora mind Buda alá sereglett. A legtöbbnek útja Komáromon keresztül vezetett. A sok zsoldos mind a jó zsákmány reménységében bízott, és alig tartották magukat a tízparancsolathoz, mert amit megkívántak, el is vitték, nem is szép szóval, hanem erőszakkal. Háború alatt rendszeren kevés a becsülete a fegyvertelen szegény embernek. Buda visszavétele után a töröknek dél-magyarországi birtokaira került a sor. Ezekben a harcokban a komáromi halászok is szerencsét próbáltak. 1694-ben írják, hogy ez évben a halból, melyből a bérlő azelőtt 3–400 forintot vett be, jóval kevesebb folyt be, mert a halászok maguk is háborúban voltak.

Egy a század végén tartott vizsgálaton a tanúvallomások szedése alkalmával sok minden erőszakosság derül ki Hoffkirchen várparancsnok katonáiról, akik kegyetlenül megsarcolták a Dunán közlekedő kereskedőket. Tudott dolog, hogy a XVII. század derekán békesség volt a törökkel, legalábbis papiroson, és ebben az időben rác kereskedők, akik lassan minden Duna melléki városban megtelepültek, török portékákkal kereskedtek, amelyeket hajókkal

szállítottak Bécsig. Komáromban a hajóknak természetesen meg kellett állniuk, hogy a harmincadot megfizessék. Később azonban mindebbe beleavatkozott a vitézi rend is és alaposan kivette a vámolásban részét. (...)

Nem csoda tehát, ha a komáromi halászok, akik sokat, talán többet szenvedtek a katonaságtól, mint a város többi polgárai, a többi városok, főleg Pozsony példájára céhbe tömörültek és megalkották statútumaikat. Persze sok víznek kellett lefolyni a Dunán, míg ezek a céhszabályok a jóváhagyásig elérkeztek és sok szép vizának kellett Bécsbe felvándorolnia, hogy az udvari hatalmasok jóindulatát elnyerjék. I. Lipóttól nyert céhlevelüket annak rendje és módja szerint Komárom vármegye 1698. évi közgyűlésében Suppan István jegyző kihirdette ugyan, de azzal a hozzáadással, hogy ez a földesurak jogainak nem prejudikálhat. A halászcéh már két évvel előbb, 1696-ban is megkísérelte a céhszabályok kihirdetését, de akkor a földesurak ellenállásán törött meg kívánságuk, akik féltették tőlük a maguk jogait és előnyeit, melyeket az egyesekkel könnyebben gyakorolhat, mint a céh testületével. (...)

Rákóczi Ferenc asztalára rengeteg halat szállítottak Komárom környékéről is. (...)

A városi tanács a megyei határozatok nyomása alatt nagy gondot fordított a halpiacra, hogy azon mindig elegendő hal legyen, elővásárlók meg ne drágítsák annak árát, és így gyakran találkozunk ilyen irányú határozatokkal a város jegyzőkönyveiben. (...)

A komáromi halpiacon azonban ebben az időben megjelenik egy újabb vevőtípus: a fisér, vagyis a halkereskedő. Eddig nem volt biztos az útja, de most kell a hal a pozsonyi piacra, mert a halászok nem győzik azt ellátni. Komáromban legott észrevették a veszedelmet, amely erről az oldalról fenyegette a komáromi érdekeket. Ezt a változást az új kormányzónak, a helytartótanácsnak 1724-ben Pozsonyban való letelepülése okozta, amely a hal dolgában nem ismert tréfát. Így lendült fel a komáromi halpiac, mely ekkor felvette kapcsolatait a pozsonyi fogyasztókkal. Meglátszik ez a halászok számán is. Míg 1715-ben mindössze 38 halászt írnak össze, öt év múlva, 1720-ban ezek száma 83-ra emelkedik. (...)

Valóságos izgalmas okmány az a városi régi jegyzőkönyvekben, ahol a városi magisztrátus, élén a városi főbíróval, mint a halászcéh főcéhmesterével, hadakozik azért, hogy a komáromi piac hallal elégségesképpen el legyen látva. Évtizedeken keresztül üldözi a fiséreket vagyis a halkereskedőket, akik a halat összevásárolják és elviszik idegenbe. Ezeket a városi tanács jegyzőkönyvei rendszeren, mint külföldieket említik. (...)

Volt is hal a piacon mindig elegendő, azonban a tanács örökös szeme mindenben megakad és a szegény halászok dolgába mindig beleártja magát. Még biztost is rendel föléljük, hogy "jó vigyázással legyen" a halászcéh tagjaira. Ennyi erélynek meg is lett a kívánt foganata. De hát, hogy olcsó is, meg jó hal is legyen és mindenkor bővesen, hogy "a kösség ne kiáltson", azt nehezen lehetett elérni. Mert mi sem természetesebb, hogy halász és fisér ilyen körülmények közt jól megértették egymást, és hát ezért árulták a komáromi fő halakat – a pozsonyi piacon.

A komáromi halászok első ismert céhrendtartása 1696-ból való, melyet I. Lipóttól nyertek. Ezt 1698-ban hirdetik ki a vármegye gyűlésében. Újabb céhszabadalumukat Mária Terézia királyné adja nekik 1765-ben. (...)

A régebbi 1696. évi céhszabadalom szerint az akkori idők szelleméhez képest a vallási szertartások megtartására helyeztek fősúlyt. 1699-ben azokat a nem katolikus halászokat, akik a körmenetről elmaradtak, a város megbüntette. A városi tanács 1699. évi jegyzőkönyvében találunk a céhszabályzatra vonatkozó adatokat. Nem volt akkor halban hiány, amikor a városi tanács elrendelte 1706-ban, hogy a halászok csupán a saját maguk által fogott halakat árulhatják.

Érdekes, hogy mikor ezeket a régi céhszabályokat a vármegye közgyűlésén kihirdették, a földesurak ellene mondtak, ami azonban nem vált hatályossá. A vármegye akkor szabályrendeletet alkot a halak árusításáról, melyben főleg az elővételt tiltja el. 1699-ben

pedig a vármegye úgy rendelkezik, hogy a halászok elegendő halat tartsanak, amiről a város is mindig gondoskodott. Hogy a komáromi halásznak mindenkor jó híre-neve volt, arról tanúskodik Buda városának megkeresése, amelyben tudtul adja, hogy a halat piacára bárhonnan bevihetik, és azt szabadon árulhatják. (...)

A komáromi halászat a XIX. században nagy változáson ment át. Az addigi ösfoglalkozás és céhszervezet révén mesterséggé alakult át. Még a század elején a derék Holéczy Mihály komáromi evangélikus rektor és jeles író tollából azt olvassuk, hogy Komáromban háromféle halász felekezet van; úgymint öreg hálósok, kocások és horgászok. Öreg hálós halászmester mindössze 8, de azt nem írja, hogy a halászbokraik milyen népesek. Egyesek halkereskedést űznek és a halakat Nagyszombatba, Pozsonyba és Bécsbe viszik. Azt írja felőlük, hogy igen ügyes tok- és vízafogók. (...)

Történeti szempontból sokat már nem mondhatunk a komáromi halászat múltjáról, hiszen a viszontagságos múlt részletes tárgyalása rendjén elérkeztünk a halászat jelenéhez. Talán még említsük fel azt a feledésbe ment piaci rendet, amely szerint a hosszú évtizedek óta a Vágó utca (a mai Vársor utca) végén levő halpiacot 1855. szeptember 2-tól kezdve a Kis-Duna városi hídfőjéhez helyezte át és a halászok itt állították fel halvályúikat. Pénteki napon mindig itt árulták a halakat, de más napokon a városházával szemközt annak déli házsorai előtt mérték a hatalmas halasdezsákból. Néhanapján egy-egy nagy fogásról hallatszik hír. Egy-egy nagy halóriás; 40–50 kilós harcsa okoz feltűnést, melyet a halpiacon kimérnek és a halak barátai és kedvelői elkapkodnak. Ilyen nagy halfogás történt 1887-ben, 1901-ben ötvenkilós harcsát fognak, melynek csudájára járnak a népek. 1896-ban az ezredéves országos kiállításon nagy feltűnést keltett a komáromi halászeszközök kiállítása, amely Herman Ottó, a nagy természettudós és Tuba János, akkori országos képviselő érdeme volt. Herman Ottó nagy munkájában halhatatlan emléket állít a komáromi halászatnak, amelyet sok ideig tanulmányozott és abból a mesterszavak százait tanulta el, de elismerkedett az itteni halászat akkor még nem rontott életével is.

Hadviselés és hazaszeretet

Vérdíj a Rákócziak fejére⁶

A XVIII. század felkelő napja véres pirkadással tűnt fel Magyarországon. Bécsben egy tehetetlen öregember, I. Lipót király már állandóan udvari gyóntatóival társalog, kiknek kezében játékszerré válik, akarata nincsen, és Magyarország politikai történetét Kollonich hercegprímás irányítja, az egykori komáromi várparancsnok komáromi születésű fia, ki Magyarországot az osztrák császár gyarmatává változtatni szándékozott. Célját ismerjük: a népet szegénnyé tenni, gazdaságilag tönkretenni, vagyonából kiforgatni, a kifosztott, koldus népet azután nem nehéz meghódítani a császár tartományául.

Hihetetlen nyomorúság uralkodik az országban. A Felvidéken a Thököly seregéből maradt bujdosó szegénylegények veszélyeztetik a vagyon- és személybiztonságot, az amúgy is koldus népnek nincs betevő falatja, lopni kénytelen a jobbágy, hogy éhen ne haljon. A törökök kiűzése után óriási gazdasági válságba jut Magyarország. A zsoldos katonaságot nem tudja fizetni az udvar, az rabolja, pusztítja és éli a falvakat. A török pusztítása ahhoz képest emberséges hadviselés volt, amit a zsoldos katonák és az országra szabadított rációk műveltek.

A bécsi főhaditanács javaslatára 1699-ben az egész magyar végbeli katonaságot szélnek eresztette a császár és a határőrvidéket szervezte, az őrséget rációkra bízta. Itt azonban még nem telt csordultig a mérték. A zsold nélkül elküldött katonaságnak a császár jó tanáccsal fizet. A katonaság elszéledt és megtartotta fegyverét, hogy megfizessen.

A török háború folytán hihetetlen magasra nőtt az adóteher. A háborúban agyonnyomorított szegénység nem tudta az adót megfizetni, tehát katonaságot küldenek a nyakára. Egy házra 20 forint adó (a mai pénzviszonyok szerint kb. 300 koronának felel meg) van kivetve, a végrehajtó katonaság is látja, hogy ezt lehetetlen megfizetni és behajtani. A vadidegen zsoldos nép azonban másképpen gondolkodott. Még ma is fellázad az ember vére, ha e dolgokról olvas, mit műveltek az idegen katonák a magyar néppel. Tisztek a porok fiatal feleségeit, leányait hozzátartozóik szemeláttára becsstelenítették meg; ütök, verik, válogatott és legkegyetlenebb kínzásokkal szedik el utolsó garasát a védtelen népnek, marháit elhajtják, lakását feltörik, ládáit, bútorait fejszéssel hasogatják szét. A nádor 1690 novemberében, azt írja a királynak e szörnyűségek láttára, hogy úgy látszik az a szándék, hogy Magyarországból a lakosság kiirtassék. A nép elszéled, falvak lesznek néptelenné az egzekúciós katonaság jöttének rémhírére. 1689 telén Komárom és Székesfehérvár közt öt falu népe télvíz idején az erdőbe menekül a katonaság elől. Kilenc gyermeket raktak megfagyva az országút mellé. A nép visszasírta a török uralom idejét. Sirathatta is méltán.

Mindezt látják a bujdosó szegénylegények: az elbocsátott magyar katonák, az adó elől menekülő lakosság. A tömegek megmozdulnak. Éjnek éjszakáján gyűléseznek a Bakonyban 1700 tavaszán, Komárom megye győri járásában (a mai gesztesi) Császár és Igmánd községekben megjelennek a bujdosó kurucok. Több vármegyében zavargásokat idéznek elő a végházak elbocsátott katonái, kikhez a rendes sorkatonaságtól sűrűen szökdösnek át. A kormány hiába rendeli el a fegyverek elkobzását kemény büntetés terhe alatt. A bujdosó hajdúk az ország népét előkészítik a közeljövő eseményeire. A bajor háborúból ezer veszély közt tömegesen szökdösnek haza a katonák. Lipót június 13, 16 és 18-án kelt rendeletét, hogy a szökevény katonákat kerestesse a vármegye, 1703. augusztus 29-én tartott közgyűlésen

⁶ Forrás: Komárom. A Jókai Közművelődési- és Múzeum Egyesület hivatalos értesítője 1 (1913) No. 1.

olvassák a vármegyei karok és rendek. (...) Ugyancsak szükség volt a katonára, mert az 1702. évben kiütött a spanyol örökösödési háború és ez is lekötötte a hadsereg jó részét.

A király írásainak azonban már kevés lett a foganatja. Időközben Esterházy Antal grófot nevezte ki 1703. július 30-án Komárom megye főispánjává az elhunyt Zichy László gróf helyére, a karok és rendek szeptember 17-ére tűzik ki beiktatását. Ez az Esterházy a király kamarása, tanácsosa és ezredese volt, fél évvel utóbb pedig Rákóczi generálisa. Komárom vármegye ezidőben már erősen kezdett hajlani az elégtelenséghez. Ennek tulajdonítható a királynak 1703. augusztus 13-án küldött leirata, melyen a király már arról beszél, hogy némely vármegyében lángra lobbant a lázadás tüze, a szabadság kivívásának színlelt ürügye alatt (...), ezért óva inti tisztelendő, tekintetes és nagyságos, jeles és nemes, okos és körültekintő, különösen kedvelt híveit, hogy a felkelők a szegény nép soraiban esetleg akadó gyengébb lelkületű, ingatag jellemű, félelemtől eltöltött vagy ígéretektől elkábított egyéneket mindenképpen a maguk részére akarják hódítani. Meghagyja és parancsolja evégből, hogy a népet a köteles hűségre buzdítani kötelességüknek ismerjék. A megye ezt is kihirdette augusztus 19-i gyűlésén.

A szeptember 28-án küldött királyi parancs az Esztergom és Komárom közt összevont hadak vezetését Esterházy Antal főispánra bízva, október 3-án pedig a Duna menti révek szigorú őrzését rendelte a király.

A szeptember 19-én kiadott királyi parancsolat szerint az országban támadt zendülésnek Nyitra, Bars, Trencsén és Nógrád dicséretesen álltak ellen az inszurrekció kihirdetésével, arra buzdítja Komárom vármegyét, hogy ezek dicséretes példáját kövesse, mert ebből folyólag az országot új török háború tüze fenyegeti. A gyűjtendő seregek főparancsnokává Forgách Simon gróf ezredest nevezi ki. A királyi rendeletet október 9-én hirdetik ki. Az inszurrekció szervezésének eredménye 88 lovas és 34 gyalogos lőn, akik élére idősb Gyárfás István lovaskapitány és Puskás János a gyalogosok vajdája kerül.

Ugyanezen a napon kelt Bécsben az az oklevél, melyről szólni akarunk. Ekkor már Rákóczi Ferenc Tokajban van Bercsényi táborában. Június 14-én jött a magyar határra Lengyelországból és a Beszkidek népe, mint megváltóját köszönti. A nép azt beszéli felőle, hogy a porciót kiűzi az országból és a sót felszabadítja. A török háború befejezése után a kamara minden eszközt felhasznál a jövedelmek fokozására. A só árát oly nagy mérvben emeli, hogy a nép nem tudott sót vásárolni és sótalanul ette ételét és kenyerét. A kis rutén sereg, mely jobbára kaszásokból áll, hónapok alatt, mint a lavina nő meg és a "csöcselék lázadása" már Bécsben is nagy aggodalmakat kelt.

(A király már 1702-ben kemény parancsokat küld a vármegyékre, hogy a Magyarországon át Lengyelföldre menekült Rákóczit fogják el. 10.000 forintot tűzött ki annak, aki élve kézre keríti és 6000 forintot, aki megöli és testét fölviszi Bécsbe. 1703. április 30-án Rákóczit fej- és jószágvesztésre ítélik. Rákóczi akkor még habozik, hogy a felkelés élére álljon-e? A magyar küldöttségek egymást érik nála; majd tudtára adják, hogy a nép nem vár tovább. Rákóczi zászlókat küld, melyet 1703. május havában bontanak ki Esze Tamásék Beregben.)

Október 9-én kelt rendeletében a király egy milliót elenged a négy millió adóból, beszünteti a rémséges katonai egzekúciókat, elrendezi az általános inszurrekciót, az ország védelmi beosztását Koháry István gróf, Huyn gróf, Schlick és Forgách Simon grófra bízva. Azoknak, akik megfélemlítve vagy erőszakkal kényszerítve csatlakoztak a fölkeléshez, ha a kihirdetéstől számított hathét leforgása alatt a király hűségére térnek és a hűségi esküt leteszik, amnesztiát ígér. Sőt továbbmegy a magyar király. A felség iránt tanúsított hűség jutalmazásául és a kárhoztatandó lázadás utálatos bűnének büntetéséül, annak, aki egy vagy több lázadó megölését beigazolja, a király megengedi, hogy a megöltek minden jószágát minden további jóváhagyás és költség nélkül, legott elfoglalja.

A királyi parancs így végződik: Továbbá a fő lázadó Rákóczi kitűzött díj, – az előért ugyanis 10.000, a megöltért 6000 forint – olyképpen változtatik meg, hogy a megölt fejéért 10.000, ellenben az előért csak 6000 forint fog kétségtelenül fizettetni. A nemzet többre értékelte Rákóczi fejét és nem sietett a rendeletnek eleget tenni. Komárom vármegye éppúgy, mint a többi, napirendre tért a dühtől tájékoztató rendelet felett, melyet nyomon követett egy hét múlva a másik, amely október 18-án kelt, és amelyben a király már a Felső-Magyarország és Tiszántúl mellett Dunántúl is a mozgalom színteréül említi, ismét amnesztiát ígér és a végén szigorú büntetéssel és győzelmes kardja keménységével fenyegeti a rosszban meggyökerezetteket, a lázadók követőit és az azoknak segédkezőt nyújtókat. Ezt november 1-én hirdeti ki a vármegye.

Azonban már októberben sem megy simán az inszurrekció szervezése. A vármegye gyűlése panaszkodik, hogy a vármegyét ellepték a lázadó katonák és a vármegye nem megvetendő része van a felkelők kezében (...). Erről a magas kancelláriát és haditanácsot informálandó a labanc Lábod Ádámot küldi a vármegye Bécsbe. A csallóközi rablók és útonállók megfékezésére Tany Imre hadnagy urat küldik ki a Karok és Rendek a nemességgel.

Komárom megye inszurrekciója nehezen indult. December 18-án herceg Esterházy Pál nádor ír Bécsből a Karok és Rendeknek: "Hogy azért mindnyájon azon Kegyelmisségét ő Feölségének tehetségünk szerint meghálálhassuk, szükséghe, hogy ő Feölségéhez való igaz hűségünket nem csak szóval, hanem cselekedettelis contestállyuk; Arra nézve mivel Keét ezer Lovast, hogy mentül hamaréb az ő Feölséghe szolgálattára s maghunk oltalmára mezeőbe álicsunk, ő Feölséghe kegyelmesen parancsollya." Ebből (...) 102 lovas esett Komárom megyére. A nádor december 24-én, a király december 27-én, Esterházy Antal főispán december 31-én sürgeti az inszurrekció felülését.

A vármegye 1704-ben élén Esterházy Antal gróf főispánnal és Konkoly Thege László alispánnal Rákóczi felkeléséhez csatlakozott. A labanc vármegye pedig élén Nedeczky Mihállyal, a későbbi alispánnal Komáromba szorult.

A szerencsétlen trencsényi csata (1708. augusztus 3.) eldöntötte a Rákóczi felkelés sorsát; még egy hosszú út volt hátra, melynek első állomása a majtényi sikra vezetett. Utolsó állomása Rodostó, a magyarság letört reményeinek e szomorú szimbóluma.

Katonaság és polgárság⁷ (betűhív közlés)

Komárom városa évszázadokon át volt kénytelen tűrni a várban székelő helyőrségnek hatalmi túlkapásait és parancsnokainak garázdaságát; kötetekre menne, ha azokat a villongásokat megírnák, amelyek a katonai helyőrség és a város közönsége közt lefolytak, s amelyekben ritkán kapott igazságot az utóbbi.

De a vármegye is szenvedett a katonák hatalmaskodása miatt. Ezen események egyik epizódját írom le itt, amely élénken jellemzi azt, hogy a várkapitány mily kevésbé tisztelte a törvényt és mint szolgáltatót magamagának igazságot. Mikor pedig ezért felelősségre vonták; a királyi palást tekintélyével takaródzott és a király személyét tolta előtérbe hatalmasul elkövetett jogtalan cselekedeteiért.

A villongások tetőpontjukat a XVII. század végén, I. Lipót uralkodása alatt, 1683-i alkotmány felfüggesztése utáni időkben érték el, amikor az a szomorú eset adta elő magát, hogy a várkapitány zsoldosai reátortek a vármegyeház épületére és azt felgyújtották. Ez

⁷ Forrás: Komáromi Ujság, 1906. No. 9.

alkalommal feldúlták a levéltárat is, melynek sok kincse esett a barbár katonaság vandalizmusának áldozatául.

A vármegye közgyűlése mindig tiltakozott a katonaság túlkapásai ellen, s ennek egyik érdekes példája a következő eset is.

"Az minémő dolgokról az Kapitány ur előtt köll szóllani az vármegye Birái és Esküttjeinek:

1. Ha akarja-e ő Nsga az országos szokásokhoz magát tartani, avagy nem.

Az Capitán ur felelti erre: Fölmegyök ő fölségéhez és a miben hágy, ahoz tartom magamat; mert az hadakozó Tanástól és ő fölségétől függök.

2. A nemes vármegye kívánnja, hogy mindeneknek az ő jószágátt meg adgya ő Nsga mindgyarást és tovább ő Nsga kezit rajtta ne tartsia; (...) Anni 1622.

Felelet: Kitől mit vettem el? Nem én: hanem ő fölsége vette el.

3. Hogy ő Nsga Komárom várossában mindennek ép... házait ugymint Thali Andrásnak Nemes Curiaiatt és Egerszegi Ambrusnak városi fundussu való házátt és a többit hozzá tartozó jószággal egyetemben vissza adgya ő Nsga. (...) 1622.

Felelet: Thali András németet adott el az békességben és azért nem adgya meg, Egerszegi Ambrus fia penigh Négy Száz juhott haitott el, mely miatt ugymond az Szőnieken hatt száz forintot vettem. Adgya megh az hatt száz forintot és annak utánna gondolkodom felölle.

4. Hogy ő Nsga az magyar rabokat is el bocsássa (...) 1622

Felelet: az Cappitán Urnak: Értekezik ő fölségével erről is, ha el kölle azokat bocsáttani? És ha parancsollja, el bocsáttja.

5. Mi okon Halasztatta ő Nsga a Patti Situát (Zsitva), holol ő Nsgának semmi közü nincsen hozzá?

Felelet: Csak multságomba mentem volt ala az Jesuitakkal, kétth Tanyánál többet sem vettem; de az egész semmi merth Markházi az háborúságban elfoglalta volt az Szőni Molmomat és másképpen is sok kártt tött, és az ő részét halásztattam. Nem bántom az többi nemes embereket, de Markházi részét másutt is elfoglalom.

6. Hogy mindenfelé garas Négy Pénzben vetessék el mindenütt az ország végzése szerint árujának elvesztése alatt, az ki különben cselekednék vice Ispan uram büntesse megh az vitézlő renden kivöll.

Felelethi az Capitán Urnak: Erről is mostan feöl menván ő fölségéttől értek és addig nem consentiálok.

7. Nem tudatik mi okon kergeti Sompordi János a tolmács Gyárfás Györgyöt kij nemes személy, ha ő Nsga akarattya-e?

Felelet: Nintsen hiremmel Nem Földessi István subjungalta Bár ő Tiz szekér fával egytessék meg ha az nemes Személy ember, mert nem nemes ember.

8. Hogy öreg mérővel élljen minden ember, ne szapuval, ebben az vármegyében az réggi szokás szerént, tizenkétt forintt birságh alatt.

Felelett: Bár maradgyon abba, de azon jobbágyomat én magam megbüntetem.

9. Az molnárok felöl is az minapi végezés szerint, ujonnan elvégeztetett, hogy Tizenharmadát vegyék és nem többet az köllőnek; tizenkétt forintt birságh alatt.

Felelet: javallja de az az nemes vármegye vigyázzon hogy az molnárok megh ne lopják gazdajokatt.

10. Ugy értette az Nemes vármegye, hogy Földesi István uram Instantiájára, ő Nsga megh tiltotta volna az Réveit Podari Benedek uramtól hogy által ne vinnék.

Felelet: Nem Földesi, hanem maga hatta meg hogy által ne vigyék."

A tíz pontba foglalt sérelem tehát alig nyert orvoslást. Hogy tett-e panaszt felsőbb helyen a vármegye közönsége és főleg nyert-e elégtételt, az a közgyűlési jegyzőkönyvből nem derül ki.

Az 1684-i budai táborozás történetéhez⁸ (betűhív közlés)

A török sorsát bécsi veresége pecsételte meg 1683. szeptember 12-én. Ettől a naptól kezdve lehanyatlott a félhold szerencséje. Nyomon követte (okt. 9.) a párkányi győzelem, majd Esztergom felszabadítása.

1684 elején Lipót megkötötte a szent szövetséget Lengyelországgal és a velencei köztársasággal a török ellen. Lipót azonban nem a török ellen, hanem a franciák ellen indította hadierejét, és csak a XIV. Lajossal kötött béke után fordult a török ellen. Károly herceg 1684 július havában kezdett bele Buda vívásába. Seregében voltak Esterházy Pál nádor, Batthyány Ádám, Esterházy János és Bercsényi Miklós generálisok. Esterházy vezette a komáromi hadakat is, akiknek felkelését a nádor az alábbi levelekben sürgette.

Az ostrom, melyben a magyar sereg többet szenvedett a német szövetségéstől, mely a táborban lopott, fosztogatott és rabolta a magyart, 1684-ben kudarccal végződött. Buda vára 1686-ban került csak magyar kézre.

"(...) Ell közelgetvén már Isten jó voltából az régen óhajtott s minden igaz köröszteny lélektől méltán kívánt üdő, melyben az nagy irgalmu Isten látván az Gyilkos Poganságh s azzal egyet értő, nemely nem szives, hanem csak szines hazánk fiainak, Kglmes Koronas Kiralyunk sőt az egész körösztenységh ellen föl fualkodott szivből származott dühösségét, ki által az Egeket hasogató sok száz ezer artatlan Köröszteny léleknek kiontot Véri az Menybeli igaz Birónak ítéletét sűrő kiáltással szorgalmazta, ingyen való nagy véghetetlen kegyelméből mindazokat, az kik vérünköt szomiuhoztak, Isteni Kariával megh verte.

Latvan annakokáért ez megh böcsülhetetlen üdőt s alkalmatosságot, most lévén modgia Kgelmeteknek abban, hogy régi vitéz Eleitől vett igaz Magiarságát s edgyüt Kglmes Urunkhoz s Istentelen ellenséginktől megh rontva hazánkhoz való hűségét megh mutathassa, Kellyen föl s fogion ki ki fegivert, hogy Kglmes Urunk s az töb Köröszteny Feiedelmek szamos szép hadaival s velünk coniungalván magát edgy szivel lélekkal mehessünk eleiben Ellenséginknek s vessük ki edgysszer nyakunkból az Seregeknek Ura s Istene segítségével az poganságh igaiát, s lassuk valaha szép hazánknek ily sulyos terh alól való föl szabadulását. (...)

Nem kételkedvén azért Kgmetek igaz Magiarságában kívánnjuk Isten éltesse kedves egésségben Kgeimeteket.

Datum Posony 18 Martii 1684. (...)

Paulus Esterházy

II.

Minémő nagy atyai szeretetét s kegyességét mutassa szegény ügye fogyott Nemzetünkhez Kglmes Koronás Királyunk eő Fölséghe, ez levelünkhez annectált Kgmeteknek irt parancsolattyába bővebben megh fogja érteni s jöllehet mind pedig az ellmult üdőkben való quartély miatt nem keveset szenvedett ugyan megh nyomorodott édes hazánk, mindazáltal most lévén ideje egyszer, hogy az Pogány igáiából, mely alatt eddigh sok inséget szenvedtünk, országostul föl szabaduljunk s azzal réghi szabadságára örömeire jusson Nemzetünk; Kellyünk föl ményaian egy szivel lélekkal Istenünk, Urunk s Hazánk mellett s mivel Kglmes Urunk és Fölséghe szándéka is az, hogy szegény hazánknek határait terjesztvén az Pogánysághot az magyar Koronához tartozandó országokbul tellyességgel ki irtsa s a réghi más Köröszteny Nemzetből álló erős és számos hadait már megh is indította s Nékünk is Kglmessen jó és bátorító példát adni méltoztatott, nem kételkedik abban is, hogy ilyen szép

⁸ Forrás: Komáromi Ujság, 1907. No. 14., 15.

régen óhajtott alkalmatosságot vévén minden tehetségét arra fordította Kglmetek, hogy ezen istenes szándékja eő Fölségének Isten által véghben menvén az Nemes s régenten jó hírrel, névvel tündöklő Magyar Nemzet előbbeni szép szabadságára s virágiára juthasson s minden maradékinak állandó megh maradást szerezhessen. (...) Egyébirántis oly készülettel lévén az Pogányságh, hogy utolsó veszedelemre hozza szegény hazánkat, kinek ha eleit nem veszük, megh orvosolhatatlan kárával fogiuk édes Nemzetünknek romlását szenvedni. Mivel pedig nem késhetünk, Kglmetek úgy készüllyön, hogy ne köllýessék tovább való kisedelemmel üdőt tölteniök. In reliquo Isten éltesse Kglmeket jó Egésségben. Kismartonii 26 May 1684 – *Paulus Esterházy*.

III.

(...) Im ujobban mi formában Parancsol ő Fölsége Kgelmetekk ugyan azon Insurrectió véghett annectált ő Fölsége parancsolattyátul bővebben meg foghia érteni.

Hogy azért ki ki Kglmetök közül igaz Magyarságát mutatván ehez magát alkalmaztattni s az ő Fölsége és szegény hazánk szolgálattyát s iavát szívének Kommmoveálni el ne mulassa Miis Palatinusi Authoritásunkkal hadgyunk és Parancsollyuk Kgelmetekk, mert ha ki ebben külömbet cselekszik s annak ell rendelt időin az mi általunk nevezendő helyen okvetetlen nem compareal vagy magát akar minemőszin alatt az Nemes vármegye közöl ki vonván velünk nem conjungállya bizonyos légyen benne, hogy büntetését ell nem kerüli Ell hitetvén mindazáltal magunkkal, hogy inkább hazáiához való szeretetére nem mint az büntetésnek félelmére nézve mindezekben úgy alkalmaztattya Kgelmetek közönségesen magokat a mint hazánk igaz fiaihoz illik s ez köteleztetik, kiben különben se cselekedgyék Kglmetek. In reliquo Isten sokáigh éltesse jó egésségben Kgelmetöket. (...) Kismartoniensi Die 3 Junii 1684 – *Paulus Esterházy*.

IV.

Kglmes Urunk eő Fölséghe két rendbeli s az my ednehány rendbeli (...) Leveleinkre nézve, elhittük máris oly készülettel vagyon Kgytek, hogy az megfigalt Terminushoz fölülhessen. (...) Kgytek úgy alkalmaztassa az dolgot, hogy midőn győri vice Generalis Groff Esterház János ur levelet veősi azonnal mezőbe szállhasson s az után velünk conjungalhassa magát. Azonban Kgytek vármegyéiben levő Nemességh számának registrumát soka hamarabb sietese kezünkhez küldeni. In reliquo éltesse Isten sokaigh jó egésségben Kgyteket. Datum Kismartonii die 15 Junii Anno Dni 1684 – *Paulus Esterházy*"

V.

Batthyány Kristóf levelei Komárom megyéhez

"(...) Fiam Batthyáni Ádám Palatinus Uramtól s Ngátul most érkezvén, hozta az ő Nga parantsolattját, hogy ő Nga az jövő csütörtökön Körmendre fog jönni, mind az egész hadakat gyűjtem oda hogy onnéd osztán az hová ő Nga parancsolny fogia, ő Ngával egygyütt el mehessenek, Kglteket azért ez Levelem által akartam felőle értesiteneni, Tisztem szerint parantsolom is, hogy Kgtek egész Vármegyéstül Tábori szerrel az nevezett jövő Csütörtökön Vasváron innéd levő Nagy Mákfay pusztára gyülljön összvő, az hová az végbeli vitézlő rendis compareálny fogh, s várja Kltek oda az ő Nga továbbvaló ordinatioját. Ezt pedig ha ki el mulattja, mind feje, jószága vesztett leszen. (...)Német Uyvár Die 1. Ocbris 1683. Comes *Christophorus de Batthyány*

VI.

... Méltóságos Palatinus Urunk ő Nga már negyedik levelében parancsolja, hogy Kgltekh. előbbi tisztem szerént irjak s parancsoljam, hogy ő Nga mellé mind Lovas, Gyalog minnyiaan minden késedelem nélkül midgyárt szálljon ki Kgltek Országunk szolgálattjára és a ki refractáriusnak találtatik lennyi, s szegény Hazánk javára nem akar elő állanyi, hatalmam legyen reá, hogy jószágát minden személyi válogatás nélkül confiscáltathassam juxta Leges Patrias.

Jöllehet Tisztemtül suspendáltatva lévén nem örömet bocsátkozom ugyan belé, noha Fiam Kglmes Urunk Ő Felsége udvarából Linczből megérkezvén referálja, hogy Ő Felsége méltóztatott Tisztemet Kglmessen vissza adatnyi, de a Decretumom kezemnél még nincs mivel Méltóságos Badensis Herczeg siettette Fiam alá való jövetelét, hogy az Insurrectiorul mingyárt parancsoljak s az Decretum kezemhez fog küldtetnyi, de mind ez ideig nem érkezvén, ugyan nem akartam Tisztemhez ártanom magamat, hanem mivel Palatinus Urunk ő Nga (az mint írja) ultrois parancsolja, el nem lehetett mulatnom. Melyre nézve akartam Ő Nga parancsolattjából irnom Kgltekh, hogy Kgltek mennél számosabban lehet, mingyárt szálljon ki Ő Nga mellé (...), hogy Hazánk szolgálassuk, ha egy szívvvel, Lélekkel sörénkedünk. Ha kiben igaz Magyar vér vagy, csak azért se vonnya meg magát, hogy az külső Nemzetek gyalázatunkra ne szólhassanak meg bennünket, hogy magunk hazánk mellett s az magunk saját Javai melletti röstök vagyunk s nem kívánunk avagy nem merünk elő állanyi. Fiamat Batthyányi Ádámot immár elküldöttem, hogy Kapuvárott érje Palatinus Uramat Ő Ngát, Kglmetek azért siessen minden tehetségével. (...) Die 29 Junii 1684.

P.S. Szintén, hogy ezt végezném, érkezett Palatinus Urunk ő Ngának újabb parancsolattja is, hozzám includalva benne Gróf Esterház János ur levele, kiben írja ő Kglme ő Ngának, hogy ő kelme intimáltatva légyen már, hogy tovább való directióját az én Tisztem alatt levő végházokhoz ő Klme ne árcsa azért az mint följobb is íram, ez aránt az ő Nga parancsolattját el nem lehetett mulatnom.

Comes Christophorus de Batthyán"

Az utolsó inszurrekció⁹

Napóleon a direktórium bizalmából és egy nagy nemzet lelkesedésétől kísérvé 1796-ban a Felső-Olaszországban küzdő hadsereg élére áll és a francia sas diadalmasan repül előre. Ferenc király ez év november 6-án a karokhoz és rendekhez szózatot intézett és a nemzet áldozatkészségében nem is csalatkozott. A veszedelemben levő királynak a nemesi felkelést is megajánlotta az országgyűlés. 1797-ben ez is elkövetkezett, de a dísztelen campo formioi békekötés után a felkelő nemesség eloszlott. 1800-ban ismét lóra ült a nemesség. A "római szent birodalom" trónja ekkor már erősen inogott. A lunéville-i béke ismét újabb megaláztatása volt a római szent császárságnak. 1805-ben újból kiüt a háború Napóleon és a szövetségesek közt, és a magyar áldozatkészségre ismét szükség van; az október 13-án kezdődő pozsonyi diéta a nemességet újfent harcba hitta, bár pár nappal utóbb november 12-én Napóleon villámgyors mozdulataival Bécsbe vonul és egy hadteste Pozsonynál áll meg, hol a fölkelő nemességgel tárgyalást kezd. Pozsonyban folytak utóbb a béketárgyalások is, és ennek végével Ferenc elveszítette Velencét, Dalmáciát, Salzburgot és Tirolt. Ennyi veszteség sem törte meg a bécsi udvar hagyományos politikáját, mely mindig újabb adót és katonát

⁹ Forrás: Komáromi Ujság, 1909. No. 24.

követelt, engedményt pedig alig adott. A karok és rendek az 1818. évi országgyűlésen ennek dacára oly végzéseket hoztak a királyi ház védelmére, amilyenre századok óta nem volt példa. A nemesi felkelést illetőleg elhatározta az országgyűlés, hogyha az ország határai veszedelemben forognának, az inszurrekciót az országgyűlés nélkül is fegyverbe szólíthatja a király. Ezenfelül 20.000 újoncot szavazott meg a diéta háború esetére a magyar ezredek megerősítésére. 1809. május 15-én Napóleon már a schönbrunni főhadiszállásról intézi a magyar nemzethez híres proklamációját.

Ezek volnának az utolsó nemesi felkelésnek világtörténeti előzményei. A franciák császára hatalma tetőpontján állott, szövetségese volt az oroszok cájra. Károly királyi herceg, az asperni győző, ismerve haderejét a békekötés mellett kardoskodott, de az udvar bizalmatlan volt hozzá is és Ferenc, a jámbor császár, főleg felesége szavaira, a háború mellett döntött. A nemességet harcra szólította.

Komárom vármegye nemessége 1809. április 26-án tartotta gyűlését, amelyen az 1808. I. tc. rendelkezése szerint a megyebeli felkelő lovas és gyalogsereg tisztjeit választotta meg. A gyűlésen, melyet a vármegyeház udvarán zászló alatt tartott a nemesség, fogaraszöldi Nádasdy Mihály gróf császári királyi kamarás, belső titkos tanácsos, királyi ajtónálló mester, Komárom vármegye örökös főispánja elnökölt. (...) A tiszti és altiszti állásokra a kandidációt a táblabírói és a megyei tiszttikkal tartott konferencián állították össze, de azért a főispán a karokat és rendeket emlékezteti, hogy szabadon választhatnak önnön tetszések szerint minden hivatalra, úgy azonban, hogy "a rendelt hivatalra kinek kinek alkalmas voltát tekintetbe vegyék, mely szerint nemcsak ország bátorságának, hanem e nemes vármegye díszének is tárgyát elérni lehessen."

A Státusok megválasztották a lovas sereg első, vagyis svadronyos kapitányságára: Erőss Benjámin szótöbbséggel: második kapitánynak Konkoly Gábort, főhadnagyoknak Jón Lajost és Nyári Gedeont, alhadnagyoknak Sárkány Ferencet és Csorba Istvánt. Strázsamesterek lettek Kosár József és Tornyosy István urak, zászlótartónak Csorba István neveztetett ki, káplároknak Thot János, Kaszás György, Domonkos Péter, Debreczeni Károly, Pataky Ferenc, Domonkos György, Patkó Zsigmond, Végh Károly, Vichor József, Szombathy György, Bartalos Tamás, Pap György, Kis Imre, Németh Antal, Szücs Mihály, Aranyossy Sándor és Német Antal választattak.

A gyalog sereg három századból állott (...). Négy káplári állást jelentkezők hiánya miatt nem töltöttek be, ezeknek és "12 szabadosoknak" kineveztetését a kapitányokra bízta a nemesség.

A következő napon tartott közgyűlésen olvasta fel Nádasdy Mihály főispán a királynak április 10-én kelt "parancsolatját": "minekutánna több rendbeli áldozatokkal sem lehetett a frantziák Tsászárával való békességet fenn tartani és már Magyar Ország határához is az ellenség közelgett", őfelsége az 1808. II. tc. alapján országos nemesi felkelést hirdet, teljes bizodalma lévén a nemes vármegye készségében, meghagyja, hogy akik a vármegyék zászlói alá összeirattattak, a fegyverfogásra összehivattassanak, s akik törvényes köteleességeik felől önként való ajánlásokat tettek azoknak teljesítésére késztesse.

Felolvasták ezután a nádorispánnak április 14-én kelt levelét a nemesi felkelés szervezésére vonatkozólag és elhatározta a közgyűlés, hogy köszönő írást intéz őfelségéhez, melyben biztosítja, hogy ezen nemes vármegye minden tehetséggel igyekezni fog a részéről kinevezett felkelő katonaság lábra állítására. Ugyanezt megírják a nádornak is, akivel közlik az első lustrabéli katonaság summáját, a második lustra (sorozás) határidejéül május 30-át tűzik ki azzal a meghagyással, hogy erre az időre úgy a személy szerint felkelők, mint a kiállított katonaság teljes készülettel tartozik megjelenni, és pedig a lovasok Gútán, a gyalogosok pedig Szentpéteren és a szomszéd községekben. Az első alispánt megbízta, hogy az összes komáromi és tatabányai szabó-, gombkötő-, szűcs-, csizmadia- és szíjgyártó mestereket, úgyszintén a tatabányai csapó- és a császári és banai nyereggyártómestereket rendelje a deputáció

elé a felszerelés szállítása végett. Intézkedtek ezentúl a lovaknak összeírása iránt és az élelmezést illetőleg is. Szóval a vármegye a lelkesedésnek bizonyos nemével intézte az utolsó nemesi felkelés ügyét a maga hatáskörében.

Az inszurrekció dunántúli distriktulális generálisává Ferenc király, bátorkeszi Ott Péter báró vezérőrnagyot nevezte ki, aki március 15-én értesítette a Státusokat erről igen szép magyar levélben, melyben többek között ezeket is írja: "különös s már megőszült személyemet szerencsétlítő megbecsültetésemnek nem lehet nem vennem azt, hogy még utolsó tehetőségemet s erőmet a Királyi Felség első koromtól fogva ellenség előtt is többször bizonyított hiv szolgálattjának és Drága Hazám védelmének felszentelhettem olytán Vitézek vezérlésében, kikhez még ezer nyolcszáz egyedik esztendőül fogva olly tökéletes hiedellemmel vagyok, hogy ősi s világszerte tudva lévő nemzeti intézkedéseket nem csak fen tartani, de még meg is előzni fognak iparkodni. Annyi köz birodalmi, annyi külső tartományok sőt egész Európa szemei előtt forogván, nem de nem megmutattuk szoros hadi rendtartással, gyakorlással, vitézséggel, hogy nem haszontalan szegeszték szemeit!" (szöveghű közlés) Így írt száz évnek előtte egy császári generális.

Ott generális közölte az inszurgensek öltözetének leírását is a vármegyével. A lovas vitéz vörös csákót, fehér köpönyeget, kék mentét, dolmányt, és posztónadrágot viselt világoskék zsinórzattal, sárga gombokkal, fekete fátyol nyakravalót, fekete-sárga övet, sarkantyús csizmát. Kard, bagaria kardszj, tarsoly, lóding, azaz töltéstartó bagaria szíjon, pisztoly volt a fegyverzete a lovasnak. Míg a gyalogos vitéz fekete csákót, fekete és sárga rózsával, szürke ujjas köpönyeget, kék színű réklit, lajbit és posztónadrágot viselt világoskék zsinórzattal, lapos sárga gombokkal. Topánka vagy csizma egészítette ki az egyenruhát, melyhez fekete fátyol nyakravaló járult. Borjúbőr tarisznya, patrontáska, kard és kardszj, bajonett tokkal, puská volt hadifelszerelése a gyalogosnak. Az első szabály volt azonban a kurtára nyírott haj.

Egy lovasszázad 176 vitézből állott, akik közül 150 közember, 18 káplár, 2 strázsamester, 2 alhadnagy, 2 főhadnagy, 2 kapitány; a gyalog kompánia 198 főt számlált, 168 közvitéz, 12 szabados (frájer), 12 káplár, 2 strázsamester, 2 alhadnagy, 1 főhadnagy és 1 kapitány tett egy gyalogos századot.

A vármegyének magazinumában Lévy István komisszárius jelentése szerint a következő fegyverek őriztettek: pisztolyok, melyek jók 192, kevésbé jók 25, melyeknek nagy reparáció kell 60. Kardok, melyek haszonra valók 156, amelyek éppen rosszak 16, pisztolytokok 164 pár, tarsolyok 248, kartuslik 167, gyalogságnak való patrontások 307, bajonett-tartó nyakhoz való szíjjal 300, gyalogság puskájához való szíjjak 264, ezenkívül 4 dob és 2 törött trombita.

Komárom vármegye 171 lovas vitézt állított csatasorba; éspedig a csallóközi járás 86, a gesztesi 41, az udvardi 34, a tatai 10-et, amely körülbelül egy svadronynak felelt meg; gyalogost pedig 758-at, mely számhoz a csallóközi járás (többnyire nemes községekből állott) 533, a gesztesi 139, az udvardi 51 és a tatai 35 fővel járult. Tehát körülbelül 4 század gyalogos katona vonult a síkra. Nem kell azonban elfeledni, hogy a főurak és főpapok külön csapatot szereltek föl és küldtek a hadba.

Az események gyorsan siettek előre és Napóleon, mint említettük, május 15-én bocsátotta ki a schönbrunni császári nyaralóból kiáltványát, melyben a magyarokat nemzeti király választására hitta fel. Május 20-án volt a híres asperni csata, hol Károly királyi herceg, az egyetlen zseniális osztrák hadvezér megtépázta Bonaparte érintetlen babérait. Június elején már együtt volt a nemesi felkelés a nádor parancsnoksága alatt a győri táborban, hol a Beauharnais Eugène által üldözött János királyi herceg, ez a késedelmes, habozó és talentum nélkül való hadvezér egyesült a József nádor vezette inszurgens csapatokkal. A hadműveletekre a két testvér nem tudott megegyezni, s a viszálykodó testvéreket június 14-én, Szabadhegynél megtámadta az olasz alkirály, aki túlnyomó erejével szétszórta a magyar

haderőt, amelynek sem vezetői, sem gyakorlottsága, sem felszerelése nem volt. A felkelő sereg Komárom felé vonult vissza, s innét eredt az ismeretes szállóige: retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj!

Hogy azonban a felkelők vitézül harcoltak, azt a történelem már tisztázta. 795 felkelő maradt a csatatéren, tehát a sereg tizedrésze. János királyi hercegnek, ennek a kapkodó és kétbalkezü vezérnek bűnbakra volt szüksége, hogy magát fedezze, erre volt jó az inszurrekció, melyet a királynál bemártott, és a veszített győri csata okául hozott fel. A csata háromszor újult meg (mindannyiszor a felkelő sereg kezdte), de az egységes rendelkezés és vezetés hiányzott. Szerencsétlenségére volt annak a napnak János herceg vezérkar főnöke, Nugent tábornok, aki a csata folyamán "intézkedett." Tisztán áll a történelem előtt a győri veszített csatának igazi oka.

A vesztes hadsereg Komárom felé vonult vissza János királyi herceggel, aki az általa ócsárolt inszurgens csapatokkal indult ki pár nappal utóbb Komáromból rekognoszálásra. Ácsnál, a csapat parancsnoka Szapáry Vince gróf megtámadta a túlnyomó haderőt és megszalasztotta. Pedig a felkelő sereg csak karddal és fokossal harcolt a grand armée ellen, mely Moszkvától Sevilleig verekedett már Európán végig. Ácsnál történt, hogy a Vas megyei inszurgensek közül egyik levágott egy francia tábornokot, másik 14 sebből vérezve is harcolt, míg jobb karját át nem lőtték.

A többi ismeretes a történelemből. A franciák június 24-én elfoglalják Győr városát, 26-án pedig Pozsonyt. Július 4-én Wagramnál találkozott a két sereg, hova János herceg a csata után érkezett meg. Itt ment tönkre Ausztria hadereje és ez eredményezte a szégyenteljes schönbrunni békét, melyet Napóleon diktált Ausztriának, amely ekkor az egész tengerpartot Krajnát, Karintiát és Görzöt veszítette el Galícia egy részével; a legnagyobb megalázás volt ez, amely Ausztriát érte, és Ausztriának megalázódásokra volt szüksége mindig, hogy észre térjen.

Az utolsó nemesi felkelés és a nádor¹⁰

József nádor levele Komárom vármegyéhez
(betűhív közlés)

Évtizedeken át gúnnyal, kicsinyléssel nyilatkoztak az 1809-i utolsó nemesi felkelésről, mely a szerencsétlen győri csatával ért véget a sokkalta szerencsétlenebb bécsi békével, amelynél nagyobb megaláztatás Ausztriát sohasem érte. Az ismeretes történelmi közmondás ismét érvényesült: Ausztria házasodott, illetve házasított és a dinasztia merev gögjéből engedve odaadta Mária Lujza kezét a korzikai parvenünek, aki ezt is belediktálta a béke föltételeibe.

A wagrami győző neve lassankint feledésbe is ment, később pedig, mint a poraiból újraéledt főnix, diadalmasan repült a hírnév szárnyain és legendás alakja ma a gloire napfényében fürdik. Ausztriában ünnepet ültek az asperni győzelem emlékére, Magyarországnak pedig a nemesi felkelés hiteles történetét kell bemutatnia az országnak és a külföldnek.

A nádor, a nemesi felkelés főkapitánya mindenesetre a legilletékesebb nyilatkozni a felkelésről. Ezért közöljük azt a levelet, amelyben Komárom vármegye felkelő seregének magatartását méltatja József nádor, amelynél szebb levelet a vármegye keveset kapott. Azt hisszük, nem csalódunk, ha a levél fogalmazásában Kisfaludy Sándor kezére ismerünk, ki a nádor hadsegéde volt, és akinek az utolsó inszurrekcióról írt naplója napfényre került:

¹⁰ Forrás: Komáromi Ujság, 1909. No. 31.

"Tekintetes Státusok és Rendek!"

Minekutánna a Boldog Békesség helyreállott az Ellenség az országból eltávozott és a veszedelem, melly a Királyt, Hazát, és ennek ősi Polgári alkotványát fenyegette, most egyszerűsítést eltűnt, kegyes Királyunk a Haza védelmére Törvényesen kiszóllított Magyar Nemes Felkelő sereget megkülömböztetett köszönettel és Bötsülettel elbocsátja.

Midőn ezen kegyes Rendelésnek következtében a Tekintetes Státusok és Rendeknek Testvérjeiket, Fiaikat, Rokonnaikat és Polgár Társaikat Törvényes Tisztem szerint a nekik rendelt generálisok által ezennel a Megye kebelibe vissza adom, el nem mulaszthatom, hogy azt, a mit nyílt egyenes szívemben érzek, egyszermind ne nyilatkozhassam ki.

A Tettes Státusok és Rendek Ő Felségének 22 ik Februáriusban költt kegyes Leveléből megértvén a Haza veszedelmének Nagyságát, oltalmának Szükségeit és fogyatkozásait, annak eltávoztatására ezeknek pedig kipótlásokra a királyhoz és Hazához égő szeretetből Törvényes kötelességeiken felől oly Lovasságot állittanak fel, melynek száma és minéműsége minden várakozást fölhaladta. – A Hadi történeteknek előre nem láthatott sebes egymást követése és a hadi szereknek a legszörössabb időkben fogyatkozása, a Seregnek egyszerre való felállíthatását minden felől akadályoztatván, csak kevesen seregelhettek eleinte zászlók alá; s még is ezen apró tsapatok is, az Ősi Vitézségtől és Ditsóségtől fel lobbanva, meg vettvén a sebes, erőltetett utak, készületlenség, Ruhabéli fogyatkozás, és mostoha idők által okoztatni szokott alkalmatlanságokat, és szenvedéseket az ország széleire repültek s bátor lelkeiket, erős karjaikat a Hazához közelgető veszedelmeknek Hazafiui elszánással ellen szegezték. Ezen Bajnokok Nemes tulajdonának megismérése újabb nagyobb hajlandóságot irántok szültt szívemben.

A Magyar Nemes Felkelő seregnek Én Törvényes Fő Vezére lévén, s felállásának első napjától fogva közötté forogván, látó halló tanuja valék, foghatóságának, szorgalmának készségének és Bajnoki erköltsinek, láttam, minő serénységgel tanulták és gyakorlották a Fegyver forgatást, és felajánlással türték a szükséges Fegyvernek és Ruhának fogyatkozását, az időnek zivatarait, és minden egyéb alkalmatlanságokat; – Láttam, minő tüzességgel és Bátorsággal rohantak a közelgető ellenség tsapatjaira. – Láttam a győri ütközetben miként estek el sokan, miként sebesedtek meg még többen a Hazáért; – tsudáltam, minő álhatatossággal fogadták és verték el, többször az ellenségnek ostromait, s miként pótolták azt vitézséggel, a mi nekik még ujjanta korokban a Hadi tapasztalásokból, és tudományokból egészen hibázott; mint állották ki a viadalt, valameddig a visszavonulás nem parantsoltatott. – Láttam és örömöm s kedvem tellett a vitézekben. Azon felkelőknek hibája, kik talán kelletinél hamarabb és tovább vonultak vissza a Tsata piatzról, az igazság ítélete szerint nem alabbvalóságnak, vagy félénkségnek, hanem a Hadi mesterségben Fegyver forgatásban és Hadi fenytékben való tellyes tapasztalatlanságnak, szokatlanságnak, és Fegyverbéli fogyatkozásnak tulajdoníthatatik. – A Nemes Felkelő Sereg Bajnoki álhatatosságának és bátorságának különös példájául szolgál az a történet (hogy a többek közül csak ezen egygyetemlitsem) midőn Meskó és Keglevits Vezérek, az alattok lévő Felkelő osztályokkal a győri ütközetben a Derék seregtől elszakadván, és magoknak hagyattatván, nem csak hogy szorultságokban magokat meg nem adták, hanem az ellenségtől minden felől körülvelt vidékben magokat keresztül vágták, és az őket nyomban üldöző ellenséggel több ízben győzedelmessen megütköztek, még végre ismét a Derék sereghez érkeztek. Kitündöklő érdeme volt ezen szakadék seregnek a Bátorság, mellyel többször tsatázott a békességes türelem, és jó akarat mellyel a szükséges Ruhákban és Lábbelikben való tellyes fogyatkozást, a hosszú utakat, és a legalkalmatlanabb időt kiállotta, még a Nemzetnek betsületét és Ditsóségit elszánt szívében hordozván, ditséretes tzellyához nem jutott.

Midőn a Felkelő Nemességnek nagyobb része Böös és Komárom körül táborozott, naponként közötté forogtam, és Bajnoki lelkit a Hadi gyakorlásban tett előmenetelit, Nemes

tüzét, és jó fenytékét soha elegendő nem vigasztalhattam: noha Törvényes Tisztem szerint most már harmadszor esett alkalmatosságom a Magyar Nemességet Táborba vezetnem, és Bajnoki tulajdonságaival megismerkedhetnem. Ugyan ezt kellene mondanom azon Tsapatokról, és Ezredekről is, melyek a nagyobb távolság és egyéb akadályok miatt később jutnak vala a Fő Táborba, ha vélek több ideig lehettem volna: mert azokat is ugyanegy Hazafiui Lélek, Tűz és Vitézség élesztette. Egygyik sem volt alább való a másiknál; és ha a környül állások megengedik vala, hogy a már kész, és gyakorlott Felkelő Nemesség védelmezhesse Hazáját, bizonyos vagyok benne hogy a Nemzet Ősi Ditsőségének fenntartására mindnyájan hasonló lélekkel és vitézséggel törekedtek volna. Nevelte ezen szép Reményeket a királynak, kiért Fegyvert fogánk, a Fegyver nyugvás ideje alatt a Táborban személyes jelenléte és a vitézek élőmenetelinek többszöri megtekintése, melly alkalmatossággal a vitéz fáradtságnak, és szorgalomnak mindég Ő Felségének tellyes meglelégedése volt megérdemelt jutalma.

Az időnek mostohasága mind ezen szép reményeket és törekedéseket haszontalanokká tevő; és a Nemes vitézek a Tettes Státusokk és Rendekk véreik és Polgár Társaik kiknek, az vala kívánságok és Bajnoki felajánlások hogy az ellenséget vérek kiontásával is ki verjék a Hazából, és ennek minden részeit megoltalmazhassák – Most visszatérnek Házaikhoz, a nélkül hogy Hazafiui tzellyokat el érhatték volna. – Mindazonáltal késérője ezen Nemes Vitézeknek a királynak meglelégedése, kegyelme, és arrúl való tellyes meggyőződése s egyszersmind abból eredő öröme, hogy a jó viselet, fenyték, és a Törvényes kötelességeknek hiv tellyesítése tsak ritkán adott helyet a Törvényes keménységnek és büntetésnek; – kísérője Törvényes Fővezérjeknek szives hajlandósága, melyre annyiszor megmutatott tellyes bizodalmok, szeretetek és engedelmisségek által méltók valának.

Ezekbül észre fogják venni a Tettes Státusok és Rendek, melly nehezen eshetik szivemnek a Nemes Felkelő seregtől való elválás, épen azon időben, midőn az a sok iparkodás, és fáradtság által már már tökéletes állapotra vitettetett; – minekutánna hat Hónapok alatt naponként társaságában élvén, ez nekem mint egy elmulhatatlan szükséggé vállott. Ezen el vállásbull eredő szives fájdalommat egyedül az enyhíti, hogy a jövő két esztendő alatt a Törvényes Hadi Gyakorlások által ezen Nemes sereg meg mindegy állandóvá tétetik. De leginkább az hogy kedves Bajnok Társaimat a Tettes Státusoknak és Rendeknek kezeibe adom kik Azokat a kiket a Törvény a Hazának védelmére rendelt különös szeretettel, és hajlandósággal fogják ölelni.

Fogadják tehát a Tettes Statusok, és Rendek Polgár Társaikat az őket Haza késérő Vezérektől Testvéri hajlandósággal és azon hálaadással, mellyet érdemlenek. Azok kik a Hazájért véreket onták, vagy ontani készek valának; Fogadják őket, mint az én nevemben által adandókat és hozzám különös kötéllal kapcsoltakat. Azon legyenek a Tettes Státusok és Rendek, hogy midőn a Felkelők a Megye kebelébe érnek őket ott azon tisztelet és Betsület érje, mellyet fáradásaik, és vitézségek által megérdemelnek, azon legyenek hogy a Bajnoki Lélek a királyhoz, és Hazához vélek született buzgó szeretet azokban, kiket a Törvény az ország védelmére állit, soha ki ne aludgyék, sőt még inkább elhatalmazzon: Mert ezen kell a Haza boldogságának épülni, s tsak ezen lehet meg állani. (...)

Ha végtére a Tettes Státusok és Rendek, e folyó esztendő Aprilis Hónapjának 14-ikén 825-dik szám alatt küldött utasításomnak értelme szerint, a Felkelő Nemességet arra birják, hogy az Ország által ki szabott forma Ruhát a Törvényes két esztendőnek el folyása alatt megtartsa, és ez lassanként Nemzeti Ruhává válván az el hatalmazni kezdett Ruha Luxusnak ez által gát vetessék; akkor reményleni lehet, hogy ama Bajnoki Magyar Lélek, melly Őseinket Világ szerte hires, Nagy tettekre lobbantá, a mostani Nemzetségben ismét felébred, és a Nemes felkelő sereg a királynak, és Hazának legerősebb védelme, és oltalma lészen. – S így a Tettes Státusok és Rendek egészen meg fognak várakozásomnak felelni.

Mindazokat, a miket a Tettes Státusok és Rendek kedves Bajnoki Társaimnak javáért és kedvéért tesznek úgy fogom tekinteni, mintha magam személyét illetnék. Jelentsék meg

otthon lévő Nemes Polgár-Társaiknak, hogy a szivesség és hajlandóság, mellyel Bajnok Attyok-fiaihoz viseltetni fognak, legkedvesebb indulattjok lesz Elöttem; – Inttsék meg a Felkelőket, hogy iparkodgyanak fáradságaik szorgalmaik, és jó erköltseik által Polgár Társaiknak jó voltjokat és jóakarattjokat tovább is megérdemelni: – El ne felejtsék soha hogy a Hazának védelme és Boldogsága rajtok áll; – Emlékezzenek meg arról, hogy Királyoknak önnön kormánya alatt vitézkedtek, – hogy Én ki őket szivemből szeretem, Fő Vezérjek és Bajnok Társok voltam, és leszek, valamikor a Hazának java kívánni fogja.

Kiknek egyéb iránt hosszas életet s egészséget kívánván vagyok a Tettes Státusok és Rendeknek

Költ Budán Decembernek 18. napján 809.

Jó akarója

József Nádor Ispán"

Száz évvel ezelőtt¹¹

Katonasor 1809-ben

(betűhív közlés)

Bizony 1809-ben nem mertek a császár kenyerén szolgáló legények arra gondolni, hogy a katonai szolgálatból két esztendő is elegendő volna, mint manapság. Ha a legényt megfogták a verbunkosok, fejébe nyomták a csákót, tenyeribe a "kézi pénzt", megittatták a császár borából, annak a kapitulációt, hosszú 12 esztendőket ritkán engedték el. S ha még 12 esztendő lett volna egy kapituláció! De száz év előtt háborús világ járta s megtoldották azt jó pár esztendővel. Legszebb idejét töltötte el többnyire idegen országokban a magyar ifjúság, otthon hagyva sokszor fiatal hitvest, gyermekeket, ha bírák uraiméknak nem tetszett a legény, egyszerűen megfogatták katonának és tizenkét esztendeig nem volt rá gondjuk.

Sárga írásokból egy pár ily folyamodványt adunk közre, ezek elbeszélnek híven az akkori időknek három szomorú történetét.

"A Tettes Státusok és Rendek színe elejbe nyújtandó alázatos Könyörgés.

Tekintetes Statusok és Rendek, nékem Kegyes Pártfogóim!

Még 1796-dik Esztendőben Prásik Antal nevezetű Férjemet Csehi Helység Birái Tettes Vármegye számára akkori katona kiállítás rendjében megfogván a többi Rekrutákkal egygyüt Komáromban vitték, a mint - is ottan fentebb említett Férjemet a vizsgáló, vagy - is assentirozó Tiszt Urak Katonának lenni ételvén, ötöt Katonának ottan tartóztatták, béassentirozták, és akkori Tettes Herczeg Eszterházy Antal Regementjének által atták. - Ezen időtül fogva pedig kölcséges és nyomorult Férjem fellkeresése véget tett sokszori utazásom, mellyet Pesten, Budán, Pósonban, és Fehérvárott tettem, mind haszontalanná lett. – Mely igen keserves, és fájdalmas légyen tehát, egy ügye fogyott szegény nyomorult Aszszonynak az ilyen sorsa – azt a Tettes Statusok, és Rendek leg jobban tudnia méltóztatnak, melly okra való - nézve én ügye fogyott a Tettes Státusok és Rendek színe előtt alázatosan esedezni merészlek a viget, hogy a Tettes Státusok, és Rendek szokott uton Felséges Királyi Hely Tartó Magyar Tanács által nékem alázatos esedezőnek. Férjem életéről vagy haláláról

¹¹ Forrás: Komáromi Ujság, 1909. No. 25.

tudakozódván, vagy életét vagy halálát bizonyító Levelet szerezni Kegyessen méltóztatnának, maradván –

Költ Csehin Karácson Havának 5-dik napján 1808.

Tettes Státusoknak, és Rendekeknek

leg-alázatossabb szolgállója

Prásik Antalné.

Tttes Statusokhoz Alazatos Instantiája az
Csehi Helsigne.

Mink alább megírtak alázatossan Tttes Statusoknak Kegyes Színye eléjbe folamodunk és kérjük, hogy ha oll könyörületes pártfogásukban vénninek, hogy méltatlan Kérésünket foganatossá ténnik, ugymint

Anno (...) 1796 Prasik Antal nevezetű Legint mink ő Felsége katonájának T. Hertzeg Esterházy Antal Regementyiben be aszszentáltuk, akinek mind eddig semmi hirit nem hallottuk. Mint hogy pedig meg nevezetnek hűtvös Társa odahaza maradván, mind eddig csak nyomorusággal kenyerít kereste, most által látván utolsó ideit, mint hogy szerentseje akadván Firhez akarna menni, Azért mink ismét alázatosan Instáljuk, hogy ha Kirésünket, kegyes gratiájokba méltóztatnák venni, az Élők könyviben Ezen megnevezet Prasik Antal ha nem találkozna Ezen Személnek, mint hűtvös Társának bizonyos Relatióban szabad levelit ki annyi, hogy így Tttes Statusoknak Segedelme mellett öregségere leg alább Bátor életben az Istent aldhassa (...).

Alázatos köteles Jobbágyok

Mint hogy már annélkül is kéttzér volt ezen Szegin Személ Pesten."

A vármegye azt határozta a kérelemre, hogy a nagyméltóságú helytartótanács meg fog kértetni, hogy ezen katonának élete vagy holta felől maga útján tudósítást venni méltóztasson.

"A Tekintetes Nemes Komárom Vármegyéhez

Aszári Helység Birai által törvénytelenül Katonának meg fogattatott Fiók véget Szegény meg nyomorodott attya s anyának alázatos könyörgése.

Tekéntetes nemes Varmegye!

A szükség és fájdalom, mellyek keményebb panaszokra fakasztják az Emberi Szívet, batoritnak sött kéntelenitnek a Tekintetes Nemes Varmegye eleibe mély alázatossággal de keserű panaszal terjesztennem, minémű törvényteleniséggel Fiamat Mravko, vagy bé irt Pintér Istványt a mult Aprilisben Katonának meg fogvan az Aszári Helység Birai, engem ki 70 dik Esztendőbe lependek hasonló öreg Feleségemmel együtt, a Koldusnál alabb valo Szegénységre juttattak légyen.

Törvényteleniséggel mondam 1-ször mert jól tudtak ők, hogy én á Csakvari Méltóságos Urasagnak sok ideig úgy mint Pintér Legény Conventzios Szolgaja voltam, és tsak most, vagy két esztendeje hogy öregségem miatt a Szolgálatomat el hadni kényszerítetttem, tehát az én Fiamnak, ki az én Szárnyaim alatt volt (mivel se Zsellér hazam, se Jobbágy helyem nintsen) mint egyéb Uraságok tseledjeinek megfogására semmi jussok nem vala.

Annal inkább 2-or mert tudva vala az is előttök, hogy már az edgyik Fiam 11 dik Esztendőig katonáskodik, a mint az ide accludalt Reversalisban magok is meg bizonyítottak.

3-or Tudva vala előttök az én szegény sorsom is, hogy egyedül ezen Fiam, két kezi munkajaval táplált jobbara, és a koldulástul még ekkoraig meg mentett, de most ezen utolsó

Istapomtul is meg fosztatvan, a koldusénal alabb való sorsban tettek, mert ma holnap öregségünk miatt erejünkben meg fogyatkozván koldulni sem mehetünk.

Földig borulva esedezőnk azért a Tekintetes Nemes Vármegye előtt, méltóztasson szomorú ügyünket, s' állapotunkat tekintetbe venni, és vagy fiunk helyet azon Ászári Helység által most állíttatni (...) vagy ha ez nem volna már lehetséges, hogy fiunk vissza adattasson, méltóztassanak azon Birákat eltartásunkra kényszeríteni, mivel taplalonktul meg fosztottak. Mely kegyességért midőn szomorú szívvel esedezőnk. Vagyunk.

Az Tekintetes Nemes Vármegyének

Legnyomorultabb Fő hajtó Szolgája

Mravka Pál, és Frestik Anna

Alább irattak Ászári birák hogy Helységünkben lakozó házatlan Zsellér Péntek Páll Feleségével edgyütt már közel hetven esztendő Öregek lévén maguknak élelmet keresni elégtelenek, hatsak az Fia Pentér István katonaságból haza nem botsajtotik, azt is bizonyítjuk mellette, hogy fönt nevezett Pentér Pálnak már egy katona fia oda vagy katonának melyre való nézve hogy öregségekben gondviselőjük legyen az föntirt Katona Fioknak meg szabadulássáért alázatosan esedezőnek. (...)

Költ Ászáron 15-dik Augusztusban 1818 ik esztendőbe.

Zséffár István Biró

Takáts Ferentz

Ifj. Kováts János

Csizmazia Ferenc öreg Esküttek. (...)"

Az ászári birák uraimék nyilván érezték, hogy gonoszságot tesznek szegény Mravkó Pállal, aki igazsága tudta nélkül nem mert volna kikötni a község uraival, de támogatta kérését Milkovits főszolgabíró és maga az uraság is.

III.

"Tekintetes Nemes vgyéhöz nyujtandó alázatos Instantiaja Kajtar Panni Jobagynének aktis Mgos Báró Alvinczi Regementyiben lévő közkatona ura ki szabadításaert esedzik.

Tekintetes Nemes Vármegye!

nékem igen Kegyes uraim!

Alább is irt Kurtakeszi Helységben egy Fertály Urbaralis biró Jobbágyné, alázatosan jelentem és következendő állapotomnak Kegyesen leendő eligazításaért, mélséges Tisztelettel esedezem.

Mint hogy négy apró gyermekeimmel maradván (...) tehát T. Királyi adó s' több közbe jövő Szolgálatok általam több fogyatkozást ne szenvednének – esedezem a T. Ns.Vrgye Kegyes színe előtt, hogy mostanság Mgos Báró Alvinczy Regementiben levő Köz Katona, Uramnak Katona életből ki szabadulásatt Kegyes közbe vetése által Kegyelmissen eszközölni méltóztassék melly Kegyelmisségeért amidőn a Tettes. Nemes Vrgyének buzgóan esedezném Örökös és hiv Tisztelettel maradtam.

A Tettes Nemes Vármegyének nékem Kegyes Uraimnak Kkesz die 26-a Aprilis 1809

Térdett fejtett hajtó leg kisebb szolgálója

Kajtar Panni

Kkeszi jobbágyné

Mi alább is irattak Kurtakeszi Helségnek Biray és Elöljárói Hitelessen vallyuk és bizonyittyuk, arrul hogy Hellységünkben Lakó és egy fertály Urbarialis Sessiót bíró Kajtár Panni szintén négy apró gyermekeivel lévén, és mindén munkára a T. Királyi adónak Tettes Nemes Vármegye és Tettes Uraság Szolgálatyaira egy altallyaba alkalmatlan legyen: Ugy annyira hogy magának és gyermekeinek: Kinek – életinek fel tartására és szükséges gazdagsaganak, ingó s' Ingatlan Javainak gyararptasatt szükséges hogy mostanság Mgoss Baró Alvinczy Regimentyeibe levő Kajtár György Köz Katona Ura: akatonai életből Feleségének és apro gyermekeinek taplalasára ki szabaditassék. Mellynek Valóságára és tökéletesen lehető el hívésére attunk ezen bizonyság tevő Levelünket 's Helységünk petsétyével megerősítve

Kurtakesz 26. Aprilis 809, (...)."

Az előljárásság mellett Baranyay Therése földesasszonyság is meleg szavakkal támogatta a kérelmet, s a vármegye urainak a szíve is megesett a szegény főhajtó szolgán és szolgálókon: pártolólág terjesztette az írásokat a mindenható helytartótanácsához.

Ma is megsiratja az édesanya fiát, akit elvisznek a bércei Boszniába és a vad hercegek közé, ahonnan három nap alatt mégis megfordul a posta nagy Magyarország utolsó zugáig is. De akit száz év előtt eltértek mátkája kebléről, ritkán találta azt pártában, s az édesanya meleg csókja helyett sokszor a temetőnek egy néma fejfájától értette csak meg, hogy soká várták és nem győzték kívánni a hosszú katonasor végét.

Vagy vártak, vártak és nem jött meg, izenni se tudott mátkájának, édes szülőjének, Marengo, Aspern, Wagram, és Lipcse, Európa e nagy temetői ezer és ezer magyar vitéz tetemét takarják.

Komáromi vésznapiok¹²

Komárom várának átadása után, mint tudjuk, a bosszú és a megtorlás rémuralma kezdődött, és Komárom ebből is kivette a részét. A szabadságharcot követő szomorú kornak aktái még a levéltárakban pihennek, és azokban rengeteg ismeretlen adat van a szabadságharcot illetőleg.

A reakció "győztes" hadserege 1849 közepétől kezdve a vélemény- és gondolat szabadságot fojtogatta. S a negyvennyolcadiki híres törvény, hogy gondolatát sajtó útján mindenki szabadon terjesztheti, sokáig holt betű maradt. Hírlapok nem voltak, mert a cenzúra félelmetes eszközökkel dolgozott, de az ártatlan és békés naptárakra is szigorú rendszabályokat hoztak.

A Komáromi Kalendárium sem került el sorsát 1850 elején, mikor annak 1851. évi folyamát állították össze s abban a város bombáztatását akarták közölni annak kiadói, a Siegler testvérek. 1850. április végén bemutatták a cikk kefelevonatát Jankó Mihálynak, Komárom megye cs. kir. főnökének, a netalán rájuk háromolható felelősség elkerülése végett. A megyei főnök nem érezvén magát illetékesnek, a cikket a székesfehérvári polgári kerület cs. kir. főispánjához, Döry Gáborhoz tette át, ki leiratában elrendeli: hogy "ezen leírásból a vörössel alávonott sorok hagyassanak ki, a vége pedig másképp és úgy szerkesztessék, hogy ezen leírás a kat. kerületi parancsnokságnak általam felterjesztethessék és avégre az ismét ide beküldessék."

A cikket eredeti alakjában közöljük, dőlt betűvel (a szerk.) pedig a tett változtatásokat:

¹² Forrás: Komáromi Ujság, 1909. No. 30.

A bombáztatás

A kegyetlen sors nem elégedett meg azzal, hogy városunk nagyobb és egyszersmind legszebb részét a tűznek emésztő lángjai elpusztították, hanem még százszorta súlyosb csapást küldte ránk, melynek következtetését még soká mélyen érzendjük. Komárom várában mindjárt a zavarok kezdetével a magyar felkelt sereg foglalt helyet, s azt reménylhattuk *attól tarthattunk* tehát, hogy e vidék is csatahely leend. Már 1848. évnek december hava közepén mutatkoztak a közel lévő falukon, s Komáromnak átellenében császári katonák, kik a Monostor hegyet az ő újonnan készült, de ember hiánya miatt otthagyott sáncaival elfoglalták; a karácsonyi s újévi ünnepek után pedig városunk általuk egészen elzáratott minden más városokkal közlekedéstől, úgyhogy minden kereskedés és üzelem pangásban hevert. Ez pedig természetesen drágaságot szült. De semmi sem volt ezen szomorú elzárás azon próbaidőhöz képest, melyet kiállanunk kellett. Március 16-án estve a Monostorról, melynek sáncait az osztrák *császári* katonaság maga haszonvételére megváltoztató, röppentyűk küldtek a szigetbe melyet a Duna Komárom és Újszöny közt képez, és hol ágyúk valának felállítva, egy zászlóalj honvédektől őriztetve. 17-én reggel 5 órakor kezdetett meg az ágyúzás, mely egész napon át, valamint másnap is folytatott. 19-én hétfőn esett a legelső gránát a városba. Mindemellett a lakosság nagyobb része még nem tudá magával elhítni, hogy bombázni is fognak, s ha bombáznak is – azt vélték mindnyájan – a nehéz bombák semmiképp sem jöhetnek egészen a városig. De mily szomorú volt a csalatkozás, midőn 20-án reggel 6 órakor nagy durranás és sivoltás között a bombák záporosóként hullottak a Dunasor, Rác utca, Vármegye utca, kúriák házaira s azoknak fedeleit áttörvén, az épületekbe estek és ott, mintha papirosfalak választották el volna a házakat mindent apró darabokra összetörtek. Mily ijedtség, mily lárma, mily jajveszéklés mindenfelől! Senki sem tudta hamarjában, hova meneküljön, mihez fogjon, mit mentse birtokából: azon közben minden másodpercben tompa durranás hallatszott, s már jött a vészhozó golyó nagy zúgással, intendő az embereket, jötte előtt összezúzta a háztetőket, hogy megint a téglák zápora előtt kellett megfutamodni. A veszedelemnek kitett utcák lakói többnyire a Rozália téren, a Vágduna soron, vagy pedig Izsán, egy falun 1 órányira Komáromtól melyen császári katonaság nem volt, kerestek menedéket. A bombák napról napra közelebb értek a városba, minden ablakok csörögtek, egész épületek reszkedtek, mintha össze akarnának dőlni. Éjjel sem volt nyugvásunk, mert a lövöldözés elkezdvén korán reggel, este 6-ig s 9-től ismét reggel 3 óráig tartott, csak déltájban és este szünnév meg; annyira, hogy a lakosok, kiket gond, aggodalom s félelem úgyis eléggé nyomorgatott, még az álom nyugtató karjaiban sem találhattak egyhűlést. Minekutána az ostromlók látták, hogy a református templom tornyáról mozdulataik kikémleltetnek, azt kezdék célba venni, de siker nélkül, mígnem az igmándi úton sáncok, Ó- és Újszönyben bombatelepek építettek. S így március 29-én városunk már 3 oldalról lövöldeztetett, mégpedig leginkább a katonai kórház s a református templom. Ennek következtében egy bomba a református templom átellenében lévő házba esett, az meggyulladván, a lakosok azon kiáltás által: "tűz van" felijesztettek. Ha már a tűz emésztő lángjai amúgyis elég veszedelmet hoznak magukkal, hát ilyen esetben csak azon embert nem fosztják meg a lélekjelenléttől, kiket a természet nagy adag hidegvérűséggel megajándékozott. Szerencsés volt az, ki avval bírt. Sírás, jajgatás, kiáltozás tölté el a levegőt; a futásnak semmi célja sem volt, a tűzhöz pedig csak igen kevesen mertek menni, mert az ostromlók is észrevevén azt, leginkább oda irányzák lövéseiket. A zúgó szél pedig tovább és tovább vitte a lángokat, nemsokára a református templom is tűzben állott, s ha ott nem sikerül az eloltás, az egész Vágduna sor, sőt Komárom egész északi része veszedelemben van. A református templom s még 4 ház égett el; hogy több tűz nem támadt, azt egyedül a komáromiak óvatosságának köszönhetni, mert mindenki, ki házából kiment, embereket rendelt oda, kik nagy fizetés mellett benne megmaradtak, s ha a bombák, gránátok, tüzes golyók valahol gyűjtottak – mi csaknem

naponként többször történt – a tüzet tüstént eloltották. 30-án délután a hídfő is meggyulladt, mely alkalommal egynéhány tüzer az oltásnál halálát találta, este pedig oly ágyúzás volt, milyent csak csatában szokás hallani, 4–6 ágyú is egyszerre villámlott, egy pattanás a másikat követte. Még eddig az ostromlók semmi lépéseket sem tettek a vár megrohanására, de március 30-án jött a hír, hogy már Izsán vannak, s jött is valóban egy vizsgáló csapat, de amely hamar visszavonult. Így helyzetünk mindég szomorúbb, mindig kétesebb lett. Arról, mi a városon kívül történt, semmit sem tudtunk, az ostromlók mindég közelebb jöttek, bombái mindég tovább meg tovább hatottak, április 3-án a város és a vár tüzes golyókkal is lövett s úgy körül voltunk kerítve, hogy semmiképp kimenni nem lehetett. *Ahhoz járultak még a zavarok a várban; Makk, ki eddig a katonaság bizodalját bírta, letétezt. (vörös ceruzával aláhúzva)* Április 2-án a Dunán tüzes hajók eresztettek le újonnan épített hajóhidunk felgyújtására, de siker nélkül; azóta a híd mindég bombákkal lövöldöztetett, míg több hajók elsüllyedtek. A húsvéti ünnepekben sem volt nyugalom; de az ünnepek után igen kevés lövés történt a városon, úgyhogy némelyek azt gondolván, hogy a császári katonák a várost többé nem bántandják, s minden erejüket a várra fordítandják, tulajdon házaikba visszatértek. De csalatkoztak. Mert ezen hallgatásnak csak újabb sáncok és bombatelepek készítése Újszőnyben volt az oka. Április 14-én délután oly lövöldözés kezdődött, milyent még soha sem hallottunk. Lövés lövés után, bomba bomba után, az ágyuk és mozsarak morgása egy percig sem szűnt meg, hanem szüntelen hangzott a levegőben, a várt, melyből szintén erősen ágyúztak, a füst szemeink előtt elrejté. És miként volt a város? A bombák mindenünne kiszorították a megrémült lakosokat, kik ijedőkben nem tudtak máshova szaladni, mint a cigánymezőre, hol is a bombázás végéig sátorokban laktak, kitéve a tavaszi hidegnek, nagy szélnek s minden kellemetlenségeknek, melyeknek a szabad mezőni élet ki van téve, az utcák pedig kihaltak, csak imitt-amott sietett egy ember félénken a falak mellett, bizonyosan nézni akarván, áll-e még háza. *Így tartott április 20-ig, melyen legelőször tölté be szíveiket egy kis reménysugár a felszabadulásra. Guyon, forradalmi tábornok 58 huszárral nyargalt be a vároba, utána következett április 22-én Görgey, Klapka, Damjanich s az egész forradalmi seregnek bemenetele, mely április 25-én az új talphídon a túl a dunai partra átkelvén, a császári katonákat 2 órakor reggel április 26-án sáncaikban megtámadá s bennünket a legnagyobb nyomorúság által, mely az embert csak érheti, felszabadítá. (Az egész vörös ceruzával kihúzva, oldalt a következő jegyzet. Így fog változtatni: Így tartott április 20-ig, midőn Guyon forradalmi tábornok, 22-én pedig az egész forradalmi sereg Komáromba vonult. Április 26-án a császáriak elhagyták a túl a dunai sáncokat, de győzedelmesen visszatérnek azokba, valamint a várba szeptember 28-án.)*

Május 7-én küldte vissza a kijavított szöveget a kerületi főispán, egy hét múlva pedig bemutatták az új kefelevonatot is, amelyet a kerületi hadparancsnokság is átnézett és jóváhagyott. Június 17-én Siegler testvérek megkapták az engedélyt a cikk kiadására a megyefőnök útján és a bombázás leírása meg is jelent a közölt változtatásokkal és kihagyásokkal.

A bombáztatás leírása a tényeknek nagyjából megfelel. Szinnyi naplója szerint az ostrom március 17-én hajnalban kezdődött és nem április 20-ig, hanem 26-ig tartott, mely napon a császáriakat a honvédek kiszorították a monostori várerődből és a Csillagvárból, heves ütközet után. A császári seregből 6 ágyú, és ezernél több fogoly esett zsákmányul. A leírás mindezt óvatosan elhallgatja és úgy adja elő, hogy a császáriak "győzedelmesen" tértek vissza az alkalmi historikus szerint. Ezt a "győzedelmet" ismerjük a történelemből. A köztudatban világosan élnek Komárom átadásának feltételei. Ezért a várőrségnek nem kellett pirulnia, s a császáriaknak nem volt okuk dicsekedni.

Egy választás számokban¹³

Félmúlt időkből

Avatag, poros írásokat kutatva egy-egy darab kultúrtörténetet hámozhat ki belőlük az olvasó: történetet, mely sajnos, nem ismétli meg önmagát.

Hajdanában, a fokosnak fénykorában, kissé zajosabbak voltak még a tisztújítások is, mint ma a képviselőválasztások, amelyek pedig maguk is gyenge epigonjai a híres követválasztásoknak; ezek tudvalevőleg nem eshettek meg az ólmos füttykösök, mint hathatós választási segédeszköz igénybevétele nélkül.

Az alábbiakban egy a múlt század első felében lezajlott vicispán-választásról esik szó. Az ilyen választás annak idején nagy port vert fel vármegye szerte és hónapokkal előbb már megindult a kortézia. Olyik első alispán megválasztása egész vagyona került, sőt volt eset arra is, hogy ráment egy-egy nemesi birtok ...

Pedig hát anyagiakban nem volt bővelkedő az alispánság, hanem nagy úr volt a vármegye hatalmas első vicispánja, a megyei törvényszék elnöke. Csak az úri állással állott tehát arányban a választási költség is, amely bizony abban az olcsó, régi jó világban is csinos summát tett ki.

A számla meglehetősen hosszú és részletes. Kezdődik pedig egy kis előértekezlettel, amelynek költségeire 100 személy után 2 forintjával 200 forint, 3 akó 27 icce borért pedig 41 forintok lőnek fizetve.

A választási bankett, amit akkor még csak áldomásnak hittanak, már nagyobb számokkal dolgozik. Jelesen: Trugly mészárosnak 520 forint, 23 kés és villa 5 ft. 45 kr., 30 gyertyatartóért 7 ft. 30 kr., 27 1/2 tucat kanál és 9 tucat kés 40 ft. 30 kr., hentesnek 675 font disznóhúsért 17 krajcárjával 191 ft. 15 kr., a borra foglalólul pedig 100 forint járultatott ki (a végén következő csattanós befejezés szerint 69 akó fogyott el, ami a foglalón felül 521 forintba került.)

A hangulat emelkedettsége mellett tanúskodnak a következő tételek. Három helyen volt elszállásolva a nemes nemzet: Nagy János, Both Sándor és Bese János uramnál, akiknek szállásbér címén 50–50 forint, tehát 150 forint fizetődött, de Nagy János "az összetört kályháért" külön 10 forintot számít fel, ami bizonyára útjában volt a vidám nemes uraknak, Both Sándor és Bese János pedig "kárpótlás" címen 5–5 forintokat kaptak, amire hihetőleg rá is szolgáltak. Cigányoknak az Aranyasznál 10 ft. járt ki, de ez csak az előértekezleten lehetett. A nagya később következők: két cigánybandának 60 ft., a harmadiknak 30 ft.

Lássuk azonban a kiszolgálást és az étrendet is. E címen 100 lécert 15 ft., 1 2/4 öl fáért 27 ft., (ebből rótták össze a sátorokat) 500 szegre 2 ft. 30 kr., másodszor fára 15 ft. volt szükséges. Roppant sok evőeszközt látunk a költség felszámításban, vagy a kocsmárosnak fogott duplán a krétája, vagy pedig – de őseinket meg ne sértsük ezzel, – az evőeszközök tekintélyes része a csizmaszárakba vándorolt. (...) A fazekak, tálak, korsók ára 80 ft. 20 kr. tett ki, fakanalakra, amellyel a párolgó pörkölt húst vagy a hosszú lére eresztett gulyásost merték a derék választóknak 2 ft. 35 kr. köllött, pedig tudvalevőleg a kanalas tótok dolgoznak legkisebb haszonra. (...)

Az üveg könnyen törött akkor is, mert 100 üvegért 12 ft. 30 kr., 100 pohárért 6 ft., korsókért 4 ft. 18 krt. számított fel a vendéglős. Egy jellemző adatot találunk az írás végén, ami így hangzik: ma délben ismét üvegekért 9 ft. 28 kr.; ebből kihüvelyezhetünk annyit, hogy előző éjjel az üvegek jelentékeny része összetört.

Az 520 forint ára marhahúshoz és 675 font disznóhúshoz 258 kenyér fogyott el, ami 26 garasával 335 ft. 24 kr. tett ki. Ez azonban korántsem volt elég, mert a híres komáromi cipó jól ízlett; még 16 kenyér következik 8 ft. 36 kr. értékben. Itt azonban nincs vége a sornak,

¹³ Forrás: Komáromi Ujság, 1904. No. 31.

mert "Detsynek reggel kenyérre" 67 frt. 12 kr. adódott. Ekként meg lévén vetve a bornak az ágya, könnyebben érthető lesz, hogy 69 akót elfogyasztott a vicispán egészségére a szomjas választóközönség. A számlában azonban különlegességeket is találunk, amiből következtethetjük, hogy a paprikásnak eléggé megadták a módját, megvolt annak a sava-borsa, amennyiben 75 font őrlött só 15 frt., 6 icce paprika 6 frt. értékben van felszámítva, vöröshagymáért szintén 6 forint. (...)

A jó kedélyre mi sem vet fényesebb világot, mint az utolsó tétel: "két asztalosnak az asztalok és padok igazittásáért" fizetett 15 frt. Több mint bizonyos, hogy a felmerült lovagias ügyek a helyszínén eligazítottak és néhány tisztelt választó "meg lőn igazítva." Az egész multság 2514 forint 49 krajcárjába került a vicispánnak, vagyis több, amit ötévi tiszteletdíjába. Pedig sok pénz volt abban a jó időben, s így fogalmunk lehet, milyen dárídók voltak a választás előtt és után. Folyt a bor, húzta a cigány és hangzott a híres kortesnóta:

Az alispán kalapomra rózsát tett...

Hát bizony ennek a szép nótának, szép volt az ára is.

Bűn és bűnhődés

Bűbajosok és boszorkányok Komárom vármegyében a XVIII. században¹⁴

A mocsai boszorkányok. Az 1714. esztendő elején *Fülöp* Mihály, Császár község bírása több hites férfiakkal együtt ezt a levelet írta vagy íratta:

„Kedves Thott István Uram. Történik ilyen állapot Mostanságh Nálunk, Mellyet is akarunk Kegyelmed eleibe adni, hogy lévén Harangozó Mihály házánál egy öreg Asszony, ki is midőn megh betegült fogadván maga mellé egy leánt az melly öreg Asszony azon leánt arra kérte, hogy legyen Boszorkánnyá, az midőn azon leány halván olyan hirt, hogy Győrött foktak megh az féle Boszorkányos Embert valamely szó beszéd közben elő hozván, hogy úgy mondgyák hogy azon Győröt megh fogot ember ide Császáron tízre vallott volna, arra mindgyárt feleli azon leány jaj bizony talán én reám is rám vallott, mivel immár engem kért az a vén asszony (...). Hogy ha penigh valakit meg akarsz veszteni legh elsőb valami Atyád fiat köl megh veszteni, mert én is legh elsőb az öcsémen tanultam (...).”

Eddig szól a feljelentés, amelynek alapján a megvádolt *Tót Mártonné Soós Örsébet* pár nap múlva a vármegye tömlöcében ült. 72 esztendő kálvinista volt az öregasszony, akit már március 24-én vallatóra fognak, s aki a jegyzőkönyv szerint „szabad akarattából, minden kemény kényszerítés nélkül az aláb való dolgokat az mind Punktatim következnek, vallotta.”

Nevezetesen Soós Örsébet is a bajba került emberek szokása szerint azzal a vallomással kezdi, hogy nem ő a boszorkány, mert abban a hiszemben volt, hogy mások hátán könnyebben gázol ki a hínárból. Azt vallja, hogy a tisztelendő mocsai plébános úr, Szombath Miklós uram édesanyja, Tengöl Falu Zsuska, Tankáné és Haj-Szücsné az igazi boszorkányok, mert a vallatás előtt való napon, 9 órakor éjjel, „az árestom háznak vas Rostélyos Ablakán hozzája bujtak leg ottan az Pap Annyja és Tengöl Falu Zsuzska keményen dömöszkölték fejét szorongatták csak azért reájuk ne valljon.” A boszorkányok keményen megfenyegetik Soós Örsét és Tengöl Falu Zsuskát, a pap anyját és Haj-Szücsnét, boszorka kollégáit arra is kényszerítették, hogy tekerjék ki egyik lábát, mert nem akar velük járni, Haj-Szücsné pedig arra azt mondotta:

„Ördögh neki, ha nem akar velünk járni, csak ne árullyon ell bennünket és ellenünk ne valljon.” (...)

Soós Erzse azután leírja a boszorkánymulatságot.

Ez az igmándi tavalyi bíró 1711. esztendő karácsonya előtt valami két héttel a mocsai falu pincéjébe jött, ott voltak Szombath Miklós plébános úr édesanyja, Tengöl Falu Zsuska, Haj-Szücsné és több más boszorkány; „ottan táncoltanak, ettenek, és ittanak, földre terítettenek asztalt” (...).

Ez a társaság 1711. esztendő karácsonya után két hétre megint egygyé gyűlt Mocsai falu pincéjében és akkor is hasonló táncolásokat, evéseket, ivásokat követtenek el (...).

Soós Erzse, hogy mentse magát, azt vallotta, hogy nem evett velük, hanem egy tőkén ülve, nézte őket.

Következő vallomása is érdekes Soós Örsébetnek, amelyben elmondja, hogy ennek előtte mintegy 6 esztendővel (tehát 1708 körül) nemes Fejér vármegyében bizonyos falunak határján az boszorkányok egygyé gyűltenek, ahol ettek, ittak és táncoltak, a boruk vörös volt. Neki egy pénz ára égett bort (pálinka) adtanak innia. „Legottan, mondja Soós Erzse, egymással azon esszegyűlt Boszorkányok paráználkodtanak és meztelenen táncoltanak.” Ő természetesen nem táncolt, nem is paráználkodott, noha az paráznaságra eleget

¹⁴ Forrás: Komárom. A Jókai Közmívelődési- és Múzeum Egyesület hivatalos értesítője 1 (1913) No. 1., 3., 4.

kényszerítették, és az említett kevés égett bornál többet nem is ivott. Erre a helyre a boszorkányok repülve mentek, és ahogy őt - nem akarván velek menni repülve-repülve két karjánál fogvást vitték (...).

Eddig tart Soós Örsébet első vallomása, mely egy hiszterikus elmének kalandos meséje, vagy egy körömfönt gonosztevő kitanult védekezése lehet, mert belekeverte a mocsai pap anyját, és több mocsai javasasszonyt, nyilván abban a hiszemben, hogy akkor kisebb büntetéssel menekül, ha többen lesznek. De igen érdekes az igmándi tavalyi bíróról mondott vallomása. Ezzel az igmándi bíróval bizonyosan meggyúlt a baja, és nem lehetetlen, hogy bosszúból keverte boszorkányság hírébe.

Március hó 26-án folytatta a vármegye a tanúvallatást; ez alkalommal azt a kisleányt hallgatják ki, akit a feljelentés említ: Móron lakozó Kovács János leányát, a 16 éves kálvinista Ilonát. A kisleány ugyanazt vallja, amint Császáron a bírák uraimék előtt, március 16-án. Megtoldja még azzal, „hogy az Soós Örsébet vén asszony arra is tanította őtet, mondván: te pila, ha azt akarod, hogy férjhez ne mehessen, a kire haragszol, Leányzó csak háromszor kerüld meg őtet és mess el az hajátul, azt ved valamely folyó vízbe és ha ezt megcselekszed, mind addigh az olyan Leányzó férjhez nem mehet, valameddigh te magad nem akarod, hogy férjhez mehessen, csak gólya fészekből csinálj lughot és moss meg a fejét az olyan Leánynak, aztán férjhez mehet.” (...). Ítélet nincsen a bűnpörben, az is meglehet, hogy a 72 éves vádlott nem várta be a földi igazságszolgáltatás végét, hanem a felsőbb bíró elé állott bűnös lelkével, aki egyedül látja tisztán az igaz és bűnös emberek lelkét.

A 115 éves madari boszorkány. 1721. esztendő augusztus 21-én töpörödött öreg anyóka került a tekintetes vármegye ítéldbírái elé, boszorkánysággal vádolva. Gyenge tagjainak alig volt jártányi ereje, csörgő láncok csüngtek kezén-lábán, nyilván, hogy meg ne szökjön a vén boszorkány.

Madar, Komárom megye udvardi járásában fekszik, Esztergom megye határán. Kis református község, mely a XVIII. évszázad elején Gyulay Ferencnek, Esztergom vármegye első alispánjának birtoka volt, később a Pálffy hercegek kezére került. Ebben a kis faluban történt Barta Katának, Bencze István özvegyének tragikus esete, akinek feje 115 éves korában az 1721. évben hullott le hóhér pallosa alatt.

Kereskényi László és Surányi Imre vármegye esküdtjei 1721. június 11-én megjelentek Madar községben az alispán utasítására és tanúhallgatást végeztek, ez volt az alapja a vádnak.

A kérdőpontokban arra nézve hallgatták ki a tanúkat, hogy 1. Barta Kata, Bencze István özvegye mind nevezett férje életében, mind pedig annak halála után milyen gonosz cselekedetei miatt vetődött gyanúságba és miért tartatott boszorkánnak? 2. Madari embereknek, gyermekeknek és barmoknak ördögös csinálmányaival ártott-e és azokat megvesztegette-e vagy rontotta-e, avagy ezek közül meggyógyított-e valakit? 3. Barta Kata kényszerített, avagy hízelkedő szókkal bocsátott-e másokat is ilyen istentelenségre, és boszorkány ördöggel leendő cimborára? 4. Nem dicsekedett-e vagy fenyegetőzött, hogy ennek, vagy annak ártana, vagy árthatna és minemű szókkal? 5. Eskü alatt vallja meg a tanú, mit tud még, és kit tud jó bizonyágnak lenni?

Molnár Erzsébet, Vörös Mátyás özvegye, 65 éves asszony volt az első tanú. Ez azt vallja, hogy Fehér István lányának beteg lábát gyógyította Barta Kata egy Hajduné nevű társával; a leányt bizonyos füvekből készült fürdőben meg is fürösztötték; a leány látta, hogy Barta Kata és Hajduné két bika képében bölgve mennek rajta, hogy megökleljék, de amidőn tehát agyonöklelték volna, Széki János madari lakos megvédelmezte ellenök a leányt. A leány azt is látta, hogy minek előtte szállásukra bementek volna, ismét asszonnyá változtak. A leány többé nem is ment hozzájuk fürdeni. Nagy bőbeszédűséggel mondja el aztán az a tanú azt, hogy Barta Katának édes leánya, a madari ökörpásztor felesége, összetörte az anyja egy fazekát, amelyben neki ételt adott. Ezen Barta Kata leányával jóformán „összezajdult”; az

napon este a tanúhoz mentek Barta Kata és leánya vacsoráért, itt szemére veti a tört cserépedényt. Alig ment el Barta Kata, a leánya azonnal rosszul lett a többiek láttára, úgy, hogy jó ideig nem gyógyult ki, Barta Kata mondta, hogy ő gyógyította ki kétszer is. Ezenkívül dicsekedett előtte, hogy Istentől olyan tudománya vagy, mellyel az ördögöt kiűzi az emberből. (...)

Negyedik tanú Tóth Erzsébet, Bencze Andrásné 50 esztendő asszonynak ezelőtt kilenc esztendővel rútul kisebesedett és feldagadt a jobbik lába. Gyanúja azonnal Barta Katára esett, aki egy tyúkot kért tőle, de nem adott neki; harmadnapra kisebesült a jobb lába. Az ura elment Barta Katához, hogy felesége megvesztett lábát gyógyítsa meg. És azon órában elment hozzájuk és mind a két kezével megtapogatván fájdalmas lábát egy kevésbé reá is kötözött, akkor rögtön megszűntek a fájdalmai, rá is hághatott a lábára, holott azelőtt le sem tehetette a földre. (...)

Hetedik tanú Bózsa Mihályné, Bocska Zsuzsánna 40 éves asszony, ki a múlt őszön egy darab kenyeret adott Barta Katának, mikor kéregetett nála, de ezzel nem volt megelégedve és még szállására se ért még, mikor a tanúságtevő asszony szája földre vonódott és fél szeme kifordult. Elmegy Barta Katához és kéri, gyógyítaná meg romlott állapotában, mert ha nem, ő más úttal fogja az iránt megkeresni, mivel senki őt más meg nem rontotta. Barta Kata sem veszi tréfára intelmét, füvekből fürdőt csinál, kétszer megfürösztötte és egyszer valami füves lúgban a fejét megmossa, így állott helyre az egészsége.

Barta Katát, Bencze István özvegyét maga a vármegye fogta perbe boszorkánysága miatt. (...)

A vádat Skaricza György Komárom vármegye helyettes viceispánja 1721. július 5-én nyújtotta be a vármegye törvényszékéhez.

Barta Kata ekkor kerül a vármegye tömlöcébe a boszorkányság vádjára.

Augusztus 21-én vette a törvényszék tárgyalás alá ügyét. (...)

Alig kétszáz évvel ezelőtt a törvényszék ilyen kérdéseket intézett a vádlotthoz: 1. Vagy-e az ördöggel szövetsége? Titkos vagy nyilvánvaló? 2. Minémű móddal és formán legyen azon ördöggel való szövetsége? 3. Mikor történt és ment végbe azon szövetség? 4. Mennyi időre? 5. Írással avagy szóval? 6. Hol és minémű helyen? 7. Micsoda szándékkal és alkalmatossággal? 8. Volt-e valaki más egyéb jelen annyiszor írt szövetségnek végben vitele alkalmatosságával? 9. Minémű részen testének legyen az ördög szövetségének jele? 10. Minémű okból indított ezen istentelenség és ördögi cimborára? 11. Minémű úttal és móddal, praktikával, susogással, ördögösséggel üzte maga ördögi boszorkánymesterségét? 12. Hányszor, minémű helyeken és mely időben? 13. Minémű személyeket rontott s minémű marháknak ártott, kiket gyógyított hasonló ördögösséggel? 14. Kitől tanulta ezen ördögi és boszorkányi mesterséget? 15. Kik lettek legyen társai ezen mesterségében és hol, hányszor voltak együtt társaival? 16. Volt-e olyatén tudománya, hogy tetszése szerint ugyanis ördögi mesterséggel az hová kívánt, vagyis igyekezett menni, oda akár bakon, akár köpenyegen, paláston, söprűn és villán és egyéb afféléken és hasonlóképpen más egyéb személyekkel ezen elhozattathatott? 17. Minémű móddal, csillagokból, üvegből, tükörből és egyéb effélékből jövendölt és titkos állapotokat megtudva és kijelentett? 18. Nincsen-e ezen ördögi mesterségének üzésére való szerszáma, füve, köve, zsírja, kenője és egyéb efféle portékája, s eszköze? Hol, kinél és minémű helyiségekben és helyen?

Augusztus 21-én hallgatta ki a törvényszék Barta Katát. Elmondja nacionálját, hogy kálvinista és száztizenöt esztendő (...). Azért van fogságban, hogy Madaron lakó Jankus Gergely öccse, Jankus György „által lett szájának földre huzzattatását és megvesztését” neki tulajdonítja. Tagadja, hogy az ördöggel állana szövetségben. (...) Beismeri, hogy ördögöktől megrontott személyeket gyógyított nyilvánosan, fürösztötte őket különféle füvekkel, némelyeket ugyan olvasással, a hályogos szemeket meggyógyította. Tagadja, hogy valakit megrontott volna. Ellenben az ördög mestersége által megrontottakat, kik szívekben

megrontottak, néminemű füvekkel gyógyította, vagy hályogban lévő személyeket sok rendbéliet. Meggyógyította a nemzeti Gyulai uram lovát is. (...).

A vádat a vármegye magisztrátusa nevében terjesztették elő, melyet Zichy Ádám ügyvéd képviselt, aki tortúrát kívánt alkalmazni a tagadó vádlott ellen, míg Bohus László ügyvéd a vádlott védője nem látva igazoltnak a vádat, szabadon bocsátást kért. A vád és védelem tornája után - tekintettel a főbenjáró esetre, - hallgatta meg a vádlottat, a törvényszék a fentebbi kérdésekre nézve és a tárgyalást elnapolta.

Szeptember 16-án volt a folytatólagos tárgyalás Barta Katalin ügyében. A vád a tanúk vallomása alapján kíván ítéletet mondani, sőt az isteni törvényre (exodus) is hivatkozik. A védő az elfogult tanúkat kifogásolja, akiknek vallomása a gyűlöleten alapszik és nem látja bizonyítva az ördöggel való cimboraságot, ha a vádlott gyógyító füveket használt. A vád a tanúk vallomása mellett ismételten lándzsát tör és az ördöggel való szövetséget a ráolvasással bizonyítva látja.

A törvényszék a vád és védelem több ízben való mérkőzése után meghozta ítéletét és a vádat beigazolván látta a tanúvallomásokkal. Mivel a vádlott sok esetben bűbájossággal és ördögi mesterséggel (magica et diabolica arte) több személyt megrontott, ezzel isteni és emberi törvényeket sértett s a tanúvallomásokból és a vizsgálatból mindez világosan kiderülne, mások elrettentő példájául: elsőben tortúrára, azután pedig a törvényszék különös kegyelméből fővételre, azután pedig testének máglyán való elégetésére ítéltetett. (...)

Két nappal az ítélet után alkalmazták a tortúrát a szerencsétlen Barta Katán, a következő napon pedig lecsapta fejét sovány kiaszott testéről a hóhér bárdja, mint ezt a porcsomón pár szóval feljegyezte a törvénytárgyaló bizottság.

Oláh Mihályné, Baronyai Kata, a kamocsai boszorkány. Komárom megye udvardi járásában szélteben gyógyítottak a tudós asszonyok és a kuruzslás virágzott a XVIII. század első felében. Majd minden községnek megvolt a maga javasasszonya, aki kent, fűrésztött, ráolvasott: már ez utóbbit csak tudománya és tekintélye érdekében is. A vármegye pedig tűzzel-vassal pusztította ezt a népet, de a babonát nehéz kiirtani, ha egyszer a népben gyökeret vert.

Oláh Mihályné, Baronyai Kata esete tanulságos példája a mindenáron való boszorkányfogásnak és jellemző világot vet a XVIII. évszázad gondolkodására.

Oláh Mihályné úgy került a vármegye tömlőcébe, hogy Varga Judit, Hegedűs István özvegye, kit boszorkánysággal vádoltak, reá vallott a tortúra alatt. (...) Kalandos, hányatott életét megtudjuk vallomásából, melyet 1727. október 29-én vettek jegyzőkönyvbe a vármegye urai.

Baronyai Kata Illaván, fönt, Trencsén vármegyében látta meg a napvilágot, hol 12 éves koráig nevelkedett a pápista hiten; innét Bazinba szakadott, ahol is 4 esztendeig lakozott; Bazinból Modorba, onnét Pusztafödemesre, onnét pedig Galántára ment szolgálni, holott is nemes Liphay Ferenc uramnál volt szolgálatban. Itt egy szakácshoz ment férjhez és 4 évig lakott véle, amikor az ura a franciára ment és odaveszett. Özvegységében Farkasdon, Nyitra vármegyében húzta meg magát, mely két esztendeig tartott. Itt ismerte meg Oláh, másképp Kis Mihály, kamocsai pásztorember és feleségül vette. Kamocsán 15 esztendőig lakoztak békességben, onnét Martosra mentek szolgálatba és pásztorkodásból éltek, majd Madarra költöztek. Madarról jöttek vissza Kamocsára.

Úgy 50 esztendő körül járt Baronyai Kata, mikor a törvény kezébe került. Sejthette, hogy mi sors vár reá, hiszen gyakran füstölögtek a máglyák a boszorkányok alatt az ő idejében. Így értjük meg a vallatásnak azt a pontját, hogy

- Miért, hol és ki által ragadtatott meg s ezen vármegyének fogságába hozatott? (...)

Most következnek a boszorkánymesterségre vonatkozó kérdések.

- Kent-e, vagy orvosolt-e valaha valakit, s mi formán?

- Némely asszonyokat a méhanya javulásábul tiszta hájjal kent és orvoslott.
- Tud-e valamely olvasást és ismeri-e a füveket? (...)
- Kitől tanulta a méhanya kenést?
- Néhai Petes Katalin nevű kamocsai bábaasszonytól.

1727. december havában nemzetes Horváth Gergely helyettes szolgabíró és Frankner Antal esküdt uraimék Kamocsán tövényt látnak és tanúvallatásokat tartanak. (...)

Az első tanú Lehotay György 55 esztendő kamocsai ember, néhai Sándor István özvegyének, Nadányi Borbála asszonynak jobbágya nem tud semmit, csak hallotta, hogy a boszorkánysággal vádolt asszonynak 9-10 éves leánykája mesélgette azt a csodálatos históriát, hogy az anyjával sokszor elment a világ végére és ott nagy vendégségben voltak; azután a víz fenekére szálltak, holott is nagy vendégségben volt részük. Egyebet nem tud.

A második tanú Takács András, Hunyady István jobbágya, a pusztá gyanún kívül semmit se tud mondani.

A harmadik, a 60 esztendő Illés István, nemzetes Röth Ádám uram jobbágya, a gyanúját igazolni is tudja. Tizennégy évvel ezelőtt (1713), mikor helység polgárja (kisbíró a szerk.) volt, bizonyos alkalommal hadi embereknek számára a falu sorjában kenyeret szedett; a csordásnak szállásából nagy jajkiáltást hallott, mire bement és látta, hogy a vádlott az urát, Oláh Mihályt, a kályha padkán hanyatt döntötte, és a torkát fogdosván kínozza. Ezt a tanú nem szenvedhette, lehúzta az urát és mindaddig fogta, míg az ura a pásztorbottal kedve szerint meg nem verte. Meghallotta azután, hogy a csordásné megfenyegette „valamihent az Polgársághot le teszi, mingyárt úgy megh fogná tanítani, eőtet, hogy megbánnya.”

Így is történt. Mihályt letette polgári hivatalát legottan körösztetemébe (derekába a szerk.), lábaiba és inába oly nagy lankadás szállott, hogy jártányi ereje is megszűnt és „két mankón járni kéntelenétetett.” Ekkor eszébe jutott a csordásné fenyegetése és elvánszorgott hozzá és kényszerítette, hogy gyógyítsa meg, mert minden gyanúja reá esett, bár a csordásné tagadta, hogy ő rontotta volna meg. Azonban mégis hozzáfogott, megsimogatta tagjait és inait ruháján által kezeivel és a teste szinte megújult és oly könnyen ment a szállására, mint csaknem egészséges korában. Másnapra kelve, semmi gondja nem lett, harmadnap pedig Gyöngyösre ment gyalogszerrel. (...)

Halász János, a következő tanú, akitől egyszer kender alá való földet kért a csordásné, de mivel nem adott neki, harmadnapra felesége lába rútul eldagadott és ki is fakadott; ezt a nyavaját Oláh Mihályné gyógyította meg zsírokból csinált kötésekkkel. Halász Jánosné, Sóky Katalin kiegészíti az ura vallomását egy másik történettel. Egy bizonyos takácslegénynek, aki idegen helyről származott Kamocsára, dagadozni kezdett a lába, Oláh Mihálynét kérte, hogy gyógyítsa, de ez nem vállalta és ezt mondta:

- Én meg nem gyógyíthatom, mert ahonnan jött, ott rontották meg és aki kit megront, azt azonkívül más meg nem gyógyíthatja. (...)

Nem sok jót mond a vádlottról Mátyus Erzse asszony se, aki bábának hívta Oláh Mihálynét. Egy szekér szalmát, hozatott a bábaasszony bérének törlesztésére a saját eszközén és ezért három garast lefogott a bábától. Ezért aztán faluhosszat szüntelen fenyegette a tanút. Mikor újra viselő lett, egy hétig tartott a vajúdása és hiába hívatta, mindaddig nem ment, míg kemény ijesztésekkel nem kényszerítették. Mikor pedig odament volna, a gyerekágyban levő tanút nyavalyája és szorongattatása közben nevette és csúfolta, mondván:

- Szenvedj, szenvedj, ha hamisan fizettél a bábádnak. Most jött eszedbe, úgy vedd reá mást, másszor fog tanulni!

A beteg és a „környöle léveő Asszonyi állatok könyörgöttek nékie, hogy a Fatensre tenné kezeit és munkálkodnék hivatalya szerént kerüle”, de a bába, a gonosz vádlott nem nyúlt hozzá és azt állította, hogy a gyermeket nem lehet elvenni, hanem ha meglesz, elmetszi a köldökét. A gyerek halva született.

A tizedik tanú jó tanú: mert nem tud semmit, pedig Oláh Mihályné a házában is lakott Halas Andrásnak, és az ő segítségével is fogták el. Nem tud róla semmi rosszat mondani, bár elfogatása előtt keservesen siránkozott. Ő váltig vigasztalta:

- Ne félj Kata semmit, mert ha tiszta asszony vagy, semmi bántásod nem leszen.

Mire feleli Oláh Mihályné:

- Lelkem, sógor úr, nem bánom, ha megfognak is, de hiszen nagyobb rosszak is vannak nálamnál a faluban, hogy nem méltók tartani őket. (...)

Czompó György, Róth Ádám bérese is ismerte a vádlott csordásnét babonás feslettségéről, de maga is gyanút fogott ellene, mert a felesége gyereket szülvén nem hívta meg bábaságra, ezért Oláh Mihályné megfenyegette. Utána csakhamar kifakadoztak a mellei, de azután maguktól meggyógyultak.

Sóky István, gróf Berényi György jobbágya, nem mond semmi rosszat róla, bár az elmúlt 1726. év telén nála lakott a rab asszony. Mások gyanújáról van tudomása. Neki nincsen, de egy esetet mégis elmond. Egy este nem jött haza a csordáról egy tulka, mikor ezen búslakodott, így vigasztalta Oláh Mihályné:

- Ne búsuljon kegyelmed édes gazda uram, megtartja az Isten.

Másnapra kelvén keresni ment a tanú, meg is találta a tulkot. Hazamenvén, tudakozta tőle a csordásné:

- Ha megtalálkozott légyen az elveszett tulka?

Az igenlő válasza pedig szólt:

- Nem megmondám, ne féltse kegyelmed, mert megtartja az Isten. (...)

Kecskés András a tizenhetedik tanú, Hunyadi István jobbágya. Ez is elmond egy esetet, ami különösen is gyanússá tette előtte a csordásnét. Egy alkalommal ugyanis kendert kért a feleségétől Oláh Mihályné és az kérését megtagadta. Aznap éjszaka a nyavalya feltörte kisdéd gyermekét. Felesége karjára veszi a kis gyereket később és a faluban hordozta panaszkodván, hogy minden gyanúsága csak a csordásnéra esik az említett okból. Találkozik többek közt a vádlott csordásné gazdaasszonyával, néhai Kósa Mihálynéval, vele is értekezett a gyermek nyavalyáru, és ez a következőt mondta neki:

- Előhoztam a zselléremnek (Oláh Mihályné) az gyermek nyavalyáját, de csak azt felelte: semmi az, becsülettel szólván eb sz ... gondja néki, meggyógyul.

És azután csakugyan semmi gondja se lett a gyermeknek.

Kecskés Andrásné Halász Zsuzsánna megtódtja az ura vallomását, és e boszorkányságra nézve olyan bizonyítékokat hoz fel, melyek nagy súllyal estek az igazságszolgáltatás serpenyőjébe. A bőbeszédű menyecske előadja, hogy Oláh Mihályné panaszkodott neki, hogy Kamocsán nem akarják őtet szenvedni azon okból, mert boszorkánynak tartják. Erre így felelt Kecskésné asszonyom:

- Mit félsz szegény asszony, ha igaz vagy? Mert ha engem valaki boszorkánynak mondana s az nem volnék, bizonyára megkeresném a becsületemet.

- Jaj, hiszen voltam Martosra, kértem az bírótól igazságot, de csak azt mondotta: micsoda igazságot adjunk? mikor itt is olyan híred van, mint Kamocsán. Ha nem hiszed, menj a nótáriushoz, majd elődbe rakja, mit mondott Hegedűsné Újvárba! hiszen az is reád vallott. (...)

Nemes Kósa Pálné Mészáros Judit asszony is hallotta boszorkány hírét Oláh Mihálynénak, de nem gyanakodott rá. De valamit mégis tud mondani és az felette jellemző.

Az elmúlt nyáron, szól a vallomás, egy déli álmában, mint egy hideg szél (így rémlett neki álmában) valaki Oláh Mihályné ábrázatjában reá ment és az a hideg szél fekvéséből fölemelte. Erre nagy rettegés közt fölébredt.

Ezt a vallomást is jegyzőkönyvbe foglalják! (...)

Petes Márton az utolsó előtti kamocsai tanú arra emlékezik, hogy jó pár évvel ezelőtt, mikor Kamocsán nagy árvíz volt, Oláh Mihályné kiszorult szállásáról és Petesék házában kért

szállást. Itt egy társa látogatta meg Oláhnét és a tanú, mint kisfiú a kályha mögött kihallgatta a beszédüket és látta, hogy a társa különféle gömbölyű köveket adott, elősorolván kit tótul, kit magyarul, hogy miről valók. Tótul nem értette, de magyarul azt hallotta, hogy tehén hasznának elvételéről való kő is volt köztük.

Utolsó tanú Puruttya Éva, nemzetes Nadányi Borbála asszony szolgálója. 1727. december 9-én Kamocsán járt és abban a házban szállt meg, ahol most Oláh Mihály tartózkodik leányostul. A tanú ekkor már hallotta az Oláhnéról keringő híreket, beszédbe eredt a kisleányával és kérdezte, hol volt az anyja?

- Az ég végén volt, szólt a kisleány és az hegyes tehénen ment oda, holott nagy vásár és sátorok voltak.

Egy szavában a kisleány azt mondta, ő is vele volt, de mikor az apja ezt hallotta szidni kezdte és veréssel fenyegette, más szavában tehát tagadta, hogy ő is oda lett volna az anyjával. Azonközben olyasmit is mondott a leányka, hogy az ő anyja csak a tenyerét és a hónalját keni meg magának és elrepül. Eddig tartott a kamocsaí vizsgálat, 1727. december 13 és 14-én. A nyomozás számai Martosig nyúlnak, hol azelőtt tartózkodott Oláh Mihályné. A következő napon, december 15-én tehát Martosra megy a komissió. (...)

Balla Ferencné, Takács Erzsébet második tanú. Tudja, hogy a martosi nép gonosz élete miatt gyanakodott Oláh Mihálynéra. Neki is volt erre oka. Gyermekeket szülvén, nem szólította bábaságra; mikor fölkel a gyerekágyból és kiment házából, legöregebb leányának jobbik lába összezsugorodott. Nagyon búsult rajta és mások tanácsára a mosófát vas fazékba tevén, keményen betakarva, erős tűzön forralta és főzte. Erre annak a személynek, aki leányát megvesztette, meg kellett jelennie. Meg is jelent a csordásné az utca ajtóban, mikor vízért ment a Nyitrára; visszafordulván pedig a vízzel, mikor a pitvarába érkezett, a csordásné jött ki a tanú szobájából és azt kérdi tőle, mit főz oly szorgalmasan a vassfazékban, talán kukoricát? A tanú felelt:

- Igenis azt.

- Hoce tehát az én leánkámnak is kukoricát.

Erre a tanú felvett a tűzhelyről egy nyers kukoricát és odaadta a lánykának; ezzel elment.

Harmadnapra néhai Hegedűs Istvánné, (kit Újvárbán boszorkányságért megégettek) kéztördelve állít be hozzá:

- No sógorasszony azt bizony csordásné ette meg leányodat azért, hogy bábának nem hívád őt.

Ezeket a szavait „meg is kettőzvén” hitével erősítette:

- Isten megöljön engemet, ha a nem ette meg.

Ugyanaznap könyörgés tájban a csordásné megjelent Balláéknál és megállván a pitvarban, leült a tűzhelyre és azt kérdi a beteg leánytól:

- No, te leánka mégsem gyógyultál meg?

- Nem gyógyult bizony az meg, mert a Hegedűsné nekem azt mondotta, hogy kigyelmed ette meg az gyermekem.

- No, mondok én őreá nagyobbat a vén boszorkányra, felel a csordásné.

Ez alkalommal megtanította egy orvosságra, tudniillik kimenvén a tyúkok ólába ott szedjen tyúk- sertés ganéjokat, azt tegye föl vízzel vassfazékba és főzze meg fürdőnek, ebben fürössze meg leányát és meggyógyul.

Midőn ezt a tanú megcsinálta, olyan lett, mintha leforrázták volna, megbetegedett és úgy feküdt, mint egy halott.

Emellett arra is tanította a csordásné, hogy ezen fürdő után kerek nátrafüvel kötözze leánya lábát. Nemsokára meggyógyult a lába, de ettől-e vagy sem, nem tudja. (...)

Nagy János az ötödik tanú. Terhelő tanú, ki a nyilvánvaló gyanúságon kívül, azért is gyanút fogott Oláh Mihályné ellen, mert pár évvel ezelőtt egy Tót Kata nevű leányzó lakott

nála zsellérségben, aki most Tót Gyurka felesége, ez egyszer Oláhnéval összeszólalkozott és az éjszaka jobb lába „úgy megromlott és eldagadott, hogy nem is járhatott, sem csizmáját föl nem vonhatta három egész hetekig.”

A negyedik héten hozzáment Oláh Mihályné és kényszerítette Tót Katát, hogy keljen föl és vonja föl csizmáját és menjen ki vele a csorda után.

Tót Kata mentegette magát, hogy lehetetlen a csizmát felvonnia, hát még a csorda után járnia nagy fájdalmai miatt. De Oláhné nem szűnt meg kényszeríteni:

- Gyere csak, ne gondoldj te avval, vond föl a csizmádat, és ha föl nem vonhadd, hozd el a kezedbe.

- Kihez képest, folytatja a tanú, denotált Tót Kata, nem mervén Oláh Mihálynének szavait félretenni kezébe vette csizmáit és amint lehetett elvánszorgott a csorda után, visszajöven pedig estefelé már látta a fatens, hogy csizmájába öltözve volt és felénére sem sajnálta a lábát ahhoz képest, mint mikor kiment, harmadnapra kelvén pedig semmi gondja sem lett lábának. (...)

Tót Kati is megjelent a törvény emberei előtt, akinek lábát rontotta meg és csodálatos gyógyulásáról ezeket mondja:

- „Valamihent kezébe vette a csizmáit s elindult Oláh Mihálynének hivatalyára a csorda után, leg ottan szem látomást tetczet nékie, hogy tért a Lába fájassa, ugy annyira, hogy mikor az Marhákkal az Eörmös dombnál léveö berekig (melly csak egy puska Lövésnére vagyon a falutul) érkezet, csizmáját könnyen föl vonhatta, noha egész nap Oláh Mihálné sem véle nem volt, sem semmi képpen nem orvosolta eötet.”

Tót Kata másról is tesz tanúságot. Azt is látta, hogy Oláh Mihályné az urát - részeg lévén – „eötet kétszer pofon sujtotta,” mire Oláh Mihályban is eldőlt a borjú és kifakadt:

- Várj te boszorkány, Újvárba elviszlek tégedet, magam veszek egy kocsi fát és avval megégetlek.

Ezekre a szavakra az asszony sírva fakadt.

Jóba Mihályné Keszi Katalin is tudja, hogy Oláh Mihályné boszorkánysága szóbeszéd tárgya volt. Ezenfelül elmondja az ő külön esetét. Egyszer egy hétig köpülte az egy hónap alatt gyűjtött tejfölt és sehogy se tudta megköltetni, és oly bűdös lett, hogy alig tűrhették a szagát. Erősen bosszankodott ezen és szidta a boszorkányokat.

Oláh Mihályné a szomszédjában lakott és meghallotta, nem is állta meg szó nélkül:

- No, mit szitkozódik kegyelmed, szomszédasszony?

- Hogyne szitkozódnám, mikor nem költhetem meg tejfölömet!

- No, ne szitkozódjék kegyelmed!

Azzal eltakarodott. Másnap reggel Jóbané kisleánykája nem tudott felkelni, négykézláb mászott le az ágyról. Az anya sírt és jajgatott gyereke miatt. „Megh szünvén az sirástul, tehát mint egy fél délkor annak utánna, nagy dölfössen, pattogással maghátul ment Oláh Mihályné házához s leg ottan nagy haraggal meg szólétván az Fatenst mondotta:

- Adgyon kigyelmed egy széket alá és hozza bé kigyelmed a Leánykát s tegye kigyelmed az ülembe!”

Jóbané így cselekedett, „Oláh Mihályné megpökdöztvén a magha Markát s azzal le símogatta Leánykának Inait s le tette és az Leánka mingyárt Lábra álván ki szalad az utczára semmi gongya sem lett, kin nagyon csodálkozott a Fatenst és arra mondotta nekik Oláh Mihályné:

- Látod-é ha valami nyavalyája vagyon Marhátoknak, mingyárt a boszorkánra vettek, és azt szidgyátok, azért máskor a Boszorkánt ne szidd.” (...)

Ezzel a vizsgálat kimerült.

1727. december 17-én Gyulai Ferenc királyi tanácsos és a vármegye első alispánja előlülése mellett láttak törvényt Oláh Mihályné Baranyai Kata felett. Róth Sándor volt a vármegye ügyésze, ki a vádat képviselte (...) az ügyész indítványozza a vádlottnak tortúra

útján vallomásra kényszerítését, ezenfelül becsatolja Hegedűs Istvánné torturális és halálával hitelesített vallomását Oláh Mihályné ellenében és az ismertetett tanúvallomásokat.

A törvényszék aznap nem határozott a főbenjáró ügyben, mert a tanúk kihallgatása foglalta el a nap nagy részét, akikkel szembesítette a vádlottat. A tanúk mindegyike fenntartotta vallomását a sedria előtt is. (...)

December 18-án, másnap hozta meg halálos ítéletét, a következő bizonyítékok alapján:
mert Hegedűsné Varga Judit kínvallatása alkalmával ellene vallott, és e vallomását halálával megpecsételte,

mert a törvényes eljárás rendjén meghallgatott tanúk vallomásai ellene szóltak.

Az említett torturális vallomásból, nem különben a tanúk előadásából kiderül az, hogy a vádlott embereknek és állatoknak ártott, bűbajos és ördögi mesterséggel betegségeket és bajokat szerzett, és azokat érintéssel gyógyította és kezelte, némely asszonyt fürdők készítésére oktatott. (...)

Ehhez képest érdemlett büntetése elvételére és mások elrettentő példájára úgy ítélik a törvényszék, hogy a vádlott elsőben különféle tortúráknak vettessék alá, azután pedig feje vétessék, teste pedig máglyán égettessék meg. Ha pedig a kínvallatás rendjén bevallaná az ördöggel kötött gonosz szövetségét, élve égetendő meg. 1728. január 14-én vonták tortúra alá Oláh Mihálynét. (...)

A jegyzőkönyvben nincsen nyoma annak, hogy Oláh Mihálynét hogyan csigázta meg a hóhér, de a vallomásból ítélve kipróbálhatta rajta mesterségének minden tudományát:

Vallja Oláh Mihályné:

Igenis volt az ördöggel szövetsége, melyet Martoson lakozása alkalmával kötött ezelőtt mintegy hat esztendővel néhai Hegedűs Istvánné kényszerítése folytán. Kötötte pedig ezt a szövetséget a mezőn „az körösz uton megh állván dél tájban, úgy hogy minek utánna azon körösz uton megh állottak volna említett Hegedűs Istvánnéval tehát az Ördögh emberi ábrázatban németh ruházatban nékiek megh jelent.” (...)

Vallomása következő szakaszán – nem nehéz kitalálni miért és hogyan – az összes tanúk vallomását magára veszi. (...)

A tovább csikart vallomásban azután büntársait nevezi meg, akik „véle edgyütt ollyatén gonosz Társasságban lettenek légyen Tizenegy zászló alatt” ezek: néhai Hegedűs Istvánné, saját maga, kamocsai Szendi János, annak felesége és leánya, Szendi Jakab felesége, öreg Bak Benedekné, az elől említett Hegedűsnének Kata és Örzse leányai, a tizedik Barsi Pálné „mely most véle edgyütt a fogságban hever.”

Ezt a Barsinét azután el is áztatja alaposan. (...) „Szimőn Ludasné, Izsán a Bábaasszont.”

Majd visszatérve Barsinéra annak ördögurát is megnevezi, ez Miklós nevet viselt. Barsinén is hagyott billeget az ördög, amit ugyanazon a helyen viselt, mint a vádlott, amit meg is találtak rajta. (...)

Eddig tart a kínvallatás jegyzőkönyve.

Még egyszer összeült a törvényszék Oláh Mihályné ügyében másnap 1728. január 15-én, mely Nedeczky Ferenc szolgabíró és Horváth Gergely esküdtet küldi ki a vádlott kihallgatására. Jelentik, hogy a gonosztevő vallomását megerősítette, de Szendi János, felesége és leánya, Szendi Jakab felesége és Hegedűs Juditnak Erzsébet leányára vonatkozólag visszavonta. Ezek tehát szabadultak a boszorkányság szörnyű gyanúja alól.

Nem sokáig tartottak Oláh Mihályné földi szenvedései. A törvényszék ítélete úgy szólván, hogyha ördöggel való szövetségét beismeri a kínvallatás alatt, úgy elevenen égetendő meg. Oláh Mihályné alatt csakhamar meggyújtották a borsószalmás máglyát. Az ítélet végrehajtásának az aktán nincsen nyoma, de az bizonyára megtörtént, ha elevenen nem, hát holtan égették meg, ha tudniillik a tortúra már nem hagyott benne annyi életerőt, hogy megérje a máglyahalál borzalmát.

Barsi Pálné Jászberényi Judit, a bagotai boszorkány. Ezek a boszorkányperek úgy kapcsolódnak egymásba, mint a láncszemek. A kicsikart vallomások között mindig akadunk újabb nevekre, melyeket az áldozat csak azért nyögött ki, hogy a hóhér keze alól mielőbb szabaduljon. Hegedűs Jutka, kit Érsekújvárbán égettek meg, rávallott Baranyai Katára, ki szintén máglyán végezte életét, Oláh Mihályné Baranyai Kata is rávallott Barsi Pálné Jászberényi Juditra kínvallatása folyamán: így indul meg az eljárás ellene is, s a végén alatta is kigyulladt a máglya.

1727. augusztus 5-én a vármegye tömlöcéből felhozzák nemzetes Hajnal Ádám szolgabíró Horváth Gergely esküdt elé, akik a következőképpen veszik vallatóra Jászberényi Judit asszonyt:

Nacionáléja: Jászberényi Juditnak hívják, Barsi Pál felesége, Szereden, nemes Pozsony vármegyében született, körülbelül 60 esztendő, a pápista hiten van és körülbelül nyolc esztendeje él Komárom megyében, Bagota helységben.

- Hogy miért került a vármegye rabságába?

- „Magha sem tudgya bizonyosan, hanem másoktól hallotta, hogy boszorkányságának gyanóságából ragattatott legyen megh, noha eő legh kisebb aféle dologban sem érzi bűnösnek lenni magát; hanem, hogy Istenes imádságival sok nyavajás Embereket, egyszer is másszor is, de kiváltképpen az nehezen szülő Asszonyokat orvosolta legyen s netalántán azoktól okosztatott volna az boszorkányságnak gyanósága felüle. (...)

- Tud-e még más orvosságokat és mire valókat?

- Tud lábtörés ellen-való orvosságot úgymint: Ha fekete nadárfüvet (nadályfű) fekete rákot, forrasztó követ, (...) sörtés hájat, tikmonyat (tojás) az teörésre rakta és azt égett borral megh öntöszte össze forrot a töröt csont.

- Ezt kitől tanulta?

- Komáromban lakozó néhai Pénzesnéül.

- Kiket és hányat gyógyított megh ekképpen a törésbül?

- Hármot gyógyított (...).

Az első tanú özvegy Kecskés Jánosné, Poór Katalin asszony 60 esztendő, bagotai lakos egy álló esztendeig lakott Jászberényi Judittal, de soha felőle semminemű ördögi boszorkányságot nem látott és nem hallott. Így vall a második tanú is Hajtmann Mihályné Kiss Sára is, aki 25 éve ismeri Jászberényi Jutkát, de felőle semmi rosszat nem hallott.

A harmadik tanú Kecskés Ferencné Ráczkey Zsuzsánna, 23 éves bagotai lakos Bottlik Jánosnétól tudja felőle, hogy menyének, ifjú Bottlik Jánosnének azt cselekedte volna, hogy soha gyermeke ne legyen. (...)

Annál súlyosabb vallomást tesz idősb Bottlik Jánosné Somody Judit 50 éves bagotai lakos. Öt esztendeje annak, hogy a most Ógyallán lakó menyének gyermeke lett. Menye Barsi Pálnét hívta bábájának, ki a következő babonaságot cselekedte véle: megfogta a tanúnak egy kakasát és menyének kezébe adta azt mondván néki: „Panna - ugymond - én ki megyek az ablak alá, ezen kakast ad ki nékem háromszor az ablakon és viszont tenéked háromszor beadom.” Meg is cselekedték. Hallotta azt is menyétől, ifjabb Bottlik Jánosnétól, hogy "akkori gyermekének küdökét nevezett Barsi Pálné azon kakasnak megadta ennyi." Mi végre cselekedte azt Barsiné, azt a tanú nem tudja, de az a gyanúja, hogy azért történt mindez, hogy gyereke ne legyen többé; azóta nem is lett több gyermeke a menyének. De hallott még egy igen terhelő adatot is magától a vádlottnak az urától, Barsi Páltól, aki panaszkodott neki, hogy feleségét éjnek éjszakáján el akarták volna vinni és megfogván feleségét, viaskodott is véle. De, hogy látott e gonoszokat a felesége körül Barsi Pál, azt nem tudja. (...)

Eddig tart a vizsgálat Barsi Pálné Jászberényi Judit ellen. Vajmi csekély alapja van ebben a szörnyű vádnak, melyet Róth Sándor vármegyei tisztü ügyész emelt (...).

A fiskális hivatkozik az ország élő törvényeire és a kifejlett joggyakorlatra is keresetében, ezenfelül a bűn teljes felderítése céljából a hazai törvények szerint szokásos kínvallatást is követeli a vádlottal szemben.

1727. szeptember 17-én ült össze a törvényszék marcelházai Gyulai Ferenc első alispán és királyi tanácsos önágyasága elnöklete alatt, mely halasztó határozatot hozott az ügy megvizsgálása, tárgyalása és végleges befejezése céljából. Három hónap múlva december 17-én áll ismét bírái elé Jászberényi Judit, és tagadja bűnösségét. Ez alkalommal a tanúkkal is szembesítik, kik vallomásaikat fenntartják; tagadásával szemben az ügyész hivatkozik Hegedűsnének kínvallatása alkalmával Barsi Pálné Jászberényi Judit ellen tett terhelő vallomására, melyet halálával is megerősített. A törvényszék a tárgyalást ismét elhalasztotta.

1728. január 15-én kerül a bűnügy ismét tárgyalás alá. (Mikor Baranyai Katán végrehajtották a kínvallatást, s aki ennek folyamán terhelő vallomást tett Jászberényi Judit ellen.) A törvényszék elrendeli a kínvallatást a vádlott ellen azzal az indoklással, hogy az ördöggel szövetsége volt és a boszorkányok társaságában részt vett, Miklós nevezetű ördögöt urának vallotta, aki őt a börtönben is meglátogatta és a bűne tagadására buzdította.

Még aznap végre akarták hajtani a kínvallatást a vármegyei tiszti ügyész, a járási szolgabíró és esküdt jelenlétében (...). Ez azután megpecsételte sorsát, mert a törvényszék meghozta ítéletét; Barsi Pálné szentenciája így hangzik:

„Minek utánna a személye szerént Jelen álló Jászberényi Judith névű Gonosz tévő Asszony állat a Boszorkányságnak vétken megh ragadtatván a Tekintetes Törvény széknek színe eleiben állitatott volna, következőképpen az Eő Búbajos Babonás és varázsló ördögi szövetségen lévő életinek viselése (...). Jól lehet nagyon haszontalan mentségekkel élván az ördöggel tett szövetséget mindaddigh vakmerőképpen tagadta légyen valamégh tudniillik a nevezett Törvényszéknek Isten Világh és Országgh Törvényén építetett igazságos végzésibül az kínzásnak helére nem vezetett: holott megh látván az eő Testének kinnyaira rendeltetett és elő készítetett eszközöket s észre véván magában hogy ha különben nem tehát iszonyú kínok fájdalomnak viselhetlensége miatt is ki köllének világosodnia az benne léveő és általa vakmerő tagadásokkal titkoltatott Gonosszágnak, kívánván azért inkább ép és egészséges, hogy sem mint megh bomlott elmével és megh töretett testel érdemlett büntetéséhez képest elérkezett végső óráját látnyi, leghottan szépszerivel maga kényén kedvén megh vallotta, hogy eő nékie az Pokolbéli ördöggel igenis szövetsége volt, (...) az ördögöt Férié-választotta és az által magát megh Pöcsétöltette a szent köröszttségben vett igaz nevit elváltoztatta, következőképpen számtalan az ördöggel testi gyönyörűséget végezvén fitalankodott és fertőzött azon kívül sok különb külömbféle embereket az ördögtül vett kárhozott mesterségekkel Macska képiben megh nyomott és az ördögnek mestersége által hol hat hol négy lovon Hintón Szent Gellérd Hegyre ragadtatott az holott több hasonló ördögi szövetségben lévő Társaival vendégeskedvén tobzódott és az ördögnek örvendezett: Mely illetén vallását nemcsak az kínzásra rendeltetett helen, hanem annak utánna a Törvény széknek színe eleiben álitatván szórul szóra megh erősített és helben hagyott. Mivel pedig kinek kinek az az Tövény széknek színe előtt tett saját nyelve vallása Országunk élő Törvénye szerént vissza vonyhatatlan és ezen Bizonyságoknak vallás tételit és Tanuságait fölülhaladó volna: Annak okáért a Jelen álló Jászberényi Judith Gonosz tévő Asszony álat, mint tudniillik az Isten és Világh Törvényének és Igazságának által hágni az maga érdemlett büntetésére, másoknak pedig röttentő Példájára nézve elsőben feie vétessék következő képen pedig az holt Teste tüzre vettetvén hamuvá és porrá tétessék (...).”

Ekképpen Jászberényi Judit fejére lecsapott a hóhér pallosa és teste porrá és hamuvá lett annak ellenére „hogy valaha valakit megh rontott volna”.

Görbe Ilona bűbájossága. Görbe Ilona korcsmárosné volt Ógyallán nemzeti Konkoly István uram szolgálatában. Az ura Konkoly István gazdaságában ispáni tisztséget viselt, halála után az özvegyasszony megkapta a földesúr kocsmáját, – mint látni fogjuk, kikapós korcsmárosné lett – és nagy bűnre vetemedett: mert hálóját kivetette nemzeti Konkoly István uram fiára, György deákra és alaposan elcsavarta a fejét. Tulajdonképpen ezért is került a törvény kezére.

Bűnpöréből csak a vizsgálati jegyzőkönyv maradt meg, melyet 1733. január 20-án vettek fel Ógyallán Akács Márk szolgabíró és Baranyay István esküdt. Ez a jegyzőkönyv igen érdekes adatokat őrzött meg számunkra, és egy falusi idillt tár szemeink elé.

Görbe Ilona asszony bizonyára csinos nőszemély lehetett és eldobván az özvegyi fátyolt, szívesen állott szóba a férfiakkal. Bizonyára hízelgett neki az is, hogy a földesúr fia, Konkoly György teszi neki a szépet. Tetszett neki a fiatal legény és érthető is, hogy a Balzac korán túl levő hölgyek szívós ragaszkodásával akarta magához láncolni, sőt mikor a legény csapodár módon más menyecskét is kitüntetett rokonszenvével, ezt megakadályozni igyekezett és bizonyára valamelyik javasasszony tanácsára kora divatja szerint bájalt főzött kedvese számára. Érthető az elcsábított fiú szülőinek felháborodása (...). A földesúrnak módjában állott eljáratni a kikapós menyecske ellen és így indult meg bűbájosság címén a vizsgálat Görbe Ilona ellen, akit ezen a címen tartóztattak le.(...)

Az első tanú Annus Istvánné Balogh Erzsébet, Konkoly István béresének a felesége. Tudja, hogy Görbe Ilona asszony ispánné volt Konkoly István uramnál, esztendeig ő adott neki szállást, azután Szönybe ment, onnan már ura halála után fél esztendő múlva visszatért és két esztendeig lehetett Gyallán; úgy tudja, hogy Somorjára való. Mint özvegy is nála lakott, bizonyos ideig, de nem tapasztalt egyebet, hogy mint Konkoly István korcsmárosnéja ösmeretséget vetván György fiával, ezzel gyakran ölelkeztek, csókolóztak és éjjel-nappal szeretkeztek, mint ezt a tanú igen közvetlenül fejezi ki. De azt, hogy babona által vonszolta volna György urat szeretetére „nem tud igeneset vallani.” (...)

A harmadik tanú Botlik János, nemzeti Ordódy Simon bérese bagotai lakos, atyafia volt Görbe Ilona meghalt urának. A vádlottat két évig, mialatt Gyallán lakott, jól ismerte; azt is tudja, hogy Győr megyei, péri származású. Bűbájosságáról semmit se tud. Közönséges szóbeszédből hallott Konkoly Györggyel való viszonyáról, akivel „szerelmeskedett s hálált volna és hogy magához babonázta volna.” Egyszer hallotta Görbe Ilona szájából ezeket a szavakat:

- De hiszen csak közelebb eshessem Konkoly Györgyhöz, én kivülem mást nem fog szeretni.

A negyedik tanú Juhász Andrásné Dömsödy Sára özvegy Szluha Ferenc báróné újgyallai juhászának felesége közelebbi adatokat nem tud Görbe Ilonának előéletéről, mert távolabb élt tőle. De kétszer járt nála Újgyallán Konkoly Györggyel, egyszer az elmúlt 1732. év őszén, másodszor pedig elfogatása alkalmával, és első alkalommal „nyilvánlagosan látta hogy egymás közt bőven nyájaskodtak.” Utolsó alkalmatossággal pedig tánc után a szerelmes pár szellőzködni ment a kamrába, itt látta a tanú, hogy az asszony „a firfinak öliben ülven csókolkosztak és szerelmeskedtek.” (...)

Az ügyet 1733. február 4-én tárgyalta a vármegye törvényszéke, további folytatása nincs meg az érdekes és pikáns történetnek, de bizonyos, hogy Görbe Ilonára balul végződött, és a bájitalért keservesen megbűnhődött.

Fábián Erzsébet bűbájos személy. Tíz évvel utóbb, 1742-ben a vármegye házában Fábián Erzsébet Csikós Györgyné ellen indult meg a vizsgálat, melyről a kihallgatási jegyzőkönyv maradt meg. Szintén az udvardi járásban, Fűr községben született, mely amint látjuk szép számmal nevelt javasasszonyokat és a babonának kitűnő talaja volt a vegyes ajkú, szláv elemmel szaturált lakosság körében.

Fábián Örzse nem tagadta, hogy fürdőket készített és füvekkel gyógyított. Haragosa természetesen neki is akadt, és bizonyára ő is csak úgy került a vár-megye kezére, mint többi társai, valamely rosszakarója feladta.

Az általános kérdésekre nézve elmondja, hogy 58 éves és a pápista hiten van, Komáromban nevelkedett, ott volt szolgálatban és onnan is ment férjhez. Az ura Csikós György, néhai gróf Gyulay uram csikósa. Madaron lakik tizenhét év óta, ott is fogták el; azelőtt Komáromban, majd Szentpéteren lakott, egy évig Csákvárott, onnan hazatért Fűrre, szülőfalujába, majd megint Komáromba szakadt, ahonnan az akkori szűk időkben Marcelházára ment lakni; hat esztendő telt itt gróf Gyulay földesuraságnál, aki azután Madarra helyezte ottani birtokára.

Ezután vallja a következőket:

- „Miért fogattatott meg?

- A hamis tanúk miatt. Hogy Madaron Öttvös Mártonnak félre vonytván a szája, teljes gyanakodással felüle valának, azért is fogadtatott meg, állítván, hogy az fogol kenyeret kért volna tüle, Öttvös Mártonnétul és hogy nekie nem adott, azért félre vonytott a szája.

- Nem, de nem boszorkányságrul vádoltatott-e?

- Igenis arrul, (...)

- Nem követett-e el valamely boszorkányságot?

- Semmi egyebet el nem követett, hanem Madaron lakozó Szuri Istvánné bizonyos nyavalában esvén őtet meg orvoslására kérték, de a szótul félvén, nem akart elmenni, hanem az után egy véka buzát ígért nékie, elment és parancsolattyából az Erdőbül földön folyó borostyánt, ustormén fát hoztanak, az kibülis fördőt főzetett és hozzája elvetett pemetőt, elvetett söprüt, mosófát maga az annya Szuri Istvánnénak Kovács Eörzsének, Vörös Zsuszka szőrzött, úgy az fördőt el készítvén Szuri Istvánnét beléje ültette, mely fördő után azontúl jobban lett. (...)

- Van-e szövetsége az ördöggel?

- Nincsen.

- Mi formán, mikor esett és mennyi üdöre?”

A vádlott tagadja.

- „Ki tanította őtet Bűbájosságra vagy boszorkányságra hol és mikor?

- Czut Istvánné, Sallai Panna most Kőrösön lakozó személy tanította őtet (...).

- Nem ártott-é valamely Embereknek, nevezet szerint kiknek és mi formán?

- Soha sem ártott.

- Az kiknek ártott, meggyógyította-e azokat és miképpen? (...)

- Nem tud-e valamely olvasásokat az Emberekre vagy Marhákra, azok minémüek?

- Nem tud-e vagy mondott-e valamely szokatlan imádságokat vagyis áldásokat?

- Az elveszett marhát vagy jószágot nem tudgya-e vissza téríteni és mi formán?”

Mind a nyolc kérdésre nemmel válaszol Fábián Örzse.

- „Az illyesmi varáslásban Bűbájosságban és boszorkányságban kik a társai?

- Egyebet nem tud Hegedüs Jakabnéál”. (...)

Itt megszakad a jegyzőkönyv. Lehetséges, hogy az ellene szóló bizonyítékok hiánya, vagy hézagossága folytán megszabadult a hóhér kezétől Fábián Erzsébet.

Tanúvallomások Jámber Kata boszorkányságáról. Csak töredékben maradt meg egy tanúvallomás, mely Jámborné madari boszorkány ellen folytatott bűnper nyomait őrzi. Ez a Jámborné úgy került a vármegye kezére, mint többi társai, és nevét Barta Kata bűnperében hallottuk említeni, tehát az 1721. év körül folytatott ellene a bűnvádi kereset.

A tanúk – mind madari lakosok – ezeket vallják Jámborné ellen.

Veres Zsuzsa 50 éves asszony előadja, hogy vejét Csikós Jancsit megrontotta. Ez a Csikós Jancsi ugyanis rosszul volt és Jámbornét hívták kenésére. Jámborné azonban megtagadta a segítséget és nem ment el megkenni, így szólván Csikós Jancsi feleségének:

– Sem gerebent, sem rostát nem adtál, azért nem megyek. (...)

Isó Panna azt vallja: Csikós Gyurkánétól hallotta, hogy az ő leányának lábát Jámborné vesztette meg.

Czut Kata 25 éves asszony vallomása eddig nem hallott babonát őrzött meg az utókor számára. Jámborné erkölceiről rosszat beszéltek a faluban és a plety-ka tudomására jutott, mert hírül vitték neki. Erre Czut Kata szája félrehúzódott. Többféle orvoslást kommandáltak a szájára, ezek között azt is „hogy akitől meg rontatott volna szájja, annak vizelletitül meg gyógyulna; azt cselekedték, hogy bizonyos Asszonyra rája bízták, hogy lesné meg mikor vizellene, úgy cselekedet Jámborné után a hugyos földet föl vette és azzal száját békötötték, mikor száján volt azon hugyos föld, mikor feküdt az ágyán egy nagy varas béka hasára mászott, a szája helyére ment.” (...)

Csikós Jánosné 25 éves asszony megismétli anyjának, Veres Zsuzsának, az első tanúnak vallomását. Beteg ura kenésére hívta Jámbornét, aki nem ment, mert úgymond „vékát rostát nem attál. Azon étszaka ablakjok alatt ember-nyiválás hallattot, úgy megijet az ura, hogy egy egész hétig csak futó félben volt ijetiben a nagy félelemnek miatta, annak utána, hogy a gyanóság Jámbornéra volt, és akarták keresni, mingyár az ura hamarjában meg gyógyult.”

Szuri Mihály 42 éves madari gazda vallja, hogy Jámborné tőlük tejet kért, de nem adhatott neki, mert tehenei elvesztek és nem mentek haza. Másnapra virradván tejet küldé neki, mire Jámborné:

- „Mért nem attatok, tudom, hogy azt a kis folyit sajnálttátok tennap.”

Következendő reggel felesége, minek után teheneit megfejte „akkori tejet még el sem szűrhettem, mikor már a kannába négy tehénnek a teje fél óra alatt össze alut.” (...)

Itt véget érnek az érdekes tanúvallomások, és nem tudunk meg semmit Jámborné sorsáról, aki pedig igazi javasasszony volt a javából.

Házasságtörő büntetése 1736-ban¹⁵

(betűhív közlés)

Komárom vármegye régebbi büntetőperei közt találjuk Rosbér Istvánnak bűnügyét, ki mostohaleányára vetett szemet, és ezért hóhér kezére került. Rosbér István Sopron vármegyéből szakadt a Komárom megyei Csúzra, és ott a pusztaszentmihályi Csúzy földesúri családnál szolgált már tizenkét esztendeje, mikor e súlyos bűnnel terheltén került a vármegye tömlöcébe, 1735 novemberében. Az e hó 28-án megtartott kihallgatáson beismerő vallomást tett: teherbe ejtette Dorottya nevű mostohaleányát, azt azonban tagadta, hogy azt hamis ígérekkel vagy erőszakkal bírta volna erre a bűnre. Felesége is élt ez időben mindaddig, míg e gonoszságot elkövette mostohalányával.

A vármegye rendes felesküdt ügyésze, Hrobarik János fiscális emel vádat Rosbér István ellen a következő bűnvádi keresetben:

„Miképpen a most nevezett Melefactor, nem tudatik mi némeő Gonosz Istentelen és magában ell tökélt szándéktul viseltetvén nemis rettegven az illetin Gonoszteveők ellen Törvények szerint való rendeltt Büntetéstül, ugy az Isteni félelmet és körörszénységetis és az Házassághbéli kötelességetis félyre tévén az Tavali ellmúltt 1735-dik Esztendőben külömbféle Üdőkben Csúzon, Dorottya néveő Mostoha Leányát Testi képpen közösködni és

¹⁵ Forrás: Levéltárosok Lapja 1 (1913) p. 30.

azt utánna léveő egynehány rendbeli cselekedettel Terben ejteni és így az Házasságh törésbenis magát keverni semminek vélte.” (...)

A következő, 1736. év január 17-én nedecei Nadeckzy Mihály, Komárom vármegye első alispánja elnöklete alatt tartott sedria ítélezik Rosbér István felett, ki bilincsekbe verve áll ítélő bírái elé, hol szintén töredelmesen vallja meg nagy bűnét. Az önkéntes vallomás ezer tanúval érven fel (...), és mivel a bíróság a corpus delictiről ez esetben saját szemével győződhetik meg, halálbüntetéssel kéri sújtani a vádlottat, mert a déli napfénynél világosabb az ő bűnössége.

A törvényszék az 1723. XI. tc. alapján fejevételre ítéli a vádlottat. Az ítélet ismét magyarul van megszövegezve és így hangzik:

„Minthogy jelen álló Bűnös Rosbér István Buja paráznasághnak, fertelmes dühöskedű kivánsághát követvén mind a Fölséges Ur Istennek Parancsolatát, mivel pedig a Világi törvényeket megh szeghni nem irtózott, Boszú álló haragjátul a Fölséghes Ur Istennek, ugy az jelentett Világi s országhunkbeli Törvényeknek kemény büntetésétül semmit nem tartván, Meg holt Feleséginek előbbeni házasságából született hajadon Dorotya leányát, mellyet Atya helett adatván nékie gyámolul az Ur Istentül, Isteni félelemben nevelni tartozott volna, Gonosz és Istentelen Szándékának kívánt engedelmeskedésre csalogató beszédekkel hajtani és végre megh szeplüsíteni és azon Természetnek is irtóztató fertelmeskedésnek gyakorlásával terhben is ejteni s így azon Mostoha Leányának megh szeplősítésével: Semminek álétván házas Társához hittes kötelelesség hit, házasságh törésnek undok vétket ugyan azon gyakorlással követni merészlett; Hogy ennek példájával elő számlált vétkének rettenetességhe és a Fölséghes Ur Istennek, ámbár nem sietető, vigyázó mindazon által s el nem multható igaz boszú állása mindenek előtt nyilván légyen, Magha vétkeinek ugyan érdemlett büntetésére Másoknak pedig rettentő Példájára íteltetett halálra, hogy hohér Pallosával Feje vetetessék.”

Az ítélet és a vallatás között ellentmondás látszik, hogy ti. Dorotya leányát nem csábította volna; ezt leánya a törvényszék előtt bizonyosan megcáfolta, már csak azért is, hogy a büntetéstől meneküljön. E vallomás nyer kifejezést az ítélet azon szavaiban, hogy istentelen szándékát csalogató beszéddel hajtotta végre. Fejével lakolt érte Rosbér István.

Kettős házasság büntetése 1743-ban¹⁶

A házassági jognak és kötelelességnek szigorúan szabott törvényt mindig a magyar igazságszolgáltatás, amely a házasságot általában felbonthatatlannak ismerte. A házasságtörést és a bigámiát, a kettős házasságot egyformán halálbüntetéssel sújtotta.

Komárom vármegye levéltárában mely – sajnos – csak a XVIII. századból őriz büntetőpereket, van egynéhány érdekes akta, mely megőrzi emlékét az akkori erkölcsös felfogásnak és a drákói szigornak, amellyel e büntetteket üldözték.

Az alábbi eset 1742-ben történt Győr megyében egy Szalay István nevű 20 éves gyerkőcével, aki fiatal kora ellenére két feleséget és három élő gyermeket vallott a magáénak és árva feje mégis hóhér pallosára került, két gyászos özvegyet, három síró porontyot hagyva maga után.

Zilált életét az alábbiakban mondta el a vallató bírák előtt 1742. október 17-én:

Szalay István a neve, 20 esztendő, pápista hiten való: Kunszentmártonról szakadt föl Győrre, még olyan korában „hogy még a lovat nem igen érhetette föl”. Győrről elsöben Mesterházy uramnál szolgált két évig, onnan Somogyi Miklós uramhoz ment és fél esztendeig szolgált. Azután megházasodott Mérgesben (valahol Csikvánd körül), hol Német István nevű

¹⁶ Forrás: Komáromi Ujság, 1911. No. 25.

embernél szolgált. Innét Csikvándra került, mivel a felesége odavaló volt, onnan Lovaspatonára mentek, hol fél évig szolgált Lukács Istvánnál.

Megunta a polgári életet, elment a katonasághoz szekeresnek a Smetan ezredébe, mely Sziléziában feküdt. Itt csak két hónapig szolgált, mert úgy látszik, elfogta a honvágy és hazament Csikvándra feleségéhez. Ezt áldott állapotban találta, ezért gyanút fogott rá és hűtlennek tartotta, ezért el is hagyta.

Közben Szalay Pistának, aki ily kalandos élet ellenére se volt több 17 esztendősnél, Kónyban (amit a világ közepéül szokott emlegetni a példabeszéd) egy bizonyos menyecskével megismerkedett, el is akarta venni. Minthogy az eskettetésre nem volt pénze, a plébánosnak le akarta a stólat szolgálni. Két napig kaszált is neki, de a plébános rájött, hogy feleségehagyott ember és nem adta őket össze. Első felesége, kivel két évig élt, és egy élő gyermeke ezalatt Csikvándon búsultak utána.

Szalay Istvánnak sietnie kellett Kónyból, és fél évig ide-oda kódorgott, míg Öttevényre került; itt házasodott meg másodszor. A felesége Naszádos Istvánnál lakott és a hédervári gróf káplánja áldotta meg a frigyüket, amin bizony nem lett áldás. A második feleségével három esztendőnél tovább éltek és szép két kis gyerekük is volt már, mikor otthagyván Naszádos István szolgálatát, vesztére Komárom megyébe jött Ászárra egy özvegyasszonyhoz, kit egy esztendeig szolgált. Innen Bokodra ment, de ott utolérte a törvény hatalma és a bírák kezére került, onnan pedig a vármegye tömlöcébe, mely ilyen dologban nem ismerte a tréfát.

Nemes és nemzetes Hrobarik János uram, aki tótul hangzó neve ellenére mégis Komárom vármegye fiskálisa volt, emelt Szalay István ellen vádat. (...)

Az ítélet végrehajtása előtt szokásos tortúrát szintén elrendeltetni kérte a szigorú ügyész.

Horvát János volt a vádlottnak védője, aki tiltakozik a régi hazai törvények alkalmazása ellen. Hrobarik a vádat ezután bőven és részletesen ismerteti és kiszínezi a vádlott gonosz feslettségét. A védő Horvát János rendre cáfolja az ügyész jogi állításait és szelídíteni igyekszik viszonzálásában a vádlott bűnét, akit szerinte fel is kellene menteni, annyi enyhítő körülménye van.

A törvényszék csakhamar kihirdette ítéletét a vasban álló vádlott előtt, akit beismerő vallomása alapján, és első feleségével Szabó Évával való szembesítése után, mely büntettét nyilvánvalóvá tette, fejvesztésre ítélte, mert megsértette az isteni és emberi törvényeket, és megfélelkezve eskü alatt tett hitéről kívánságának kedvezve bigámia bűnébe esett. Ezért a vád által idézett törvények, de az ősi hazai jogszokás szerint ezen undok bűne megtorlására és mások elrettentő példájára és magának méltó büntetésére hóhér kezére adta Komárom vármegye törvényszéke.

Így jegyzette fel Akács Márk, a törvényszék hites jegyzője Szalay István esetét, aki húsz esztendőskorában, mikor ma a házasságra csak gondolni is képtelenség számba megy, két feleségétől búcsúzva, könnyes szemekkel hajtotta pallos alá fiatal fejét.

Jókai körül

Patkós Körmendiné¹⁷

Komáromi legenda

Kis gyermek voltam még, amikor ezt a történetet hallottam Patkós Körmendinéről. Sötét szobában mesélgettek róla, ahova csak a kályha résein pillantott ki néha a pattogó, majd síró hangokat adó tűznek fénye és a szobában ide-oda imbolygó árnyak menekültek előle. Izguló kíváncsisággal hallgattam a nagyok beszédét Klapka Györgyről, a nagyszakállú fiatal hősről, meg a muszkákról, akik negyvennyolcban kozák lovaikon nyersen ették az uborkát, azután meg is haltak tőle kolerában, Patkó Imréről, a híres betyárról, a komáromi várból a Duna feneke alatt vezető csodálatos alagútról, melynek éveken át kerestem a bejáratát a sáncárcokban, meg Patkós Körmendinéről, akinek fejfája akkor még látható volt a kakukkfüves református temetőnek egyik zugában. Rajta voltak még a patkói is, amikkel megpatkolták, azonmód rászegezve a fejfájára ennek az ördögös asszonynak, aki a kovácslegényt minden éjjel lóvá változtatta és rajta nyargalászott a boszorkányok céhébe. De egyszer mégiscsak rajtavesztett, mert a kovácsok megpatkolták és ebben nem segített rajta bűbájos hatalma, mégis elpatkolt...

Ennek a boszorkánynak ma, őszülő fejjel így látom a történetét:

Körmendi Dávid uram böcsületes kovácsmester volt Komárom kulcsos városában. A lakatgyártók és kovácsok tisztos céhének dolgos, derék, előljáró tagját mindenki megbecsülte érdeme szerint. Az egész város megsiratta, mikor először jutott özvegyiségre, eltemetve szerelmetes, galambszelíd élete párját. Ez a jó asszonyka szárazbetegségben múlt ki ez árnyékvilágból, még szerencséje, hogy gyerek nélkül; minek is lett volna szegénykének, ha egyszer nem tudja felnevelni?

Ilyen nagy háztáj, mind Körmendi uramé, nem lehet el soká asszony nélkül, aki azt rendben tartja, megfőzi az ebédet, vacsorát a gazdának, legényeknek és az inasoknak. Péter, az öreglegény, aki mióta csak hazajött a vándorlásból, tizenöt álló esztendeje dolgozik Körmendi Dávid műhelyében, váltig biztatgatta:

– Mester uram, ne maradjon egyedül, hanem hozzon asszonyt a házhoz. Anélkül nem élet az élet. Aki meghótt, azt Isten nyugosztalja. Majd meglátja, hogy így kevesebb lesz a gondja.

Bár sohase hallgatott volna Körmendi Dávid az öreglegénye, Péter szavára.

Mint afféle özvegyember, ahogy illik, válogathatott volna özvegy-asszonyokban. Nem is múlt el, hogy meg ne látogatta volna egy-egy asszonynenne: hogy ilyen jól jársz vele Dávid, ezt vedd el, abból lesz a derék asszony. De akit így kommandáltak neki, mint például özvegy Gulyásné ifiasszonyt, igen fiatallotta magához, özvegy Decsiné nagyasszonyom meg, mi tűrés-tagadás, benne volt az időben, ami egyikünk felett sem áll meg. Meg aztán kedvét is szegték neki; aki tetszett volna, arról azt mondták: legényekre kacsintgat, vagy igen módisan jár és fenn hordja az orrát. Ilyennek kötné be a fejét?

Térült-fordult, nem szólt senkinek, csak Péternek, hogy elmegy egy-két napra a városrul. Az öreg Péter pedig okos ember volt és ismerte a dörgést, mondta is magában:

– Asszonynak köll lenni a dologban. A mester asszonyt hoz a házhoz.

¹⁷ Forrás: Jókai emlékkönyv. Jókai Mór születésének százados évfordulójából. Szerk.: Alapi Gyula és Fülöp Zsigmond. Komárom, 1925. Jókai Közmívelődési- és Muzeumi Egyesület. pp. 155–163.

Többször is elment így körülnézni, és egyszer meg is hozta a menyecskét. Kíváncsi volt és haragudott rá az egész város. Mert mégiscsak szégyen a komáromi fehérnépekre, hogy nem talál egy házasuló ember köztük magához valót.

Mikor piros pünkösdi ünnepén együtt elmentek a templomba, mindenki megmutráta őket, de kiváltképpen az asszonyok. Volt akkor miről beszélni a Megyercsi, Panda-tó és a Bikaakol utcákban. Babosné nénemasszony, aki fején szokta találni a szöveget, így szólt:

– Nem látták, hogy össze van nyöve a szemödöke? Ha rontás lesz a városban, tudjuk, hol keressük az igézőjét. (...)

Hát bizony nehéz sor egy új asszonynak a Szombathy utcai nagy templomba először bemenni ezer szempár villogó tüze között. Hát még kijönni emberszólás nélkül! De Körmendi Dávidné keménykötésű asszonynak látszott; állta a szűrő tekinteteket erősen akkor is, mikor énekvezér uram belekezdett a dicséretbe és a gyülekezet felállott s minden szem rajta akadt meg. De amikor tisztelendő és tudós Péczeli József uram, ez a görnyedt hátú, horpadt mellű, de aranyaszájú pap elkezdte a beszédét, mindenki arra nézett és Körmendiné se vette volna le szemét róla egy félvilágért se.

Körmendi Dávidék szép csöndesen éldegéltek a Vág révre vezető utcában, amelynek végén ott magaslott a repülőhíd árboja. Valami nagy csönd azért mégse volt a ház körül, mert hajnaltól napestig hangzott a pöröly csattogása. Minden valamirevaló szekeres gazda, aki csak egy kicsit is adott a lovára, Körmendi uramnál vasaltatta a lovait, amelyek a gabonával rakott tölgyfa hajókat vontatták víz ellenében, fölfelé Domonkos János uram, a dúsgazdag rác kereskedő, Janicsáry Demeter, Zsupánovics Diodor – akit csak Diadal görögnek hívtak szélteben – és a többi görög részére. De az is bizonyos, hogy Körmendiék műhelyében soha meg nem nyilallták a ló patáját a világért se, mert az öreg Péter értette a dolgát. (...)

Körmendi Dávidnál egyszer inas szabadult, a gazda nem tartotta tovább műhelyében:

– Eredj világot próbálni, vándorolj te is Jancsi, mint más, úgy veszed hasznát, amennyit tapasztalsz. Ha kilesz a vándoréved, visszajöhetsz és megfogadlak.

Míg az új inas beszegődött a felszabadult Jancsi helyébe, egy kínálkozó kislegény állt be a műhelybe, megfogadta Körmendi mester, pedig nem sokat nézett ki a tejfölös szája emberkéből. Majd csak elkínlódik vele, ha meg nem válik be, túlrad rajta. Nagy a világ, elfér benne mindenki. De a második napon Péter elégedetten intett szeme vágásával a mester felé, aki fél szemmel szintén a fiú kezére nézett. Kedvére dolgozott a kislegény és szombaton, mikor az érdekes céhatyamester a másnapi céhgyűlésbe parancsolta be a tisztas cég tagjait és előjáróit, átadva a céhládának sallangos kulcsát, amit meg kellett fogni a mesternek és legénynek, azt mondta Körmendi Dávid:

– Ferenc, ha tetszik a hely, beszegődhetik. Holnap lesz a céhgyűlés. Kislegénynek heti hat huszast fizetünk.

Ferenc megköszönte a gazda szívességét, amint illett.

Vasárnap az inteni tiszteletok után Ferkó a céhmester előtt beszegődött Körmendi Dávidhoz kislegénynek heti hat ezüst húszasért, meg ellátásért, persze a mosáson kívül. Ez nem járt ki a legénynek, mert a mester felesége csak nem moshat a legényére! A szemérmesen iruló-piruló kis legényke elégedetten ment haza és útközben találkozva Péterrel az elhívta a Fehérlóba egy pohár borra. Azután hazamentek szépen megebédelni. A mester felesége ugyancsak kitett magáért. Olyan aranyárga tyúklevest tálalt eléjük, hogy a római császár ő szent fölsege is megnyalhatta volna után a száját. Utána egy kis malacpecsenye következett öntött, töpörtyűs salátával, a módját pedig megadta a finom kapros, túrós lepénnyel. Csak úgy remegett a rózsás tányéron Ferkó előtt. Végezetül egy pohár bort is töltött a háziasszony mindegyiküknek. Így dukált ez vasárnapon.

Addig nem is mert fölneézni a kislegény a tányérjáról. Nem szóltak hozzá, hát illedelmesen hallgatott. Mikor készen volt az ebéddel, akkor találkozott a szeme az érett és a szabad tűzhely mellett nekipirult szépasszony két villámló szemével, amelyekkel a legényt

vizsgálta. Ijedten csukta volna le Ferkó máskor oly szófogadó szemeit, de azok most sehogysem engedelmeskedtek neki és vissza-visszatértek az asszony felé, aki, mint a mágnes az acélt, húzta magához és mintegy belé fűrődött reátapadó szemeivel a lelkébe. Hogy sütötte azt ez a tekintet. Nagyokat dobant a szíve, mikor a gazda egészségükre kívánta az ebédet. Ferkó ilyen szédülést még sohasem érzett. Azt hitte, hogy az a bortul van.

De még este is majd, hogy ki nem verte a verejték, mikor a vacsorához hívták. Az asszonya ott állt a pitvarajtóban és megint végigperzselte a tekintetével. Szerencse, gondolta, hogy a vacsorához már nem járt bor a legényeknek, csak a mesternek, így azután hamar végére jutottak a vacsorának. Péter, az öreglegény, akinek kapukulcsa volt, ki is ment a házból egy órára egy meszely bort meginni Töltési uramnak a Velence sarkán levő kocsmájába, ahova a hajósok és a talpasok jártak, de olykor betévedt egy-egy lovasgazda is. (...)

Odahaza Ferkó bement a legényszobába és arról gondolkodott, mi is történt vele? Ki cserélte ki a lelkét és a szívét, mely akarata ellenére most is zakatolva dobol a mellében? Álmodásaiból ajtónyílás riasztotta meg, hát a félhomályban a mesternét látja bejönni a szobába, amire aztán egészen elállott a szívverése. Ringott a széles csípője, amikor eléje állt a fiúnak:

– Egy pohár bort hoztam Ferenc, igya meg.

Jó szerencse, hogy sötét volt a szobában, mert odakünn hókonyodott és leszállt az este s így nem látszott, hogy a kislegény olyan vörös lett, mint az asszonynak a ruhája.

– No, nem meri meginni? Nincs ám méreg benne, ha nem hinné el, akár én is megkóstolom.

Ferkó megitta egy hajtásra, mert szégyellte magát az asszonya előtt. Nem tudta, hogy ez volt a „szerelmi bájital”, amiről oly sokat hallott a népmesékben.

Nem tudta, hogyan virradt meg; valami kábultságot érzett minden tagjában, mikor Péter négy órakor felébresztette a munkára. Ettől kezdve az eleven fiú hallgatag és szótalan lett, és egy idő múlva Péternek is feltűnt ez a változás. De azt hiába kérdezte, kitért minden magyarázat elől, azt hajtogatta, hogy semmi baja.

– Úgy látszik, kilőtt a hideg, öcsém, döntötte el Péter a kérdést. Egy kis paprikás, fokhagymás pálinka helyrehozna.

A legényke azonban feltűnően soványodott és sorvadt. Szemei karikásak lettek, mintha lidérc nyomná. Péter lefekvés előtt vallatóra fogta és faggatta, mi baja lehet? Mégiscsak segíteni kellene rajta. Ha valaki talán megrontotta volna a szemével, hát mosakodjon meg szenes vízben, ha csömör volna a hátában, ott van Fúróné asszonyom, úgy kikeni az a lapickájából, mintha benne se lett volna. Ha pedig beteg, akkor meg menjen el az öreg Kemenczky borbély-kirurgushoz, aki eret vág rajta vagy piócákat rak a nyakára, akik aztán kiszívják a rossz, fekete vért belőle.

Egyszer erős vallatás után azonban mégis szóra hozta Péter a legényt, addig firtatta ezer kérdésével, míg megtört és vallani kezdett:

– Nagy bajban vagyok én Péter. El sem merem mondani. De, kegyelmed olyan hozzám, mintha az idesapám volna, hát elmondom, mi történt velem. Engem megnyomott a boszorkány, a mellemen érzem és nem tudok tőle szabadulni, mert a hatalmában tart. Éjjelenként, éjfél előtt idejön és a kezében levő kötőfékkal megérint és ahogy hozzám ért, hát menten lóvá változom. Akkor aztán zsupsz, rám ül és nyargal rajtam a levegőégben harmadik kakasszóig, akkor megint emberré változtat, ha leveszi rólam a kötőféket. Nem bírom soká már ezt az életet. Elmegyek vissza a hazámba, Vespörém mellé, csak attul félek, hogy a mester urat rám haragítom.

– Tyühh, aki áldója van annak a boszorkánynak, hát hódassá tett és éjjel vele kódorogsz? Majd segítünk annak a baján öcsém, ne búsulj. Milyen a formája? ki fia csikaja? csak elő, ki vele szaporán!

– Mintha asszonyforma lenne, Péter bácsi, de kérem, könyörgöm, esedezem ...
– Nincs neki pardon öcsém. Ha téged el akart veszejteni, elveszejtjük mi is. Aki éjjel jár, az nincsen jó járatban. Annak testével, lelkével szabadosak vagyunk.

De a fiú csak tovább szepegett. Péter nem szólt neki semmit, csak a két markos inasgyereket hívta ki a műhelyből és az udvar egyik sarkában megmagyarázta nekik, hogy az éjjel résen legyenek és a világért se aludjanak el éjfél előtt, mert boszorkány jár a házban. Leereszkedik a kéményen és aki elalszik, annak ráül a mellére.

A gazda nem volt a városon, a pesti vásáron járt. A műhelyben Péter parancsolt.

Este kilenc óra előtt a várbeli őrzőjárat vonult hangos dobszóval a városon végig, a Szűzleány bástyáján pedig felhangzott a takarodót fújó trombiták harsonája. (...) A bakterok cirkálják a várost, patkós csizmáik lépései és dárdáik koppanása messze hallatszik a gömbölyű kavicsokkal kirakott utcák során. A Szent András órája elverte a kilencet és az örök belekezdtek egyhangú énekükbe:

Hallja minden háznak ura,
Kilencet ütött már az óra.
Gazda vigyázz inasodra,
Gazdasszony meg szógálódra.
Dicsértessék a Jézus Kirisztus...

Péter szemére nem jött álom, de a fáradt Ferkó mély álomba merült. Az inasok egymás mellé bújva virrasztottak szalmazsákjaikon az esztre alatt. A Duna felől hangos tutulás neszét hordja szét a város fölött a langyos déli szél, melyben megremeg a sötét eperfa lombátora és hangos koppanással hull róla a szeder a földre. Elüti a tizenegy órát is az öreg harang messze halló kemény kongással. Az udvaron egy női alak suhan végig nesztelenül a műhely felé, nem hallatszott, honnan jó, egyszerre csak megjelent.

Most rohansz a vesztedbe Körmendi Dávidné!

A két inas felkel és lábujjhegyen, de minden izükben remegve, mégis Péter parancsa szerint megállanak a legényszoba ajtaja előtt és az ajtó elé seprűt fektetnek keresztbe. A pápista inas keresztet rajzol a kulcslyukra, hogy azon át se surranjon ki a boszorka, ide suhant be az árnyék. Jó helyen van az már! A szobában Ferkó nehéz és mély álomban viaskodik valakivel. Péter, a mély alvó, ébren maradt és várta az éjfél vendéget, jól felkészülve. Az árnyék nesztelen nyomja meg a kilincset és egyenesen a kis legény ágya felé közeledik, mezítláb van, kezében valamit tart, nem látja jól, a kötőféket-e vagy talán csak a keszkenőjét. Egy pillanat és a háta mögött áll, egy ordítás és egy sikoltás hallatszik az éjszaka csendjében. Az asszony nyakára hurok szorul és a fejére zsákot húz, kezeit megkötözni engedi az minden önvédelem nélkül.

Péter kiszól az inasoknak:

Fújtassátok fel a tüzet a kohóban. Megpatkoljuk a boszorkányt, hogy el ne illanjon Szent Gellért hegyére.

Az asszony, amint a nyakán levő hurok engedte, könyörögni kezdett suttogó hangon:

– Péter, az Isten szerelmére, én vagyok, Körmendi Dávidné, irgalmazzon nekem Péter bácsi, az égre kérem...

– Boszorkány vagy, nem Körmendi Dávidné, itt nincsen Péter bácsi, de a bírád. Boszorkánynak nincs törvénye, azt elpusztítjuk, ha a markunkba kerül. És a nyakán megszorította a hurokot úgy, hogy nem bírt sikoltani.

A felébredt Ferkónak minden tagja reszketett, mint a lázbetegnek, és ott maradt fekvé az ágyán teljesen tehetetlenül az izgalomtól. A hatalmas erejű kovácslegény kivonszolta az asszonyt, aki kiáltani nem tudott, mert a nyakán levő hurok fojtogatta. Vitte a műhelybe, ahol az inasok már felszították a fújtatóval a parazsat és rémülten néztek a boszorkára, akiben nem

ismerték fel asszonyukat. A vérvörösen izzó parázs felett apró kék láng táncolt és a patkók megtüzesedtek. A kovácslegény az üllőn kikalapálta azokat, azután az aléltan fekvő nőnek ráverte a két lábára, kezére.

– Így ni! Most pedig mehetsz a Szent Gellért hegyére a céhgyűlésbe, szólta Péter és visszament a szobájába, mint aki elvégezte a dolgát.

A szobában már senki se volt, mert Ferkó az első rémületből magához térve, a műhely felé lépkedett megnézni, mi történik ott, de amint megpillantotta a vonagló asszonyi testet a földön fetrengeni, esztét vesztve vetette át magát a kerítésen és futott el, ki a városból, ismeretlen tájak felé, csak el a szörnyűségek házából minél messzebb.

Az asszonyba reggel felé visszatért a lélek és rettenetes fájdalmakat érzett. Kiáltani sem tudott, mert nem volt ereje. Órahosszat tartott, míg térdein becsúszott elhagyott szobájába, ahol az olajmécses nagyokat lobbanva már alig pislákol. Vérző tagjaival belefeküdt a nyoszolyába; tudta és érezte, hogy meghalni megy oda és koporsója felé indul. Odakünn a házfedelet rettenetes orkán bontogatta és annak sikoltásától senki sem hallotta az asszony fájdalmas jajszeit és síró nyögéseit, melyek feltörtek belőle, mikor egyik ájulásból a másikba esve percekre magához tért.

Másnap déltájban ért haza az ura és megütődött, hogy a konyhát hidegen, a tűzhelyet pattogó tűz nélkül találja. Nem sürgött-forgott benne az asszony, mint egyébkor. Benyitva az ágyasházba, ott találta halálra vált, fakó arccal, kezét a dunyha alá dugva, amelyben már nem volt semmi vér.

– Mi bajod, kérdezte rosszat sejtve.

– Már semmi suttogetta. Bocsáss meg nekem én jó hites uram.

Többet nem szólt. Körmendi Dávid futtatta felcser után, tudós asszonyért az inasokat, de mire azok odaértek, már hideg volt Körmendi Dávidné bűnös teste. A rémséges látványtól elszörnyülködve hőköltek vissza valamennyien, akik ott voltak az ágya körül. Péter, az öreglegény, eltűnt a zavarban a városból. Az inasok mondtak el mindent a kezeit tördelő Körmendinek és a város darabantjaival odasiető városkapitánynak, Komárom város törvényszéke küldöttének.

A halál mindent kiengesztel. Körmendinét eltemették, de pap nem búcsúztatta, kántus nem énekelt felette és fejfájára rászegezték patkóit azon véresen. Ettől a naptól kezdve Patkós Körmendiné lett a neve az utolsó komáromi boszorkánynak.

Aki nem is volt boszorkány.

A komáromi népmonda szájról szájra adta a történetet és tovább szötte-fonta azt. Azóta is sok Patkós Körmendiné nyergelte meg azokat, akiket hatalmába keríthetett és száguldott velük a vak éjszakákban. Jaj annak, akit kötőféke megérint, mert az menten lóvá változik és oldalában a bűbajos asszony sarkantyúja, ha futton futvást nem rohan parancsa szerint a bűnök mély szakadéka felé, a romlásba, szerencsétlenségbe, – a becsstelenség mocsarába. Azóta félnek Komáromban az összenőtt szemöldökű asszonynépektől, mert azok rontanak a szemeikkel.

Ezt a legendát is szétfújta a rohanó idők szele. Ma már senki sem hisz benne, sem a boszorkányokban, sem a bűbajosokban. (...)

Én még így hallottam, mikor kisfiúcska voltam és félve bújtam utána édesanyám szoknyájához. Nagyobb koromban is járt az eszemben néha és tudom, ki is mentem a református temetőbe megkeresni a patkós fejfát. Csakugyan meg is találtam, de a betűit elolvasni már nem tudtam az elrévült fejfának.

A szülőföld Jókai regényeiben¹⁸

Komárom, a balsorstól kegyetlenül megtépett város, Jókai szülőhelye, száz évvel ezelőtt a vidámságtól hangos, élénk és a bőves jólét színhelye, szinte végletes ellentéte a ma Komáromának, amelyben a jókedv gyászt öltött és kihalni készül az élet. A Duna még korlátatlanul mossa partjait a város mentén, magavájta medrében hömpölyög tova és azt szeszélyesen változtatja. Széles hátán úszik az élet, a gabona Oláhországtól és a Bánáttól fel Bécsig és Linzig. (...)

Népe vagyonos; bár sokszor megsirattuk a költő regényes leírásai nyomán balsorsát, hamar kiheverte városa számtalan pusztulását: a gyakori földindulást, árvizeket, tűzvészeket és új életre kelt azok után, hogy szorgalmas munkájával helyreállítsa és megsokszorozza vagyonát. Ezért istenfélő és tisztelettudó népe. Őslakosai, a kálvinista szekeresek, ezüstgombos, komoly kék posztóruhát viselnek, fekete sujtással meghányva és nyáron is perzsia prémes kucsmákban járnak; a német mesteremberek nyakukra sokrét csavart fekete nyakkendőben rézgombos spencereket hordanak és elmaradhatatlan a kezükből a csontgombos sétapálca, amire szükség is van a macskafej kövekkel kirakott főutcákon. Este nem is lehet, de nem is szabad tisztos személynek kézilámpás nélkül járni, egyrészt, mert a város nincs világítva, de meg hogy el ne tévedjenek a girbe-gurba utcákban, amelyek a város sűrű szerencsétlenségeinek a megmaradt sebhelyei. (...)

Ebben a városcában élte gyermekéveit a kis Jókay Móric, pár lépésnyire a kálvinisták „Mysis positum” feliratú régi kollégiumától és hatalmas templomától, melyen gondosan őrködött és virrasztott a kakas. A kis sarokházban növekedve járja iskoláit, Eszter nénje kíséri a csaknem szomszédos kollégiumig a félénk fiúcskát. Tíz éves múlik, már cseregyereknek viszik Pozsonyba; mire onnan hazatér elveszti rajongva szeretett édesapját, és a tudós Vály professzor, későbbi sógora lesz apja helyett apja. A gimnázium utolsó évét Pápán végzi, ahol a sors Petőfit vezeti útjába. A két nagy lélek találkozása és barátsága mindkettőjükre kitörülhetetlen hatással van; barátja, Petőfi az iskola bevégezése után Komáromban is megfordul a Jókay-házban. Hogy Jókai íróvá lesz, abban Petőfinek van legnagyobb része; az özvegy édesanyának csak egyetlen ambíciója van, hogy a megye "urai" közé bejusson, ahogyan akkor a vármegyei tisztviselőket nevezték. Jókay Móric odahaza patvarista Asztalos István fiskális nemzeti uram mellett, ahol a szép Etelka ébresztgetni kezdi benne a még szunnyadó szerelmi érzéseket.

Az elvonatkozó, szemlélődő és olvasgatni szerető édesapa mellett az anekdotázó, a régi történeteket szívesen mesélgető édesanya, a kötelességtudó professzor, Vály Ferenc sógora: ezek alkotják a költő legszűkebb környezetét. A lelkében már élnek és rajzanak a mesék és a megírandó történetek körvonalai. Sokat hallott a komáromi nagy földindulásról, szemei előtt nőttek fel a híres Domonkos leányok, az Aranyember unokahúgai, látja a nagyszerű megyei tisztújításokat, a Nádasdy grófoknak, Fogaraszöld urainak és a vármegye örökös főispánjainak hét vármegyére szóló, pazar fényű installációit.

Künn, távolabb a város zajától, a dunai szigeten levő gyümölcsös kertjük filagóriájában ezekről álmodik és szorgalmasan írja már Kecskeméten, jogászkorában megkezdett első regényét. Mikor befejezi, elindul vele Pestre, a gőzhajó elviszi a forrongó és a reformkor eszméitől mámoros fiatalság Pestjére, az ifjú Magyarország fővárosába, ahol barátja, Petőfi, azok elismert vezére és már az országnak is hírneves költője. Jókai sorsa eldől s a huszonegy éves ifjú elindul új pályáján. Senki sem sejtí, talán legkevésbé ő maga, hogy az életre szóló kötelék közte és szülővárosa közt már ekkor kezd szakadozni.

Jókai, az idealista, Komáromot, szülőföldjét a lelkesedés és a megindultság könnyes fátyolán át szemlélte. Mind a két lelkiállapot a kora ifjúságot jellemzi, amelynek

¹⁸ Forrás: Alapi Gyula: A szülőföld Jókai regényeiben. Komárom, 1925. Spitzer. 58 p. (Részletek)

nézőpontjából szemlélte későbbi férfikorában is szülővárosa nagy történeti eseményeit, vagy érdekes regénytárgyait: ahogy ő ifjúkorában hallotta. Jókai komáromi tárgyú regényeit már java férfikorában írja, sőt a Tengersizemű hölgy már életének alkonyra hajló szakaszán készül el. Korán elszakadt szülővárosától, bár ezzel nem szakadtak el a lelki összeköttetések szálai, főképpen nem az emlékezésé. (...)

Lássuk elsősorban azokat a regényeket, ahol Komárommal, szülőföldjével foglalkozik a költő. Négy ilyen regénye van Jókainak, amelyeknek színhelye és alakjai Komáromban játszódnak, tárgyai idevaló eseményeket ölelnek fel, ezek: Az elátkozott család (1858), a Politikai divatok (1862), Az aranyember (1873) és a Tengersizemű hölgy (1890).

Az elátkozott család. Ennek a regénynek a türelmetlen XVIII. század protestáns vallási üldözései nyújtják a háttérét. Komáromot rettenetes csapás látogatja meg 1763. június 28-án, iszonyú földindulás dönti porba házait és templomait; a nép Isten sújtó kezét látja a csapásban. A katolikusok fából rögtönöznek imaházat, és példájukat követik a kálvinisták és a lutheránusok is. De a megyei hatóság ezt nem tűri meg, mert a protestánsok templomait Komáromban lefoglalták, és a királyné rendeletéből azok ott templomot nem építhetnek. A temető közelében épített fa imaházakat a megye alispánja hatalmasul leromboltatja és ezért Malárdyt, a vakbuzgó katolikus alispánt Gutay Thadéus kálvinista prédikátor átka sújtja. És ez az átok megfogja a nagyurat, de belepusztul maga a lelkész is, aki a nagy átkot kimondta.

Jókai a regényben írt végszavában azt állítja, hogy „az események, miket a regényben leírtam, alapvonásaiban mind igazak”. (...) A komáromi kálvinisták vallási küzdelmei adják meg a regény történeti keretét. A XVIII. század vallási küzdelmei és türelmetlensége, az ezekből folyó surlódások és harcok mind ismeretesek történelmünkben, és Komárom ehhez bőves adalékokat szolgáltathat két évszázadon keresztül. A kalapos király uralkodása alatt jutnak a küzdelmek nyugvópontra, a türelmi pátens kibocsátása után.

A regény Gutay Thadéusa összeütközik Malárdy alispán merev felfogásával és világnézetével, mely tulajdonképpen nem is Malárdy egyéni felfogása, hanem a század, a kor türelmetlensége a lelkiismereti szabadság kérdésében. Az alispánt, aki a fejszével önkezüleg zúzza be a kálvinista deszka imaháznak bezárt ajtaját, Gutay Thadéus átka sújtja. És ez az átok kegyetlen következetességgel teljesedik be rajta. Elveszti leányát, akit egy kalandor vezet oltárhoz, elveszti hatalmát hivatalában, melyet a vármegyei karok és rendek Bajcsy Andrással, az érdemes csizmadia cég nemes komáromi atyamesterével töltenek be, végül elveszti vagyonát is. Ámde Gutay tiszteletet is keserűen próbálja meg a sors. Fia az a kalandor, aki magát Kadarkuthy bárónak kiadva Malárdy leányát hamis néven vezeti oltárhoz, leánya pedig, a gyöngéd lelkű Lila, gyűlölt ellenfelének, Malárdynak fiába szeret bele. Ezt a szörnyű végzetet csak halála óráján tudja meg, amikor Malárdy békejobbját elfogadva, kiengesztelődve hunyja le szemeit örök álomra. (...)

Az elátkozott családnak komoly történeti magva nincsen, hasztalan keressük e történeti tényeket Komárom vármegye és Komárom város történetében, ott alapvonalat sem találunk belőlük. A regény való epizódja a komáromi nagy földindulás. Jókai állandóan izgatott fantáziája mindenkor kapott a nagyszabású epikai részek tollához méltó megfestése után. Ilyenül kínálkozott az 1763. évi földrengés. Ámbár itt is az ő hatalmas és teremtő erejű képzelete működik inkább, mint a történeti hagyomány, különösen a borzalmak leírásában. Tudott dolog, hogy a földrengés alkalmával sok emberélet pusztult el, akiknek a neveit is javarészen feljegyezték az anyakönyvek az egykorú krónikák és hivatalos jelentések, de arról szó sem lehet, hogy másfélezer hívót temettek volna el a Szent András és az Aranyszájú Szent János-templomok romjai maguk alá. Sem a Duna nem lépett ki a medréből annyira, hogy hajókat és malmokat sodort volna a szárazföldre, be az utcák közé. Mindezt tisztázza a földrengésnek számos reánk maradt egykorú leírása.

Ami a kor szereplőinek beállítását illeti, 1762–1790 közt az első alispáni széket az Ordódy, Nedeczky, Csúzy és Bossányi családok tagjai töltötték be. A földrengés maga Ordódy Péter konziliáriust találta az alispáni székben. Akár erre, akár arra gondolt a költő, aki őt hivatali tisztében felváltotta, Nedeczky Andrásra, Malárdy alispán jellemzése egyikre sem illik rá.

Bajcsy Andrásnak, a komáromi becsületes csizmadia céh atyamesterének és az egyház érdemes főkurátorának alispánná történt megválasztása, mint történeti és lélektani lehetetlenség egyaránt soha be nem következhetett, ha a rendi világ felfogását ismerjük, és abba beleilleszkedni igyekszünk. A nemesség mindig egy-egy a közéletben nagyobb szerepkört betöltő egyéniség körül csoportosult, és ismeretleneket sohasem választott meg tisztviselőivé. Az 1790. évi alispánválasztáson, amelyet a regény leír, csakugyan egy Bajcsy János lesz alispán, a baromlaci Bajcsyak közül való, akik katolikusok voltak. A családnak ez az egy, Komárom vármegyében szereplő tagja régi megyei tisztviselő volt és a főjegyzői tisztségből lépett elő az alispáni székbe. (...)

Nem kevésbé a képzelet alkotása Gutay Thadéus alakja is, ezé a puritán, tudós tiszteletesé, aki 1763-ban a végzetes átkot mondta ki Malárdy fejére, s aki Malárdy megaláztatása után, tehát 1790 után hal meg. Péczeli Józsefet, a tudós papot, a komáromi tudós társaság fejét és a Mindenest Gyűjtemény szerkesztőjét rajzolja meg a költő az átokmondó Gutay alakjában. Péczeliről, a legnagyobb komáromi református papról, Voltaire fordítójáról, irodalmunk franciás iskolája fejről, aki Európa legnevezetesebb államférfiaival és tudósaival levelezett és barátkozott, tudjuk, hogy egyházi hivatalát Komáromban sokkal később, 1783-ban foglalja el, mert Hollandiában végzett tanulmányait nem akarta félbeszakítani. Lázás írói munkásságát azonban csak néhány évig folytathatta, mert 1792. december 4-én korai sírjába hanyatlott. (...)

Hogyan keletkezett tehát a regény? Jókai lelke élénken rezonált azokra a hagyományokra, amelyek a nép ajkán éltek, különösen eleven volt ezeknek a képe még a költő gyermekkorában. Amiket átélt vagy hallott, azokat megrögzítette a lelkében. Gyermekkora a nagy református templom, Péczeli alkotása tőszomszédságában telt el és a kollégiumban, melyet szintén Péczeli hozott létre, de felépítését már meg nem érthette. Mi sem természetesebb, hogy itt sokszor kerültek szóba ezek az események, de nemcsak itt, hanem otthon is sógora, Vály Ferenc kollégiumi tanár révén. A letűnt, türelmetlen XVIII. század küzdelmes eseményeit bőségesen tárgyalta a vallásos család és itt hallotta a kis fiú az események kiszínezett és a hagyományok távolában megnőtt leírását, a templomalapítás és az e körül megnyilatkozott felekezeti áldozatos készség nagyszerű és felemelő példáit. (...)

Jókai apja Péczelit még ismerhette vagy legalábbis kellett ifjú korában sokat hallani róla, a nagy tudósról és a lelkes papról.

A regény – bár írója történetinek nevezi – még sem az, nem pedig azért, mert történeti magja nincsen. Kétségtelen, hogy így felöltöztetve a képzelet hímes és tarka köntösébe, sokkal szebb, mert be van népesítve Jókai-hősökkel, a tökéletes emberi lényekkel, akiknek nincsenek emberi fogyatkozásaik. (...)

Politikai divatok. „Ismerős alakokat egyébiránt ne keressen e regényben az olvasó. A fényképezés szép tudomány, de nem művészet. Az életírás a historicus feladata, nem a költőé. Regényem nem élő személyeket, hanem a kort igyekezett híven visszaadni.” Ezt írta Jókai a *Politikai divatok*hoz fűzött előszavában 1862. augusztus 18-án.

És mégis e tiltakozás ellenére is, hatvan évnek távlatából a regényben szereplő személyek között eleven alakokat találunk, magát a költőt és családját ismerjük fel azok között. A Negyven év visszhangjában 1883. május 29-én már változik a költő véleménye is, amikor ezeket írja: „Nem beszélek életem regényéről, aminek ő (Laborfalvi Róza) volt a vezérlénye; aki elolvasta *Politikai divatok* c. regényemet, ott a főalakban sokszor ráösmérhet”.

Mikor a költő már előszavát írta az elkészült regényhez, tizenhárom év választotta el őt a szabadságharc tragikus végétől, a világosi katasztrófától. Tizenhárom hosszú évig várnia kellett jobb és enyhébb időkre, amikor a leírt szó iránt a hatalom már nem lesz olyan betegesen érzékeny, mint a felfüggesztett alkotmány ideje alatt. A Politikai divatokat az októberi diploma enyhültebb atmoszférájában írja, az elnyomó reakció által felkínált félalkotmányt követő időkben, 1861-ben, amikor derengeni kezdett az alkotmányos élet napjának hajnalfénye. Valóban csodálatos lett volna, ha Jókai nem írta volna meg a szabadságharc küzdelmeinek e ragyogó hősi eposzát, amelyeknek ő is középpontjában állott és tettekkkel volt tényezője.

A regény színhelye Komárom, a költő szülővárosa, hol 1844-ben Asztalos István ügyvédnél volt joggyakorlaton. Az ifjú ember, ki akkor végezte a jogi tanfolyamot, részt vesz a társadalmi életben, melynek eleven rajzát nyújtja a regényben. A mese történeti ideje 1847–1853, és felváltva folyik Komáromban és Pesten. Hőse Lávay Béla, maga a regényíró, özvegy Lávayné édesanyja, Pusztafy, a költő barátja pedig nem más, mint Petőfi Sándor, Judit, a főhősnő pedig az önfeláldozó, hűséges hitves, Laborfalvi Benke Róza.

Komárom negyvenes évekbeli társas életének rajzával vezeti be a történetet, a Holdváry és Hargitay családok versenyével az elsőségért és leányaik: Szerafin és Judit diadaláért. Ebben a társaságban él Lávay Béla is. Mint Az elátkozott családban a komáromi földindulás mesteri leírása ragadja meg az olvasó lelkét, úgy itt is beleszövi a város egyik szomorúan nevezetes eseményét, István nádor látogatását, akinek érkezésekor a nagy-dunai hajóhid a várakozó tömeg súlya alatt leszakadt, és a sokaság a Duna habjaiban elmerült. (...)

Hargitay Judit szintén szereti Lávay Bélát és a szülői tilalom ellenére is a színi pályára lép Pusztafi tanácsára, hogy ideáljáé lehessen. Fel is lép Pesten, a Nemzeti Színházban, mint a Bánk bán Gertrudisa azon az emlékezetes nagy napon, mikor Petőfi és Jókai kibontották a demokratikus szabadság zászlaját március idusán. Ezen a napon találkozik Judit és Lávay a Nemzeti Színház színpadán és ott jegyzi el magának e rendkívüli nőt. Ebből látható a mese idealizálása. A költő úgy állítja be hitvesét, mint szülőföldjéről való régi szerelmesét, holott igen jól tudjuk, hogy csak ezen a napon ismerték meg egymást a költő és az akkor már hírneves drámai színésznő.

Az esküvő a forradalmi idők stílusában megy végbe, két tanúja, Pusztafi és Melchior, a hű barát. Másnap reggel „trombita harsog, dob pereg, csatába indul a sereg” és a fiatal férj is elindul a becsület mezejére, a felszabadító, szent háborúba, magyarok szabadságáért.

Közben leírja Komárom készülődéseit is, ahol szintén várják a háborút; de beleszó még egy epizódot, a városnak az 1848. szeptember 17-i tűzvészben történt pusztulását, amikor csaknem a fél város elhamvadt, amely alkalommal elégett a dunai híd és a Dunán levő malmok is kigyulladtak, sőt a rettenetes orkán a Duna túlsó oldalára is átvitte az égő zsarátnokot. Az író mesteri tolla nyomán rémes látvány elevenedik meg lelki szemeink előtt. Majd elkövetkezik Komárom ostroma és körülrázása és az égett üszök és romhalmazban heverő város lakói új borzalmaknak vannak kitéve. A lakosság a városon kívüli Cigánymezőn táborozik sátrakban hónapokon át, mely védve van a bombáktól.

Majd a világosi katasztrófán át a kalandos menekülés és bujdosás, a komáromi oltalomlevél megszerzése a hűséges hitves áldozatos munkájával, a szerető édesanya aggodalma fiáért, változatos kaleidoszkóp képet nyújtanak, és a meseszöveg leleményességéről tanúskodnak. A regény tragikus színezetéhez járulnak a vetélytársnőnek, Holdváry Szerafinnak tragikus bukása és Pusztafi sorsa, aki nem tűnt el a segesvári csatatér borzalmas forgatagában, hanem az aradi és onnan a komáromi várbörtön kazamatáiba kerül, és évek múlva testben megtörve, lélekben megrendülve hazája sorsán, az emberek elől elbújva, meghasonlottan találkozik Lávayval.

Jókai ragyogó képzelete a Politikai divatokban mindazt, ami néki szent és kedves volt, felruházva szeretetének minden színével: a szerető édesanyját, az önfeláldozó hitvest, a

nagy szívű barátot fűzi csokrába; de ez a regény az igazi rajza a szülővárosnak, melynek balsorsa megilleti szívét és onnan feltörő igaz hangokban találnak kifejezésre a kiállott szenvedések; a borzalmas ostrom, a romba dőlt város, melyet a tűzvész megtépett és részben porrá tett. (...)

Komárom apoteózisa ez a regény, azé a városé, amely 1849 augusztus és szeptember hónapjaiban az orosz és osztrák seregtől körülzárva Világos után egymaga jelentette és képviselte a legitim Magyarországot. A költő korrajzot kívánt benne nyújtani, politikai rendszerek egymásutánját, változásokat a korokban, emberekben és politikában. Kevés olyan magyar város van, amely fiától ilyen emléket őrizhet magának, mint amilyent Jókai Mór nyújtott Komáromnak a Politikai divatokban.

Az aranyember. Az aranyemberhez írott Utóhangokban Jókai Mór kijelenti, hogy ez az ő legkedvesebb regénye, mely az olvasóközönség közt is legjobban el van terjedve, legtöbb nyelvre fordították és maga a szerző írt belőle drámát is, amely évtizedek óta állandóan műsoron tudott maradni. Bírálói szerint ebben a regényében van a legtöbb poézis. Ez a regény szintén a költő szülővárosában történik levetinci Timár Mihály urammal, aki közönséges fakereskedési biztos, vagyis "srájber" ugyan, de eszével, akaratával és szerencséjével kincseket érő vagyont gyűjt magának és kettős életet él. A felesége a halovány, török leányból lett asszony Komáromban lakik, míg az Al-Duna egyik jó búvóhelyén, a Senki-szigetén szerelmese várja, a természet szépséges és romlatlan gyermeke, aki az igazi, míg az esküdt feleségétől egy világ választja el. (...)

A regényben a Jó és Nemes ütközik meg a Rosszal és Hitvánnyal és természetesen a jónak kell győznie.

Talán Jókai romantikus regényei közül tényleg ez válik ki pompás meseszöveggel, gyönyörű nyelvezetével és leírásainak bájával legjobban, ami nem is csoda, mikor a szerelem apoteózisát vetíti elének a Senki-szigetén. Ami a jellemzést illeti, ez Jókainak nem erős oldala ebben a regényében sem. Alakjai, bár itt élnek ezen a földön, de mégsem földi emberek, mert azokban a tökéletesség, a mindentudás, a lovagiasság, szépség egyesül, a rosszakban pedig az emberi gonoszság sűrűsödik össze.

Éppen így vagyunk magával a városnak a képével is. Ez nem a Duna menti kisvároska, hanem egy gazdag metropolis, amelyben hatalmas kényurak és mindent megvásárolni tudó pénzhatalmasságok élnek. (...) Mindez a költő álomvilága csupán. Lássuk a mesének történeti magvát.

Élt-e a valóságban az aranyember? Vagy csak a költő buja és színpompás képzeletének teremtménye levetinci Timár Mihály uram, a dúsgazdag gabonakereskedő és vállalkozó, akit csodáltunk, szerettünk és megsirattunk, mikor Jókai Aranyemberét olvastuk! Kétségtelen, hogy Jókai e regényhőse Komáromban élt és a költő gyermekkorában halt meg. A regényben említi is, hogy temetésére mint kisdíák, ő is kirukkolt az iskolával, tehát nem lehetett közönséges ember, akkora végtisztességet adtak neki. Az aranyember mesés gazdagsága nemcsak a kisváros kíváncsi képzeletét izgatta, hanem híre messze elterjedt azon túl is.

Komáromban a köztudatban él, hogy az Aranyember nem volt más, mint Domonkos János dúsgazdag gabonakereskedő, több vármegye táblabírája, aki a komáromi görögkeleti temetőben porlad és várja az igazak feltámadását. Ki volt ez a Domonkos János? A komáromi híres rácok közül való a családja, kikről Komárom legszebb utcáját nevezték el Rác utcának. A rácok pedig azoknak szerb albán-epiruszi kereskedőknek utódai, akik a Duna mentén vándorolva fölfelé minden nagyobb városban megtelepedtek és gyűjtőnéven görögöknek is hívják őket. Sokan szolgáltak a komáromi várat védő naszádosok közt is, míg a magyar haderőt Lipót uralkodásának végén fel nem oszlatták. Sokan kaptak közülük magyar nemességet és ezek nemcsak névben, de lélekben is magyarokká lesznek és a város legelőkelőbb patrícius polgárai sorába lépnek. Legfényesebb napok Mária Terézia uralkodása

után ragyognak le rájuk, mikor a kereskedelemnek a francia forradalom után megindult háborúk nagy lökést adnak. Hűséges segítőtársa és közvetítője e kereskedelemnek a Duna, melynek szűzi hátát még nem szántja akkor gőzhajó kereke. Lovak vontatják a hatalmas tölgyfahajókat, melyek mindegyikében ezer és ezer pozsonyi mérő gabona, egy-egy tekintélyes vagyon úszott. Ekkor keletkezik a híres komáromi szekeresgazda osztály is, a vontató lovasgazda, és itt terem a híres hajós nép, mely a szabályozatlan Duna tőkétet, elsodort fatörzseket és zátonyokat rejtő, csalfa tükrén biztos szemmel és kézzel kormányozza a parton vontatott hajót. Itt alakul meg az első hajóbiztosító társaság is, de messze földön híresek a komáromi hajóépítők, a superok vagyis a hajóácsok. Komáromban készülnek a híres tulipános ládák, amelyeket hajórakományok szállítanak Bajára, onnan pedig Belgrádba. (...) Komáromban vidám jólét, bőves a gazdagság, ez a magyar Kánaán és ebben kiskirály Domonkos János uram: az Aranyember.

Komáromban bizonyos félelmes tisztelet környezi alakját. A nép azt suttogja felőle, hogy megölt volna egy gazdag törököt és annak töméntelen kincsét elvette. A törökölés akkor nem számított gonosztettnek, mint ma számítana, hanem a gyilkos romantikus hős színében tűnt fel a nép előtt, ha törököt küldött a másvilágra, a próféta gyönyörű virágos kertjébe. Alig száz esztendeje takarodott még csak ki akkor a török a Bánátból. Azóta persze nagyot fordult a világ kereke. Sőt kifordult sarkából az egész világ.

Szerelte legyen Domonkos János e vagyonát ilyen kalmár úton, avagy tisztos munkával, bizonyos, hogy dúsgazdag ember volt őkegyelme. Nem kellett ehhez törököt se ölni: akkor folytak a francia háborúk. Az inszurrekció idejében lóra ült magyar nemesség táborba száll, az utolsó nemesi fölkelés 1809-ben nagy készülődések közt folyik. 1809-ben erősítik Komárom várát mai külső földsáncaival. A szekerek ezrei és a munkások tízezrei dolgoznak itt, és öt vármegye ontja ide robotos, kétkezi munkásnépét, akik fölött külön királyi biztos tart rendet. Ezeket élelmezni kellett, a háborúba induló katonaságot is élelemmel kellett ellátni, a lovas sereget zabbal (...). A komáromi híres gabonakereskedelemre tehát felvirradt a hajnal, szállítanak a hadseregnek. Elő az összeköttetésekkel, megindulnak a kijárások és ennek sok a csínja-bínja. Ismerni kell a hátsó kikapukat, mert hát nem lehet ajtóstul betörni a házba, az után meg az is szent igaz, hogy a kerék is jobban forog, ha kenik. Aki ezekben a tudományokban otthonos volt, az - mint manapság mondják - nagyszerű üzletet csinált és megütötte a nagy lutrit kockázat nélkül. Régen is voltak hadseregszállítók. A Fuggerek egész Európának hiteleztek.

Dehogyan kellett megölnie Domonkos Jánosnak a szegény törököt (...). Tehát virágzó gabonakereskedése van, sok tölgyfahajója úszik a Dunán, ügynökségei vannak Magyaróvárt, Baján és a Tisza mellett, ahol gyűjtik és felvásárolják háza számára a gabonát.

Ez a Domonkos János nőtelen ember volt, aggregényi állapotban is halt meg 1833-ban, életének 63. esztendejében. Arcképét nézve, energikus embernek kell tartanunk. Feketehajú, sűrű szemöldökű, villogó szemű ember, alighanem hirtelen haragú is, de mindenesetre indulatos és erős akaratú. Tiszta szerb típus, délszláv természete ott ül az ajkain és kissé brutális vonásain. Ez az ember rendben tarthatta üzleteit, és kenyereinek tudhatott parancsolni. Széles, erős, sűrű bajusza alatt éles metszésű szája nem árul el érzéki vonásokat. Szakállát borotválja, mellén rendjelet visel. A gazdag és előkelő kereskedőt szívesen választották meg a szomszédos vármegyék táblabírájuknak, ami annak a kornak a legnagyobb tisztességtudása volt.

Domonkos Jánosnak öccse, Sándor korábban meghalt, mint ő. Ezenkívül három nőtestvére van Éva, Anna és Julianna; Belgrády Sándorné, Jovánovics Mihályné és Kirovits Mártonné. Mikor végrendelkezik mind a három özvegyasszony már. Ezeknek fejenként 3000 forintot hagyományoz és a komáromi görögkeleti szent eklézsiának 3000 forintot. Egyébként jótékonyságáról nem hagyott hírt az utókorra, alapítványról, amit kegyes célokra tett volna, hallgat a krónika. Talán életében osztott elegendő alamizsnát a szegényeknek. De annak híre

maradt a városban, hogy nagy házat vitt és bőségben élt; és halála után ezer és ezer palack neszmélyi és tokaji bora maradt. Halála után a Domonkos kúria nagy vigasságok színhelye lesz: itt laknak unokahúgai, a szép Domonkos kisasszonyok. Híres vármegyei nemes famíliák sarjai vezetik őket rendre oltár elé: Pázmándy Dénes megyei első alispán, később az 1848-i országgyűlés alsó táblájának elnöke, Bossányi Rudolf főjegyző, Zámory Adolf földbirtokos, egyiket pedig délvidéki szerb, de szintén nemes ember: Zákó István.

Ezek közül az egyik leány a Tengerszemű hölgy.

A nagy Domonkos vagyon tehát négyfelé szakad, mert fiörökös nincsen. A megaranyozott Domonkos címernek ma sincsen férfi gazdája. Ez az Aranyember, tehát Domonkos János valóságos története. (...)

Hites felesége tehát nem volt Domonkos János uramnak, aki nem is volt a kálvinista egyháznak kurátora, mert rác volt. Hogy egyébként járt-e a Senki- szigetére, vagy volt-e valahol Komáromon kívül puha, meleg fészke: ki tudná ezt megmondani?

A tengerszemű hölgy. Megjelenésük sorrendjében negyedik és utolsó komáromi tárgyú regénye Jókainak *A tengerszemű hölgy*. Meséje ikertestvére a Politikai divatok meséjének. Ennek a regénynek is a költő az egyik hőse, aki nem is szerepel többé álnéven, mert a regény az énregények közé tartozik és maga beszéli el a regény meséjét, mint élményét. (...)

A regény Komáromban indul el, mint költőjének élete is. Itt bont szárnyat ifjú lelkében az édes diákszerelm, amikor minden ifjú acélt érez a karjában, megannyi hős akar lenni, atléta, vitéz, vagy legalábbis költő, hogy az édes imádottnak figyelmét magára vonja, az felé és csak ő felé forduljon.

A tengerszemű hölgy Komárom egyik híres családjának a leánya, mely család a negyvenes évek Komáromában nagy szerephez jutott. A Domonkos lányok közül, akik Domonkos Sándornak, az Aranyember testvéröccsének leányai, a negyedik a Tengerszemű hölgy:

– „Csaknem szívalaku arc, alul keskeny állban végződő, mely egy gödröcske által finomul ketté van osztva. A csigára emlékeztető ajkak, csattanó piros zománcsal; kissé fölfelé álló orr, nyughatatlan cimpákkal, gömbölyű, rózsapiros orcák egy-egy szeplőcskével melyeket én "fekete csillagoknak a hajnalodó égen" kereszteltem. Sűrű tömött, gesztenyeszín haja magától langos volt s aranyzománcba játszott, phydiasi Vénus ideálként keskenyítve a legsimább homlokot s ingerkedő huncutkákat nyújtva ki a kék eres halántékokra. Hanem aztán, ami ecsettel visszaadhatlan: az a csodálatos szempár!”

Így írja le a költő a regény hősnőjét, akinek, mint jurátus, arcképét is festette és e mellett a jogcím mellett udvarolgot is neki. Érdekes ifjú: húsz éves, jogász, jó táncos, festeni is tud, novellákat ír a divatlapokba és Petőfi a barátja. Édes időtöltése a fiatalságnak az udvarlás, némelyiknél valóságos szenvedély; egyik lángra, a másik leül a sarokba és nagyokat hallgat. Költőnk divatlapokat hord az akkori idők szokása szerint az ideálnak, amin a mai szépirodalmi lapokat kell érteni; véletlenül a novellái ezekben jelennek meg: (...) Jókai tehát érdekessé válik hölgye előtt. Ekkor írja első regényét is a Hétköznapiakat, künn a szigeten, árnyas gyümölcsfák közt rejtőző kis filagóriájukban. (...)

Keserűen írja a költő a szülővárosban töltött éve élményeiből:

„Más vidékeken az országnak már akkor is zajos sikereim voltak a felolvasásaimmal, csak szülővárosomban nem hallott megszólalni senki. Nemo propheta in patria.” Pedig milyen örömmel olvasta volna fel Sonkolyi Gergelyt és mily büszkeséggel töltötte volna el a tudat, hogy az első széksorban valaki hallgatja, akinek gömbölyű és rózsapiros orcái, sűrű gesztenyeszín aranyzománcban játszó haja és az a csodálatosan észbontó szempárja volt. (...)

Beleszövi a regénybe Petőfi látogatását, a legdrágább élmények egyikét, aki felkeresi diákpajtását Komáromban. Nagy esemény ez a kisvároskában, melynek talán még nyárspolgárai is hallották a nevét a költőnek, kinek versei ekkor már közkézen forogtak.

Vasárnap délután érkezik meg Petőfi a pesti hajóval és a szigeten levő hajóállomáson nagy tömeg várja Jókai híres költő barátját. Petőfi nem törődve senkivel, különcködő természetéhez híven, az üdvözléseket mellőzve, egyenesen barátjához rohan, és azt átöleli. Hiába hívja meg az előkelő Domonkos família soirée-ra, a költő egyedül özvegy Jókayné nemzetes asszonyom vendége marad és a nagyasszony főzte csirkepaprikás, melyre összegyűl a Jókay család apraja-nagyja, Eszter, Károly és Váli Ferenc sógor is, jobban ízlik neki, mint a fényes vendégség. Mi tűrés-tagadás, a fiatal házigazdát a szíve inkább mintha oda húzta volna.

A kurta nemes familiából származó fiatal Jókai az édesanya, az erélyes tekintetes asszony befolyása alatt áll. Még mindig ő csináltatja a fia ruháit is – és divat ide, divat oda – nem engedi belőle a fiát kiszabtatni, maga is ott van a próbákon. A posztójából ugyan el ne spóroljon a szabó, mikor ennek megadták az illő árát. Bizony így a ruha nem lesz divatos, de nem is nővi ki három esztendő múlva sem. (...)

Minden csoda csak három napig tart. A jurátus költő is befejezte első regényét, búcsút vesz principálisától, Asztalos István fiskális uramtól és megcsókolja a szép Asztalos Etelka kezét, meg az édesanyja ajkát és felül a bécsi hajóra. A család elkíséri a hajóhoz, a fehér kendők lobognak, és Jókai Móríc elhagyja szülővárosát, hogy elkezdje új életét. Pesten már várja Petőfi barátja és annak mentorsága alatt az írói élet sodrába kerül, de azért vissza-vissza gondol az elhagyott Duna menti kisvároskára. A juratéria évét kitölti, és az ítélőtáblán kiállja az ügyvédi rigorósumot: diplomás ügyvéd lesz belőle, olyan mint az édesapja volt. A diplomát hazaviszi, hogy az akkori idők szokása szerint a vármegye gyűlésén kihirdessék, de jó alkalom ez arra is, hogy belenézzen a két tengerszembe.

Édesanyja megöleli-megcsókolja fiát, akiből már embernymi ember lett és meghatva adja át neki az elhalt édesapa nemesi kardját és karneol pecsétnyomó gyűrűjét a vésett családi címerrel. Nyitva az út előtte a vicispán ágig. (...) Az ifjú fiskális találkozik az ideállal is, erre az alkalomra szépen kiöltözik most már csakugyan divatos pesti ruhába. (...)

A kis szerelmi regény azonban a már megszokott mindennapi fordulathoz ér. Az ideált hímézve találja, monogramot hímézve. És az a monogram nem az övé, hanem másé. Ezeréves régi történet a gazdag völegényről, akinek birtoka van, hozzá már megyei aljegyző, ami mind sokkal többet ér egy újdonsült diplománál, amelyen még a tinta is alig száradt meg. (...)

„Egy óra múlva – írja regényében – a gőzösön ültem és néztem az elmaradó füstöt, mely szülővárosomat eltakarta. Úgy volt, mintha temetésről térnék vissza.”

Óh, aki e hangulatokat egyszer átélte, az tudja és érzi csak, hogy mily igazak ezek a sorok. Mikor elmegyünk a szülőföldről egy tövissel szívünkben, mily sok időnek kell elmúlnia, míg annak a szúrását ne érezzük már, és annak a helye behegedjen. Költőnkre is elkövetkezik a spleen, a világfájdalom korszaka, amelynek évein minden ifjú költő átesik. Petőfi házassága jön közbe, akikkel egy szálláson lakik. Itt Petőfi még egyszer felújítja benne a régi fájdalmat, a szív sebe még egyszer felszakad, mikor egy napon kezébe adja a Honderü számát, melynek komáromi levelezője leírja benne az ideál esküvőjét azzal a bizonyos megyei aljegyzővel, az irigylet vagy utált vetélytárssal.

Idáig a regény teljesen födi a valóságot, ez mind megannyi élmény, bohó szerelmi álom és diákszerelmek, melynek konvencionális vége a kiábrándulás. A regény további részei: a hősnő csodálatos kalandjai, elválása első férjétől, aki tiltott utakra tévedt, a szabadságharc fegyverzaja, Komárom ostroma, az álruhában való kilopózás a körülzárt városból, a veszedelmes kémszolgálat, a színészdirektorral kötött különös házasság, az osztrák főhadnaggyal kötött még furcsább házasság, s végül a brutális református iskolamesterrel kötött házasság, mely sorrendben negyedik és utolsó nagy konvulziója a regény hősnőjének, aki csak egyet szeretett: a költőt; a költő küzd ez ellen az érzés ellen, védekezik a felkínált szerelem ellen. Mindezen bonyodalma a regénynek csupa illúzió és költészet, szóval a regény tartószerkezete már a képzelet alkotása, nem pedig az életé. A valóságosság ebben a regényben is csekély adagolásban jelenik meg.

A regény örökre szép és igaz fejezete a nagy év március 15-ének leírása és ennek keretében a költő házasságáé és igazi szerelméé, mely az idealizmus gloriólája fényével övezi a hitvest, a női önfeláldozás apoteózisát, melyet már egyszer megírt a Politikai divatokban is, de amelyhez ismét és újólág visszatér élete alkonyán, hogy annak hunyó napjának sugaraival is bearanyozza azt. Hiszen ez érthető is: mert ez volt a magyar regényíró életének legnagyobb és legszebb, talán egyetlen eseménye, amely lelkében egész életén át rezonált és zengett. Míg a Politikai divatokban ez esemény előadása a képzelet ködös világában tévelyeg, (...) addig a Tengerszemű hölgyben ezek az emlékezések a történés eleven igazságaként hatnak.

Tardonai magánya, a Bükk rengetegében, Miskolctól fél napi járásnyira, hova a hű feleség elhozza a Komáromban megszerzett Geleitscheint, amilyent a várbeli honvédtisztek kaptak a megszálló seregtől, megszűnik önkéntes száműzetése helye lenni. A féltett férj szabadul. Szép részletei a regénynek Tardonán való találkozása a tengerszemű hölgygel, bár teljesen valószínűtlen, de arra alkalmas, hogy mint keretbe beleszője a minden komáromi regényében feltalálható nagy elemi csapás szingazdag rajzát. Itt ismét visszatér az 1848. szeptember 17-én pusztított tűzvész leírására, csak hogy plasztikusabban és elevenebben, mint a Politikai divatokban. Komáromnak ez az istenítélet szerű gyásnapja akkor, amikor körülzárva az ellenségtől, amúgy is nagy megpróbáltatásokat szenvedett, megrázó erővel hat az olvasó lelkére és az szinte átéli a tűz borzalmait, látja az égő tornyokból lehulló megolvadt harangokat és az üszkös házak zsarátnokában pusztuló házakat. (...)

Az erős hitű költőt, visszatérve az erdei találkozásról, a falusi kis házban hűséges lelkének gazdag ajándéka várja: hitvesének két ölelő karja, forró csókjai a rég várt viszontlátásnak és a komáromi menlevél, amely visszaadja őt az életnek, szabadságát az őserdőből, hol kénytelen száműzetését tölti.

A tengerszemű hölgygel még többször összehozza végzete, de utjából mindig kitér. A nyugtalan vérű, lobogó szenvedélyű nőt hányódó lelke űzi a lejtőn lefelé tovább és tovább, keresi a nyugalmat, kergeti a boldogság délibábját. A vér és a szenvedély azonban nem ismeri a fél megalkuvásokat. Az utolsó találkozás alkalmával már a regény csomója tovább bonyolódni nem képes, azt vagy meg kell oldani vagy kettévágni. A hősnő lelki egyensúlya a harcokban és a reá mért megpróbáltatásokban lassan-lassan felbomlik, egzaltált rohamokat kap és vallási hisztériába esik, és amikor durva férje vallási meggyőződésében sérti meg, s a közönséges lelkű ember meg is alázza, mert kezét emel rá: a dráma sietve közeledik tragikus befejezése felé. A tengerszemű hölgy férjének gyilkosa lesz.

A híres szépasszony szomorú és szótalán rabasszony lesz, akivel a költő Márianosztrán találkozik. Életfogytiglan való fegyházra ítélte a földi igazságszolgáltatás, mert ember ölt. (...) Az egykor ünnepelt és gazdag komáromi szépséget csakhamar felkeresi megváltója: a halál.

Jókai minden komáromi tárgyú regénye közül talán mégis e regénye érdekel leginkább bennünket, mert ez a költőről magáról szól. Akkor írja, mikor már élete kezd bealkonyulni, amikor a vágyak elülnek és megtisztulnak az emberi lélekben, a szívben leszűrődnek az érzések és csak az emlékezések térnek vissza a kora hajnalok álomrabló csendjében nesztelenül lopva, hogy meg ne zavarják a lélek egyensúlyát.

A regényt a Magyar Tudományos Akadémia annak idején a Péczeli-díjjal koszorúzta meg. Bírálói a regény szerkezetét és alakjainak jellemzését kifogásolták. Ma talán ezt is másképpen ítéljük meg. Ha mint regény az esztétika minden szabályának talán nem is felel meg, de szép költői álmódás, melynél szebbet költő, magyar író nem álmodott.

E négy komáromi regénye közül Az elátkozott család és a Politikai divatok a kritika szemében a regényhősök jellemzésének szertelensége miatt súlyos kifogások tárgya volt. (...)

A kötél áztatva jó című kis komáromi rajzában egy komáromi anekdotát mond el a kapatos városi hajdúról, aki feleségével boros fővel összekülönbözik és szóra szó után meg akarja verni, amiért neki ellentmondani merészelt. De jókor érkezik meg a harangozó, aki a helyzetet felismerve, azt az ügyes tanácsot adja a házsártos férjnek, hogy az asszony fel se

veszi, ha kötéllel veri meg, lerázza a bőréről. Meg kell azt éreznie is, azért azt ajánlja, hogy a kötelet áztassa be sós vízbe, így lészen annak igazi foganatja. Szót is fogad a gazda és beáztatják a kötelet, közben lefektetik az elázott embert és ezalatt kialussza mámorát. El is felejtene a dolgot véglegesen, ha a harangozó másnap meg nem jelennék az egzekúcióra: itt vagyok, segítek megverni az asszonyt, de a hajdú méltatlankodva utasítja el magától, hogy ő csak egy ujjal is akarta volna bántani valaha az ő jóságos élete párját, akinél különb és jóra valóbb fehérség nem is termelt a világon sem.

Íme a rajz közvetlenségében, az életből kimarkolt és való alakjaival a költő-művész humorának prizmaín keresztül teljes fényével vetíti ki egy jelenetet a nép életéből, amely igazságával és elevenességével maga a legkitűnőbb realizmus.

A hazajáró lélek című kis komáromi történetben egy elkényeztetett leány alakját festi, aki addig-addig kényeskedik és válogat kérőiben, míg vénecske lesz és otthon marad írmagnak. Ha egyetlen leány is, mégsem akarják, sem ő, sem szülei. Szégyen ide, szégyen oda, megkapja a leányt egyik réges-régen kikoszorózott udvarlója és kérője, egy komáromi szekeresgazda. De a menyecske csak nem tud megszokni új környezetében, mindig hazaszaladgál az anyjához, aki éppúgy becézgeti, babusgatja, mint leány korában. Végre férjemuram is megsokallja a dolgot és mérgesen reácsördít, de nem bántja meg jobban az asszonyt. Erre az úgy elszalad tőle, hogy vissza se akar menni. Végre a férj is beleun a dologba és kifakad, hogy ő nem az anyósát vette el és elválk az elkényeztetett asszonytól, habár a vagyona rámegyen is.

A jellemzés itt is hűséges segítőtársa a költőnek és egészen másként hatnak rá ezek a vér és húsból való, egészséges emberek a maguk eredeti népi eszük járásával, mint a tökéletesen vívó, úszó kaucsukemberek, akik ideáljaikat a Dunába esett tömeg közül a Duna fenekén kiválasztják és kimentik, akik tíz nyelvet beszélnek és egy hallásra egész verseket tanulnak meg kívülről, s akikről megérezzük, hogy egyszerűen csak romantikus köntösbe öltöztetett mesealakok, de testük-lelkük csak levegő. (...)

Pénz elrepül. A komáromi gazdag korcsmárosról szóló anekdota melyet egyízben már *A pénz betegségei* című elbeszélésében is feldolgozott a költő. Ez a korcsmáros roppant vagyonra tett szert a napóleoni háborúk alatt. Annyi pénze volt, hogy azt sem tudta, mit csináljon vele. A bankót a kávéházban fidibusznak használta. A tudatlan embert azután barátai beugratták, hogy pénzét úgy számlálhatja meg legjobban, ha azt a Duna mellett rostával kiszzeleli. A bankót elviszi belőle a szél és az ezüst- s aranypénz ottmarad. A félkegyelmű ember így is cselekedett és kiment a Duna-partra pénzt szelelni. A szélről kihordott bankókat, a járókelők szedték össze, az ezüstöt-aranyat zsákokba merték föl.

Ez az ember, mint koldus halt meg.

Az 1848-as idők leírásai közt mindig Komáromra téved tekintete. Leírásai közt mindenkor tolla hegyére tolul egy-egy reflexió Komáromról, így a *Fránya hadnagyban* a főlős számú honvédtisztekről emlékezik meg, s a komáromi várról, melynek feladásakor „ott háromszáz darabból álló őrnagy gyűjtemény találtatott.” Ez ugyan a történeti tényeknek nem felel meg, hanem az lehetséges, hogy oltalomlevél szerzése céljából sokan jelentkeztek a honvédek közül olyanok is, akik nem tartoztak a vár védői közé. Ezeknek ugyanis szabad elvonulást biztosított fegyverrel a vár átadása.

Gyermekkori élményeit több rajzban és emlékezésben dolgozta fel. Ezek közül felemlítjük *Az én színpadi életem* című emlékezését, melyben gyermekkorának több derűs epizódját meséli el. Mint gyermek a szülői háznál többször rendezett színielőadást, mert elvitték a komáromi arénába is és így látott már ilyent. (...) Megemlíti, hogy tízéves korában már színdarabot írt. Elő is adták a szülői háznál iskolapajtásaival. Majd kecskeméti jogász

korában, az 1841. évben rendezett műkedvelő előadásban való részvételét írja le és későbbi színpadi szerepléseit tárgyalja. (...)

A névtelen várban a magyar inszurrekció elrágalmazott vitézségét állítja helyre történelmi adatok alapján. A franciák elleni nemesi felkelésben részt vett a költő apja, ásvai Jókay József is, mint a Komárom megyei inszurgensek hadnagya, ott volt Győr mellett is a döntő ütközetben. A visszavonulást elrendelték Komárom felé, és az példás rendben meg is történt. Sátán Laci, a gerillavezér itt feküdt a katonai ispotályban sebeivel, amelyet a nápolyi alkirály ágyúzni kezdett. Ekkor János főherceg az alkirályt, aki csapataival Ács községben szállásozott, Komáromból a Vas megyei lovassággal megtámadta és a rajtaütéssel rettentő zűrzavart keltett. Sátán Laci nevéhez méltóan verekedett és tizenöt sebbel hozták vissza szekéren Komáromba.

Leírja Meskó dandára diadalútját, aki keresztülvágta magát a franciákon és lement Zalába, onnan pedig a Bakonyon és Vértesen keresztül visszajött Komáromig a fősereggel egyesülni. A dicső sereget a nádor és a főhercegek várták, és a Komáromba való bevonulás diadalünnep volt, melyet a primás Tedeuma fejezett be a Szt. András-templomban.

Az inszurgens hadsereget, amelynek méltatlanul rossz hírét költötték, maga a király dicsérte meg és állította vissza becsületét. (...)

Végül meg kell emlékeznünk még Jókai Mórnak a nemzeti kiadás után 1912-ben, tehát halála után megjelent hátrahagyott műveiről is, amelyekben rengeteg emlékezést találunk szülőföldjéről. (...)

A káromkodó asszony. Szól ez a történet egy híres komáromi kofáról, Decsiné asszonyomról, aki a városház előtti piacon paprikát árult. Nem mert azzal senki se kikötni, mert úgy legorombította, hogy arról koldult. A költő gyermekkorában találkozott egyszer vele a szigeten, de rettenetesen megjárta vele. A temetésén ott énekelt a kántusban. Decsiné minden vagyonát az ördögre testálta.

A cigányasszony jóslata. Nemes Pulay Máriának, a költő édesanyjának Banán kártyát vetett egy cigányasszony, aki megjövendölte, hogy az ő kezében levő könyv kinő a földből, nagy fa lesz belőle és minden ágán csupa könyv terem. Jókain be is teljesült a jóslat. (...)

A leghátulsó pad. Bájos komáromi történet a rátartós komáromi kálvinista asszonyokról, akik Pulay Máriát, ásvai Jókay József fiatal házastársát nem akarták beereszteni egyik padba sem. Az ura csináltatott neki egy új padot. A legutolsó padba ült ezentúl, és nagy tisztesség volt később arra, aki ebbe ülhetett. (...)

Az én életem regénye első részében szabadságharci élményeit beszéli el. Kossuth Komáromba küldte Majthényi várparancsnokhoz utasításokkal. Ekkor látta szülővárosát háromnegyed részben leégve. Nem ment haza, mert édesanyjával házassága miatt meghasonult. Majthényi tüzéséget nem adott a kormányzónak, és nagy parlamenti harcoknak lett okozója a forradalom alatt. Ekkor helyébe Guyont nevezte ki várparancsnoknak, aki kalandos úton jutott be az ellenségtől körülzárt várba. (Hősök) A Zichy-féle gyémántok ügye, melyek miatt Madarász László rendőrminiszter erkölcsi halottá lett. Ugyanezt leírja a Forradalom alatt írt művekben is. (Charivari, 100) Ghyczy Kálmánt, Pázmándy Dénest, Komárom megye e nagy fiait akkor fosztották meg mandátumaiktól. (...)

Születési adatairól ír *Hogy kezdődött ez a dolog?* című kis emlékezésében, ahol biográfusaival afelől polemizál, hogy ő nem február 19-én, hanem 21-én született. Komáromban német világ volt, legalább a városházán németül hivataloskodtak. Apja árvák atyja volt, és németül vezette

a számadásokat. A keresztelőre keresztszülői ajándékokat visznek a kis újszülöttnék. A város főbírája, Amtman József uram, pecsétes levelet húz elő dolmányából. A helytartótanács elrendeli, hogy a város magyarul levelezzen. Ez volt a legszebb ajándék.

Az én gyermekkori játszótársam. Konkoly Thege Balázsról való emlékezését tartalmazza, aki Ógyallán lakodalmát lakta. Itt volt a költő is hatéves korában és játszott a kis Lizával, aki később Balázs bátyja második felesége lett. Valahányszor Komáromba hazajött látogatóba édesanyja halála után, mindig Konkoly Balázsékhoz szállt.

Egy sziget története a mi gyönyörű Erzsébet-szigetünkről szóló meleg emlékezés, ahol szép napokat töltött és itt volt először színházban, mikor Hivatal Anikó játszott a darabban.

Hogy kezdtem én a kertészkedést? Vály Ferenc sógorának és tanárának üdvös és példaadó iskolai metódusát írja le, aki a kollégium udvarán virágoskertet csináltatott a tanulókkal. Itt szerette meg a kertet Jókai. (...)

A komáromi fiú¹⁹ Epizódok Jókai életéből

Hosszú az út, melyet Jókai megtett a Vármegye utcai kis háztól a Kerepesi úti temető frissen hantolt sírhalmáig, mely fölé a nemzeti kegyelet rövid idő alatt díszes mauzóleumot állít. Egy sikerekben, dicsőségben gazdag élet pályafutása kezdődött meg a kis földszintes zöld házban, melynek faláról fekete márványtábla hirdeti ma is:

EZEN HÁZBAN SZÜLETETT
JÓ K A I M Ó R
1825. FEBRUÁR 19-ÉN.

Édesatyja ásvai Jókay József ügyvédkedett, majd közgyámi hivatalt viselt, édesanyja Pulay Mária, a régi magyar nagyasszonyok közül való magyar nő, kit rajongásig szeretett a költő, nevelte az élénk fiúcskát a mai Ihász-féle házban, mely a régi Szombati (a mai Jókai) utcában állott. Pulay Mária révén Pulay Géza törvényszéki elnök és kúriai bíró is közeli atyafiságban állott a nagy költővel.

Ebben a földszintes Szombati utcai házban töltötte Jókai Mór ifjúkorát. A házat nemrégén építették emeletesre, de az emléktábla az erkély falába illesztve figyelmeztet, hogy ebben a házban nevelkedett és töltötte ifjúságát költőnk. Sokan emlékezhetnek erre a sarokházra, melyben Jókainak tragikus halált halt testvérénje sokáig lakott, aki a feldöntött lámpa folytán összeégett.

Máig is emlékszem e két szerény emléktábla leleplezésére, ami a nyolcvanas évek elején történt.

A tanulóéveket a kollégium szomszédságában tölté a kis Jókai Mór, s mindenki emlékezhet a bájos leírásra, melyben első iskolában töltött napjait írja le. Mesterien festve a félelmes tanító urat, a szomszédját, ki legyeket fogdosott és az ifjú gonosztevőt, aki gyújtóüveggel a pajtása ruháját kiégette; amiért kérlelhetlen igazságszolgáltatást vitt végbe a félelmes tanító bácsi, persze aztán – látva hatalmát – ezentúl még jobban rettegett tőle.

¹⁹ Forrás: Komáromi Ujság, 1904. No. 19.

Komáromból, ahol sokat tanult és a nyelveken kívül még a rajzban is képezte magát, tizenhat éves korában Pápára, majd Kecskemétre ment. Pápán ismerkedett meg Petőfivel és Orlai Petrich Somával, akiből később festőművész lett. Ebből az időből maradt ránk Jókainak egy maga festette arcképe is. Ügyvédnek készült és 1844-ben bevégezte jogi tanulmányait, Komáromba jött patvaristának, 1846-ban pedig ügyvédi diplomát szerzett. Ugyanebben az esztendőben jelent meg első regénye: a Hétköznapiak.

Az ügyvédség nem volt az idealista Jókainak való mesterség, jóformán el se kezdte, már abba is hagyta. Petőfi és közte szoros baráti viszony szövődött, és a reform eszméktől duzzadt az idők méhe. El is jöttek a nagy márciusi napok, ezek alatt Jókai mint szónok és író nagy szolgálatot tett a nemzetnek a sajtószabadság kivívása körül. E mozgalmas, lázas napokra esett boldog házasságának megkötése is Laborfalvi Rózával. Az ünnepelt drámai művésznővel való házassága igazi „szép frigy” volt. E rendkívüli, széplelkű nő későbbi költői pályafutása alatt is nagy hatással volt a költőre. Komáromban is játszott és zajos ünneplésben volt része.

A zivataros napok után, a nemzeti gyász napjaiban kezdődött el Jókai tulajdonképpeni hivatása. Az elcsüggedt nemzet az ő örökszép műveiből merített hitet és bizodalmat jövőjéhez.

A puha meleg fészekből pedig, melyet finom lelkű gyöngéd neje varázsolt számára, egyre-másra jöttek elő a csodálatosan megírt szép történetek, melyek méltán ragadták el a nemzetet.

1886-ban vesztette el gazdag lelkű nejét Jókai, és ez idő óta Feszty Árpáddal lakott. A költészettől időről időre elvonta a politika, melyben aktív részt vett. A politikusban is az író tiszteletét meg benne, s míg írói pályája csak babért és rózsát termelt számára, a politikusnak kijutott a tövisből is.

Komáromba ritkán látogatott el. Egyszer-kétszer Feszty Árpáddal feljött és akkor Feszty Lajos akkori városi főügyésznek vendége volt. Egy ily alkalommal láttam 1891-ben először Jókait és megismerkedhettem vele. Valami apró szívességre kért meg, üdvözlő táviratot küldött egyik Esterházy grófnak és megbízott annak feladásával, mert a táviróhivatal utamba esett.

Akkor írtam első zsenyéimet a komáromi újságokba és Feszty Lajos bemutatásom alkalmával ezt is megemlítette a költő előtt. Mintha most is látnám, amint jóságos szemeivel reám néz:

– Bizony kedves öcsém, mikor én ilyen fiatal legény voltam, én is próbálgattam a Pegazust. Nem árt az meg a fiatalembernek.

Természetesen a táviratot gondosan lemásoltam egy úrlapra és a költő kéziratát kegyelettel őrzöm ma is.

A következő évben Komáromban fel akarták léptetni képviselőnek. Természetesen a választás úgy lett volna megtisztelő, ha egyhangúlag történik. Erre azonban nem volt kilátás. Itt is egy tövis került a politikus útjába, melyet nem kerülhetett el és az ősz költőnek bizonyára eszébe jutott a régi közmondás: Nemo est profeta... Nem is lépett fel, hanem másutt vállalt mandátumot.

Az íróknak soha sincs szerencsájük a politikával. Vörösmartyt Petőfi támadta meg politikai magatartásáért és mikor Jókai védelmére kelt, őt is lenyilatkozta. Jókait is, a politikust, sokan támadták azok közül, akik az író bálványozták benne.

Ötvenéves írói jubileuma 1894-ben országos ünnep volt, valóságos apoteózis, amilyenben élő írónak Magyarországon része nem volt. Ezzel mintegy megcáfolta az ország azt a mondást, hogy az írókat csak holtuk után kezdik megbecsülni.

A következő évben visszavonult a politikától, és 1899-ben, három évvel utóbb nagy feltűnést keltett újabb nősülésével. Még ezután is írt és munkáit bizonyos kíváncsisággal olvasta a közönség, bár ezekből nagy és értékes írói kvalitásai hiányzanak, mégis

mindenesetre érdekes maradt az öregember – nem vén ember – aki nyolcvanéves koráig kezében tartja a tollat.

Nincs a világirodalomban arra példa, amit Jókai művelt. Írásai egész könyvtárt töltenek meg, és ma közös kincsei az egész művelt világnak. Ma pedig a Kerepesi temető egyik csendes lakójává lett, kinek síri álmai felett minden időkből virrasztani fog a nemzeti kegyelet.

A magyar nyelv dicsérete

Magyar nyelv a vármegyében²⁰ (betűhív közlés)

A magyar nyelv csak körülbelül száz éve jutott mai előjogai egy részéhez. Az országgyűlések tanácskozási nyelve a latin volt, régi törvényeinket is latin nyelven hagyták utódaikra az ősök.

A vármegyék közigazgatásában is természetesen a latin nyelv uralkodott, ámbár különösen perekben a XVII. századtól kezdve gyakran találunk magyar nyelvű panaszokra, kérvényekre és tanúvallatásokra.

Az ítékezés és a felsőbb hatóságokkal való levelezés kizárólag latin nyelven történt II. József koráig, aki mint tudjuk kísérletet tett a német nyelvnek hivatalos nyelvvé tételével, de ezzel kudarcot vallott.

Halála után bekövetkezett a nagy nemzeti visszahatás, és utóda II. Lipót alatt felébredt a karok és rendekben a magyar önérték, mely lánggra lobbantotta az egész ország szunnyadó nemzeti öntudatát.

A vármegyék lelkesen üdvözölték a diéta határozatát a magyar nyelv tárgyában s a nagy nemzeti ébredéshez sietett csatlakozni Komárom vármegye is, mikor hivatalos nyelvül a magyart nyilvánította az alábbi határozattal:

„Ezerhét száz kilencvenkettődik Esztendő Szent András Havának 12-ik Napján tartatott Tettes Nemes Nemzeti Bajcsy János Első Vice Ispány Úrnak előülése alatt, a többi Tábla Biráknak, úgy szinte a Megyében levő uradalmaknak Tisztyei és Királyi Városnak küldöttjei jelenlétekben szabad Királyi Rév-Komárom városában Tettes Komárom Vármegyének közönséges gyülekezettye. (...) legközelebbi mult Ország Gyűlésiben már meghatározott, hogy a Vármegyék ezentúl a magok belső Dolgait magyar nyelven meg folytathassák és ennek következtetésében immár több Nemes Vármegyék a magok jegyző könyveit magyar nyelvre változtatták volna, ezeknek példájokra e Magyar vármegye is ugyancsak Magyar, úgy mint a maga megyéiben legjobban bevett és legközönségesebb nyelven a maga dolgait ezután jegyeztesse, hogy ezáltal is maga anyai nyelvének pallérozására és anyival nagyobb kiterjedésére célzó iparkodását megbizonyítsa.

Ezen előhozott és más fontos okokra nézve tehát tetczett a Tettes Statusoknak elvégezni, hogy ezután a Gyűléseknek Prothocollumjai Magyar nyelven irattassanak tellyes bizodalommal lévén, hogy eő Excellentiája az Örökös Feő Ispány Úr, ki efelül tudósítani, szükségesnek állítottak azon tökéletes hazafiassága szerint, mellyel ekkoráig minden Időben Nemzetinek a Javát előmozdítani igyekezett, helyben fogja hadni ezen lépéseket: ekkor első notárius Úr késznek jelentette magát a Tettes Közönség ebbéli Parancsolattyának bé telljesítésére egyedül kikérvén azt, hogy mivel minden Dolognak a kezdete legnehezebb, rossz néven ne vegyék a Tettes Statusok, ha az első két, három Prothocollum valamivel később készülne meg és a féle Deák bé vett Terminusok, mellyek ha szintén magyar nyelvre fordíttatnának is, valóságos értelmeket magyarban ell nem érhetnek, el ne tiltassanak, egyéb iránt minden iparkodását igérvén abban, hogy a Magyar Jegyzésekbe is a kívánt tökéletességet Tiszt Társaival együtt mentül előbb el érhesse.”

A levelezések latinul folytak tovább, de már a XIX. század elején itt is kezd tért foglalni a magyar nyelv, mely a negyvenes években elfoglalta jogait az egész vonalon.

²⁰ Forrás: Komáromi Ujság, 1904. No. 6.

A költőfejedelemlnek, Vörösmartynak érdeme, hogy zengzetes nyelvünk szinte egyszerre lett irodalmi nyelvvé, mely diadalmasan küzdött meg a latinnal és azóta szakadatlan vívja tusáját a némettel.

Hogy a győztes itt is a magyar lesz, abban egy magyar ember sem kételkedik.

A neszmélyi bírák esküje²¹ (betűhív közlés)

A községi közigazgatás történetével még mindig igen kevesen foglalkoznak Magyarországon. A közigazgatási tisztviselők közül a politikai tudományok művelését alig egy-kettő űzi, maga a politika foglalja el őket egészen. A főiskolai katedrán ülő tudósok közül se ereszkedik ide egy sem, és az irodalom alig mutathat fel egy-két soványka értekezést és monográfiát ez óriás mezőről, melyre vonatkozólag a levéltárak rengeteg adatot őriznek.

Maga a vármegye fejlődése, szervezete tárgyalva van ugyan az alkotmánytörténetben, de azokat a legalsó egységeket, melyekből a vármegye hatalma felépült, eddig kevesen méltatták figyelmükre. A megyei tisztviselők szerepe a közigazgatási jog fejlődésében nagyjából tisztázva van. (...) A községi nótárius és bíró annyi ideje fungál, mint a szolgabíró és működése kultúrtörténeti szempontból fontosabb amazénál, mert odavezet a magyar nép világához, amelyet a történelem világitásánál alig láttunk meg.

Azt hisszük érdekes lesz a neszmélyi bírák esküformáival megismerkednünk, melyeket a ref. egyház anyakönyve őrzött meg az utókor számára. Csáky István ref. lelkész úr szíves engedelméből itt közlöm az esküvések mintáit, melyek háromféle időből származnak és három kéz bejegyzései, ezekből az okiratok korát is könnyűszerrel meg fogjuk állapítani.

„Az Neszmélyi Fő Biró Esküvésének Formája.

Én ... esküszöm az egy élő Istenre, ki Atya Fiu Szent Lélek tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Istenség ki engemet ugy segéllyen az én igaz hitemben ugy áldgyon ugy idvezitsen, hogy ez mostan folyo esztendőben az szegény Helységnek meg edgyező értelmébül valo Biroi tisztemben tellyes tehetségem szerint, tisztán, igazán, jó lelki ismérettel eljárók: mindenek felett az Isten ditsósságének elől mozdításáru, az Parochiáru, Oskoláru szorgalmatos gondot viselek; Földes Uramnak s annak Tisztviselőinek engedelmeskedem, ezeknek járandó jövedelmet bé adom az szegény helységnek meg maradása végett, kezem alá való föl vetéseit és más jövedelmeit nem tékozlom, az sor járásokban és más szolgálatokban sem atyafiságot, sem barátságot nem nézek, igaz ügyben, én előttem megjelenő özvegynek, árvának, jövevénynek minden igye fogyotnak törvényes uton modon tehetségem szerint igazságot szolgáltatok (...) esztendő elmulván pedig az szegény helységnek minden némü föl vetésirül és más jövedelmeirül számot adok. Isten engem ugy segéllyen!”

Az anyakönyv első levelein írt ez esküformák közül az első négy Naszályi András predikátor munkája, kinek gyönyörű gyöngysor betűi őrizték meg ezeket az utókor számára. Nem tévedünk abban sem, ha azt állítjuk, hogy az eskü szövegét Naszályi uram szerzette volt, mert a bíró első kötelességének „az Isten ditsósságének előmozdításáru az Parochiáru és Oskoláru” való gondviselést említi. Itt teljeseedik be a példabeszéd, hogy minden szentnek maga felé hajlik a keze. Naszályi Andrásra azonban ez mi árnyat sem vet. Sőt.

Mi lett volna a neszmélyi „szegénység”-ből (ez a nép általános elnevezése a XVII. sz.-tól kezdve) templom és iskola nélkül. És ne feledjük el, hogy a Naszályi Andrások gondoskodása őrizte meg számukra a neszmélyi csúcsíves stílű ref. templomot, vármegyénk egyik legrégibb műemlékét. De kiviláglik a pap gondolkozása az eskü további szövegéből is,

²¹ Forrás: Komáromi Ujság, 1912. No. 31.

mely az özvegy, árva, jövevény és ügyefogyott pártul fogását rendeli a bíró kötelességének: ez a keresztény vallások tanítása.

„Polgárok vagy kis Birák esküvésének Formája.

En ... esküszöm az egy élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szent Lélek tellyes Szent Háromság egy bizony örök Istenség, ki engemet úgy segéllyen az én igaz hitemben úgy éltesen, úgy áldgyn, úgy idvezitsen, hogy az én Polgári tisztben, tisztán igazán el járok, mindeneknek előtte az Isten dicsőssége mellett hűséggel forgolódom, az Birámnak és Eskütt Uraiméknak szavát fogadom, Birám hire nélkül magam munkájára a Falubul ki nem megyek, az Bíró házánál látott hallott titkos dolgokat idő előtt ki nem nyilatkoztatok; ha pedig valami ártalmas dolgot hallok, avagy eszembe vészek, melly a Falunak kárára ő kisebbségére lenne az Birámnak hirre adom, meg mondom, az szolgálatban való sor járásokra edgyiket az másiktul meg nem különböztetvén szorgalmatosan számot tartok, igazán jártatok, minden töllem ki telhető s reám nézendő dolgokban az egy igazságnak és egyenességnek el követője lések. Isten engem úgy segéllyen!”

Ennek a formának is Naszályi András predikátor az értelmi szerzője, mit nemcsak az eskü vallásos hangú bevezetése, dogmatikus gondolatmenete, de az „Isten dicsőssége mellett hűséggel forgolódás” bizonyítja. A hivatalos titok megőrzésének kötelezettsége jelenik meg itt először e formulában és a községi rendszet elemei megtalálhatók a pógár vagy kisbíró hivatali kötelmei között.

„Notarius Esküvésének Formája.

En... esküszöm az egy élő Istenre, ki Atya, Fiu, Sz. Lélek egy bizony Istenség, hogy ezen Notariusi Tisztben tisztán, igazán, jó lelki ismérettel el járok, Birák Uraiméknak tehetségem szerint minden Falu javára s meg maradására tzeozó dolgokban szavokat fogadom, Biro hire nélkül az Falubul ki nem mégyek, az Biro házánál látott hallott titkos dolgokat idő nap előtt ki nem mondom, minden Falu kárára tzeozó dolgokat hirre tések, az helységnek felvetéseinek szedésiben igaz lelki ismerettel irok és annak idején azokrul, az mint Birámtul az ki ment költség általam leiratik, számot is adok. Isten engem úgy segéllyen!”

A bíró esküformájánál láttuk, hogy a falu első hivatalnoka a bíró volt. A későbbi jogfejlődés is ezen a csapáson haladt. A mai század már szakít ezzel – a meglevő törvények által is biztosított jogszokással – és a jegyzőre helyezi a közigazgatás súlypontját, ki a jövő közigazgatásában a polgármesteri szerepet fogja betölteni községeinkben. Két évszázaddal ezelőtt bizony csekélyebb tekintélye volt a falu jegyzőjének, ki a bíró híre nélkül a községből ki sem mehetett. (...)

„En ... Esküszöm az igaz Istenre, ki Atya, Fiu, Sz. Lélek tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Istenség, hogy ezen Neszmélyi helységnek Esküttei közé számláltatván, tellyes tehetségem szerint jó lelki ismérettel azon leszek, hogy akármi ügyben én előttem meg jelenő özvegynek, árvának, jövevénynek, itt lakosnak Törvényében láttatásában jelen levén ajándékért, adományért, atyafiságért, barátságért senkit meg nem nyomoritván minden színmutatás nélkül szóllok, ezen helységnek javára titkos és közönséges helyen végezett és végezendő dolgait idő nap előtt ki nem nyilatkoztatom, sőt az mint az helységnek ártalmára tzeozott hallok, több eskütt társaimnak hirre adom, az Birámtul pedig az Falu javára nézendő dolgok iránt hirdettettvén meg jelenek, mindenekhez igaz lelki ismérettel szóllok, az helység megmaradása mellett fáradozni tehetségem szerint előállok. Isten engem úgy segéllyen.”

Ez a negyedik esküforma Naszályi András prédikátor tollából. (Naszályi 1716. március 15. – 1728. február 4-ig papskodott Neszmélyen. A neszmélyi születési anyakönyv bejegyzései szerint. Ez lévén az első bejegyzés az anyakönyvbe, biztosan 1716-ra tehetjük az eskü keletkezését, illetve beírását.) Ebből megértjük, hogyan épült föl a község igazgatása. A bíró volt ennek igazi feje, akinek nevében összpontosult a végrehajtó hatalom. Adót szed és kivet a jegyzővel, pénzt kezel, törvényt lát. Oldalán van az írástudó jegyző alárendelt

hatáskörrel. Három tanácsbéli esküdt egészíti ki az elöljáróságot, a község tanácsát. A kisbírák vagy polgárok a végrehajtó hatalom szervei, egyúttal a község szolgálói.

„Törvény Biro Esküvésének Formája.

Én N. N. esküszöm az edgy élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szent Lélek tellyes Sz. Háromság edgy bizony örök Isten, hogy az én felvett Törvény Birói hivatalomban a szent Istennek és Keresztény Országnak egyenes Törvénye szerint elő állok és eljárók, mellyben minden rendeknek és ügyeteknek igaz, érdem szerint való Törvént szolgáltatok, a mi Istennek, Isten Törvényének, Méltóságos urak egyenes rend szabásának ellene lészen, abban bé hunt szemü Tiszt viselő nem lészek, hanem a mint Isten Ditsősségének terjedésére, ugy a közönséges jóknak s haszonnak öregbitésére és elő menetelére, közönséges meg maradására néző ügyeknek segítésére és gyámolítására, mind a Tek. Uri Parantsolatoknak a tehetség szerint való tellyesítésére elméssen, szemessen vigyázok, Törvény tételekb. nem szemre, főre Atyafiságra, barátságra és adományra, hanem a jó lelki esméretre nézve voxolok, közönséges Tanátsnak elvégezett egyenes rendelését megváltoztatás nélkül akár Nagyoknak, kicsinyeknek szegényeknek. Gazdagokk, elsőeknek utolsóknak Törvényesen ki mondom és egész hivatalomnak viselésében és követésében nem magam hasznát, hanem Isten Ditsősségét és a közönséges társaságnak megmaradását és minden külső belső állapotokb. lehető hasznát javát és Isten kegyelméb. való megállását tellyes tehetségem szerint munkálkodom. Isten engem ugy segéllyen.”

Az esküforma Komáromi István prédikátor keze írása és tartalmából ítélve az ő szellemi munkája is. Esküről lévén szó, kihez fordult volna a község máshoz, mint papjához? A kissé terjengős és bőbeszédű eskü igen érdekes adatokat tartalmaz. A bíró Isten törvénye és a Méltóságos Urak rendszabása szerint igazodik. Mily nagy ellentét! Tudjuk, hogy a méltóságos urak parancsai sokszor az Isten és az ország törvényeivel is homlokegyenest ellentétben állottak! A jogegyenlőség elve is mily szépen jut kifejezésre, nem tekint szemre, főre, atyafiságra, barátságra és adományra: ím a falusi törvénybíró esküjében megjelennek az akkori és a későbbi közigazgatásnak hibái, a szolgabírák és a többi megyei urak esküjéből pedig hiányoztak ezek a bölcs igék. A törvénybíró 1716 után tehát körülbelül húsz év múlva jelenik meg Neszmélyen, hogy a bírótól átvegye a törvénytárást és annak meghagyja egyéb községi és politikai hatáskörét.

„Öreg asszony v. Bába Hitének formája.

Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szent Lélek tellyes Sz. Háromság egy bizony örökké élő Isten. Hogy én az Öreg Asszonyi v. Bábai tisztet felvállalván, és minden személy válogatás nélkül mig erőm lesz, mind éjjel nappal szolgállok, senkit a gyermek szülésben szánszándékkal semmi némü tekintetere meg nem rontok, ahol pedig hamisat és Isten törvénye ellen meg terheltetett tapasztalok, el nem titkolom, sem gyermekét el nem vesztetem, a kezemen született gyermekekre pedig hiven és keresztényi módon gondot viselek, ha erőtelennek tapasztalom kereszteltetését nem halogatom, magam ha egészségem ... a Templomban véllek fel menek a keresz Atyákat és Anyákat egyben gyűjtöm, a Tanítónak ... adom. Isten engem ugy segéllyen, Amen.”

Kispataki János prédikátor keze munkája e legújabb „hivatalnok” esküje, melynek kultúrtörténeti adalékai szerfelett becsesek, az esküformát pedig ma, az angyalcsinálás és egyke korában egyenesen fel kellene újítani.

Szenci Molnár Albert komáromi prédikátorsága²²

A komáromi református egyház viszontagságos múltjának eddig nem akadt hivatott történetírója. Szinte érthetetlen, hogy az ebben a városban termett annyi íróembert nem csábított a feladat, hogy megírja ennek az egyháznak heroikus küzdelmét a politikai hatalommal és az összeütközésekből kirobbant tragédiákat a történelem világítása mellett mutassa be. A feladat talán nem könnyű, de megoldása annyival nagyobb dicsőséget jelentene annak, aki a régmúlt századok kutatásában elmélyed. Van ugyan egy kis füzet, mely az egyház keletkezésével és gyors felvirágzásával foglalkozik a református prédikátorok második elűzéséig, de ennek végzetes hibája, hogy írója a város történetében – amelynek ismerete nélkül ebbe a munkába belefogni igen kevés kilátással kecsegtet – teljesen járatlan. (...)

Hogy Thury Etele munkája hézagos és kiegészítésre szorul, azt magának kellett a legjobban éreznie. Mi erre nézve nem hozunk fel egyebet, mint azt, hogy a komáromi prédikátorok sorából – többek között – kifelejtette magát Szenci Molnár Albertet, a XVII. század nagy reformátorát és tudósát, akinek írói nagysága vetekszik Pázmány Péterével, korának legnagyobb írásművészeivel. Igaz, hogy Szenci Molnár Albert, ez a nyugtalan lélek, aki helyét sehol se találta, fél esztendő sem töltött Komáromban papi szolgálatban, de ez a fél esztendő is sokat jelent, ha megfontoljuk, hogy ez a prédikátor a Psalterium Hungaricum halhatatlan szerzője, amely az a magyar könyv, amely eddig a legtöbb kiadást érte, és ezek száma a százon magasan felül jár.

Ezeknek a soroknak az a célja, hogy ezt az elfelejtett adalékot megtisztítva a feledés mohától, a nyilvánosság elé bocsássuk, talán mégis akad egykor egyháztörténet író, aki azt felhasználja összefoglaló munkájához.

Komáromban a hitújítás már korán gyökeret vert, mert 1528 óta a német zsoldos helyőrségében a birodalom különböző helyeiről származott "teutscher Knecht"-ek magukkal hozták Luther tanítását. A XVI. század komáromi főkapitányai sorában akadtak, akik magukat nyíltan protestánsoknak vallották. Kielmann András (...) két evangélikus – természetesen német – prédikátort is tart, és mikor kanizsai főkapitány lesz, mind a kettőt magával viszi. (...)

A bécsi, de főképpen a prágai katolikus udvar mindezt természetesen nem nézte jó szemmel és a német knechtek közé spanyol, olasz, vallon zsoldosokat kever, úgyhogy Komárom helyőrségének XVI. századi képe ugyancsak tarka-barka. Ezeken kívül voltak elég nagy számmal a naszádosok (vízi hajdúk) között délszlávok is, akiket abban az időben széltében rácoknak (rasciani) neveztek. Ezeknek is templomuk van a Duna mellett és katonai papjuk már a XVI. század derekán. A naszádosok másik része magyar és kulturáltabb, mint az emberi civilizációtól messze távolságra eső rác katonaság, melynek atyafisága ott szolgált az ellenségnek, a töröknek hatalmas dunai hajóhadán.

A század derekán, 1552–1564 közt magyar ember a komáromi főkapitány és egyúttal vármegyei főispán, Paksy János, és magyar emberek a naszádosok főkapitányai is: a hős Thelekessy Imre, Tarnóczy András, Csömöri Zay Ferenc és később Maróthy Nagy István. Nem akadályozzák a Kassáról elűzött vándorprédikátort, Huszár Gált, hogy a magyar katonákkal is megismertesse Zwingli és Kálvin János tanítását. A kálvinizmus gyors elterjedésének nagy tényezője az istentisztelet egységes magyar nyelve, melynek lényege a tanításból és a nép énekéből állott. Míg a lutheránus német papok tevékenysége alig hagyott nyomot a városnak a kevés rác lakostól tarkított egyébként színmagyar lakosságának lelkében, a magyar prédikátorok munkássága sokkal könnyebben mehetett, mert a magyar naszádosok a lakossággal együtt, a város területén laktak. A várat az idegen katonaság őrizte.

²² Forrás: Nemzeti Kultúra, 1933. No. 4.

A katolikusok egyházi fejei sem nézték ezt a munkát tétlenül. Már Huszár Gálnak is menekülésszerűen kellett futnia, hacsak nem akar Verancsics Antal esztergomi prímás, korának tudós történetíró diplomatája kezeibe kerülni. (...) Huszár Gál 1562 őszen és telén volt Komáromban. Ebben az időben Paksy János már nem élt és Niedermayer Márton volt a német vicekapitány és Tatzger János a szintén német Burggraf, vagyis a vár udvarbírája. Tatzger nem volt odahaza, amikor Károly főherceg, a király képe írt neki rendeletet "Priester Gallus" ügyében. A rendelkezés annyira komoly és sürgősnek látszott, hogy ura távollétében a Burggraf felesége ad rá választ. Az asszony azt jelenti, hogy a főhercegnek 1563. január 22-én kelt rendeletét február 8-án kapta meg. Ezek után közli, hogy az esztergomi érsek január 9-én minden vajdához és községhez és hozzánk is levelet küldött, hogy Priester Gallust innét tegyük ki. Gallus erre elhatározta, mikor ez a levél tudomására jutott, hogy ír az érseknek és bocsánatát kéri. Közben megijedt, hogy elfogják és február 5-én megszökött.

Szökésére vonatkozólag a magyar iskolamester eskü alatt tett vallomást. Ez a magyar iskolamester, aki egyúttal a hites vásárbírói hivatalt is betöltötte, volt Huszár Gálnak szállásadója. Tatzgerné azt írja, hogy leginkább ennél lakott, tehát állandó lakása nem volt, hanem a hívek rejtegették és látták vendégül. Az iskolamester eskü alatt vallván, kijelentette, hogy nem tudja merre ment Gallus uram. Este neki röviden megmondta, hogy barátja írt neki, ki sürgősen hivatja. Erre elment, nem tudni hova.

Ez a vallomás azonban más eddig nem ismert adalékokat is tartalmaz. Huszár Gált Paksy János főkapitány fogadta föl, mert ő volt az egyedüli, aki magyarul prédikált. Nehéz dolog, a hadirend kezéből kivenni az ilyen prédikátort, mondja a jelentés és legjobb lesz Nagy István vicekapitánynak, aki Paksy halála óta helyettes, megparancsolni, hogy a dolgot hozza rendbe, vagyis Huszár Gallust, ha visszatérne, fogassa el. Ez a Nagy István pedig a menekült prédikátor embere volt. A jelentés 1563. február 17-én Miksa cseh király kezébe került, aki ezeket a vallási újításokat nemcsak nem ellenezte, de azokkal inkább rokonszenvezett.

Thury Etele nagyot téved, amikor dolgozatában azt állítja, hogy „még isko-lájuk is volt ezeknek a derék katonáknak”. Bizony nem volt szegény fejüknek és honnan is lett volna, mikor hosszú esztendőkön keresztül nem kapták meg a zsoldjukat és felváltott vajdáik sem igen értettek a betűk silabizálásához. Ellenben Komárom magyar iskolája a rendes plébániai iskola volt, melynek magyar tanítójáról fennebb történt említés.

Takáts Sándor nyomán Thury Etele is elfogadja azt az állítást, hogy a komáromi református egyház alapjait Huszár Gál, a reformáció ez úttörője rakta le Komáromban. Említi továbbá azt a szomorú „történeti igazságot”, hogy „az evangéliumi eszméket félreértő, éretlen tömeg” a városból elűzte plébánosát, azonban ezt az állítást semmiféle ténnyel nem támasztja alá. Ennek az ellenkezőjét azonban nem nehéz bebizonyítani. 1552. január 11-én a haditanács Komárom plébánosa ügyében intézkedik. 1560-ban a templomi muzsikások és orgonista illetményeit utalványozza. Miksa király 1564. szeptember 2-án rendeletet küld Gersei Pethő János főkapitánynak, a város bírájának és esküdtjeinek, a vár és város többi népeinek. Ebben arról értesíti a komáromiakat, hogy boldogult öfelsége (Ferdinánd) a tridenti szent zsinatnál szorgalmazta a két szín alatt való áldozás megengedését. Ezt meg is kaptuk. A kihirdetést Oláhra bíztuk. Tudott dolog, hogy a reformáció terjesztése körül a legtöbb ellentét éppen a két szín alatt, avagy az ostyával való áldozás körül merült fel és a reformátusok is kétfelé szakadtak. Miksa király egyeztető törekvéseire vall ennek a rendeletnek a kibocsátása éppen Komárom hadi és polgári népe számára, ahol ezen a téren lehettek nagy viták a katolikus pappal és egymás között is, épúgy, mint négy évtizeddel utóbb Nagyszombatban.

Azután 1568. május 18-án a magyar kamara rendeletet kap, hogy az esztergomi érsekség tizedéből (...) építse fel, illetve javíttassa ki a komáromi katolikus fatemplomot. Ha nincs pap, akkor nem szükséges a templomot javítani, mert nincsen isteni tisztelet sem. Komáromnak azonban ebben az időben van katolikus papja, akit Kломann Ferencnek hívtak. Ez a plébános még 1572-ben folyamodik a török dúlások következtében rommá lett Duna

jobb parti Koppán vagy Katapán bencés apátság Duna bal parti birtokaiért. A plébános kérelmét maga Göppingeni Kielmann András főkapitány is támogatta. A plébános bizonyára azért folyamodott ezért a derék javadalomért, mert komáromi jövedelmei meg-csappantak híveinek áttérése következtében. A király nem teljesítette a kérelmet és a monostor javait meghagyta a Farkas család birtokában. (...) Ellenben való tény az, hogy ugyanebben az időben van már Komáromban református prédikátor, ami kitűnik Verancsics érseknek Salm Gyula főkapitányhoz írt következő soraiból: „Tegyétek le komáromiak végre az álarcot s azon eretneket, ki illetéktelenül lett pappá kebeleletekben, távolítsátok el és jövőre bélpoklosságától óvakodjatok!”

Mi a református hit elterjedését egészen másképpen véljük rekonstruál-hatónak, mint a régebbi írók. Komárom lakossága a XVI. század második felében főképpen kereskedő népből állott. Ezek a kereskedők megfordultak áruikkal mindenfelé és főképpen török "marhával" azaz portékával kereskedtek, amelyet török földön vásároltak össze. A városi jegyzőkönyvek szerint messze Dunántúl vidékein jártak és ezt a török nemcsak, hogy nem akadályozta, hanem jó néven vette és a kereskedőknek ritkán esett bántódása. A hitújítás tehát erről az oldalról szivárog be leginkább a városba és nem vándorprédikátorok révén. Amint a reformátussá lett prozeliták száma megsokasodik, fogadnak maguknak prédikátort, ezt Kielmann főkapitány, aki lutheránus vallású, nem akadályozza.

Másképpen alakul a viszony Kielmann távozása után, amikor a hős Pálffy Miklós, Győr nagynevű felszabadítója lesz a komáromi főkapitány. Pálffy Miklós katolikus egyházának erős híve és pártfogója volt, aki az esztergomi érseki székből beállott két évtizedes intervallum alatt megvédte egyházának érdekeit. A komáromi protestantizmus terjedésének azonban az időközben bekövetkezett politikai események adtak nagyobb lökést, és ez volt az 1594-ben kitört hosszú török háború. Braun Erazmus nevű német volt ekkor a komáromi főkapitány, aki jelen volt a város 1594 októberében lezajlott ostromában is, amikor a pár száz főnyi katonától védett város alól Szinán vezérbasának szégyenszemre kellett elvonulnia. Braun Erazmus egy nyíllövéstől megsebesült (kevés idő múlva Bécsben bele is halt) és Starsich-Kiss Farkas vicekapitány vette át a védelmet. Ember volt a talpán Kiss uram, mert a dolgát nagyon is értette. Mindenekelőtt a várost ürítette ki. Ostrom idején veszedelmes a sok kenyérpusztító jelenléte. Azután felgyújtatta a várost, amely porig leégett. A török a régi Szent András templom üszkös falai mögé állította fel ütegeit. De hasztalan volt minden erőfeszítése, mert Kiss Farkas és legényei beszegezték az ágyúkat, leölték az aknaásókat, a többi pedig elvégezte a jó szövetséges. A török táborban kiütött az epidémia; a vérhas, kolera, pestis. Szinán hatezer beteget hagyott Komárom alatt és Buda felé sietett.

A felgyújtott Komáromból pedig menekültek a polgárok Újvár, Szenc, Nagyszombat felé s írva hagyták felőlük, hogy prédikátorok csatlakoztak hozzájuk, akik postillákat olvastak nekik és a menet énekeket zengedezett. Mire Nagyszombat kapui elé értek, a katolikus Rómába már a komáromi református egyház vonult be 1594 őszén. Szuhay István püspök jelentéséből tudjuk ezt és ez adja a megfejtését a Nagyszombatban alakult és csakhamar felvirágzott református egyházközségnek és iskolájának is. Komárom elköltözött lakosai csak négy év múlva, Győr megvétele után mennek vissza Komáromba, mely akkor teljesen újjáépül. Ebben az időben már bizonyosan fogadtak maguknak prédikátort, és ha nem is a Szent András romokban heverő templomában, hanem olyan fatemplomban, mint a katolikusok és 1650 táján a lutheránusok, – megtarthatták isteni tiszteleteiket. Thury Etele állítása a Szent András templomnak elfoglalása felől tehát az előadottak szerint is teljesen tarthatatlan.

Az egyházközséggé való alakulás azonban nem ment simán, mert közben látjuk Szuhay István egri püspöknek, a magyar kamara hatalmas elnökének be-folyását Komárom egyházi ügyeire. (...)

Ugyanakkor, amikor Szuhay püspök két katolikus hitszónokot is telepít Komáromba, a református prédikátort erőszakkal űzi ki. A Bocskai felkelés alkalmával azonban enyhült a feszült légkör és a később szomorú hírnévre vergődött püspök, aki mint a magyar kamara elnöke, vak eszközévé lett az elnyomó császári akaratnak, félreállni volt kénytelen a történelem színpadán. Ez az időszak volt tehát alkalmas a komáromi református egyház rendszeres kiépítésére. A katolikus Molart báró főkapitány látva a protestantizmus diadalmas előrenyomulását, a szomszédos Érsekújvárnak Homonnai Bálinttól való megvételt, elnézte a reformátusok egyházépítő munkáját, pedig a városi polgárokkal ugyancsak keményen bánt. A bécsi békekötés után azonban szabadabb világ kezdődött.

1610 végén az aggastyán Dobronoki Miklós Dunán inneni szuperintendens jön Komáromba lelkipásztornak, aki 1605-től kezdve újbátori prédikátor volt, de ott rosszul menően dolgozott, mivel Kollonics Ernő főkapitány, a protestáns parancsnok, Thurzó sógora, Gönczi uramat, a lutheránus pásztor támogatva vele szemben, tehát onnan jobb helyre kíváncsozott. Sziggyártó (Coriatoris) Lukács nagymegyeri prédikátor, rokonához, Szenci Molnár Alberthez írott levelében 1609. május 7-én még azt újságolta, hogy Újbátor helyet adott Dobronoki Miklós szuperintendensnek. De a következő 1610. év július 7-én még mindig Újbátorban van (...). Asztalos András, a nagyszombati reformátusok bőkezű patrónusa, ugyancsak ebben az évben értesíti Szenci Molnárt, hogy „most nyilván nagy bátorsággal hirdetik az evangélium Komáromban. Sok helyeken, hol az háború előtt be sem mert menni az evangélikus prédikátor, most immár az pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban, Újbátorban.”

Semmi okunk sincs ezekben a szavakban kételkedni. Asztalos András józan, okos kereskedő ember, aki bizonyára megjárta Újbátort és Komáromot, ahova rokoni kötelékek fűzték. A katolikus egyház már régebben védelmi helyzetben kénytelen elhelyezkedni Komáromban. Ilyen viszonyok közt nem lehet azon csodálkozni, hogy a kálvinizmus elfoglalja a maga számára a terepet, a városi tanácsot is a maga hitsorsosaival népesíti be, a céhekben a kálvinisták kerülnek vezető állásokba. Iskoláját is ezekben az években fejleszti ki jó hírnevű középiskolává, melyet a protestánsok akkori szokása szerint alumneummal kapcsol össze. Sziggyártó Lukács 1609. május 7-én kelt levelében azt is megírja unokatestvérének, Szenci Molnár Albertnek, hogy a komáromi gyülekezet egyhangúlag Péczeli Király Imre „kedves tanítványomat” választotta meg az iskola vezetőjévé, vagyis rektorává. Péczeli Király Imre később mint énekszerző tette nevét híressé. Asztalos András révén értesülünk arról is, hogy Komáromban és Újbátorban már a Szenci Molnár-féle Psalteriumot használják a hívek, amit február 10-én ír meg Nagyszombatból a magyar zsolnároskönyv ezzel nagy hírnévre vergődött szerzőjének.

Szenci Molnár Albert tehát már külföldi tartózkodása alatt lelki kapcsolatba kerül Komárommal. (...)

A komáromi kálvinista gyülekezet felvirágzásának még egy erős és eddig senkitől nem méltatott tényezője volt az 1609–1610. években a tolnai jobbágyoknak hatalmas komáromi bevándorlása, mely 1610. évben éri el tetőzését. Ugyanezekben az években kevi (Ráckeve) jobbágyok is nagy számmal futnak Komáromba a török földesurak (iszpáhiák) követelőzései és zsarolásai elől. A tolnaiak Komáromon kívül Vác és Pápa városokba is menekülnek. Nem merjük egész határozottsággal állítani, de egyáltalában nem valószínű, hogy a tolnaiak papjukkal együtt érkeztek Komáromba. Bölcskei István neve nyújt erre nézve némi támpontot, mert tudjuk, hogy ebben az időben a szülőhelyükről elszakadtaknak szülőfalujuk, vagy helyük ad nevet. Bölcske falu pedig Dunaföldvár mellett, Tolna közelében fekszik.

Szenci Sziggyártó Lukács megyeri pap, nagyon szerette volna, ha földije és rokona, a már nagy hírű tudós Komáromba kerülhet prédikátornak. (...)

A lelkes Sziggyártó nem szűnik meg dicsérni Molnár Albertnek Komáromot, mely szerint ebben a kerületben a többi eklézsia fölött virágzik. „Bölcskei István, nekem

bizodalmas jó uram és a kegyelmed jóakarója vezetése alatt.” Biztatja Molnárt, hogy keresse fel levelével Bölcskeit, az sarkantyút ad lelkének.

A derék Sziggyártó Lukács megyeri prédikátor tervezgetései Szenci Molnár Albert felől, ekkor már kezdtek gyümölcsé élni. A nagy reformátor és író 1612. évben visszaköltözik hazájába. Batthyányi Ferenc, a dunántúli nádor udvari papjának hívja meg. A szép alkalmat nem lehetett elszalasztani. Kétszáz forintot olvas le a tenyerébe, olyan összegű pénzt, amely a rendes lelkési fizetést messze felülhaladta. Október 6-án betekint Komáromba is, jóval a bánnal való találkozása előtt és megtekinti azt a várost, melyről annyi szépet és jót hallott. Elismerkedik a város vezető polgáraival, az egész városi tanács, az „uraimék”, kálvinistákból áll és megajándékozta a fáradhatatlan utast 6 tallérral. Az összeg nem látszik soknak, de abban az időben a város egész évi bevétele alig haladta meg a 600 tallért. Járfás Mihály uram – aki Komáromban tölt be olyan Asztalos András-féle szerepet – egy aranydukátot ajándékoz neki. Nagyszombati kollégája, az igazi Asztalos András, Szenci Molnár nagy mecénása, Mátyás aranyakat küldöz utána. Négy napig mulat Komáromban, azután kimegy Megyerre unokatestvéréhez, Sziggyártó Lukácshoz, de két nap múlva – bizonyára a megyeri tanácskozások hatása alatt – már ismét Komáromban van és még egy hetet tölt ottan. Egy munkában eltörődött agg embert és egy beteg társát találja ott a prédikátorok stallumaiban. Egészen bizonyosra vehetjük, hogy új ismeretségi körében is felmerül a gondolat, hogy ott marasszák.

Majd meglátogatja a közeli Szőnyt és Tatát, október 25-én azonban ismét Megyeren találjuk Molnár Albertet Sziggyártó-Corioris rokonánál. Hogy a komáromi prédikátorság ügye ismét szóba kerül köztük, az kétségtelen, sőt egészen valószínű, hogy éppen emiatt ejti útba ismét Nagymegyert Molnár Albert. Egyikük sem sejtette akkor, hogy ez már milyen közel van, pedig Molnár decemberben elfogadja Batthyány meghívását udvari prédikátorává. A komáromi prédikátorok közül a fiatalabb ment el korábban. Bölcskei István hunyt el váratlanul 1613. évben. (...) De még ebben az esztendőben szeptember 24-én is felkeresi Komáromot. Minden bizonnal szóba kerül a neve, amikor az elnyugodott Bölcskei helyének betöltése kerül a vének (presbiterek) tanácsa elé. (...)

A komáromi prédikatori állást, melyet Szenci Molnár Albert még elfoglalni nem tudott volna, Nagymagyari Ágh Jakab sellyei prédikátorral töltik be a komáromiak. (...)

Amit Sziggyártó Lukács olyan nagyon szeretett volna Bölcskei István uram-mal megvalósítani, hogy Molnár Albert a reformátor Komáromba, a kálvinizmus virágzó helyére jöjjön prédikátornak, ez most már gyors ütemben közeledett a megvalósulás felé. Az 1614. június 14-én Komjátiban megtartott zsinaton részt vesz Szenci Molnár Albert is, aki prédikátortársaival közli, hogy az Alföldre szándékozik menni. Ezt a tervét azonban nem fogadták el, és mivel Komáromban üres volt az egyik prédikatori állás az öreg Dobronoki elhunytával, az ott részt vett prédikátorok egyhangúlag elhatározták, hogy nem bocsátják el maguk közül, hanem a komáromiaknak ajánlják és ajánlólevelét nyomban alá is írták.

A gondolatot főleg a házigazda, Nemesnépi Dániel komjáti prédikátor karolja fel és veri a vasat, amíg meleg, Molnár érdekében. A zsinaton voltak komáromi résztvevők is és már június 26-án a komáromi küldöttség megjelenik Sopronban Batthyány Ferenc bán és soproni főispán előtt, és az oda meghívott Szenci Molnár Albertet ünnepélyesen meghívja Komáromba. A küldöttségben részt vett a zsinat két kiküldöttje: Nemesnépi Dániel komjáti, Szana Máté győri prédikátorok. Komáromból pedig a polgári rend részéről Mészáros Mihály bíró uram és a vitézlő sereg rendből Rákóczi Benedek század huszárkapitány.

A megtisztelő kérés elől nem volt kitérésnek helye sem a főúr részéről, aki eddig otthont adott a nagy reformátornak udvarában, sem Molnár részéről. Batthyány belátta, hogy Szenci Molnár Albertnek nem Szalónak vagy Rohonc váraiban van a helye, mert a gyertyának a hivatása az, hogy világítson és ne a véka alatt égjen. Komárom volt ekkor a kálvinizmusnak egyik legerősebb oszlopa. A meghívott csakhamar meg is jelenik Komáromban, július 8-án

jelentkezik az előjáróknál. Július 10-én Nemesnépi Dániel komjáti prédikátor tartotta a híveknek a tanítást és abban "kommendálta" a komáromi gyülekezetnek Molnár Albert uramat, akit akkor forma szerint is papjává választ az egyház községe. Július 11-én kezdi meg Komáromban papi hivatását reggeli könyörgéssel és a Genezist kezdi olvasni a híveknek, másnap, július 12-én pedig beköltözik a parókiára is. A következő napon komáromi bíró uram egy forinttal ajándékozza meg az új papot.

Július derekán, 19–20-án Turiszakállasra rándul ki, hogy az ottani ősrégi, Alsó-Csallóköz egyetlen gót stílusú templomában prédikáljon. A következő napon, július 21-én iktatják be új hivatalába, ezen az ünnepen ott vannak jó emberei Szijgyártó Lukács, a jó atyafi, Nemesnépi Dániel, Szana Tamás prédikátorok. Bizonyára az újvári szenior, Csene Péter, a későbbi szuperintendens iktatja be hivatalába, elődjének, Dobronoki Miklósnak örökébe. Hogy Dobronoki már ekkor nem élt (hiszen a helyébe választották meg prédikátornak), azt Szenci Molnár Albert naplójából kiolvasni nem lehet, de a napló Dobronoki Miklós nevét nem említi, míg prédikátortársát, Ágh Jakabét többször is beírja naplójába. Ebből azt kell következtetnünk, hogy az agg szuperintendens még 1614 első felében elhunyt. Nem tehető fel, hogy Komáromban egy időben három lelkész lett volna, kettőnél többet soha nem találunk, de a XVII. század folyamán csaknem állandóan két lelkész van Komáromban.

Naplójában szorgalmasan feljegyezi, hogy elsőnek Olasz András fiacskáját keresztelte meg. Pesti Olasz András névvel sűrűn találkozunk a komáromi városi jegyzőkönyvek lapjain, előkelő polgára a városnak, már a neve is elárulja, hogy kereskedő családból származik, mivel a korábbi századokban az olaszok üzték a városokban a kereskedést, de a sarjadék már régen magyarrá lett. Olasz András deákkal, aki literátus ember volt, jó barátságba került, mert hat esztendő múlva is, akkor kiadott munkájának előszavában felemlíti. (...)

Naplójában olvassuk, hogy július 13-án prédikál először, augusztus 7-én másodszor, mind a kettő vasárnapi nap, harmadszor augusztus 14-én. Nem tudjuk, hogyan élte be magát a prédikátor szerepébe a nagy hallgatóság előtt. Mert a Batthyány-család váraiban sokkal kevesebb hívőnek beszélt, viszont ott a ház úrnőjének magas műveltségére és gyöngéd lelkére kellett tekintettel lennie, aki korának – német származása ellenére is – legmagyarabb nagyasszonya lett, a Zrínyi fiúknak nevelőanyja, Miklósé, a költőé és hadvezéré és Péteré, Zrínyi Ilona apjái. Molnár augusztus derekán betegeskedik, lázas lesz. Komárom akkor még vadvizes, mocsaras területe a szalónaki ózonos erdei levegő után nem jó csere. Szeptember 4-én jó szomszédja, Szana Tamás a győri prédikátor helyettesíti és 10-én Csene Péter érsekújvári szenior és Szana Máté osztják az úrvacsorát. Szeptember 28-án egészsége helyreállítására Újvárba megy. Csöbörből vödörbe lépett, mert az is egészségtelen hely volt. De Újvárból Komjátiba, onnét Ürménybe és Szeredre utazik három nap alatt.

Ekkor már látnivaló lehetett, hogy Szenci Molnár Albertnek nincs maradása Komáromban. Egészségi állapotán kívül családjá is elkíváncozott ebből a városból, ahova a Duna partjáról odalátszott a török területe. Az asszony nép nosztalgiája a német föld után magával ragadta a nemzet nagy fiát ki, vissza az idegenbe. Októberben is tart betegsége és Komáromban ebben az időben még nem volt orvos. Elképzelhető, hogy így visszakíváncozott a német földre, ahol ebben nem érzett hiányt, és ahol sok súlyos nyavalyájából kigyógyította a gondos ápolás. Október első napjaiban már a távozás gondolata tölti el. És október 17-én el is költöznek, Ekecs, Nyárhíd, Vásárút, Kürt, Szerdahely és Szentmihályfán keresztül 19-én Somorjába érnek.

Ezentúl már Ágh Jakab helyettesíti, aki szeptember 25-én, november 5-én prédikál. Naplójában kiemeli, hogy november 9-én reggeli könyörgéskor Ágh Jakab komáromi prédikátortársa már befejezte a Genezis könyvének felolvasását, amely könyvet ő kezdett meg július 11-én olvasni a komáromi híveknek. Másnap, november 10-én veszi a hírt, hogy

feleségének Somorján az ő távollétében kisleánykája született, akit Erzsébetnek kereszteltek meg. Nőtestvérei Ilona és Zsófia már október vége felé Komáromba jönnek látására, hogy búcsút vegyenek tőle, november 15-én pedig Somorján búcsúznak tőle az atyafiai.

És itt vége szakad Szenci Molnár Albert komáromi rövid prédikátorságának. Nyugtalan lelke, mely mindig másfelé vágyott és megpihenni nem tudott, nem tudta megszokni a lekötött életet, mert neki a mozgás volt az életeleme. Pedig Komáromot és lelkes, áldozatos népét megszerette. (...)

Fentebbi sorainkban említettük, hogy Szenci Molnár Albert még hat év múlva is kedvesen emlékezik vissza komáromi jó embereire, barátaira és híveire. 1617-ben megjelent könyvének ajánlólevelében megemlékezik jótevőiről, akiket név szerint is felsorol. Ebben a felsorolásban első helyen említi Komáromot a városok sorában. (...) Komárom meg is becsülte a nagy reformátort és író, és fájdalommal vette távozását. Prédikátortársai, Ágh Jakab hosszú éveken keresztül maradt hivatalában, míg Molnár Albert papsága július 11-től október 17-ig, tehát mindössze egy negyedévig tartott, de igaz, hogy még november 11-én is Komáromban találjuk. (...)

Szenci Molnár Albert kétségtelenül Komárom kálvinista egyházközségének első prédikátorai sorába tartozik. Reformátori munkája és írói működése egyaránt magasra emelik ki kortársai közül. Forgách Ferenc bíboros, az antireformáció elindítója (1604) a harcok magyar katolicizmus e kemény fából faragott vezére és utóda, a nagy Pázmány Péter, akinek a magyar népnyelv létjogát köszöni nemzeti irodalmunk, Molnárnak ellenfelei voltak ugyan, de mindketten készséggel ismerték el Szenci Molnár Albertnek irodalmi nagyságát és érdemeit, főleg mikor magyar Grammatikája és Szótára megjelent.

Abból a fényből, mely Szenci Molnár Albert nagy emlékét ma is övezi, egy kis sugár Komáromot megilleti, mely a nyughatatlan életű vándornak ideig-óráig otthont és kenyeret adott. A Psalterium Hungaricum halhatatlan szerzője, századának legnagyobb tudósa, nemzeti nyelve fejlesztésének példátlan szorgalmú úttörője, életének legszebb szakaszán, negyvenéves korában töltött pár hónapot Komáromban. A sors elsodorta tőlünk német földre és élete végső éveit a magyarság fellegvárában, Erdélyben töltötte, ahol Kolozsvárott nagy nyomorúságban, elhagyatva kallódott el ez a nagyságos magyar élet. (...)

Szlovenszko irodalmi élete²³

Egymillió lelket meghaladó magyar nemzeti kisebbség keletkezett a mai Szlovákia területén, pontosan fele a területet lakó szlovák nép lélekszámának.

Ez a magyarság Pozsonytól Kőrösmezőig részint zárt tömbökben, részint szórványokban él. A magyar nyelvi többségű városokból Komárom, Léva, Érsekújvár, Ipolyság, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, valamint a kárpátoroszi területen Beregszász, Ungvár, Munkács kerültek ekképpen új impérium alá. Maga az államváltás az elvesztett háború ellenére is meglepetésszerűen érte a magyarságot, amelyből hosszú ideig nem volt képes felocsúdni. Első gondolata természetesen az önvédelem volt, amely a politikai szervezkedésben nyilvánult meg, amennyire azt a katonai diktatúra és az idegen - francia, olasz - megszálló csapatok lehetővé tették. Ez a politikai szervezkedés részint világnézeti alapokon, részint osztály- és foglalkozás szerint ment végbe és széttagolta a magyarságot, mely hasztalan kíváncszott nemzeti alapon egy mindent átfogó politikai pártban elhelyezkedni. Mindez természetesen nem elégíthette ki a magyarságot és a nehéz viszonyok közt is, amelyben csak a magyar sajtónak a cenzúráról letompított hangja erősítette az

²³ Forrás: Könyvbarátok Lapja, 1927. No. 1.

összetartozandóság érzését, korán fölébredt a magyar kultúra területén való szervezkedés szükségességének vágya, amely 1920 nyarán Komáromban meg is indult, de sem erre, sem a későbbi egységes kulturális szervezkedésre a csehszlovák kormányok nem nyújtottak lehetőséget. Ilyen viszonyok közt a már meglévő és működésükben nem korlátozott kultúrintézmények keretein belül indult meg lassan a magyar kultúra folyamata, és ebből idővel megkezdődött az irodalmi élet csendes lüktetése is. A főbb egyesületek közül a pozsonyi Toldy Kör, a kassai Kazinczy Társaság, a komáromi Jókai Egyesület voltak azok, amelyek kezükbe vették a magyarság vezetését és kulturális életszomjának kielégítését.

A magyar könyv küzdelmes útját közvetlen az államfordulat után a Toldy Kör kiadásában megjelent Új Auróra egyengette, amely körül elsőnek csoportosultak Szlovenszónak számottevő írói. Jankovics Marcell és Dobai János szerkesztők nemes lelkesedése nem is akart itt megállni, hanem életre kívánta hozni a magyar szépirodalmi és kritikai folyóiratot is a magyar olvasóközönség összekötő kapcsául, ez a törekvésük azonban hajótörést szenvedett a politikai hatóságok akaratán.

Az irodalmi élet kialakulása lassú folyamat, mert gyökerei mélyen nyúlnak le a nemzeti múlt és jelen talajába. A történelmi adottságok talán Szlovákiában sem hiányoznak ehhez, bár a mai Szlovenszko olyan különálló politikai és nemzeti életet sohasem élt, mint Erdély, ahol a régi hagyományok szövedékéből táplálkozott a nemzeti lélek akkor is, amikor az unió régen történelmi valósággá változott, mivel az erdélyi szellem eleven hatóerő gyanánt élt társadalomban, politikában és irodalomban egyaránt. Szlovenszko különállásának emlékei sokkal hamarabb elmosódtak, holott tudott dolog volt, hogy a XVI-XVII. század Felvidéke területén ébredő szellemi életből kivirágzott irodalmi élet is, melynek sokáig Kassa volt a középpontja, míg a politikai szálak ezt az országrészt a koronázóvároshoz, Pozsonyhoz kapcsolták a hódoltság korában, sőt később is.

Az irodalmi reneszánsz Kassa felől kezdett felragyogni Kazinczy és köréből. Mintha a történelem ismételte volna meg önmagát: ismét Kassa jut szerephez az önálló útra vergődő magyar irodalmi élet megalapozása körül. A kassai Kazinczy Társaság az, amely elsőnek kezd önálló, országos akciókat, szervezi a szlovenszkói írókat, majd megalakítja a Könyvbarátok Társaságát és ezzel az olvasóközönséget is egy táborba igyekszik összegyűjteni.

A szlovenszkói irodalom mögött álló alig kilenc esztendő talán még túl rövid volt ahhoz, hogy itt önálló irodalmi élet kialakulhasson. Az 1918 után megjelent magyar könyvek behozatala eltiltatván, Szlovenszko magyar olvasóközönsége sem szépirodalmi, sem tudományos folyóiratokhoz nem juthatott. Másik oldalról a magyar politikai pártok is korán felismerték a kulturális élet megteremtésének szükségességét és ennek irányítására felállították Kassán a kultúrreferátust, amely ennek érdekében folytatta tevékenységét. A nemzeti kultúrák kialakulása mindenütt a politika és irodalom egymásra való hatásának eredménye gyanánt jelentkezik; e két erőnek a nemzeti művelődés eredőjében kell találkozniuk. Az irodalom magában véve talán nem is jelenti magát a nemzeti művelődést, mert annak csupán egyik fontos tényezője, de fókuszából kiáradó sugarak a legmesszebb érnek; a további tényezők az általános művelődés, melyhez iskolákban és iskolán kívül jutnak el a tömegek, és a jó gazdasági helyzet, amely az életszínvonal feljavítását mozditja elő. Az igazi nemzeti politikának minden államban az a feladata, hogy termékenyítőleg hasson az irodalmi életre és annak útjából minden akadályt elhárítson.

Ezt a támogatást azonban sem a kulturális, sem az irodalmi élet nem kaphatta meg teljes mértékben Szlovenszkon az erre hivatott tényezőktől és így ezek fejlődése is lassabban indult. A kölcsönhatások, amelyekből kialakulhat az irodalmi élet, meddők maradtak és legelsősorban hiányzott a minden vállalkozáshoz szükséges anyagi támaszték; a szlovenszkói irodalom szegényes útravalóval indult. Egyedül művelőinek erkölcsi lelkesülése volt az, amely híven kitartott mellette a legrosszabb napokban is. Kulturális közös kapcsa nem lévén a

magyar közönségnek, azt a pártpolitika tagolta szét, bár mindenkor az egységes kulturális és politikai élet volt az ideálja.

Szlovenszkó irodalmi életének alakulására nem kicsinyelhető befolyást gyakoroltak azok az ünnepek, amelyek egyesítették a szétszórt magyarságot a nemzeti irodalom nagyjainak kultuszában. Petőfi centenáriumát kétszáznál több magyar falu ülte meg Szlovákiában, és ünnepet rendezett a legnagyobb magyar lírikus emlékére minden magyar város és minden magyar kultúregylet. Madách Imre centenáris emlékünnepe Losoncon országos kereteket ölt és egybegyűjti a magyarság vezetőit. Majd Jókai Mór születésének százados évfordulóján a szülőváros, Komárom, rendez felejthetetlen emlékünnepet a legnagyobb magyar mesemondó emlékére, ahol az ünnepi harangzúgásban elvegyült imádságban a magyarság összességének hangja egybefolyt. (...)

Ezekre az évekre esik a három vezető irodalmi egyesület közül a pozsonyi Toldy Kör félszázados fennállásának gyönyörű emlékünnepe, a nagytevékenységű Kazinczy Társaság negyedszázados jubileuma és a Jókai Egyesület 15 éves fennállása, melyet az utóbbi teljes csendben, az egyesület nagynevű alapítójára, Beöthy Zsoltra, vezetőire és munkásaira való kegyeletos emlékezéssel ült meg. Pozsony és Kassa egybegyűjtötte az irodalom munkásait ünnepeikre és a magyar közönség mindenütt arra a megállapításra jutott, hogy egyes-egyedül a magyar kultúra az, amely a népek nagy versenyében fennmaradásunkat biztosítani képes, tehát nemzeti kötelesség az ennek a kultúrának a magvát tevő irodalom támogatása.

De meg kellett éreznie a magyar közönségnek is, hogy megmaradásának biztosítéka a nemzeti irodalom kifejlődésében rejlik, tehát elsőrendű kötelessége azt bármily áldozatok árán önálló útra terelni, megerősíteni és a saját erejére bízni, hogy ekképpen függő viszonyát megszüntetve irodalmi divatoktól és irányoktól, azt a saját arcúlatára formálja.

Ebben rejlik Szlovenszkó irodalmi életének lényege. Hogy a célhoz még eddig nem jutott egészen közel és nem alakult ki teljesen az ún. szlovenszkói szellem, miként Erdélyben az erdélyi szellem, annak számos, részint politikai, részint társadalmi, de legfőképpen gazdasági okai vannak, eredendő oka pedig az, hogy szervezett kultúréletet a szlovenszkói magyarság, önhibáján kívül, még mindig nem élhet.

Ezek között a nehéz viszonyok között onnan érkezett segítség, ahonnan arra nem is számított: Berlinből. Egy magyar tanárnak, Farkas Gyulának kultúrérzéke kapcsolatot létesített az utódállamok magyar írói részére a Voggenreiter kiadócéggel és megalakította annak magyar osztályát. Ezzel jelentékeny lépést tett előre a szlovenszkói magyar irodalom is, mert a könyvkiadás gondjait és anyagi terheit, ha idegenben is, de biztosítva látta. 1923 óta igen sok szlovenszkói könyv jelent meg ebben a kiadásban. A Voggenreiterrel történt megállapodás tette lehetővé, hogy megalakulhatott a Kazinczy Társaság égisze alatt a Könyvbarátok Társasága és végre elkezdhetette (1926) a szlovenszkói írók könyveinek kiadását, amivel újabb nagy akadály hárult el a szlovenszkói irodalmi élet útjából.

Nyomon követte ezt az írók szervezkedése. Az első kísérlet volt erre a csehszlovákiai magyar hírlapírók szindikátusának megalakulása, amellyel kapcsolatban, mint annak egyik alosztálya, alakult meg 1926 pünkösdjén az írói osztály. Ez a szervezet azonban a heterogén írói világnézetek miatt nem bizonyult tartósnak és így 1927 májusában a Kazinczy Társaság vette a kezébe az ügyet több szerencséjével, mert e társaság keretében megalakult az írói osztály, egyelőre 40 taggal. Ebben igen kevés kivétellel egyesültek Szlovenszkó írói.

Eddigélé azonban még mindig nem nyert megoldást a vezető irodalmi folyóirat ügye. Mint említettük, a pozsonyi Toldy Kör tervezte annak kiadását és az ehhez szükséges anyagi tőkének is a birtokába jutott, de a szükséges hatósági engedélyt nem tudta kieszközölni. 1925 májusától kezdve a Prágai Magyar Hírlap adott ki minden vasárnap irodalmi mellékletet (Magyar Vasárnap), melyet Sziklay Ferenc író, kultúrreferens szerkesztett, de ez is megszűnt másfél év után. Kísérletek magyar szépirodalmi lap kiadására elég számmal történtek. A Pozsonyban megjelent Remény, Tűz, Képes Világ után az 1926. év őszén megindult Szeredai

Gruber Károly szerkesztésében Az Este című színházi, művészeti és kritikai folyóirat, de nem állván mögötte tőke, hamarosan megszűnt. Most Hajnal címen történik újabb kísérlet. Kassán a megszűnt Új Élet után Új Társaság című szépirodalmi és ismeretterjesztő lap jelenik meg, de mindezek a kísérletek nem teszik nélkülözhetővé egy komoly irodalmi lap megindítását, mely a szlovenszkói irodalom standard folyóirata és fóruma, és egyben az írók anyagi támasztéka is lehetne.

Az irodalmi lap hiányát igyekeznek a nagyobb lapok pótolni, melyek körül írói gárdák csoportosulnak. A szlovenszkói magyarságnak hat napilapja van: a Prágában megjelenő Prágai Magyar Hírlap, a pozsonyi Híradó, Magyar Újság, A Reggel, a Kassán megjelenő Kassai Napló és Kassai Újság. Megszűnt magyar napilap A Hírek (Komárom). Hetilapok: a Komáromi Lapok (hetenként háromszor), Érsekújvár és Vidéke, a Léván megjelenő Bars, a rimaszombati Gömör és a Rimavölgye, a rozsnyói Sajóvidék, a nyitrai Nyitra Vármegye, Nyitra megyei Szemle, Nyitra-Vágvölgyi Lap, a Losonci Hírlap és Magyar Közlöny (Losonc), az eperjesi Új Világ és az iglói Szepesi Hírlap, s Az őrszem.

Kárpátoroszországban Ungvárt jelenik meg az Új Közlöny napilap, a Ruszinszkói Magyar Hírlap, korábban napilap, most hetilap, Határszéli Újság, Kárpáti Futár, Kárpáti Híradó, Ruszinszkói Magyar Gazda, Beregszászon a Bereg, Munkácson a Munkács és az Őslakos.

A könyvkiadás ügye ez idő szerint még csak a Kazinczy Társaság prog-ramját alkotja, de nem sok idő múlva többi irodalmi társaságunk is foglalkozni fog vele, amint az olvasók tábora növekedni fog és az anyagi eszközök fokozottabb mértékben állanak rendelkezésükre. A kassai Renaissance magyar kultúregylet már korábban tett kísérletet könyvek kiadására. Irodalmi egyesületeink közül, mint azt említettük, a Toldy Kör minden évben kiadja az Új Aurórárt, de minden évben pályadíjakat is tűz ki költeményre, elbeszélésre, történeti novellára és regényre, a kassai Kazinczy Társaság társadalmi regényre, a Jókai Egyesület költeményre, Jókai életrajzra és Jókai esszéire. Pályadíjat tűzött ki Jókai centenáriuma alkalmából a magyar pártok központi irodája is Jókai tanulmányra, 1927-ben történeti tanulmányra; a Híradó, pozsonyi napilap, pedig a magyarok történetének megírására. Ezek a pályázatok nemcsak kielégítő eredménnyel záródtak, de sok alkalommal abszolút irodalmi értékekhez is juttatták a pályázatok kitűzőit. A Híradó a magyar nemzet története megírására kiírt pályázatára Erdélyi László szegedi egyetemi tanár nyerte el az első díjat, és pályadíjat nyertek Magyar Győző pozsonyi és Hajdu Lukács komáromi tanárok művei. (...)

Röviden szólanunk kell Szlovenszkó színészetéről is. Két színtársulat működik a magyar városokban: az egyik a Pozsony-kassai, mely nyolc éven át Faragó Ödön igazgatása alatt, most pedig Iván Sándor vezetése alatt áll. Ez a társulat Pozsony, Kassa, Érsekújvár, Komárom, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rózsnyó városokban működik. A másik színtársulat Ruszinszkó területén Ungvár, Beregszász, Munkács, Nagyszőlős városokban játszik, és ez idő szerint való igazgatója Polgár Károly, a pozsonyi városi színház volt igazgatója. Azelőtt Horváth Kálmán társulata működött ezen a területen 1926-ig.

Pár éven keresztül, mint második társulat, Földessy Sándor dél-szlovenszkói színtársulata működött a kisebb városokban (Dunaszerdahely, Somorja, Ipolyság, Párkány, Nagymihály, Gálszécs stb.), ez idő szerint mint kamaratársulat él nehéz viszonyok között.

A színészet támogatására megalakult 1925. évben a Szlovenszkói Színpár-toló Egylet Kassa székhellyel, melynek Pozsony, Komárom, Léva, Losonc és más városokban vannak fiókjai. Elnöke Forgách Antal gróf, ügyvezető igazgatója Keller Imre.

A képzőművészet terén a Szlovenszkón élő magyar művészek részben a szlovenszkói művészegylet (Jednota) csatlakoztak, mely Besztercebányán alakult meg. Művészegyesületek működnek még Pozsonyban és Komáromban. Rendszeres műtárlatok Pozsony, Kassa és Komárom városokban vannak, de a festőművészek időnként más városokban is rendeznek tárlatokat. Nevesebb szlovenszkói festőművészek: Angyal Géza

(Körmöcbánya), Bánó Dezső, Jordán Miklós (Eperjes), Basilides Barna és Sándor (Komárom), Flache Gyula (Besztercebánya), Boruth Andor (Tátrászéplak), Gerő Gusztáv, Gyurkovics Ferenc (Losonc), Harmos Károly, Reichental Ferenc, Nagy Márton, Zenhardt György (Komárom), Halász-Hradil Elemér (Kassa), Gwerck Ödön (Selmecbánya), Ijász Gyula (Ungvár), Dömény László, Bánsághy Vince, Hermély Viktor (Körmöcbánya), Kőszeghy-Winkler Elemér (Lőcse), Markovits Jenő (Rimaszombat), Mousson Tivadar (Nagymihály), Schurmann Miksa, Schüle Gusztáv (Nyitra), Somos Jenő, Schubert Ede, Weyde Gizella (Pozsony), Tichy Kálmán (Rozsnyó) és mások. Szobrászművészek: Berecz Gyula (Komárom), Rigele Alajos (Pozsony), Maell Ede, Muhrmann József, Hitzer Róbert (Léva).

E sorok célja volt lehetőleg teljes képet nyújtani Szlovenszkó irodalmi mozgalmairól és a belekapcsolódó művészi viszonyokról.

A felsorolt adatok azt mutatják, hogy a szlovenszkói magyar irodalom eleven valóság, mellyel a jövőben számolni kell. Tagadhatatlan, hogy az első évek az irodalmi élet ingadozásait mutatják, de ennek megítélésénél nem szabad felednünk azt, hogy az államváltás előtti vidéki irodalom a budapesti irodalmi középpontnak vetülete volt csupán, ahhoz, hogy egy országrészben irodalmi élet alakuljon ki az írók jóakarátán és tehetségén kívül még más tényezőkre is van szükség.

A szlovenszkói magyar irodalom talán még gyermekcipőit szaggatja ma, határozott célkitűzései fel nem ismerhetők, de nem tagadható meg összefüggése a történelmi korról, amelyben született és életre kapott. Ez az irodalom most már meg fog állni a saját lábán is; sok a biztató ígéret, hogyha a viszonyok kedve-zőbbre fordulnak, akkor elszigeteltségben való élése ellenére is maradandó becsű alkotásokkal járul a magyar nemzeti irodalom és a magyar kultúra erősségének kiépítéséhez.

Ennek az volna egyik előfeltétele, ha a Szlovenszkói Magyar Kultúregylet alapszabályait a kormány láttamozná. Ez az egyesület 1925 július havában Komáromban alakult azzal a céllal, hogy a magyar irodalmat támogassa, a könyvkiadás ügyét vállalja és a falu kultúráját a legmesszebbmenő módon felkarolja.

Szlovenszkó írói a való élettel és annak adottságaival való kapcsolatot keresik. Az irodalom művelőinek össze kell forrniuk a múlttal és annak hagyományával, ha sikerrel akarnak dolgozni a magyar jövőn. Irodalom és irodalmi élet kultúrát és szervezettséget föltételeznek; magasabb műveltséget és bizonyos gazdasági jólétet. Ezek biztosítása csak részben az írók feladata, a másik részét a társadalomnak kell kiharcolnia. Viszont az irodalmi élet kialakulásához nem elég az abszolút irodalmi kritika, mely a gondos szelekciót hangsúlyozza legelső-sorban a dilettantizmussal szemben; ez korán leforrázná a még zsenge irodalmi vetéseket. Inkább a jóakarató támogatásra és az érdeklődésre tarthat számot, amely idővel kitermeli magából az objektív kritikát is, miután megerősítette ennek az irodalmi életnek az alapjait és biztosította megmaradását.

Nyomdatörténeti kiállítás Komáromban²⁴

A Jókai Egyesület húsvét ünnepén múzeumának és könyvtárának gazdag gyűjteményeiből nyomdatörténeti kiállítást rendezett, amely a város kulturális fejlődésének grafikonját tárta a közönség elé. Komárom a magyar alkotmányos korszak beköszöntéséig egynyomdájú város volt, és csak 1867 után működik benne több könyvnyomda. Első könyvnyomtató műhelyét a debreceni Töltési István alapította a XVII. század végén, aki Németalföld nyomdáiban tanulta

²⁴ Forrás: Könyvbarátok Lapja, 1928. júl. – szept.

mesterségét. Töltési kezdte el a Komáromi Kalendárium kiadását, mely egy időben elterjedés és népszerűség tekintetében elhomályosította a Brever Sámuel-féle Lócsei Kalendáriumot is. Ennek a kalendáriumnak 1700. évtől 1849. évig terjedő időből összegyűjtött ritka évfolyamait láttuk a kiállításon; jó része néhai Szinnyi József gyűjteményéből került Komáromba. Az eddig ismert legrégebb naptár 1708. évből való, e sorok írója egyik csonka példányban felfedezte az 1700. évi példányt és ebből kétségtelenné vált, hogy Töltési nyomdája már a XVII. század végén működésben volt. Ez 1730 körül megszűnt, s a század közepén a Schmid-féle nyomda működik rövid időn keresztül. Az állandó könyvnyomtató tevékenység a XVIII. század végén indul meg, amikor Péczeli József megteremti a Komáromi Tudós Társaságot. Péczeli, aki Voltaire-rel levelez és műveit fordítja, ezeket a győri Streibig nyomdában nyomtatja, de 1789-ben a pozsonyi Weber Péter Simon alapít fiókot Komáromban, amely hatalmas munkákat nyomtat, köztük Péczeli tudományos folyóiratát: a Mindenes Gyűjteményt. Weber nyomdáját Weinmüller Bálint veszi át és a család kezén marad 1848-ig, amikor azt a Siegler testvérek vezetik tovább. 1867-ben Merkl Alajos kis gyorssajtója nyitja meg a többi nyomdák sorát, utána következik a Spitzer Sándor, Grósz Sándor, Schönwald Tivadar, Hacker Richárd, Rónai Frigyes, Freisinger Mór, a Jókai Könyvnyomda s a Virradat Nyomda. Az 1790–1890 közt megjelent könyvnyomdai termékek közül a Jókai Egyesület kiállította a nevezetesebb hivatalos nyomtatványokat, az első (1848) és az 1861. évi választások plakátjait, felhívásait, a társadalmi és kereskedelmi életnek ma már műveltségtörténeti becsű nyomtatványait (régí hangversenyek, üzleti körlevelek, meghívók stb.), külön csoportba foglalta Klapkának, a vár hős védőjének napiparancsait, amelyekről egy darab magyar történet tekintett a kiállítás látogatóira. Nagy értéket képviselnek az 1832. évtől kezdve összegyűjtött komáromi színlapok, végül a Komáromban megjelent időszakos és alkalmi lapoknak, valamint az itt nyomtatott folyóiratoknak egy-egy példányát láttuk, amelyek két hatalmas falat borítottak el. Komáromi fa- és rézmetszetek, ritkaságok és egzotikus (japán, török, délszláv) nyomdatermékek, és az amerikai magyar lapoknak egy-egy példánya keltett még a kiállítás nyomtatványai közt nagyobb érdeklődést.

A könyvek közül az 1789–1848-ig felsorakozik a komáromi nyomda minden híresebb terméke, köztük bibliográfiai ritkaságok is. Péczeli József, Illei János, Döme Károly, Baróti Szabó Dávid könyvein kívül gróf Gvadányi József és a komáromi poetissa: Fábíán Julianna verses levelezése, az abban a korban nagyobb hírnevű történeti munkák fordításai és más tudományos könyvek látnak napvilágot a komáromi könyvsajtó révén. A forradalom után visszaesést látunk; Beöthy László "pesti arszlán" híres Puncs-kötetein kívül számbavehetőbb könyv alig jelenik meg. 1880 után azonban ismét sok könyvet termelnek a komáromi nyomdák, ekkor már a helyi sajtó is a felvirágzás útjára lép és azóta a könyvek százait állítják elő a komáromi nyomdák, amelyeknek néhány szebb termékét szintén láttuk a kiállítás üvegszekrényeiben. 1918 után a komáromi nyomdákban a szlovenszkói magyar irodalomnak számos terméke jelent meg s a kiállítás ezeket is bemutatta.

Komárom vármegye jelesei²⁵

Akiknek működése a magyar kultúra terén maradandó nyomokat hagyott

Komárom vármegyének, de különösen Komárom városnak jelentékeny hely jutott az irodalomtörténetben, melynek nem egy fejezetében találkozunk komáromi származású írókkal és tudósokkal.

Régi nyelvemlékeink, kódexeink hiányzanak, hiszen Komárom vármegye a török hódoltság idején állandóan a tűzvonalba esett, majd végigsepert rajta kuruc, labanc, s amit a török meghagyott, elpusztította a német.

A XVIII. század végén, mikor a testőrök új életre keltették a magyar irodalmat, nevezetes szerep jut Komáromnak. *Péczeli* József lángbuzgalma megalakítja a *Komáromi Tudós Társaságot*, a *Mindenes Gyűjtemény* révén Komárom valóságos irodalmi csomópont lesz, amellyel az országnak úgyszólván minden számottevő írója érintkezett.

Az irodalom igen sok jelesének bölcsője ringott e vármegyében.

Itt született legfőbb büszkeségünk, a magyar regényírás koszorús fejedelme: *Jókai* Mór, itt szívta magába azokat a hangulatokat, melyek egész írói működése alatt bearanyozták költészetét és méltán keltették fel a világ csodálatát. *Jókai* neve oly fényt áraszt Komárom városára, mellyel csak kevés magyar város dicsekedhetik.

Jeles írókat adott a hazának a komáromi *Beöthy* család, melynek minden tagja maradandó emléket emelt nevének az irodalomban.

Tudósokat is nevelt e vármegye és város a hazának, csak a *Péczelieket* kell említenünk, akik dicsőségesen vezetnek a hosszú sor élén; *Kultsár* István, a komoly magyar újságírás megteremtője, *Jedlik* Ányos, a kiváló természettudós, *Szinnyei* József, a magyar irodalomtörténet e csodás szorgalmú művelője, *Thaly* Kálmán, a kuruc idők ihletett tollú krónikása, *Konkoly Thege* Miklós, az európai hírnévű tudós csillagász Komárom vármegye és város szülöttei. *Pálóczi Horváth* Ádám, *Baróti Szabó* Dávid, *Tóth* Lőrinc, *Obernyik* Károly, *Dalmady* Győző költők nevei az irodalomtörténet lapjairól eléggé ismeretesek.

Művészeket is nevelt szűkebb hazánk az országnak; *Jászai* Mari, az ország első színpadának, a Nemzeti Színháznak egyik büszkesége, a legnagyobb művésznők sorában biztosított magának helyet, *Feszty* Árpád ecsetje pedig becsületet szerzett a magyar névnek messze idegenben is.

Politikusok is kerültek ki e vármegyéből: *Pázmándy* Dénes, a magyar képviselőház első elnöke, *Ghyczy* Kálmán, Magyarország volt pénzügyminisztere és szintén a képviselőház elnöke, a mi fiaink voltak.

Az alábbiakban megkíséreljük összeállítani azoknak az íróknak, tudósoknak és művészeknek gárdáját, akiket a mienknek tartunk, s akiknek működése a magyar kultúra terén maradandó nyomokat hagyott. (...)

Ágoston Miklós a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesület titkára, szerkeszti a Gazdasági Értesítő című folyóiratot, az egyesület hivatalos lapját, 1903-tól kezdve. Munkája: A filoxéra által elpusztított szőlőterületek felújításának módjai.

Alapi Gyula Komárom vármegye levéltárosa, és a vármegyei könyvtár őre. 1872-ben született Komáromban. 1890 óta több vidéki lapnak, köztük a Komáromi Lapoknak és Komáromi Hírlapnak volt dolgozótársa, verseket és novellákat írt az ismertebb budapesti szépirodalmi lapokba és folyóiratokba. 1901–1905-ig a Komáromi Újságot, a vármegye

²⁵ Forrás: Borovszky Samu (szerk.): Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Bp., [é. n.] Országos Monografiai-Társaság, pp. 288–380. (Magyarország vármegyéi és városai)

hivatalos lapját szerkesztette. Jelenleg a vármegye nemesi családjainak történetével foglalkozik és a Kultsár István és Ghyczy Kálmán-féle könyvtárakat rendezi. A múzeum egyesület titkára. (...)

Angyalffy Mátyás, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a keszthelyi Georgikon tanára, Naszályon született 1776-ban. A nyelvek tanulására feltűnő tehetséget árult el. Festetics György 1828-ban hívta meg a Georgikon egyik tanszékére, hol öt évig működött. Az Akadémia 1832-ben tagjául választotta. Gazdasági folyóiratot is adott ki. Meghalt Pozsonyban 1839-ben. (...)

Angyal Kálmán dr., r. k. áldozópap, Komáromban született 1862. május 22-én. Középiskoláit Komáromban és Esztergomban végezte. Pappá 1885. augusztus 7-én szentelték. Káplán volt Dorogon (Esztergom megye), 1893 óta Budapesten a Terézvárosban működik. Számos cikket és tanulmányt írt az egyházi folyóiratokba. Dolgozótársa a Pallas Lexikonnak is.

Antal Gábor a dunántúli református egyházkerület püspöke, főrendiházi tag, Komárom vármegye bizottsági tagja. A pápai ev. ref. főiskola tanára volt 1869–1888-ig. 1888-ban a népes ácsi gyülekezet lelkésze lett, hol 1895 végéig működött. Pap Gábor püspök halála után komáromi lelkész, és a dunántúli kerület püspöke lett. 1905-től kezdve a főrendiház tagja és a legkiválóbb egyházi szónokok egyike. Előkelő szerepet visz a vármegyei közéletben is, és a vármegyei közgyűléseken sokszor hallatta szavát politikai és vármegyei érdekű kérdésekben. 1873–1888-ig főmunkatársa volt a Pápai Lapoknak, melynek alapításában is részt vett. 1888–1896-ig a Dunántúli Protestáns Lapba írt leginkább az egyházi élet köréből merített tárgyú cikkeket. Kiadta az ácsi gyülekezettől való megválásakor tartott templomi ima és egyházi beszédét (Pápa, 1896), továbbá Erzsébet magyar királyné emlékezete (Komárom, 1898) című imáját és gyászbeszédét. A magyar állam ezeréves fennállása emlékére Komárom vármegye ünnepei közgyűlésén mondott beszéde nyomtatásban is megjelent. Nagyszabású beszédei a néhai Pap Gábor ref. püspök, Tisza Kálmán, Szász Domokos ref. püspök koporsói fölött mondott beszédek, melyeket az egyházi folyóiratok annak idején közöltek.

Antal Géza a pápai ref. főiskola igazgatója, 1866-ban született Tatán. 1885-ben az utrecht egyetemet látogatta, majd a tübingeni, heidelbergi és berlini egyetemeken tanult. 1885-ben a pápai főiskola meghívására hazajött és azóta tanárkodik. Neje Opzoomer Adél, aki egyike a hollandok legjelesebb költőnőinek, Opzoomer K. Vilmos utrecht egyetemi tanár leánya, szintén szépírói tevékenységet fejt ki; holland nyelvre lefordította Az ember tragédiáját és Petőfi költeményeit. Sokat ír egyházi folyóiratokba. (...)

Arányi (Losteiner) Lajos György egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1812-ben Komáromban született. Hajlamai az orvosi pályára vonzották, egyetemi tanulmányait Páduában és Bécsben végezte. 1844-ben a pesti egyetemen elfoglalta a kórbonctani tanszékét. A szabadságharcban részt vett és tábori főorvos lett. Az Akadémia 1858-ban választotta tagjává. A hetvenes évek végéig viselte tanári tisztségét, mely mellett időt szakított archeológiai tanulmányokra is. Ezekkel kiváló előszeretettel foglalkozott és az ő buzgólkodásának eredménye, hogy a vajdahunyadi várat az állam restauráltatta. 1887-ben halt meg Nagymaroson. (...)

Bajtsy János Komárom megye első alispánja, az 1772–1794 évek között szolgálta Komárom vármegyét. Meghalt 1798-ban Komáromban. Jókai Mór Az elátkozott család című regényének ő a főhőse. Latin nyelven több alkalmi költeményt és epigrammát írt, melyek 1791-től sűrűen jelentek meg.

Baranyay Géza (bodorfalvi és sákosfalvi) nagybirtokos, vármegyei bizottsági tag, 1858. április 25-én Budapesten született, Baranyay Gáspár és Gosztonyi Anna szülőtől, akik nagy gondot fordítottak nevelésére. Gimnáziumi tanulmányait Tatán és Budapesten végezte, egyetemi tanulmányait pedig a lipcei és budapesti egyetemeken. Ezek befejezése után gazdasági pályára lépett, melyre ismereteit Halle és Berlin egyetemein szerezte meg. A

Baranyay család hosszú idők óta előkelő szerepet vitt a vármegyei közéletben. Baranyay Géza atyjától örökölte a közügyek iránt való fejlett érzéket, és a vármegye gazdasági ügyei terén csakhamar vezető szerephez jutott. Mint a szövetkezeti eszme lelkes apostola, 1904-ben megalapította a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesület szövetkezeti központját, melyhez 35 szövetkezet és 15 gazdakör tartozik. Elnöke a Gazdasági Egyesület méhészeti szakosztályának, mely az ország legtevékenyebb szakegyesületei közé tartozik. Gazdasági tevékenységén kívül nagyszabású kulturális működést fejtett ki mint a Komáromvármegyei és Városi Múzeum–Egyesület igazgatója, és mint a vármegyei törvényhatóság könyvtári bizottságának elnöke. (...)

Baranyay József dr. szerkesztő, 1876-ban Kamocsán született. Keszthelyen és Debrecenben végezte a középiskoláit és Budapesten jogot hallgatott. 1903-ban a Dunaszerdahelyen megjelenő Csallóközi Lapok főmunkatársa, a következő évtől kezdve felelős szerkesztője. Számos vidéki lapnak munkatársa. (...)

Baróti Szabó Dávid a klasszikai iskola kiváló költője. A Jézus társasági atyák rendjébe lépett, a rend feloszlata után azonban az esztergomi főegyházmegye papja lett, s mint ilyen Komáromba került professzornak. Itt működött 1773–1777-ig. Derült öregségének éveit gyermeknyi Pyber Benedek táblabíró virti udvarházában töltötte és ott élt múzsájának. Csendes magányában fordítgatta Milton Elveszett paradicsomát. (...) Virten szerzette Magyarság virági című művét. (...) Élete alkonyán fordította Vergilius Aeneisét (...) Köztisztelettől és szeretettől környezve halt meg e magyar úri család vendégszerető házában 1819. november 22-én, és ott van eltemetve a virti temetőnek a Dunára néző lankás oldalán. (...)

Bátty Zsigmond dr., a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának őre, 1874-ben Kocson született. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait Budapesten végezvén, a Nemzeti Múzeumhoz került. Néprajzi tanulmányokkal foglalkozott, s ez irányú dolgozatai az Ethnographiában láttak napvilágot. Földrajzi cikkei a Földrajzi Közönyben jelentek meg. György Aladár Föld és népe című vállalatában megírta Magyarország néprajzát. Egyike legjelesebb etnográfusainknak, ki mint kutató és gyűjtő is kiváló szolgálatokat tett a Néprajzi Múzeumnak. (...)

Beliczay Gyula okleveles mérnök, zeneakadémiai tanár és zeneszerző, Komáromban született 1835. augusztus 10-én. Már a középiskolában, melyet Pozsonyban végzett, de még inkább Bécsben, hol a műegyetemet látogatta, alapos zenei műveltségre tett szert és a zenei művészet minden ágában otthonos volt. 1871-ben Pestre jött és az államvasutak műhelyében nyert főmérnöki állást, majd hosszabb külföldi tanulmányutat tett. 1888-ban a Zeneakadémia tanára lett, hol a zeneszerzést adta elő. Zeneelméleti és kritikai munkái jobbra külföldi szaklapokban jelentek meg. Közel száz szerzeményével nagy sikereket aratott és országszerte ismertté tette nevét. 1902 szeptemberében halt meg Budapesten.

Benyák Bernát kegyesrendi tanár, 1745-ben született Komáromban. 1764-ben lépett a rendbe, melynek nyitrai és pesti gimnáziumaiban tanárkodott. 1817-ben Selmechányára ment, hol a magyar nyelvet tanította. Nagy műveltségű férfiú volt, számos nyelven beszélt és korának legkiválóbb íróival állott összeköttetésben. 1829-ben halt meg Selmechányán. (...)

Beöthy László humoristairó, 1826. május 1-én Komáromban született. A komáromi ref. kollégiumban, majd Pápán és Kecskeméten végezte iskoláit és ez utóbbi helyen jogi tanulmányait. Kezdetben ügyvédet akartak belőle faragni és Komáromban patvariára fogták, de a fiatal költő ehhez nem sok kedvet érzett. 1848-ban az erdélyi unió tárgyalásaira küldte ki a vármegye. A szabadságharc őt is fegyverbe szólította; honvédnek állt és a schwechati csatában is részt vett. A szabadságharc vége Komáromban érte, hol mint hadbíró kapitulált. Ezután egy darabig vándorszínész volt, majd végleg az írói pályára lépett, melyre tehetsége és kedve egyaránt utalta. Pesten telepedett le, hol ebben az időben egész kis írói kör verődött össze, melynek a középpontja Beöthy volt, akit egész Pest, később az egész ország csak Beöthy Lacinak nevezett. Pestről gyakran rándult fel Komáromba, rajongásig szeretett

édesanyjához, kinek körében hányatott, zajos életmódjának fáradalmait kipihente. Alig volt 31 éves, midőn elragadta a halál a nagy tehetségű fiatal író, aki ha kiforr, a magyar irodalom egyik büszkeségévé válhat. Műveiben gazdag humoros véna nyilatkozik meg. Éles szeme megfigyelte az élet fonák helyzetait és az emberek gyarlóságait, melyet nem közönséges elmével tett gúny tárgyává. Írói tevékenységét jobbra az akkor elterjedt divatlapokban fejtette ki, és az ötvenes évek legnépszerűbb írójának tartották. Halála után bátyja, Beöthy Zsigmond rendezte sajtó alá és adta ki válogatott műveit. Emléktábláját 1895. október 15-én leplezték le szülőházán, szép irodalmi ünnep keretében. (...)

Beöthy Zsigmond, a humorista B. László testvérbátyja, B. Zsolt édesatyja, 1819. február 17-én Komáromban született. A jogi pályára lépett és 1840-ben Komárom megye aljegyzője, majd szolgabírája lett. A megye és város társas életében ifjúkorától kezdve jelentékeny szerepet vitt. 1848-ban a Közoktatásügyi Minisztériumba lépett fogalmazónak és a titkársáig emelkedett. Budavár ostroma alkalmával távozott Pestről és Komáromba vonult vissza, hol ügyvédkedett. 1861-ben Komárom követéül választotta; 1862-ben pedig a pesti váltótörvényszék bírója lett. A bírói pályán szép előmenetelt tett: 1864-ben táblai bíró, 1870-ben kúriai bíró és 1883-ban tanácselnök lett. 1886-ban vonult nyugalomba Komáromba. Ez alkalommal a király főrendiházi taggá nevezte ki, később pedig a titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki. 1884-ben ülte 50 éves írói jubileumát Komáromban, hol 1896 januárjában hunyt el. Beöthy Zsigmond nagy munkásságot fejtett ki különösen szépirodalmi téren. 1836 és 1886 közt majdnem minden számottevő szépirodalmi lapba dolgozott. A jogi irodalom terén is tett kísérletet (Elemi magyar közjog. Pest, 1846.). (...)

Beöthy Zsolt (szlováni) miniszteri tanácsos, egyetemi tanár, főrendiházi tag és a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, a Kisfaludy Társaság elnöke, régi tősgyökeres komáromi család sarja, Budapesten született 1848. szeptember 4-én. (...) Beöthy Zsolt gyermek- és ifjúkorát Komáromban töltötte, melyet mindig otthonának tekintett, és iskoláit is az ottani bencés gimnáziumban végezte. Pesten befejezván középiskoláit, a jogi pályára lépett, és 1871-ben fogalmazó lett a Pénzügyminisztériumban. Miután beutazta Európát, a közigazgatási pályához nem érzett magában hajlamot és átlépett a tanári pályára, melyen gyors előmenetelt tett. 1877-ben a bölcséleti tudományok doktora, a következő évben pedig a budapesti egyetemen az irodalomtörténet magántanára lett. 1886-tól kezdve az esztétika tanszékének rendes tanára a budapesti egyetemen. Mint író 1861-ben lépett fel, ekkor jelent meg egy komáromi levele a Nefelejtsben, azóta szakadatlanul írt verseket, elbeszéléseket, regényt, majd történeti, irodalomtörténeti és esztétikai dolgozatokat. 1864 óta a Fővárosi Lapok munkatársa. Mint elbeszélő, csakhamar hírnévre tett szert és ez érdemei elismeréséül 1876-ban a Kisfaludy Társaság tagjai sorába választotta, később pedig a Társaság titkára lett. 1877 óta szerkesztette a Kisfaludy Társaság évlapjait. A Magyar Tudományos Akadémia 1877-ben levelező-, 1884-ben rendes tagjává választotta. Az irodalomtörténet terén új iskolát alapított, mint a biografikus módszer híve; munkáit vonzó előadás, magyaros, emellett művészi stílus, nemzeti lelkesedés és előkelő ízlés jellemzi. Mint esztétikus is kiváló dolgokat alkotott; a Tragikumról írt tanulmányát eredeti felfogás jellemzi; híresek a nyolcvanas években írott színikritikái, melyek őt a színpad kiváló ismerőjeként mutatják be és nagy dramaturgiai készségéről tanúskodnak. Beöthy Zsolt a magyar szellemi élet egyik vezére, aki mind tudományos működése, mind nagy és ritka írói kvalitásai, valamint közéleti szereplése révén irányadó alakja irodalmunknak. 1890 óta a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöke, 1893 óta elnöke ezenkívül a Középiskolai Tanáregyesületnek, az Országos Közoktatásügyi Tanácsnak; választmányi és igazgatósági tagja összes tudományos egyesületeinknek és társulatainknak. 1895-ben az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumát szervezte, mely az első ilyen intézet az országban. Beutazta egész Európát, különösen Olaszországot; újabban több ízben időzött Egyiptomban. (...) Irodalmi munkássága oly széles kört ölel fel, hogy azt ebben a keretben méltatni lehetetlen. Esztétikai,

irodalomtörténeti és művészi tanulmányai a Budapesti Szemle, Athenaeum, Budapesti Hírlap, Nemzet, Hazánk, Nemzeti Hírlap, Pesti Napló és más lapokban jelentek meg. Mint szónok a legkiválóbbak egyike; alkalmi beszédei mindig eseményszámba mennek, és azokat nemcsak a ritka szónoki előadás, de művészi gond, férfias erő és választékos nyelvezet jellemzi. (...)

Berinke Bálint lapszerkesztő, Ógyallán született 1858. február 14-én. 1878–1898-ig Komárom megyénél viselt hivatalt. Szerkesztette a Komárom megyei Közlönyt az 1891–1896 években (Fittler Jenővel), a Komáromi Hírlapot 1897–1904 években. Jelenleg a Komárom és Vidéke szerkesztője 1904 óta. Főmunkatársa volt a Bírósági Végrehajtók Lapjának 1892–1893 években, 1902-ben pedig a Törvényhatósági Tisztviselők Lapját szerkesztette. 1897-től jegyzője a Komáromi Függetlenségi Körnek és több egyesület titkára. (...)

Bertha Sándor a Magyar Tudományos Akadémia tagja és ügyésze, 1796. április 17-én Etén született. Iskoláit Pápán, a jogot pedig Pozsonyban végezte, hol az 1825–27-i országgyűlésen is részt vett. Mint ügyvéd Fáy Andrással együtt indítottak mozgalmat a takarékpénztárak felállítására érdekében. A negyvenes évek elején keletkezett Országos Magyar Gazdasági Egylet egyik lelkes tagja volt, a Széchenyi alapította Lovar Egyletnek pedig titkára. Az Akadémia 1839-ben levelező tagjává választotta, később pedig ügyésze és pénztári ellenőre lett, mely tisztét hosszú időn át viselte. Szoros barátság fűzte az irodalom és tudomány számos kitűnőségéhez. A nagy Széchenyi is bizalmával tüntette ki. Részt vett az Akadémiától kezdeményezett Tripartitum fordításban; e műve kéziratban maradt. Írt költeményeket és értekezéseket az egykorú folyóiratokba. – Fia, *Bertha* Sándor Párizsban él, kiváló zeneszerző.

Besnyei György nagymegyeri származású református prédikátor, igen tudományosan képzett férfiú, 1737-től Madaron lelkészkedett. Hitéért üldözést is szenvedett. Az 1763-i nagy földindulás Komáromban érte. Nagyszabású bibliafordítása a zsidó, káld és görög nyelvekből kéziratban maradt. (...)

Besse János Károly utazó és orientalista, Ógyallán született 1765. augusztus 31-én. A nádor közbenjárására keleti útjára a vármegyéktől segílyt szerzett. Humboldttal bejárta a Kaukázust. 1790-től 1824-ig külföldön élt. Számos nyelvet beszélt; beutazta Kelet-Indiát. A nádorhoz öt jelentést küldött útjáról, melyek a Tudományos Gyűjteményben meg is jelentek. Munkáit francia nyelven írta.

Bogdányi Mór hírlapíró, 1854-ben Lakszakálloson született. Mint joghallgató Budapesten több lapba dolgozott. 1874–1881-ig a Neues Pester Journal dolgozótársa volt. 1882-ben ő alapította az Egyenlőség című lapot, melyet négy évig szerkesztett. Szerkesztette a Budapesti Újságot és a Vasárnapi Esti Lapot. Több regényt írt a napilapokba. (...)

Boncz Ferenc miniszteri tanácsos, közalapítványi kir. ügyigazgató, Udvardon született 1829. december 2-án. Iskoláit Komáromban és Pozsonyban végezte. Papnak készült és az esztergomi főegyházmegyébe vétette fel magát; a szabadságharc azonban a szeminárium falainak elhagyására ösztönözte. Honvéd lett a komáromi 101. zászlóaljnál, s mint hadnagy jelen volt Komárom vára feladásánál. A szabadságharc lezajlása után jogi tanulmányokat végzett, és 1861-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Az alkotmány visszaállítása után előbb a budapesti kir. ítélőtáblán, majd a közalapítványi ügyigazgatóságnál és utóbb a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban működött mint osztálytanácsos, 1876-ban pedig miniszteri tanácsosi ranggal közalapítványi kir. ügyigazgatóvá neveztetett ki, s ezt az állást 1892-ben, 41 évi betöltött hivataloskodás után kérelmezett nyugdíjaztatásáig, viselte. Teljhatalmú miniszteri biztosa volt a kir. jogakadémiáknak és püspöki líceumoknak is. Ő és *Ordódy* Kálmán osztálytanácsos vették át a bécsi kormánytól a Ludovika Akadémiát, s Hegedüs miniszteri tanácsossal együtt a tereziánumi magyar alapokat. A r. k. alpapság kongruájának rendezését is ő indította meg a Jogtudományi Közlönyben megjelent Emlékiratnak közzétételével, s e téren mint a kongruabizottság által megválasztott előadó is nagy tevékenységet fejtett ki. A r. k. főpapi hagyatékok körüli eljárás és az erre vonatkozó főbb rendeletek (1878) című műve

szolgált alapul a vallásügyi és igazságügyi miniszterek által a főpapok után maradt törzsvagyon elkülönítése és a hagyaték rendezése tárgyában kibocsátott rendeletnek, továbbá amaz 1890-i vallásügyi miniszteri szabályrendeletnek, amely a főbb katolikus egyházi javadalmak feletti legfelsőbb felügyelet és a vagyonkezelés ellenőrzése dolgában intézkedik. Komárom vármegye közéletében mint a törvényhatósági bizottság tagja tevékeny részt vett. Meghalt 1901. április 2-án. Jeles egyházjogász volt és ezirányú cikkei élénk figyelmet keltettek. (...)

Bricht Lipót 1857. december 17-én született Ácson. A kémiából és fizikából tanári képesítést szerzett és a Fővárosi Statisztikai Hivatalban szakdíjnoki állást vállalt, mellyel főképpen a francia nyelven megjelenő nemzetközi statisztikai munkálatok végzése volt egybekötve. Innen 1885-ben a Budapesti Kereskedelmi Akadémiához és a vele kapcsolatos alsó fokú szakiskolához titkárnak választották, mely állása mellett 1888 óta az alsó fokú iskolában áruismét és 1895 óta a Kereskedelmi Akadémiában kémiát, újabban fizikát tanít. 1902 óta az alsó fokú szakiskola igazgatója. Szakszerű cikkeket közölt a Természettudományi Közlönyben, a Kereskedelmi Akadémia Évi Jelentéseiben és a Kereskedelmi Szakoktatásban, azonkívül Körösi Józseffel együtt szerkesztette a Bulletin annuel des grandes villes több évfolyamát, és 1895-ben megírta a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tantervének történetét. 1896-ban a vezérlő bizottság megbízásából a Budapesti Kereskedelmi Akadémia történetét adta ki. (...)

Csengery Antalné (König Róza) 1825. március 9-én Komáromban született. 1842-ben ment először férjhez Egressy Bénihez, kinek halála után 1851-ben a nagy politikai író neje lett. Csengeryné a hatvanas években több színdarabot fordított a Nemzeti Színház számára. Lefordította Andersen meséit is. (...)

Csepy Dani ügyvéd, a Komáromi Első Takarékpénztár ügyésze, Komáromban született 1846. május 24-én. Jogi tanulmányait Pápán és Budapesten elvégezve, az ügyvédi pályára lépett; 1880-ban a Komáromi Első Takarékpénztár ügyésze, mely intézet 1843-ban létesült s legrégibb hazai pénzintézetek egyike. Csepy Dani Komárom város tiszteletbeli főügyésze és az ügyvédi kar tekintélyes tagja. A Komáromi Lapoknak a nyolcvanas években szorgalmas dolgozótársa volt és oda humoros cikkeket írt. (...)

Csokonai Vitéz Mihály első nemzeti költőnk, a Lilla-dalok boldogtalan szerzője, nem komáromi születésű ugyan, de az a szerelmi regény, melyet Komáromban átélt, s amelynek hatása líráján új hangokat fakasztott, irodalmunk történetében örökre emlékezetes marad. Csokonai, miután a debreceni kollégiumnak búcsút mondott, Pozsonyba tartott, hol akkor az országgyűlés együtt ült. Itt az országgyűlés végéig szerkesztette a Diétai Magyar Műsa c. lapot. Az országgyűlés az általános felkelést határozván el a franciák ellen, költőnk Komáromba siet és itt verseiben buzdítja a nemességet. Komáromi tartózkodása alatt megismerkedik Fábián Julianna költőnővel, akinek házához járatos lett. Nála találkozott Vajda Juliánnával, Vajda Pál komáromi gabonakereskedő és szenátor gyönyörű leányával, aki iránt a gyorsan hevülő költő szíve csakhamar lángra gyúlt. Ekkor írta a Lilla-dalokat, melyek mind a választékos forma, mind az igaz érzésben megnyilatkozó erős költői egyéniség és a magyaros stílus szempontjából irodalmunk értékes kincsei. Az elégikus dalok legszebbje A Tihanyi Ekhóhoz írt elégia, melyet akkor írt, mikor a közel egy évig tartott és viszonzott boldog szerelem Lilla házasságával véget ért. A nyárspolgár szülék nem akarták gyermeküket a bizonytalan jövőbe bocsátani, a költőnek nem volt állása, fogta tehát ismét vándorbotját és sajtó fájdalmával 1798-ban Somogynak vette útját. A szép Vajda Julianna egy nem éppen fiatal, de jómódú molnármester felesége lett Dunaalmáson. Másodszor is férjhez ment Végh Mihály hetényi paphoz. Lilla a dunaalmási temetőben alussza örök álmát, sírját a Vármegyei Múzeum Egyesület 1905-ben díszesen restauráltatta. Komáromban szerzett munkája a Lilla-dalokon kívül, melyben poétai románt akart nyújtani: A nemes magyarságnak felülésére 1797. április 26. Komárom. Itt jelent meg 1802-ben Kleist Tavasának fordítása is.

Csúzi Cseh Jakab református püspök, egyike volt a hitvallásukért gályarabságra ítélt protestáns papoknak. 1680-ban Kocson lelkészkedett. (...)

Csúzi Cseh János, Cs. Cseh Jakab püspök fia, hírneves orvos, 1702-ben nyerte oklevelét a franekerai egyetemen. Ácson, később Győrött volt orvos és egyúttal lelkész. Orvosi munkákat írt. (...)

Czike János dunaradványi ref. pap, 1847–1902-ig itt működött, haláláig. A szabadságharc alatt Komáromban volt tábori lelkész. Jeles szőlőtermelő volt, s ez irányú cikkei szaklapokban tette közzé. (...)

Dalmady Győző Pest vármegye árvaszéki elnöke, a Kisfaludy Társaság tagja, 1836. február 11-én Koltán született. Iskoláit Komáromban, Tatán és Esztergomban végezte és Pesten fejezte be. A pesti piaristáknál Horváth Cyrill volt a tanára, aki az ifjú fogékony lelkében felébresztette a költői hajlamot, mely Győry Vilmossal és Szokoly Viktorral kötött barátsága révén, erősen fejlődött benne. 1854–1857 között jogi tanulmányokat végzett Pesten és dolgoztatni kezdett a szépirodalmi lapokba. Versei a *Hölgyfutár*, *Dívatlapok*, *Családi Lapok*, és *Vasárnapi Újságban* sűrűen jelentek meg és nevét hamarosan ismertté tették. 1861-ben lépett Pest vármegye szolgálatába, aljegyzőként. A provizórium alatt atyjának csehi birtokára vonult vissza, és 1862-ben ügyvédi vizsgát tett. Az alkotmány visszaállítása után, 1867-ben, Pest vármegye első aljegyzőjévé választotta meg az akkor már hírneves költőt, 1870-ben főjegyző lett és így került 1872-ben az árvaszék élére elnöknek. A Kisfaludy Társaság 1867-ben választotta tagjai sorába. Költeményeit gyöngéd érzés és műgond jellemzik. A műfordítások terén is sikerrel tett kísérleteket. Írt jogi és politikai cikkeket is a politikai és szaklapokba. Tagja volt annak az értekezletnek, melyet gr. Szapáry Gyula belügyminiszter az árvaügyek országos törvénnyel való szabályozása végett 1875-ben összehívott, és javaslatot készített az értekezlet megbízásából a szabályozás irányelveire nézve. Ez irányelvek az 1878. évi új gyámsági törvénybe is átmentek. Később is többször volt tagja a belügyi és az igazságügyi miniszter által egyes szakkérdésekben összehívott tanácskozmányoknak. A vármegye megbízásából emlékbeszédet tartott Nyáry Pál síremlékének leleplezése alkalmából a nyáregyházi temetőben 1876-ban. Az emlékbeszédet a vármegye kinyomatta. (...)

Darányi Ignác dr. (pusztaszentgyörgyi és tetétleni), Magyarország földművelésügyi minisztere, Komárom vármegye egyik nagybirtokosa és Komárom szab. kir. város díszpolgára, Budapesten született 1849. január 15-én. A jogi pályára készült s az ügyvédi vizsgát 1873-ban tette le. Már mint fiatal ügyvéd, csakhamar ismertté tette nevét cikkeivel, és rövid idő múlva (1875) az ügyvédvizsgáló bizottság tagja lett. A budapesti ügyvédi kamara a következő évben választmányába hívta meg. 1876-ban a székesfőváros törvényhatósági bizottsági tagjául választották meg a II. kerületben, melynek egyik vezető embere lett, és azóta 30 évig volt tagja a főváros közgyűlésének. Élénk és tevékeny részt vett a Tisza-völgyi Társulat újjáalakításában, mely titkárául nyerte meg és e minőségében különösen vízjogi kérdésekkel foglalkozott. Lónyay Menyhért, Andrássy Gyula és Károlyi Sándor grófokkal, e társulat elnökeivel együttműködött a Tisza-szabályozás körül. 1881 óta tagja a képviselőháznak szabadelvű programmal. Nagy tudása és munkabírása a Házban is feltűnt és csakhamar egyik tekintélyes tagja lett a szabadelvű pártnak, a közlekedési tárcának pedig állandó előadója. Tevékeny részt vett a tiszai és a vízjogi törvények előkészítésében és megalkotásában. Több ízben felajánlották neki az államtitkári állást, de nem vállalkozott. 1892-ben az ügyvédi gyakorlattal felhagyott, a következő évben a szabadelvű párt alelnöke lett, majd 1895. április 2-án a képviselőház választotta alelnökévé. A király bizalma 1895. november 2-án a földművelésügyi tárca élére hívta meg, mely tisztét 1903. november 3-ig, tehát éppen nyolc évig viselte az egész ország megaláztatására, s el lehet róla mondani, hogy a legnépszerűbb miniszterek egyike volt Magyarországon. Nyolc évi működéséhez sok és nevezetes reform fűződik. Darányi Ignác volt Magyarország első földművelésügyi minisztere,

aki nagyszabású szociális politikát kezdeményezett. Előtte e téren úgyszólván semmi sem történt a kisközgazdasági és a gazdasági munkások helyzetének javítása érdekében. Darányi egész sorozatát kezdte meg a munkásjóléti intézkedéseknek. Megalkotta a szövetkezeti törvényt, a gazdasági munkás- és cseléd betegsegítő-pénztárt, a rutén nép felsegítése az ő nevéhez fűződik, legújabbán pedig a székely akció. Hatalmas folyamszabályozási koncepciókba kezdett és nem kerülte ki figyelmét semmi sem, amivel a magyar gazda helyzetén segíthetett. Az ország gazdaközönségének osztatlan rokonszenve és tisztelete kísérte, midőn 1903 végén tárcájától visszalépett. Az Országos Gazdaszövetség nagy érdemei elismeréséül csakhamar elnökévé választotta, s ezzel a legnagyobb kitüntetésben részesítette. Tisza István gróf politikájától az 1904. november 18-i képviselőházi ülés után elfordult és a szabadelvű pártot elhagyta, majd Andrássy Gyula gróffal megalakították az alkotmánypártot, melynek első elnöke lett. A nemzeti ellenállást irányító vezérőrbizottságnak egyik tevékeny tagja volt. 1906 tavaszán, mikor a béke a nemzet és királya közt helyreállt, ismét tárcát vállalt Wekerle minisztériumában. Darányi nemcsak politikai, hanem egyházi téren is jelentős munkásságot fejtett ki. A pesti ref. egyház 1892-ben gondnokává választotta, majd a pápai ref. főiskola és 1896-ban a komáromi ref. egyházmegye gondnoka lett. 1903 óta pedig a dunamelléki egyházkerület főgondnoki tisztét tölti be. Ennek az egyházmegyének ma is tiszteletbeli gondnoka. Ami különösen Komárom megyét illeti, az általános természetű intézkedésekről nem szólva: a Duna folyót szabályozta, a Csallóköz árvédelmét és belvíz szabályozását eszközölte; a Vág Bal-parti Ármentesítő Társulat ügyeit rendezte, Tanyon lenkikészítő telepet állított és az ógyallai obszervatóriumot kiépítette, fejlesztette. Komárom városában a rakpartokat kiépítette, téli kikötőt teremtett, földművesiskolát, méntelepet, stb. állított fel és az érsekújvári vasút megalkotását támogatta és elősegítette. Mint Komárom vármegye egyik nagybirtokosa, dunaörsi gazdaságában, Komárom tözsomszedságában, mintaszerű gazdálkodást folytat és e birtokán pihen legszívesebben. – Cikkeket írt a Jogtudományi Közlönybe és a Nemzetgazdasági Szemlébe.

Döme Károly pozsonyi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, Komáromban született 1768. január 26-án. Iskoláit szülővárosában és Pozsonyban végezvén, 1786-ban növendékpap lett és teológiát hallgatott. Felszentelése után Szombathelyen és Pozsonyban működött. 1800-ban Komárom vármegyébe, Izsára került plébánosnak, hol a szomszédos Virt pusztán lakó Baróti Szabó Dáviddal és Pyber Benedekkel benső barátságot kötött. 1816-ban Gyulafehérvárra ment Rudnay püspök, a későbbi hercegprímás mellé kanonoknak, két év múlva pedig a pozsonyi társaskáptalan kanonokja lett, s e tisztét 1854-ben bekövetkezett haláláig viselte. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteleti tagjai sorába választotta. Benső viszony fűzte Kazinczyhoz is; az ő buzdítására lépett fel műveivel a nyilvánosság előtt. (...)

Engelbrecht Károly gazdasági tanintézeti tanár, 1837-ben Tatán született. Az állatorvosi pályára lépett és e tanulmányait Bécsben végezte. A kiskisbéri és bábolnai ménesbirtokoknál huzamos ideig működött, és mint kiváló lóismerőt Arábiába is kiküldte a kormány arabs ménének vásárlására. 1868-ban a keszthelyi gazdasági tanintézet tanára lett. Meghalt 1875-ben Keszthelyen. Gazdasági cikkei a szaklapok közölték. (...)

Engelbrecht Károly szőlészeti és borászati főfelügyelő, 1860-ban Bábolnán született. Az érdiószegi vincellériskolánál kezdte pályáját. 1884-ben a pozsonyi vincellérképző igazgatója lett. Majd a Földművelésügyi Minisztérium borászati osztályánál működött és tevékeny részt vett a filoxerától elpusztított szőlők felújítási munkálataiban. Több éven át igazgatója volt a felsőbb szőlészeti és borászati tanfolyamoknak. Úttörő munkát végzett a szakirodalom terén is, és 1886 óta a Borászati Lapok főmunkatársa volt. Meghalt 1904-ben. (...)

Esterházy Ferenc gróf (galántai és fraknoi), cs. és kir. kamarás, belső titkos tanácsos, a tatai és tóvárosi hitbizományi uradalmak és a tatai vár ura, született Trouville-ben

(Franciaország) 1859. június 10-én, hol atyja, aki a szabadságharcot mint ezredes küzdötte végig, emigránskodott. Iskoláit Pozsonyban és Budapesten elvégezvén, a katonai pályára lépett és a 4. sz. huszárezredben hadnagy lett. Mint főhadnagy hagyta el a katonai pályát és devecseri birtokán gazdálkodott. Esterházy Miklós grófnak, a nagy sportférfinak halála után örökölte jelenlegi uradalmait, a tatai majorátust. Ismert könyv- és régiséggyűjtő, és ezekből szép gyűjteményt szerzett. Érdeklődéssel kíséri a vármegyei kulturális mozgalmakat, és 1904 óta elnöke a Komáromvármegyei Múzeum Egyesületnek. A vármegyei Gazdasági Egyesületnek 1905–1906 években szintén elnöke volt. (...)

Esterházy Mór gróf, cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő, 1881. április 27-én Majkpusztán (Komárom megye) született, Esterházy Miklós Mór gróf és Schwarzenberg Franciska hercegnő szülöktől, akik gondos nevelésben részesítették. Iskoláit a komáromi és győri bencés gimnáziumokban végezte, míg jogi ismereteit az oxfordi egyetemen szerezte meg. Közben beutazta Olaszországot és a budapesti egyetemen jogtudományi államvizsgát tett. A 9. sz. huszárezredben tartalékos hadnagy. Az 1906. évben alkotmánypárti programmal képviselővé választották. Élénk és tevékeny részt vesz a politikai életben és a kulturális mozgalmak lelkes barátja.

Fábián Julianna költőnő, 1765-ben Komáromban született. Bédy János csizmadiamesterhez ment nőül, s hogy csekély keresményüket pótolja, az akkor különösen divatos főkötővarrással foglalkozott. A város gazdag hölgyei hozzá jártak varrni tanulni és Csokonai is Bédy Jánosné házában ismerkedett meg Lillájával. Bédyné Fábián Julianna levelezett gróf Gvadányi József lovas generálissal, korának divatos költőjével, aki buzdította a költészetre és aki verses leveleit ki is adta. (...)

Fesztly Árpád festőművész, Ógyallán született 1856. december 25-én. Tehetségének korán adta jeleit. Atyja Komáromban, Pozsonyban, majd Budán iskoláztatta, innen azonban távozni volt kénytelen, mert több társával politikai és irodalmi kört alapított. A tizenhat éves ifjú nem akart hazamenni a szülői házhoz, hanem vándorszínésznek állt. Ezt azonban csakhamar megunta és 1874-ben Münchenbe ment, ahol főleg a képtárak tanulmányozásába merült el. Müncheni tartózkodása alatt ismerkedett meg Kubinski lengyel festővel, aki maga mellé vette és önállóan foglalkoztatta. A tehetséges fiatal festő a müncheni Kunstverein kiállításán feltűnést keltett egy tájképével és csakhamar állami ösztöndíjat nyert. Később, tanulmányait folytatandó, Párizsba ment és 1878-ban a nemzetközi világtárlaton sikert aratott Delelő című képével, mely hamarosan elkelt. Ugyanebben az évben Velencébe ment, hol lagúnaképeket festett; velencei tartózkodása igen jó hatással volt művészetének fejlődésére, s amúgy is eleven színérzéke még jobban kifejlődött. Egy évvel utóbb festette ógyallai műtermében Pusztai találkozás télen című nagy vásznát, mely felkeltette iránta a művészeti körök komoly érdeklődését. 1880-ban ösztöndíjat nyerve, három évig Bécsben tartózkodott, hol Lichtenfels iskolájában tanul. (...) Jellemző ereje különösen zsánerképekben domborodott ki. (...) Mint freskófestő történelmi tudását és ízlését érvényesítette a budapesti kir. Operaház és a törvénykezési palota falképein. 1896-ban a millenáris kiállításra festette A magyarok bejövetele című hatalmas diorámáját. Az ezredéves ünnepre Komárom vármegye számára megfestette a Bánhidai csatát, Bihar vármegyének pedig Zsolt vezér eljegyzését. Ezután több ideig tartózkodott Firenzében nejével, Jókai Rózával, Jókai Mór leányával, aki szintén rajzol és fest. Itt festette Krisztus temetése című triptichonját, melyet 1903-ban Budapesten állított ki, majd nemzetközi körútra indította. Nagy szerepet játszik minden művészeti kérdésben, és legújabbban a magyar művészi ipar megteremtésén fáradozik. Az irodalom terén is működött. (...)

Fesztly Adolf műépítész, Fesztly Árpád bátyja, 1846. augusztus 17-én Ógyallán született. Tanulmányait Pozsonyban és Zürichben végezte. 1871-ben Budapesten építési irodát nyitott, és egyike lett a legkeresettebb és legismertebb műépítőknek. Tervei szerint épültek az Andrássy úti Foncière-palota és a Dessewffy-palota, a Haris-bazár, a budapesti és bécsi

lóverseny tér épületei és számos köz- és magánépület. 1887-ben a tatai kerület képviselőjévé választotta. 1892-ben visszavonult az építészettől és bérbe vette a herceg Esterházy-féle kapuvári uradalmat, de néhány év múlva meghalt.

Fischer Jenő (tóvárosi) tatai majolika- és porcelángyáros. Tanulmányait Bécsben és Párizsban végezte és különösen iparművészettel foglalkozott. Sűrűen írt kritikákat és ismertetéseket folyóiratokba. (...)

Fittler Kamill az iparművészeti iskola igazgatója, a Magyar Mérnök- és Építész Egylet titkára, 1853-ban Tatán született. Iskoláit Tatán és Budán, majd Zürichben végezte, hol 1847-ben építészeti oklevelet nyert. A következő évben Párizsba ment építészeti gyakorlatra. Dolgozott az École des Beaux Arts-ban is, hol terveivel több ízben kitüntetést nyert. 1886-ban Budapestre jött és széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki. 1883-ban az Iparművészeti Múzeum öre, 1896-ban pedig az iparművészeti iskola igazgatója és a Ferenc József-rend lovagja lett. Dolgozatai, aktuális művészi kérdésekről, gyakran jelentek meg a napilapokban. A képzőművészet minden ágával, de főleg iparművészettel foglalkozik. Cikkei a Művészi Iparban, a Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítőjében és más szaklapokban jelentek meg. 1898 óta szerkeszti a Magyar Iparművészet c. folyóiratot. (...)

Gajáry Ödön lapszerkesztő, 1852. szeptember 10-én Komáromban született, hol atyja 1849-ben honvéd huszárszázados volt. A szabadságharc után nőül vette Száky Zsigmond tekintélyes fakereskedő leányát, mely házasságból született G. Ödön. 1862-ben szülei Kalocsára költöztek, ahol a jezsuitáknál középiskoláit befejezte. Jogi tanulmányainak bevégzése után letette a községi jegyzői vizsgát és 1873-ban Kalocsa nagyközség főjegyzője lett. Ebben az állásában sokat tett a község felvirágozása érdekében, megalakította a Dunai Védgát Társulatot és a lecsapolási munkálatokat lehetővé tette. A dunapataji kerület 1884-ben képviselőjévé választotta és azóta rövid megszakításokkal, tagja volt a képviselőháznak. Politikai pártállására nézve mindig a szabadelvű párt híve és a szabadelvű kormányok benső embere volt. Az 1889. évi híres véderővita alkalmával, a 25. § tárgyalásainál a képviselőház az ő határozati javaslatát fogadta el az egyévi önkéntesek ügyében. A delegációnak több éven át tagja volt. 1889-ben felszólalt az »és« szócska érdekében, és követelte a közös hadsereg elnevezésében a magyar közjog érvényesítését. Korán kezdte hírlapírói munkásságát. 1872-ben a Kalocsai Lapokat szerkesztette, 1884-től a Nemzet és Pester Lloyd hasábjain jelentek meg cikkei. 1890 óta a Nemzet című félhivatalos lapot szerkesztette. A Nemzet szerkesztőségétől azonban 1899-ben Bánffy bukásakor visszalépett. Az 1903. évben új lapot alapított, Az Újságot, amely rövid idő alatt nagy tekintélyre és elterjedésre tett szert. Jelenleg Az Újság napilap szerkesztője. (...)

Gáty István mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1780-ban Ósönyben született. Három évig volt akadémikus rektor. 1808-ban a tatai Esterházy grófok szolgálatába lépett, előbb Pápán, 1830-tól kezdve azonban Tatán élt uradalmi főerdőmesterként. Fáy Andrással együtt fáradoztak az első takarékpénztár felállításán. Fényes Elekkel, a nagy közgazdasági íróval életbiztosító társaság létesítését tervezték. Számos találmánya volt, melyek az idő tájt nagy feltűnést keltettek. Az Akadémia 1836-ban választotta tagjává. A Magyar Gazdasági Egyesület 1848-ban erdészeti osztályának vezetésével bízta meg. 1859-ben halt meg Tatán. (...)

Ghyczy Géza a Budapesti Kereskedelmi Akadémia igazgatója, 1837-ben Tatán született. A budapesti egyetemen bölcsészeti tanulmányokat végzett, de kiváló előszeretettel foglalkozott a mennyiségtani tudományokkal és ez irányú ismereteit a bécsi műegyetemen egészítette ki, ahol mérnöki oklevelet nyert. 1876-ban, miután a gazdasági pályát elhagyta, a József-műegyetemen foglalt el katedrát, hol a könyvviteltan és kereskedelmi számtan tanára és a kereskedelmi szaktárgyakra a tanárvizsgáló-bizottság tagja lett. 1885-ben a Budapesti Kereskedelmi Akadémia vezetésével bízták meg, és ez állásában országos hírnévre tett szert.

1891-ben az újjászervezett Országos Közoktatási Tanács egyik alelnöke lett. 1896. augusztus 15-én halt meg Darócon, Sáros vármegyében. (...)

Ghyczy Ignác uradalmi jószágigazgató, országgyűlési képviselő, *Ghyczy* Kálmán testvérbátyja, 1799-ben Tatán született. Az ügyvédi pályára készült és 1822-ben tett cenzúrát. Később az Esterházy-féle tatai, gesztesi és mezőlaki uradalmak igazgatója lett, s e tiszttét 1848-ig viselte, mikor a tatai nemzetőrök kapitánya lett és mint ilyen részt vett a schwechati csatában. 1849-ben István és József királyi hercegek uradalmainak igazgatását vette át, melyet 1864-ig látott el. Ez évben nyugalomba vonult. 1865 és 1869-ben a tatai kerület országos képviselőjévé választotta. Nagy része volt a Magyar Gazdasági Egylet felvirágoztatása körül. Meghalt 1870. május 4-én Tatán. 14.000 kötetet számláló könyvtárát a magyar képviselőház könyvtárának hagyta, melynek ez a magva.

Ghyczy Kálmán val. belső titkos tanácsos, volt pénzügyminiszter s a képviselőház elnöke, Komáromban született 1808. február 12-én. Szülei: *Ghyczy* Ferenc és Szent-Iványi Tekla voltak. Atyja Komárom vármegye első alispánja volt és gondos nevelésben részesítette fiát. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Győrött bevégezvén, Pesten jogot hallgatott és 1828-ban, húsz éves korában, megszerezte az ügyvédi oklevelet. 1831-ig Pesten szerzett ügyvédi gyakorlatot; ekkor Komáromba vonult vissza, hol különösen közjogi tanulmányokkal foglalkozott. Komárom vármegye 1833-ban aljegyzőjévé választotta a kiválóan képzett ifjút, aki a vármegyénél gyors és szép pályát futott meg. 1839-ben a vármegye közönsége a főjegyzői tollat adta a kezébe, 1843-ban pedig abban a kitüntető megbízásban részesíti fiatal és máris nagy tudású főjegyzőjét, hogy egyik követéül küldte az 1843–44-i pozsonyi országgyűlésre. Az országgyűlésen kerületi jegyző lett. (...) A következő 1844. évben, a vármegye közönségének bizalmából, Komárom vármegye alispáni székét foglalta el, de e tiszttét csak három évig viselte, mert 1847 novemberében a hétszemélyes tábla ítélőmesteréül hivatott meg, és még ez évben nádori ítélőmester lett. Az első magyar felelős minisztériumban, Deák Ferenc oldalán, az igazságügyi tárca államtitkáráként vett részt. Az 1848-i országgyűlésre ismét szülővármegyéje küldte fel követéül, de ez év végével, családi körülményei miatt, a közéletben elfoglalt minden állásától visszavonult (...). Az 1861-i országgyűlésen Komárom vármegye udvardi járását képviselte és a képviselőház egyhangúlag elnökéül választotta meg. A határozati pártnak volt híve. Az 1865-i országgyűlésen a már kialakult ellenzék: a balközép egyik vezére lett és Tisza Kálmánnal együtt küzdött Deák Ferenc és Andrássy Gyula politikája, és többségre jutott pártja ellen. Részt vett az 1867-ben megalakult delegációban, hol formás beszédeivel tűnt fel. (...) A képviselőházban az 1869. évben Komárom városát képviselte és ritka szónoki talentuma, fényes dialektikája, széleskörű közjogi tudása a képviselőház nagy alakjai sorába sorozták. 1873 végéig volt a balközép vezére, mikor a közjogi viták meddő voltáról meggyőződven, a középpártot alakította meg; 1874-ben, Kerkápolyi minisztersége után, akinek rövid és szerencsétlen kísérletei által az ország pénzügyi helyzete válságosra fordult, a pénzügyminiszteri tárcát vállalta el a Bittó kabinetben. Különféle új adónemek és fogyasztási adók behozása révén vélte segíteni a súlyos pénzügyi helyzeten, de ez megingatta népszerűségét. 1875 februárjában vált meg a pénzügyi tárcától, a fúzió alkalmával, és a képviselőház elnöke lett. E tisztről 1879-ben lemondott s ekkor végleg visszavonult a magányba. 1885-ben a főrendiház tagjai sorába nevezte ki a király. 1886. február 28-án halt meg Budapesten. *Ghyczy* Kálmán a magyar parlamenti élet kitűnőségeinek egyike, nemes jellemű, jeles képzettségű, becsületes politikus volt és nagystílusú szónok. (...)

Giesswein Sándor dr. győri kanonok, a Szent István Társulat alelnöke, 1856. február 4-én Tatán született, hol elvégezvén a középiskola alsó osztályait, a győri egyházmegye növendékpapjai közé vették fel. A teológiát Bécsben és Budapesten hallgatta. 1878-ban szentelték áldozópappá és 1880-ban a teológiai tudományok doktora lett. Segédlelkészképpen Kismartonban működött, majd a győri tanítóképzőben tanárkodott az 1881–1883. években.

Pályáján gyorsan emelkedett, rövid idő alatt püspöki szertartó, szentszéki jegyző, 1892-ben pedig püspöki titkár lett. Jelenleg a győri székeskáptalan kanonokja. Beutazta egész Európát és nagy nyelvismeretei révén széleskörű műveltségre tett szert. Írói munkásságát korán kezdte teológiai és bölcséleti cikkeivel. Komolyan foglalkozott egyiptológiával és az összehasonlító nyelvészettel. Mint szociológus egyike ma az ország első szaktekintélyeinek, és nincsen olyan társadalomtudományi mozgalom, melynek lelkes harcosa ne volna. (...)

Gózon Antal a Nemzeti Színház tagja, 1811-ben született Ógyallán. Ügyvédi oklevelet is szerzett, de már 1834-ben Kilényi színtársulatának tagja lett. A Nemzeti Színháznak 1840–1861-ig tagja volt.

Gózon Imre tanító, 1826-ban Ógyallán született. A szabadságharcban honvédek állt és az usdini ütközetben sebet kapott. 1850–1853 között színész volt Latabár társulatánál. 1854-ben megszerezte a tanítói képesítést és Szentgyörgyvölgyön (Zala megye) tanító lett. Itt főleg a régészettel foglalkozott és Rómer Flóris ajánlatára a Műemlékek Országos Bizottsága tagja lett. Hasznos tevékenységet fejtett ki az irodalom terén.

Gregorics Gábor Komárom város levéltárnoka, Komáromban született 1830-ban. Mint piaristanövendék a szabadságharcban honvédek csapott fel, és részt vett Komárom védelmében. 1853-ban elemi iskolai tanító, 1875-ben városi levéltárnok lett s e tisztét 1893-ig viselte, amikor meghalt. Cikkeket írt a helyi lapokba, melyekben a városi levéltár több ismeretlen adatát dolgozta fel és ez alapon Komárom történetét világította meg.

Győry Sándor mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, országos kir. építészeti igazgató, 1795-ben Tarjánban született. 1825-ben nyert mérnöki oklevelet. 1832-ben az Akadémia levelező-, később rendes tagjává választotta. A matematikai tudományoknak szentelte életét és egyike volt hazánkban e tudományok legbuzgóbb művelőinek. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe és az Akadémiai Értesítőbe. Szerkesztette a Magyar Akadémiai Értesítőt 1860–1865-ben. Meghalt 1870. március 9-én. (...)

Gyulai Rezső bencés tanár, a zalavári apátság konventjének alperjele, 1877–1896-ig Komáromban a r. k. algimnázium tanára volt és tevékeny részt vett a város kultúrügyei körül. Megalapította a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egyletet, melynek 1887–1897-ig titkára és öre volt. A helyi levéltáraknak szorgalmas bűvára volt, és rengeteg adatot gyűjtött össze a vármegye és város történetéhez. Értekezéseket írt az Archeológiai Értesítőbe, gyűjtött adatait a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet értesítőiben adta ki. Mint plébános Füssön és Györszentmártonban működött, utóbb a pannonhalmi könyvtár öre volt. Meghalt Budapesten, 1906. október 12-én. (...)

Hamary Béla dr. államvasúti tisztviselő, 1860-ban Tatán született. Budapesten jogot hallgatott. Számos szépirodalmi dolgozata jelent meg. Megírta A magyar labdajáték kézikönyvét, mely Székesfehérvárott 1878-ban jelent meg.

Hamary Dániel dr. honvéd törzsorvos, Tatán született 1826-ban. Pápán jogot hallgatott, 1874-ben pedig orvosnövendék lett. Az 1848-as márciusi mozgalomban tevékeny részt vett és az elsők között volt, akik a haza védelmére fegyvert fogtak. Tatán állt be a nemzetőrségbe, később Komáromban vártüzér lett és a hadnagyságig vitte. Az abszolutizmus alatt sok zaklatást szenvedett. Élénk szerepet vitt Tata társas életében, hol 1870-ben a kaszinót alapította. 1867-ben Komárom vármegye tiszt főorvosa lett. 1869-ben a honvédséghez lépett át ezredorvosi rangban. 1892. február 21-én halt meg Budapesten. Szakcikkei, esztétikai és szépirodalmi dolgozatai különféle lapokban láttak napvilágot. (...)

Hetényi János református lelkész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1786. július 26-án Ekelben született. Atyja református lelkész volt. Iskoláit Komáromban és Pozsonyban végezvén, 1802-ben a debreceni kollégium hallgatója lett. Külföldi egyetemeket is akart látogatni, de e tervében az akkor folyó napóleoni háborúk megakadályozták, és csak 1814-ben juthatott el a göttingai egyetemre. Hazajövet elfoglalta atyja örökét és ekeli lelkész

lett. 1823-ban a bécsi protestáns intézet tanárává nevezték ki, de ez állását nem foglalhatta el. (...) Históriai kutatásokkal és műveltségtörténeti tanulmányokkal is foglalkozott. E munkái azonban kéziratban maradtak. Számos pályaművet nyert munkáival, melyek java része a Tudományos Akadémiai Évkönyvek, és Bajza Athenaeumában jelentek meg. Az Akadémia 1836-ban rendes tagjai sorába választotta. Komárom vármegye érdemei elismeréséül táblabírái sorába iktatta. Meghalt Ekelben 1856. július 26-án. (...)

Horváth Ignác a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre, 1851-ben Tatán született. Eleinte egyházi pályára készült és a bencés rendbe lépett. Később világi papnövendék lett, de 1875-ben abbahagyta a pályát. 1876-ban a Nemzeti Múzeumba került, hol azóta működik. Számos bibliográfiai cikket írt a Magyar Könyvszemlébe. (...)

Huszár Imre hírlapíró és műfordító. Huszár Ferenc alországbíró és Ghyczy Zsófia fia, 1838. november 2-án Tatán született. A jogot Pesten elvégezvén, 1861-ben Komárom vármegye aljegyzője lett, de az alkotmányos érzelmű vármegyei tiszttal lemondott. 1863-ban vette nőül Karácson Vilmát, aki szintén több műfordítást végzett. 1866-ban Torontál megye törvényszéki ülnöke, később főjegyzője lett. 1869–1879 közt országos képviselő és a képviselőház egyik jegyzője. 1880-tól kezdve öt éven át Párizsban tartózkodott, míg 1886-ban a Külügyminisztérium sajtóosztályába meghívták. 1878-ban a Pesti Hírlap alapításában vett részt és e lapnak főmunkatársa volt. Dolgozott a Hon, Pesti Napló, Reform, Presse és Wiener Allgemeine Zeitung című lapokba és az összes szépirodalmi lapba. A Nemzeti Színháznak évek hosszú során át műfordítója volt. 1876-ban a Középpárt című lapot szerkesztette. 1877-ben alapította a Budapest képes napilapot. Szerkesztette a Fürdői Albumot (1863), Hölgyek Naptárát (1878–1879), a Politikai Évkönyvet (1878), a Házi Naptárt (1879–1880). Műfordításaival igen jó hangzású nevet szerzett, és e téren nagy buzgalmat fejtett ki. 1886 és 1894 között több mint 40 ismert regényt fordított németből, franciából, olaszból, oroszról és angolból magyarra. Verne Gyulának majdnem minden regényét lefordította. (...)

Jankó Pál zeneszerző, banktisztviselő, Tatán született 1856-ban. Bécsben és Berlinben tanult és alapos zenei készségekre tett szert. Új zongoraklaviatúrát talált fel, melynek az az előnye, hogy azon minden skála az ujjak megfeszítése nélkül játszható. Találmányával Amerikában is megfordult és feltűnést keltett. Jelenleg Konstantinápolyban él, hol az Ottomán bank főtisztviselője. (...)

Jászai Mari a Magyar Nemzeti Színház örökös tagja, a legnagyobb magyar művésznők egyike, Ászáron született 1849-ben, szegény sorsú szülőktől. Édesanyját korán elveszítette és a kisleány Bécsbe került, hol 15 éves koráig tartózkodott, gyermekek mellett társalkodónőként. A színi pálya iránt már korán hajlamok ébredtek benne, bár atyja nem helyezte a kisleány ábrándos terveit. Székesfehérvárott lépett fel először Hubai színtársulatánál, mint statisztá, a Peleskei nótáriusban. Innen Budára ment, hol kisebb szerepeket kapott, majd férjével, Kassai Vidorral Kolozsvárra került, hol nagy sikereket aratott. 1872-ben jutott be a Nemzeti Színházhoz, melynek ma is egyik büszkesége. Tragikai szerepekben utolérhetetlen az ő művészete. Legnagyobb sikereit a görög tragédiákban (Antigoné, Elektra) aratta, mert e színművek zord és mély tragikumát megrázó erővel tudta kiaknázni. Az ember tragédiája Éváját is ő kreálta és ez alakítása is világhírűvé lett. A középfajú színművekben is nagy és tartós sikerei voltak. Művészetét a belső, csodálatos mélységű lélektani felfogás jellemzi; nála senki sem szállt mélyebbre a bonyolult shakespeare-i, s az egy drámai vonást festő klasszikus jellemek ismeretében. Impozáns alakja és hatalmas orgánuma pedig erőt adott neki a legteljesebb művészi kifejezésre. A színművészet terén szerzett érdemeit méltányolta a kormány, midőn a Nemzeti Színház tiszteletbeli tagjául nevezte ki.

Jedlik Ányos egyetemi tanár, Szent Benedek-rendi áldozópap, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és nesztor, született Szimón 1800. január 11-én. 1817-ben öltözött be a rendbe, melynek később egyik büszkesége lett. Tanári pályáját Győrött kezdte, majd

Pozsonyban a jogakadémia bölcséleti karán folytatta, 1840-ben pedig a pesti egyetemen kapott katedrát, hol a természettan tudományát közel négy évtizeden át adta elő. 1858-ban az Akadémia tagjai sorába választotta, 1863-ban az egyetemi rektori méltóságot viselte. Részt vett a Természettudományi Társulat alapításában és annak kezdetétől fogva lelkes tagja volt. 1879-ben vonult nyugalomba, de a nyugalom óráit is folytonos munkálkodásban töltötte. Szenzációs felfedezése: a dinamógép elvének feltalálása. Igen nagy írói munkásságot fejtett ki a hazai és külföldi tudományos folyóiratokban, melyek tiszteltté tették nevét. Meghalt Győrött 1895. december 15-én, hol a város egyik utcáját nevezték el a kitűnő tudós nevére. (...)

Jeney Ernő a Ferenc József-rend lovagja, Szent Benedek-rendi jószágkormányzó, 1869–1905-ig tartózkodott Komárom vármegye területén, hol nemcsak a gazdasági téren tűnt fel, hanem a megyei közéletnek is egyik vezető embere volt. A füssi uradalom igazgatójaként messze földön híres gyümölcsfatenyésztést alapított. Komáromban halt meg 1905-ben. (...)

Jókay Eszter, Váli Ferencné, 1816-ban Komáromban született. 1839-ben ment férjhez Váli Ferenc pápai tanárhoz. 1882-ben halt meg Pápán. Sok cikket írt az Üstökös, Hazánk, Külföld, Igazmondó és Magyar Népvilág c. lapokba.

Jókay Etelka, Ihász Lajos főrendiházi tag és Veszprém megyei nagybirtokos neje, Jókai Mór unokahúga. Műve: Emlékek Vay Miklósné báróné leveleiből.

Jókay József (ásvai) ügyvéd, Jókai Mór édesatyja, 1781-ben Ógyallán született. Részt vett az inszurrekcióval a szerencsétlen kimenetelű győri ütközetben. 1812-ben nőül vette Pulay Máriát, és nagy kedvelője volt az irodalomnak. Maga is irogatott a Tudományos Gyűjteménybe. Kézirati munkái közül többet őriz a Nemzeti Múzeum.

Jókay Károly Komárom város gyámpénztárosa, később pedig megyei szolgabíró, Jókai Mór testvérbátyja, 1814-ben Komáromban született. Meghalt 1899-ben és Komáromban temették el. Írt a Pesti Hírlapba és a Komáromi Lapokba 1849-ben.

Jókai Mór Komárom város legnagyobb fia, a magyar regényírók koszorús fejedelme, született Komáromban, 1825. február 18-án, ásvai Jókay József és Pulay Mária szülöktől, kiknek ötödik gyermeke volt a kis Móric. Gyermekeveit a gondos szülők felügyelete alatt a Megye utcai szülői háznál töltötte, amelyből később a Szombathy utcai (a mai Jókai utca) házukba költöztek. Ebben az utcában volt a kollégium is, itt szerezte meg első ismereteit a kis Jókai, aki Tóth Lőrinc figyelmét is magára vonta. Szülei nagyon hasznosnak látták, hogy fiuk németül jól megtanuljon, ezért cserébe adták Pozsonyba német szóra Zsigmondy professzor családjához. Itt egy évet töltött, mely után a komáromi református gimnázium tanulója lett. A gyermek Jókai lelkére és képzelőtehetségére nagy hatással voltak édesatyjának költői és művészi hajlamai, melyek első ösztönzésül szolgáltak Jókai Mórnak későbbi írói fejlődésénél. Szülővárosában megtanult rajzolni és festeni, azonkívül idegen nyelvekben is jártasságra tett szert. 1841–1842-ben Pápára került, hol az országos hírű Tarczy Lajos tanítványa lett Petőfi Sándor, Kerkapoly Károly, Kozma Sándor és Orlai Petrich Somával egyetemben. Pápán a képzőtársulatban több versét és elbeszélését megdicsérték Petőfié mellett. Innen Kecskemétre került a jogra, és itt ismerkedett meg a magyar népelettel. Ebben az időben színészkedett Kecskeméten Petőfi, aki letisztázta Jókai Mórnak első irodalmi művét, a Zsidó fiú című drámát, melyet 1843. március 8-án nyújtott be az Akadémiához; ettől az időtől szokták Jókai irodalmi működését is számítani. A dráma dicséretet aratott, sőt két bírálója, Vörösmarty és Bajza, a díj kiadása mellett voltak. Kecskeméten kezdett bele első regényébe, a Hétköznapiakba, melyet azonban már Komáromban fejezett be, hova jogi tanulmányai befejezése után költözött. Közel egy évig volt Asztalos István ügyvéd oldalán patvarista Jókai, 1845 elején pedig Pestre ment, hogy megszerezze az ügyvédi oklevelet. Pesten Petőfi volt a mentora, aki bevezette az írói körökbe. A Hétköznapiakat magával vitte Komáromból, s abból az Életképekben, Frankenburg lapjában közölt részleteket. Első elbeszéléseivel, melyek új csapást jelöltek az irodalomban, nagy feltűnést keltett. 1846-ban szerezte meg ügyvédi

oklevelét és ugyanebben az évben jelent meg első regénye, a Hétköznapiak, mellyel elindult ragyogó írói pályafutásán, ugyanekkor azonban búcsút mondott az ügyvédi pályának.

A fiatal írónak hírneve egyre nőtt és csakhamar több lap belső munkatársa lett, 1847-ben pedig az Életképek szerkesztője, s mint ilyen az akkori irodalom kitűnőségeit csoportosította lapja körül. Petőfivel benső baráti viszonyban élt s az 1848-i márciusi mozgalmak élén állottak. Ez év augusztusában kötött házasságot Laborfalvi Benke Rózával, melyet családja és legjobb barátja, Petőfi is ellenzett; ez okozta közöttük a teljes elhidegülést is. 1848 októberében Kossuth oldalán találjuk Jókait, a népfölkelés szervezésével elfoglalva. Ugyanekkor több politikai megbízást is kapott a kormánytól. Lapja, az Életképek, Petőfivel való meg hasonlása után csakhamar megbukott; ekkor Jókait a Pesti Hírlap szerkesztőjéül hívták meg, de ezt az állását nem foglalhatta el, mert a szerencsétlen móri csata után Windischgrätz Pestre bevonult és Jókai nejével együtt Debrecenbe menekült. Itt a kormánynak tett sajtószolgálatokat, majd Nyáry Pál közbenjárására a Hivatalos Közlöny szerkesztője lett; e működése azonban csak rövid ideig tartott. Lap nélkül nem lehetett és 1849. február havában megindította az Esti Lapokat, mely a mérsékelt irányt követte; április 14-e, a detronizálási határozat után azonban a lap határozott köztársasági párti lett. Ez év május havában tért vissza Pestre és átvette a Pesti Hírlap szerkesztését. Júliusban a kormánnyal együtt Szegedre menekül az oroszok elől, majd Aradra ment és itt érte a világosi katasztrófa híre is. A kétségbeesés perceiben elcsüggedett költő már-már az öngyilkosságra határozta el magát, mikor figyelmeztették, hogy neje Gyulán tartózkodik. Áruhában az orosz táboron keresztül sietett hozzá és felesége tanácsára Borsod megye Tardona helységében vonta meg magát a Bükk rengetegeiben; itt rejtőzött négy hónapig, mikor neje egy komáromi menedéklevelet szerzett számára, amilyet Klapka honvédei kaptak Komárom vára átadása után. A menedékleveleltalma alatt nejével Pestre ment 1849 utolsó napjaiban. A következő években kisebb elbeszéléseket, rajzokat írt, mígnem 1854-ben megindul a Vasárnapi Újság, melyet Pákh Albert szerkesztett, és Jókai volt a főmunkatársa. Ebben az időben írta leghíresebb két regényét (Egy magyar nábob, 1853; Kárpáthy Zoltán, 1854) a Pesti Naplónak, melybe 1857-ig dolgozott. 1858-ban megindította az Üstököst, e kitűnő élclapot, melynek néhány alakja (Kakas Márton, Tallérossy Zebulon, stb.) országszerte híresek lettek. Ebben az évben jelent meg a Dekameron is. A Pesti Naplótól megvált, mert kritikusai, Salamon Ferenc, Gyulai Pál, Csengery Antal, a Napló dolgozótársai, regényeit, de különösen színműveit kegyetlenül bíralták. Az alkotmányos korszak ébredésével 1861-ben a siklói kerület választotta meg képviselőjéül. Jókai az ellenzék padjaiban foglalt helyet és a határozati párthoz csatlakozott. Első parlamenti beszéde 1861. május 22-én hangzott el. A rövid életű alkotmányosság után indította meg a Hont 1863-ban, és mindjárt megjelenése után rövid időre le is tartóztatták Zichy Nándor gróf egy cikke miatt, és egy esztendei börtönre ítélték; ebből azonban csak pár hetet töltött az Újépületben. A hatvanas évek politikai küzdelmeiben az első sorokban harcolt és Tisza Kálmán egyik leglelkesebb követője és publicistája lett. Ebben az időben minden évben egy-egy regényt írt a Hon hasábjain. 1867-ben indította meg az Igazmondót, a balközép néplapját, melyet 1879-ig szerkesztett. Jókai hírneve ezenközben mindegyre terjedt, neve a külföldön is ismertté lett és híre az udvarhoz is elhatott. A kiegyezés után gyakran megfordult ott, és különösen Erzsébet királyné kegyelte a szellemes költőt. 1869-ben a Teréz- és Erzsébetvárosok választották meg képviselővé Gorove István kereskedelemügyi miniszterrel szemben (1869–1875). Időközben írta hírneves regényeit, ekkor jelentek meg: A kőszívű ember fiai, A fekete gyémántok, Eppur si muove, Az aranyember, A jövő század regénye, Egyém, tied, övé. A fúzió után 1875-ben követte Tiszát a szabadelvű pártba és a kiegyezés támogatóihoz csatlakozott, amivel népszerűségének sokat ártott. 1875-ben még a Józsefváros adott mandátumot a költőnek, de 1878-ban megbukott, 1881-1892-ig az erzsébetvárosi, kassai és oravicai kerületeket képviselte a parlamentben. A Hon 1882-ben beolvadván a Nemzetbe, ennek 1899-ig, a Magyar Nemzetnek pedig 1899-től

haláláig volt a főszerkesztője. 1885-ben indította meg Rudolf trónörökösrel az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben c. vállalatot, melynek magyar részét szerkesztette. 1886. november havában súlyos csapás látogatta meg a nagy író, elveszítette hűséges élettársát, Laborfalvi Rózát. Az ősz költő ez idő óta leányánál, Feszty Árpádné, szül. Jókai Róza családjánál tartózkodott. A magyar nemzet 1894-ben fényes ünnepet ült: Jókai Mór írói működése ötvenéves jubileumát, melyet nemzeti jelentőségű ünnepé avatott az egész ország páratlan részvétele. Jókai műveinek 100 kötetes nemzeti díszkiadásából 100.000 forint nemzeti ajándékot nyújtottak át kiadói az ősz költőnek. Az ünnepen részt vett a kormány, és az ország minden részéből összesereglett küldöttek hódoltak a magyar regényírók koszorús fejedelmének, kit a budapesti tudományegyetem tiszteleti doktorául választott meg. Ezerszámra érkeztek az üdvözlő iratok, albumok, alkalmi ajándékok és az ünnepből részt kért az első magyar ember: a király is. 1896-ban a karcagi kerületben szabadelvű programjával megbukott és ekkor végleg visszavonult a politikai élettől. A király pár hó múlva a főrendiház tagjává nevezte ki Jókait és a Pro litteris et artibus érdemrenddel tüntette ki. A napilapok ebben az időben közölték újabb regényeit: De kár megvénülni, Öreg ember nem vén ember, stb., melyeket még mindig mohón olvastak. Az agg, 74 éves költő 1899. szeptember 16-án fontos lépésre határozta el magát: másodszor is megnősült és nőül vette Nagy Bella színésznőt. Ezzel a lépésével sok keserűséget okozott magának, ismerőseinek és rokonságának, mely emiatt elfordult tőle. Nagy visszavonultságban élte le utolsó napjait az ősz költő ez idő óta. 1904 elején Nizzába ment felesége családjával, honnét hazatérve, április 25-én rosszul lett és május 5-én befejezte életét. Halála híre az egész országban a gyász érzetét keltette, temetése 1904. május 9-én a nemzet osztatlan részvételével ment végbe.

Jókai Mór mint elbeszélő és regényíró a romantikus iránynak volt a híve és maga is bevallja, hogy a francia romantikusok voltak reá nagy hatással. A romanticizmus béklyóit azonban kevés ideig tűrte magán és ehhez a politikai és a történelmi alakulások is nagyban hozzájárultak. A nemzeti irány lett úrrá a politikában, feléledt a társas életben, és utat tört az irodalomba is. Írói működése e korszakában, férfikora delén alkotta legszebb munkáit. Egykori bírálói elfogultak voltak sikerei iránt és igazságtalanul ítélték meg, de azt kénytelenek voltak elismerni, hogy kitűnő elbeszélő, meseszövése páratlanul leleményes; hogy a jellemzésre nem helyez nagy súlyt és csodálatosan színes fantáziája szertelen túlzásokba ragadja, ezek mind csak hatalmas írói kvalitásaiból folyó következmények. A magyar ember lelkét, szívverését, gondolatvilágát, jellemét, észjárását magyar író nem értette meg jobban Jókainál. 1890-ben az Akadémia a Péczeli-jutalomra érdemesítette Tengerszemű hölgy c. regényét, melyben életrajzát vázolja, s amelynek cselekménye Komáromban játszódik; éppígy a Politikai divatok, Aranyember és Az elátkozott család c. regényei is. Bámulatos írói tevékenysége felkeltette az egész művelt világ csodálatát. Szinte pihenés nélkül, fáradhatatlanul írt egész életén át és emellett humor, a természetes és szívből fakadt jókedv sugárzik elő írásaiból még élete alkonyán is. Jókainak mint elbeszélőnek legnagyobb írói érdeme mégis a magyar irodalmi nyelv megteremtése volt. A gazdagság, mely a magyar nyelvnek összehalmozásával műveiben feltalálható, egyszerűen káprázatos. Sem előtte, sem utána nem írtak oly egyszerű és zamatos nyelven, vonzó, természetes előadásban és a stílművészet oly hatalmas eszközeivel.

Mint színíró is több művet alkotott, melyek azonban Az aranyember és a Szigetvári vértanúk kivételével nem voltak hosszú életűek. 1846. április 18-án adták a Magyar Nemzeti Színházban Két gyám c. színművét, 1852-ben sikerrel került színre a Dalma, 1855-ben Könyves Kálmán c. színműve. 1860. március 29-én adták elő nagy sikerrel a Szigetvári vértanúkat, 1884-ben pedig az Aranyember, legismertebb drámája aratott nagyobb és mélyebb sikert. Ezeken kívül még több színművet írt és adtak tőle elő.

Jókai verseket is írt, főleg az ötvenes és hatvanas években, a Kakas Mártonba. Mint versköltő azonban maradandóbb költői alkotásokat nem hagyott hátra és inkább efemer sikerűek voltak költeményei. (...)

Jókai Mór munkáit a világnak összes művelt nyelvein olvassák, sőt a keleti népek is ismerik műveit. A kincs, melyet ezekben bírunk, nemcsak az egész nemzeté, de már az egész művelt világé, melyben a magyar névnek tiszteletet és becsülést szerzett, Komáromra pedig dicsőséget árasztott tollával a magyar írók e fejedelme. (...)

Kacz Lajos Komárom szab. kir. város gazdasági tanácsnoka, Komáromban született 1844-ben. Pesten ev. ref. teológiát hallgatott és 1868-ban mint segédlelkész ott is működött. A következő évben Hollandiába ment az utrechti egyetemre, később pedig meglátogatta Németország kiválóbb egyetemeit. A jogot Pápán végezte el és szülővárosánál vállalt hivatalt, melynek 1873-ban aljegyzője lett. Később főjegyzőnek, majd tanácsnoknak választották meg. A hetvenes és nyolcvanas években nagy hírlapirodalmi tevékenységet fejtett ki. Egyideig szerkesztette a Komáromi Lapokat, melynek alapítása, 1880 óta főmunkatársa is volt. Mint felkért szónok sok nevezetes alkalommal mondott beszédet, melyekkel nagy sikereket aratott. A Komáromi Dalegyesületnek több éven át elnöke volt. (...)

Kálmán Rudolf Komárom vármegye és Komárom szabad kir. város főispánja, 1861-ben született Komáromban, hol édesatyja, Kálmán Rudolf, Komárom vármegye árvaszéki elnöke, majd a Komáromi Első Takarékpénztár igazgatója volt. Iskoláit Komáromban és Pápán elvégezvén, Budapesten jogot hallgatott. Fiatalon lépett Komárom vármegye szolgálatába és hivatali pályáján gyorsan emelkedett: aljegyző, árvaszéki ülnök, majd a vármegye főjegyzője lett. E tisztről 1893-ban lemondott és csúzi birtokára vonult vissza, hol mintaszerű gazdálkodást folytatott. Az 1905. évben a nagyigmándi kerület országos képviselőjévé választotta. Ebben a nehéz időben nagy és derekas munkát végzett a vármegyei ellenzék szervezésével, ami kizárólag az ő érdeme. A nemzeti ellenállást a törvénytelen és alkotmányellenes kormány kirendeltje ellen ő vezette. 1906. április havában főispánná nevezte ki a király és benne a vármegyei törvényhatóság a közigazgatás minden ágazatában otthonos és erélyes vezetőt nyert. A közügyek terén mindig élénk szerepet vitt. 1906 tavaszán a Komáromi Magyar Védő Egyesület elnökévé választotta. (...)

Keszler Ede színművész, 1875-ben született Komáromban. Érettségét a pozsonyi líceumban tett 1894-ben. A színiakadémiát Budapesten végezte 1897-ben, amellel jogot is hallgatott s a tudományegyetemen végbizonyítványt nyert. Hatalmas színpadi alakja és gyönyörű orgánuma már színinövendék korában feltűnt és mindjárt Leszkay aradi színtársulatához került. Tragikái szerepekben egyike elsőrendű művészeinknek. A Nemzeti Színház színpadán is szép sikert aratott 1904 tavaszán, mint Aranyember s Otelló. Kiváló Shakespeare tolmács, a természetes színpadi játék s beszéd híve. Jeles színpadi rendező. 1902-ben nőül vette Kápolnay P. Juliska kiváló színművésznőt. Játsoztak az ország összes elsőrendű színpadán mint egymás partnerei, hős és szende, mindenütt dédelgetett kedvencei a sajtónak s közönségnek. Keszler jelenleg az aradi nemzeti színház drámai hőse és főrendezője.

Király József pécsi püspök, ógyallai Király József és ásvai Jókay Katalin (Jókai Mór nagyatyja nőtestvérének) fia, 1737. április 4-én Komáromban született, hol a gimnáziumot is végezte. 1756-ban lépett be az esztergomi főegyházmegye kötelékébe, és Nagyszombatban végezte a teológiai tanulmányokat. 1761-ben szentelték pappá, és a gróf Szunyogh családhoz került nevelőnek. 1764-ben Dunamocson lett plébános, hol húsz éven át működött és nagy tekintélyre tett szert nemcsak paptársai körében, de a vármegyei közéletben is. Komárom vármegye 1790-ben táblabírájává választotta. 1794-ben a gazdag javadalmú udvardi plébániát nyerte el, 1802-ben pozsonyi, majd esztergomi kanonok és zebegényi címzetes apát lett. Az esztergomi székesfőkáptalan 1807-ben követül küldte a budai országos gyűlésre. Ez év október 30-án nevezte ki I. Ferenc király pécsi püspökké, és a főpásztori székéből 1825. július

17-én szőlította ki a halál. Mintaképe volt az egyszerű magyar nemesnek, és díszes állásában is az maradt. A magyar nyelv buzgó apostolaként működött és a jótékonytárgyat bőkezűen gyakorolta. Legnagyobb alapítványát, 207.000 forintot, Komárom megyei származású nemes ifjak számára tette. Ma ez alapítvány meghaladja az 1.000.000 koronát. Ez ösztöndíjat az I. gimnáziumi osztálytól kezdve, a jogi tanfolyam bevégzéséig élvezik az ösztöndíjasok. (...)

Kiss Péter hegedűművész, Komáromban született 1848. január 1-én. Midőn szülői 10 éves korában Modorra cserébe adták német szóra a hegyekben sokszor hallgatta a pásztorok tilinkóját. Szerzett egyet és ez volt az első hangszer, amelyen zenei érzékének kifejezést adhatott. Hazatérve hegedűhöz jutott, mellyel minden tanítás nélkül meglepő jártasságra vitte, úgy, hogy atyja az akkori híres komáromi cigányprímásokat fogadta melléje tanítónak. Egy év alatt a prímások repertoárját kimerítette, és különösen Döme József hírneves prímástól Lavotta, Csermák, Rózsavölgyi, Bolla és Bihari régi magyar szerzeményeit. Tizennégy éves korában hangversenyen lépett fel szülővárosában, és Reményi Repülj fecském c. szerzeményét adta elő nagy sikert aratva. Ez megpecsételte sorsát. Beöthy Zsigmond pártfogásával a pesti Nemzeti Zenede növendéke lett, és Ridley-Cohne mester legkedvesebb tanítványa. Óriás zenei memóriája volt, a legnehezebb etűdöket egyszeri hallásra megtanulta, és így alig volt kottára szüksége. A zenedén tanulmányait elvégezvén, Lipcsébe került, hol David Ferdinándnak, kora leghíresebb hegedűtanárának lett a tanítványa. Technikája ennek vezetése mellett fejlődött oly magasra, hogy fiatalon a legkitűnőbb előadóművészek sorába emelkedett. Lipcséből hazatérve Reményi ajánlatára 1870-ben a Nemzeti Színház zenekarához szerződött első hegedűsnek, 1875-ben a Nemzeti Zenede tanára lett. Kiss Péter művészetét a meleg színezés és a drámai erő jellemezték, játékában hev és tűz nyilatkozott meg, amellyel elragadta a közönséget. Legkiválóbb volt a magyar dalok előadásában, Reményivel is ezen a réven kötött ismeretséget, később pedig szoros barátságot. Kiss adott először művészi formát a magyar dalnak, ezek előadásába nemes egyszerűség mellett mélységet vitt, és oly megragadó bensőséggel játszotta a szomorú ábrándokat, hogy hallgatói szeméből mindig könnyeket fakasztott. Belekezdett sok unszolás után a régi magyar klasszikusoknak, melyek hangjegyekre írva még ma sincsenek, a leírásába, de már későn, mert 1893-ban, gyors tüdőbaja következtében, férfikora legszebb szakában érte utol a halál. Magyar dalainak töredéke maradt művészi hagyatékában.

Klapka György 1848–49-i honvédtábornok, a komáromi vár parancsnoka. A császári hadseregben eltöltött évei után a magyar hadügyi kormánynak ajánlotta fel szolgálatait. Batthyány miniszterelnök titkos megbízással Komáromba küldötte, hogy a várat a magyarok részére biztosítsa, ez a feladat sikerült is neki 1848 októberében. 1849. május 28-án lett Komárom várának parancsnoka és hősiességével egész szeptember 27-ig; miután a nemzeti ügy bukásáról értesült, a várat tisztességes feltételek mellett feladta. Komárom 1896-ban szobrot állított hősi védőjének. (...)

Kocsi Csergő Bálint református tanár, 1647-ben született. Vallása miatt üldözést, és 1674–1676-ig gályarabságot szenvedett. Thaly Kálmán szerint Cs. Bálint az a kuruc diák, aki Bottyán generális hadi rendeleteit és tudósításait fogalmazta. Munkáját 1866-ban adta ki Szilágyi Sándor Kösziklára épült ház címen.

Kollányi Ferenc jáki apát, a magyar Nemzeti Múzeum könyvtárára, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, 1863. április 29-én Szentpéteren született. Tanulmányait Komáromban, majd Nagyszombatban és Esztergomban végezte. 1885-ben szentelték fel áldozópappá és mint káplán Rimócon, Ipolyságon és Esztergomban működött. 1893-ban Rómában tartózkodott, hogy történeti kutatásaihoz adatokat gyűjtsön; ugyanez évben lett a Nemzeti Múzeum őre. 1897-ben ismét Rómába ment, majd az olasz könyvtárakat tanulmányozta. Írt egyházi és történeti cikkeket a katolikus egyházi folyóiratokba, történeti értekezései a Századokban és a Történelmi Társaságban jelentek meg. Igen érdemes történetírói tevékenységet fejtett ki; különösen a szerzetesrendeknek magyarországi működésével

foglalkozik és buzgó levéltári kutatások alapján számos új adat birtokába jutott, melyekkel kultúrtörténetünk nem egy ágára új világot vetett. Szerkeszti a Magyar Könyvszemlét. (...)

Kollár Jánosné, szül. Szentkirályi Klementina. 1835-ben Komáromban született. 1854-ben ment férjhez Kollár János gazdag Zala megyei földbirtokoshoz. Beutazta egész Európát és erről könyvet írt. Ez a műve Naplójegyzetek cím alatt Zalaegerszegen 1894-ben 3 kötetben jelent meg. (...)

Komáromi Csipkés György teológiai tanár, a XVII. század hírneves hitvitázója, 1628-ban Komáromban született. Itt és Sárospatakon iskolázott, majd 1750-ben az utrechti egyetemre ment a keleti nyelvek tanulmányozására, és főleg a sémi nyelvekben tett szert nagy jártasságra. Hazatérve a debreceni főiskola tanára lett, hol a keleti nyelvekre és a bölcseleti tudományokra oktatta az ifjúságot. 1657-ben a tanári katedrát a papi hivatallal cserélte fel, s e tisztségben 1678-ban bekövetkezett haláláig működött. Számos teológiai és vitázó munkát írt. (...)

Komáromy-Kacz Endre festőművész, 1880-ban született Komáromban. Iskoláit szülővárosában, Pozsonyban és Budapesten végezte, hol a mintarajziskola növendéke lett, nyaranta pedig Hollósy nagybányai iskolájában képezte magát tovább. 1900 őszén Münchenbe ment és két évig Hollósy növendéke volt, majd Budapestre jött a Benczúr-iskolába. A tárlatokon feltűnt kiváló színérzékével és jellemző erejével. Elvégezte a Nemzeti Zenede hegedű tanszakát is, és művészi hegedűjátékával több hangversenyen szép sikereket aratott. Kiválóbb munkái: Kis özvegy (állami tulajdon), Csend (állami tulajdon), Chopin, Utolsó éj, Krisztus a gyermekek között, Kossuth nóta.

Konkoly Thege Miklós dr. a Magyar Tudományos Akadémia és a Deutsche Meteorologische Gesellschaft tiszteleti tagja, stb., miniszteri tanácsos, az Országos Meteorológiai és Földmágnassági Intézet igazgatója, 1842. január 20-án született. Szülei, Konkoly Thege Elek és Földváry Klára gondos nevelésben részesítették. Középiskoláit szülői házában és Pesten, az egyetemet ugyanott és Berlinben végezte, és 1862. évben doktori oklevelet nyert. 1867-ben szüleinek határozott kívánságára Komárom vármegye aljegyzője lett, de ez állásától csakhamar megvált és kizárólag tudományos kutatásoknak szentelte életét. A csillagászat volt a legkedvesebb foglalkozása, és e téren európai hírnévre tett szert. Ógyallai parkjában 1870-ben csillagvizsgálót épített, hol az asztrofizika terén nagy tevékenységet fejtett ki. A csillagvizsgálót, melyet 1904-ben ógyallai birtokával együtt az államnak ajándékozott, a tudomány mai színvonalára emelte és mintaszerűen szerelte föl. Mint mechanikus több új pontos műszert szerkesztett, melyek a tudomány szolgálatában kitűnően beváltak. Tudományos érdemei elismerésül az Akadémia 1876-ban levelező tagjául választotta. Tagja számos külföldi tudós társaságnak is. Később az Akadémia tiszteleti tagja lett. A hazai csillagászat terén valóságos úttörő munkát végzett, mely érdemeit legfelsőbb helyen is elismerték és kitüntetésekkel halmozták el. (...) 1890 óta igazgatója a Meteorológiai és Földmágnassági Intézetnek, melyet európai színvonalra emelt. 1896-ban Tatán szabadelvű programmal képviselővé választották. E kerületet képviselte 1905. január 26-ig. Komárom vármegye közéletében mindig vezető szerepet vitt. Nagy munkásságot fejtett ki a Vág folyó hajózhatóvá tétele érdekében is. Mint zenész is kitűnt, és több zeneművet szerzett és adott ki. Konkoly Thege Miklós irodalmi működése, a hazai és külföldi szaklapokban, kötetekre megy és hazai tudományosságunknak külföldön is tekintélyt szerzett. (...)

Konkoly Thege Miklós ifj. az Országos Meteorológiai Intézet asszisztense, 1873-ban Tatán született, Konkoly Thege Imre és Fáy Irma szülöktől. A katonai pályára lépett és a 7. honvédhuszárezred hadnagya volt. 1894-ben egészségi okokból tiszti rangjának megtartása mellett megvált a katonai pályától és miután a magyaróvári gazdasági akadémiát elvégezte. 1899-ben az Országos Meteorológiai és Földmágnassági Intézetnél működött mint kalkulátor, utóbb mint asszisztens. (...)

Kovács József református pap, Lakszakállason született 1807-ben. 1834-ben Bátorkeszire került lelkésznek, hol 1888-ban végezte be munkás életét. 1840-ben kezdett tudományosan foglalkozni gyümölcsfatenyésztéssel és a fajok nemesítésével, amiben országos hírnévre tett szert. Beutazta Nyugat-Európa minden gyümölcsstermeléssel foglalkozó államát. Gyümölcskertészetének híre külföldre is elhatott. Érdemei elismerésül az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tiszteleti tagjává választotta. Cikkeit a pomológia köréből, az egész ország figyelemmel olvasta. (...)

Könyöki József főreáliskolai tanár, 1829-ben Mocsán született, hol atyja primási számtartó volt. Ennek halála után, 1833-ban, Pozsonyba vitték hol korán feltűnt a rajzhoz való tehetsége. 1846-ban Bécsben egyszerre látogatta a műegyetemet és a festőakadémiát. 1848-ban kadétként Olaszországban szolgált az osztrák hadseregben, de onnan csakhamar megvált és művészi hajlamainak engedve Velence, Firenze, Palermo és Messina városokban képezte magát tovább. 1855-ben tért haza és tanítóskodott, majd 1861-től kezdve a pozsonyi főreáliskola tanára lett. A pozsonyi múzeum őre volt és a jogakadémián az archeológia magántanára. Restaurálta a pozsonyi híres régi városházat, és lefestett 100 középkori várat és templomot. A pozsonyi lapokban, az Archeológiai Értesítőben és művészeti folyóiratokban jelentek meg dolgozatai. Halála után Nagy Géza rendezte sajtó alá Magyarországi várak című munkáját, mely a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg. (...)

Krivácsy József nyug. államvasúti főmérnök, a komáromi vártüzérség parancsnoka 1848/49-ben. Komárom várát védelmi állapotba helyezte és 400 ágyút vontatott a sáncokra, melyekkel az 1849. március 7. – április 17-ig tartó ostrom alatt sikerrel védte a várat. Az aradi vár megadása után tüzérségi főparancsnok és alezredes lett, mely tisztet a vár átadásáig (1849. szeptember 30.) viselte. (...)

Kudora Károly egyetemi könyvtárőr Budapesten, 1851. szeptember 17-én született Tatán. Középiskolai tanulmányait Tatán és Győrött, felsőbb tanulmányait a budapesti egyetem bölcséleti karán fejezte be. 1875-ben az Egyetemi Könyvtárhoz neveztetvén ki, melynek ma is egyik őre, a régi magyar irodalom terén tett felfedezéseivel és főképpen a nyomdászat első korszakából származó úgynevezett serét- és tésztanyomatok ritka felismerésével az Egyetemi Könyvtár ritkaságainak gyűjteményét eddig nem remélt fokban gazdagította. Bejárva a művelt nyugat nagy könyvtárait, megírta az első magyar könyvtártant, mely művével hazai könyvtárak szervezésére és rendezésére máig irányadóul szolgál. Mint az ezredéves kiállítás irodalmi csoportjának volt előadója, nemzeti irodalmunkat oly fénnnyel és teljességgel mutatta be a kiállításon, hogy ennek elismerésül a koronás arany érdemkereszttel tüntették ki. – Hazai nagyobb könyvtáraink közül rendezte: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium-, a késmárki ev. líceum-, a jászói premontrei rend- és az Országos Gazdasági Egyesület könyvtárát. Cikkei a Magyar Könyvszemlében jelentek meg. (...)

Kultsár István gimnáziumi tanár, később szerkesztő, 1760. szeptember 16-án született Komáromban. A Szent Benedek-rendbe lépett, melynek 1786-ig, a rend feloszlataáig volt tagja. Ekkor tanári pályára ment, és 1788–89-ben a komáromi katolikus gimnáziumnál működött. Tanárkodott Esztergomban, majd nevelő lett gróf Festetics György, utóbb pedig gróf Viczay-családjánál. 1806-ban indította meg a Hazai Tudósításokat, az első rendszeres hazai irányú magyar nyelvű hírlapot, melynek irányát azonban csakhamar megváltoztatni volt kénytelen, és 1808 második felében már Hazai és Külföldi Tudósítások cím alatt adta ki. Ebben a vállalkozásában Kazinczy is támogatta és sokoldalú ismeretsége révén az ország számos részében volt levelezője újságjának. 1817-ben lapjával Hasznos Mulatságok címen melléklapot is adott ki és ebben kizárólag a magyar irodalom és színészet ügyeivel foglalkozott. Ebben megkezdte a magyar népdalok közlését és a figyelmet a népköltés összegyűjtésére irányította, ami a lap elterjedését is biztosította. Lelkes barátja volt a színművészetnek. 1813-ban elvállalta a pesti színésztársaság igazgatását és vagyona egy

részét e vállalkozásba ölte bele. Háza az akkori magyar irodalomnak volt a középpontja. Az egyetlen magyar lap szerkesztőjeként nagy tekintélynek örvendett, és tudósító, lelkesítő írásaival nagy szolgálatokat tett a külföldi béklyókat lassan-lassan levetkező nemzeti irodalom ügyének. Kultsár István több nagyszabású alapítványt is tett. Így 1827-ben Komárom vármegyének felajánlotta közel 4000 kötetnyi gazdag könyvtárát, mely a vármegye könyvtárának az alapját alkotja. Ebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása tényré vált, és a nádor az alapszabályok megtekintésére kiküldött bizottság egyik tagjává Kultsárt nevezte ki. Meghalt 1828. március 30-án Pesten; végrendeletében 10.000 forintot hagyományozott a tudós társaságnak, melynek nem volt ideje tagjai sorába beválasztani az érdekes írókat. A Hazai és Külföldi Tudósítások, a későbbi Nemzeti Újság kiadását özvegye 1848-ig folytatta, amikor a lap megszűnt. (...)

Kutschera József komáromi plébános, 1865. július 28-án született. Komáromban működött mint plébános-helyettes, 1899 óta pedig mint plébános. Írt az Egyházi Közlöny című folyóiratba cikkeket, az Egyházi Zeneközlönynek pedig szerkesztője volt és a gregorián egyházi zenének csinált propagandát. (...)

Kürthy István 1848–49-i honvédezredes és országgyűlési képviselő. Kürthy Lajos Komárom vármegyei alispán és Majthényi Borbála bárónő fia, 1820-ban született Lengyeltótin (Somogy vármegyében). 1839-ben a magyar testőrségbe vették föl, később pedig mint dragonyos-tiszt szolgált. 1848-ban századosi ranggal a magyar seregbe lépett át és 1849 tavaszán a Bocskay-huszárok ezredese lett. Ez állásában vitézül harcolta végig a szabadságharcot. 1850-ben elfogták és a haditörvényszék golyó általi halálra ítélte, melyet kegyelemből 14 évi várfogságra változtattak. Ebből 7 évet ki is töltött a komáromi és josefstadti börtönökben. 1858-ban kegyelmet kapván, Zomborba költözött, Bács megyében az apatini kerület országos képviselőjéül választotta meg. A hetvenes évek közepétől a család ősi, Komárom vármegyei koltai birtokán gazdálkodott és előkelő szerepet vitt a megyei közéletben, honnét 1898-ban hívta el a halál. Atyja Kürthy Lajos, az első alispán volt, ki a 20-as években megtagadta a törvénytelen császári parancsok végrehajtását. (...)

Ludasi (Gansl) Mór hírlapíró, sajtóirodai főnök, Komáromban született 1829-ben. Pesten jogot hallgatott. 1849-ben az Esti Lapokat szerkesztette; a szabadságharc után Bécsbe költözött és végleg az újságírói pályára lépett. Ott alapította a Feierabend című lapot. 1860-ban a Magyar Világ című lapot szerkesztette. Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt a sajtóiroda főnöke lett. 1870–1871-ben Beust meghívására ismét Bécsbe költözött és a Tagespost című udvari párti lapot szerkesztette. Regényeket írt német nyelven, ezenkívül fordított Petőfi és Vörösmarty költeményeiből. Meghalt 1889-ben Reichenauban. (...)

Lukács Pál nevelő és magántanító, 1801. március 21-én Kamocsán született. Előbb színész volt, de e pályát elhagyván, nevelő lett, s mint ilyen félszázadon át az ország legelőkelőbb családjainál működött. Tanítványai voltak többek között Péchy Tamás, Ráday Gedeon gróf, Kállay Béni. Élete alkonyán szülőföldjére vonult vissza s az irodalomnak szentelte idejét. 36 könyvet írt az ifjúság számára, melyek a maguk idejében igen elterjedt olvasmányok voltak. Meghalt 1873. augusztus 15-én Kamocsán. (...)

Magyary Kossa Péter református szuperintendens 1700 körül Ekelben, majd Aranyoson volt prédikátor. Az 1713. április 2-án Kocson tartott országos gyűlésen lett a Duna melléki kerület püspöke. Működéséhez több jelentős mozzanat fűződik; rendbe hozta az egyházakat, behozta az anyakönyvek rendszeres vezetését. Meghalt 1720-ban Aranyoson. Papi működése alatt kánonokat készített, melyeket a kócsi országos gyűlésen kihirdettek. (...)

Mártonffy Frigyes ipartestületi titkár, 1825-ben Komáromban született. Pozsonyban tanult, hol a negyvenes években az ifjúság egyik vezére volt. 1848-ban honvéd lett és mint főhadnagy tette le a fegyvert Világosnál. A szabadságharc után egy darabig színész volt és a Nemzeti Színháznál is működött hat évig. 1883-ban az újpesti ipartestület titkárja lett, itt halt meg 1895-ben. Nyelvismereteit hasznosan értékesítette és a hatvanas években rengeteg sok

regényt fordított franciából. (...) Írt néhány füzetes ponyvaregényt is és egy francia nyelvtant. (...)

Mohl Adolf tatai esperesplébános, a Szent István Társulat igazgatósági tagja, 1855-ben született. 1878-ban szentelték pappá. 1884-ben lett lorettói (Sopron megye) plébános, 1902-től kezdve áll a tatai plébánia élén. Jobbára történeti kutatásokkal foglalkozik, emellett szenvedélyesen gyűjt régiségeket. Igen értékes gyűjteménye van régi bútorokból. Sikerrel munkálkodott az ifjúsági irodalom terén is. Megírta a tatai középkori templomok és kolostorok történetét. (Komárom vármegyei Múzeum Értesítője, 1905.) Pap bácsi álnév alatt sok népies olvasmányt és verset írt, melyeket a Szent István Társulat adott ki. (...)

Molnár nepomuki János apát, esztergomi kanonok és országgyűlési képviselő, Esztergom megyében, Tóton született 1805. május 5-én. 1881–1898-ig volt komáromi plébános. Nevéhez fűződik az úgynevezett elkeresztelési rendelet be nem tartása miatt országszerte megindult kultúrharc, melyből később a néppárt keletkezett. Ennek kezdettől fogva egyik vezére volt, és a párt szervezésében nagy része van. Jeles szónok és európai látókörű politikus. (...)

Molecz Tivadar zeneszerző, a komáromi r. k. egyház karnagya 1881 óta működik Komáromban. Több zenés misét és férfikart szerzett. Mint a Komáromi Dalegyesület és a r. k. egyházi énekkar karnagya nagy sikereket aratott az országos dalversenyeken. Választmányi tagja az Országos Magyar Dalár-Egyesületnek és a Szent Cecilia egyházi zene egyesületeknek.

Nádasdy Lipót gróf v. b. t. tanácsos, Komárom vármegye örökös főispánja, 1802. július 8-án született. 1822-ben Vas vármegye aljegyzője lett, 1832-ben kir. táblai bíró, majd 1835-ben hétszemélynök. Időközben 1833-tól kezdve Komárom vármegye főispáni helyettese volt. Ez állásába véglegesen 1837-ben iktatták be. Neje szül. Forray Júlia grófnő nemes szívű úri hölgy volt, akinek buzgalma folytán létesült a vármegyeháza telkén a komáromi fogház és dologház, mely ma is mintaszerű és egyike az ország nemű elsőrendű intézményeinek. Nádasdy Lipót 1848-ban a nemzeti ügy mellett foglalt állást, amiért börtönt is szenvedett. 1860-ban ismét elfoglalta Komárom vármegye főispáni székét, melyet 1873. július 18-án Budapesten bekövetkezett haláláig viselt. Megalapította a Komárom vármegyei Gazdasági Egyesületet és 20.000 forintos alapítványt tett, melynek kamataiból a vármegye gazdasági vándortanárt alkalmaz a gazdasági ismeretek terjesztésére. Előkelő házában a negyvenes években, a nemzeti felbuzdulás idején, az írók és művészek szíves fogadtatásra találtak. (...)

Nagy Elek (alsószopori) ügyvéd, 1820-ban született Komáromban. Pozsonyban folytatott ügyvédi gyakorlatot, ahol 1875-ben meghalt. Írt novellákat és színdarabokat az egykorú szépirodalmi lapokba. Több színdarabot fordított, melyeket a Nemzeti Színházban adtak elő. (...)

Nagy József (szotyori) állami tanítóképző intézeti zenetanár, 1832-ben Komáromban született. Családja Debrecenbe költözvén, itt tanult. A szabadságharcból főhadnagyként került ki. Hajlamai a zenei pályára vonzották és 1852-ben a ceglédi ref. egyház orgonistája, 1855-ben pedig Nagykőrösön kántor lett. 1869-ben nevezte ki a minisztérium a sárospataki tanítóképzőhöz zenetanárrá. Számos zeneművet és zeneelméleti cikket írt. (...)

Nagy Károly vegyész és csillagász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Komáromban született 1797. december 6-án. Atyja gyógyszerész volt Komáromban, és fiát is erre a pályára szánta. Hogy alapos kiképzését biztosítsa 1819-ben Bécsbe küldte, hol csakhamar a kémiai tudományok doktora lett. Bécsben kötött ismeretséget Litrow János tudós csillagászzal, aki e tudományág művelésére buzdította a tudományszomjas ifjút. Klauzál Imrével is Bécsben ismerkedett meg, aki a kancelláriánál viselt hivatal; később Lenauval is baráti viszonyt kötött. Klauzál révén jutott gróf Károlyi Lajoshoz, majd Kaunitz herceghez, Károlyi gróf apósághoz, akiknek gazdasági tanácsadója lett. E hivatalában alkalma nyílt bejárni a külföldet és ismereteit gyarapítani. Eljutott Párizsba, Angliába, sőt az Egyesült

Államokba is, hol egy évet töltött. Az Akadémia 1832-ben választotta tagjai közé. 1838-ban gróf Batthyány Kázmérral kötött ismeretséget, akinek teljhatalmú megbízottja lett. Batthyány bőkezősége révén Bicskén obszervatóriumot rendezett be, de az a közbejött szabadságharc miatt nem volt megnyitható. 1849-ben feladták és fogságba került, de ártatlansága kiderült. Később bicskei birtokát, értékes könyvtárát és csillagvizsgálóját Ferenc József királynak adományozta, oly kéréssel, hogy a Batthyánynál maradt s a fiskus javára lefoglalt 60.000 forintját adja vissza. A kérés teljesítettén, 1853-ban Párizsba ment, hol a tudományoknak szentelte tevékenységét; de súlyos szembajt kapott, melyből nagy nehezen kigyógyult ugyan, de 1868. március 2-án Párizsban meghalt. Igen sokat dolgozott a tudományos folyóiratokba és magyar, német, francia nyelven írt. (...)

Nagy Károly (szotyori) főiskolai zenetanár, Komáromban született 1821-ben, hol első oktatását a zenében Ströcker József ottani hírneves kántortól nyerte. Később Bécsben képezte magát tovább. Atyja halála után 1844-ben kántornak választották meg. Később külföldre ment és Drezda, Lipcse, Berlin konzervatóriumain egészítette ki zenei ismereteit, és főleg a protestáns zeneirodalmat tanulmányozta. Debrecenben a zeneiskola igazgatója volt, hol ötven évig tanított, és 1897. április 2-án halt meg. (...)

Nemes Dezső hegedűművész, 1866-ban Komáromban született, hol tanulmányait is megkezdette. Budapesten a piaristák főgimnáziumában végezte középiskolai tanulmányait, és a Nemzeti Zenede növendéke lett, hol Kiss Péter, Gobbi Alajos és Huber Károly vezetése alatt folytatta tanulmányait, melyeket kitűnő eredménnyel végzett. Jókai Mór ajánlataival Párizsba ment, hol Munkácsy Mihály támogatásával végezte a Conservatoire-t, Massart vezetése alatt, akinek tanítványai közé tartoztak Winiavsky és Tua Teresina hegedűművészek. A fiatal művészt Liszt, Thomas, Delibes, Massenet buzdították és tanácsaikkal támogatták. Tanulmányai végeztével Párizsban, Bécsben és Budapesten adott önálló hangversenyeket nagy sikerrel, majd Esterházy Miklós gróf, a dúsgazdag tatai főúr kastélyában rendezett hangversenyeket az arisztokrácia előtt. Később Londonba ment Esterházy gróf ajánlólevelével és ott Deym gróf nagykövet révén bejutott a londoni high life körébe, melynek szalonjaiban csakhamar szívesen látott vendég lett. Önálló hangversenyeket adott a királyi család tagjai előtt is. Londonban, mint a Royal College of Music és a School of art tanára és a Royal Haymarket Theatre zeneigazgatója, évekig működött. Neje is, Heimlicher Melitta, Rubinstein és Moskovszky kitűnő tanítványa, jeles zongoraművésznő volt, osztozott sikereiben; amerikai útján is elkísérte, és mindenütt tiszteletet szereztek a magyar névnek. (...)

Nemes Soma komáromi községi tanító és pedagógiai író, 1835-ben született. Önszorgalmából képezte ki magát, és Gyöngyösön és Vágújhelyen működött a német tannyelvű zsidó iskoláknál, melyekbe magyar szellemet vitt be. 1869-ben, mikor a Néptanítók Lapjából neve országosan ismertté lett, meghívást kapott Komáromba, hol ez évben nyílt meg az ország legelső községi iskolája. Ennél az iskolánál működött az 1904. évig, mikor nyugalomba vonult. Tanítói működése alatt állandóan írt a tanügyi lapokba neveléstani cikkeket és munkatársa volt a Komáromi Lapoknak. A megyei tanítótestületnek majdnem minden ülésén felolvasással vett részt. E testület, nyugalomba vonulása alkalmával, tiszteletbeli tagjává választotta és aranytollal tüntette ki. 1884-ben létrehozta a Kereskedelmi Iskola-Egyesületet, melynek iskoláját, mint igazgató, a kor színvonalára emelte. (...)

Nemessányi János kir. tanfelügyelő, 1832-ben született. Hazafias érzésű magyar ember volt, aki a felvidéki pánszláv üzemeknek Liptóban gátat vetett. 1877–1899 közt volt Komárom vármegye tanfelügyelője s a vármegye tanügyi viszonyainak javulása, az iskolák fejlesztése, az ő nevéhez fűződik. A vármegyében, hol egyetlen kisdédóvó sem volt, működése alatt 17 keletkezett. Népoktatási cikkeket írt a szaklapokba és a napilapokba. Tót nyelvre fordított több jeles tankönyvet. (...)

Nemesszeghy István zeneszerző és zenetanár, 1863-ban Komáromban született. 1886-tól 1903-ig Kecskeméten működött, hol hét évig Szabados Géza zenedéjében volt tanár. Ez időre

esik a Zichy-hangversenyen való művészi szereplése. Később az áll. főreáliskola ének- és zenetanára lett és önálló zenekonzervatóriumot nyitott, melyet tizenhárom évig tartott fenn. Ő alapította a Kecskeméti Polgári Dalkört és a Műkedvelő Ifjak Zenekarát. Jelenleg az esztergomi érseki tanítóképző ének- és zenetanára. Sok ideig a Pestmegyei Hírlap színi és zenebírálója volt és számos kritikai cikket írt; majd a Függetlenség c. politikai hetilapot szerkesztette egy évig. Több népszínműhöz és énekes vígjátékhoz írt zenét, melyek Kecskeméten és Kolozsváron kerültek színre. (...)

Nyulassy Antal Szent Benedek-rendi áldozópap és tanár, Székesfehérvárott született 1820. január 19-én. Komáromban működött mint tanár 1856–1862, majd tárkányi plébános lett, hol egy évtizednél tovább valódi atyja volt híveinek. A híres Komáromi Kalendáriumot, mely abban az időben az ország legnépszerűbb és legelterjedtebb naptára volt, szerkesztette 1865–1880-ig. Népies verseket és adomákat írt, több alkalmi verse és köszöntős könyve is jelent meg.

Obernyik Károly református főgimnáziumi tanár, 1815-ben Kömlődön született. Már 1826-ban árvaságra jutott és özvegy édesanyjával Hajdúnánásra költözött. A felsőbb iskolákat Debrecenben végezte a kollégiumban, melynek egyik díszje volt. Jó hírneve Kölcsey Ferenc környezetébe juttatta, aki unokaöccsének, a korán elhunyt Kölcsey Kálmánnak a nevelését rábízta. 1837-ben ment Csekére, Kölcsey birtokára, hol bő alkalma nyílt önművelését folytatni. Midőn Kölcsey 1838-ban meghalt, Obernyik a családdal Pestre költözött; itt megismerkedett Czuczorral és Vahot Imrével is, és a Pesti Divatlapba dolgozott. Vahotéknál szoros barátságot kötött Petőfivel, ki Obernyik szállásán gyakran szavalta új verseit. Pesten a jogot elvégezvén, 1841-ben ügyvéd lett, de inkább az irodalomnak élt. A szabadságharc elől félrevonult. Tanítványa, Kölcsey Kálmán, honvédhadnagy, 1849-ben Komáromban halt meg, és ezért Obernyik 1850-ben megvált a családtól. Ekkor a Nemzeti Színházhoz dramaturgnak hívták meg. Az akkor már neves író a debreceni főiskola is meghívta tanárnak, de ő inkább a nagykőrösi főiskola meghívását fogadta el, hol 1855-ig működött. Ez évben kolerajárvány pusztított az országban és ez elől menekült Pestre, hol 1855. augusztus 17-én meghalt kolerában. A kerepesi temetőben levő sírjára Tomori Anasztáz buzgalmából a nagykőrösi ref. tanári kar emléket emelt. Obernyik egyike volt a magyar drámaírás úttörőinek. Hírnevét a Főúr és pór című drámája alapította meg, mely 1843-ban az Akadémia 100 arany jutalmát nyerte el. Zajos sikert aratott Örökség című drámája is. Az elbeszélő irodalom terén is voltak sikerei. Írt jogi munkákat is. (...)

Ordódy Béla a budapesti állami felső építőipar-iskola tanára, Bagotán született 1856-ban. Tanulmányait Budapesten a piaristák gimnáziumában és a József Műegyetemen végezte, hol mérnöki oklevelet szerzett. 1881-ben, az akkor fennállott m. kir. vasúti főfelügyelőséghez, majd az államvasutakhoz került és vasútépítéseknel működött. 1886-ban a budapesti állami középipar-iskolához nevezték ki tanárnak. 1898 óta az állami felső építőipar-iskola tanára. 1906. június hóban az iparoktatás terén tanúsított kiváló szolgálatáért a királytól a felső ipariskolai igazgatói címet és jelleget kapta. Tagja az építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottságnak és Komárom vármegye törvényhatósági bizottságának is. A technológiai irodalom terén működött. (...)

Ordódy Pál közmunka- és közlekedésügyi miniszter, országgyűlési képviselő, 1822-ben született, Ordódy Vince és Ghyczy Mária szülöktől. Tanulmányait elvégezvén, 1848-ban a Közlekedési Minisztérium fogalmazója lett és Szalay László társaságában, mint annak titkára, részt vett a frankfurti birodalmi gyűlésen. Világos után Teleki László gróf oldalán Párizsba ment. 1861-ben Komárom vármegye főjegyzőjévé választotta meg, 1868-ban alispán lett és a következő évben az udvardi kerület képviselőjévé választotta. Mint képviselő a Deák-párthoz csatlakozott, és itt a bizottságokban nagy tevékenységgel vett részt és csakhamar magára vonta a közfigyelmet. Tisza Kálmán 1880-ban közlekedésügyi miniszternek hívta meg; ez állásában, melyet 1882-ig, két évnél tovább viselt, sokat dolgozott az államvasutak

hálózatának fejlesztésén és az idegen vasutak államosítása érdekében. Lemondása után a főrendiház tagja lett, és 1885. augusztus 26-án halt meg Bagotán. (...)

Palkovich Viktor gútai esperesplébános, 1850-ben született. 1886 óta Komárom megyében Gútán működik. Mint a vármegyei közélet egyik tevékeny tagja, előkelő szerepkört tölt be. Jeles szónok és a szövetkezeti eszmének egyik előharcosa. Gútán a nagy forgalmú hitelszövetkezet, fogyasztási szövetkezet, gőzmalom és a modern iskola neki köszöni felvirágzását. Nagyszabású szociális tevékenysége mellett a pedagógiai irodalommal is foglalkozik. (...)

Pálóczi Horváth Ádám a XVIII. század egyik híres költője, 1760. május 12-én Kömlődön született. A gyenge szervezetű, beteges gyermek falusi iskolákban tanult és 1773-ban került csak a debreceni kollégiumba. Heves természetének azonban a szigorú, aszkétikus iskolai nevelés nem tetszett és távozott a debreceni főiskolából, hol tanáraival sok összetűzése volt; a hírneves Hatvani professzor ajánlatára mérnök lett; majd patvariára ment és az ügyvédi oklevelet is megszerezte, egy időben a mérnökivel. 1781-ben Pápára ment, hol mérnöki gyakorlatot folytatott, később pedig Tihany mellett földeket bérelt. 1782-ben nősült meg, de sem első, sem második házassága nem volt szerencsés, mert mind a kettő felbomlott. Balatonfüreden Péczeli és Kazinczy is meglátogatták, akikkel benső baráti viszonyt kötött. 1790-ben országgyűlési követ lett és ezóta, egyet kivéve, minden országgyűlésnek tagja volt; nagy népszerűsége tett szert, több vármegye táblabírájává választotta az ekkor már szélteben ismert költőt, aki a közéletnek tevékeny munkása volt. Szorgalmasan gazdálkodott és egyháza ügyeinek intézésében is élénk részt vett. 1798-ban Nagybajomba (Somogy) költözött át és itt Csokonaival is megismerkedett. 1818-ban harmadszor is megnősült, és 1820. január 28-án bekövetkezett haláláig boldog családi életet élt. Hányatott családi élete közepett, melyet tetézt kritikát nem szenvedő érzékeny lelke, a költészetben talált nyugvást. Lelkes apostola volt a nemzeti nyelvnek. Első költeményei 1782-ben jelentek meg a Magyar Múzsában. Nagy írói sikert Hunniás című hőskölteményével aratott, melyet 1787-ben adott ki. Lírai verseit erős zenei és ritmikai érzék jellemzik és költői tehetségének a líra mezején kétségtelenebb jeleit adta, mint az akkor divatos eposzírás terén. Igen nagy érdeme a régi kuruc költészet gyöngyeinek összegyűjtése. (...)

Pap-Kovács Gábor (vönöczki) református püspök, 1827-ben született. 1875 és 1878 között ószönyi lelkész, 1878–1895-ig a komáromi ref. egyház papja és egyúttal a dunántúli egyházkerület püspöke volt. Komáromi működése alatt alakult meg a Honvédegylet, melynek elnöke lett. Mint a főrendiház tagja, részt vett az egyházpolitikai vitákban és a polgári házasság mellett heves küzdelmet fejtett ki. A kultúrharcot, mely a Csáky-féle elkeresztelési rendelet miatt Komáromból indult ki, Tisza Kálmánnal együtt kezdték meg az emlékezetes egyházkerületi gyűlésen. Nagytudományú pap és kiváló szónok volt. Mint könyvgyűjtő gyönyörű könyvtárat szerzett, melyben nem egy ösnyomtatvány akadt. Értékes éremgyűjteményét halála után a pápai főgimnáziumra hagyta. Élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki a protestáns egyházi lapokban. Több alkalmi beszéde jelent meg nyomtatásban. (...)

Pápay József a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának tisztségviselője, Nagyigmádon született 1873-ban. Mint egyetemi hallgató Szarvas Gábor mellé került és ez fejlődésére nagy hatással volt. Részt vett 1897-ben Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciójában. Ezt megelőzőleg Pétervárotra időzött és átment Helsingforsba, a finnugor nyelvészetet tanulmányozandó. Kazánban csuvas, tatár, baskír, mordvin, votják és cseremis nyelvemlékeket gyűjtött, később pedig a csuvas nyelv tanulmányozásába fogott. Tobolszkból 1898. július 1-én indult el az osztjakok közé és sok nélkülözés közepett köztük töltött egy esztendőt. Gazdag tapasztalatait rendszeresen feldolgozta. (...)

Pasteiner Gyula egyetemi nyilv. rendes tanár, művészettörténeti író, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1846. március 7-én Tatán született. Tanulmányait a pesti és bécsi egyetemeken végezte. 1868-tól négy évig tanár a budai gimnáziumban. 1872-

ben állami ösztöndíjjal művészettörténeti tanulmányútra indult, és négy év alatt bejárta csaknem egész Európát. 1876 óta a budapesti egyetemen előbb magántanári minőségben, utóbb mint ny. rk., 1890 óta mint ny. r. tanár tanítja a művészet történetét. Ez idő alatt megalapította az egyetemi tanszékkal kapcsolatos művészettörténeti gyűjteményt, mely a szemléltetésnek gazdag készletét foglalja magában, s a külföldön újabb időben keletkezett hasonló intézmények mellett is megállja helyét. A művészettörténet leghivatottabb hazai művelőinek ifjabb nemzedéke tanítványai sorából került ki. Az Akadémia 1896-ban választotta levelező, 1907-ben rendes tagjává. Székfoglaló értekezése: Az építészet I. Mátyás király alatt. (...) 1898 óta a művészettörténeti nemzetközi kongresszusok állandó bizottságának tagja. Ifjabb éveiben a hírlapirodalom terén is működött; fölváltva több napilapnak volt külföldi levelezője, majd szerkesztőségi tagja. Később azonban kizárólag művészi kérdésekkel foglalkozott. (...) Közreműködött a Pallas Nagy Lexikona művészettörténeti részének szerkesztésében; az idevágó cikkek java részét maga írta. Középiskolai tanároknak 1893-ban Görögországban, 1894-ben Olaszországban az oktatásügyi kormány megbízásából vezetése alatt tett szünidei tanulmányút eredményeként szerkesztette Görögföldön (1895) és Római világ (1899) című könyveket. Részt vett továbbá az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben című népismi nagy kiadvány szerkesztésében (...) Több ismeretterjesztő előadást tartott a művészetek történetéből. (...)

Paur Ödön a Gazdák Biztosító Szövetkezetének osztályfőnöke, 1873. július 8-án Tatán született. Győrött és Esztergomban tanult, majd az Esterházy grófi uradalom tisztviselője lett Tatán. Itt szerkesztette a Tata-Tóvárosi Híradót 1893–1898. években. Veszprémbe költözvén, a Veszprém Vármegye című lapot szerkesztette 1800–1905 közt, és szociális irányban működött, e tevékenységéért a Veszprémi Gazdasági Egyesület titkárává választotta. Szerkesztette az 1901–1902. években a Dunántúli Közgazdasági Szemlét. Az 1904-ben rendezett veszprémi ipar- és gazdasági kiállítás titkára volt, tevékeny részt vett a Veszprém vármegyei múzeum megalapítása körül, melynek első titkára volt. Dolgozott a Budapesti Hírlap, Magyarország, Nemzet, Az Ország, Köztelek, Szövetkezés c. lapokba. (...)

Pázmándy Dénes (szomori és somodori) főispán, főrendiházi tag, 1781-ben Kömlődön született. 1802-ben ügyvédi cenzúrárt tett és Komárom vármegye szolgálatába állott alügyészként. Az 1825/27-i országgyűlésen mint Komárom vármegye követe vett részt, és tekintélyre tett szert alapos közjogi tudása és szónoki talentuma révén. 1828-ban Komárom vármegye alispánjává választotta, s a következő országgyűlésre ismét követül küldte. 1837-ben a dunántúli ref. egyházkerület főgondnoka, 1848-ban pedig Fejér megye főispánja, főrendiházi tag, majd a honvédelmi bizottmány tagja lett. A forradalmi eszmékkel nem rokonszenvezvén, visszavonult baracskai birtokára, és ott halt meg 1854-ben.

Pázmándy Dénes az 1848/49-i magyar képviselőház elnöke, Kömlődön született 1816. április 7-én. Pázmándy Dénes, a későbbi főispán, és Peély Nagy Judit szülöktől. Pozsonyban tanult, majd a pesti egyetemen folytatta és fejezte be tanulmányait. 1843-ban Komárom vármegye atyja helyett őt küldte követül az országgyűlésre. 1844-ben a vármegye másodalispánjává választotta, 1847-ben pedig első alispánja lett Komárom megyének. Az 1847-i országgyűlésen ismét mint Komárom vármegye követét találjuk, akit az országgyűlés legkiválóbb szónokai sorában emlegetnek. 1848 májusában a frankfurti gyűlésre Szalay Lászlóval követekül küldettek ki, de a gyűlés eredmény nélkül oszolván szét, július 5-én hazajött, hogy az első népképviselői országgyűlés elnöki székét elfoglalja. Elnöki állásában féltékeny gonddal őrizte meg a képviselőház szuverenitását. Küldöttséget vezet a királyhoz, hogy a horvát lázadást csendesítse le, majd a nádorhoz, akit felszólít, hogy a horvát lázadók ellen vezessen sereget és annak álljon élére. Élénken részt vett a kormányt helyettesítő honvédelmi bizottmány megalakításában. 1848. december 30-án elnökölt utoljára és nem követte az országgyűlést Debrecenbe, hanem az ország jövőjébe vetett hitében megengedve, a nemzet jövő sorsa iránti bizalmát elveszítve, és öreg szülei aggodalmainak engedve

viSSzavonult, és ezzel fényesnek ígérkező politikai pályafutása véget ért. Később az osztrákok elfogták, de kiszabadult; majd a magyarok fogatták el és a vésztörvényszék ítéletétől Kossuth mentette meg. Baracskai magányában gazdálkodva élt. Meghalt 1856. január 24-én.

Péczeli József (idősb) komáromi ref. lelkész, 1750-ben született. 1767-ben lett a debreceni főiskola növendéke és már ebben az időben több nyelvet értett. Csakhamar a főiskola egyik kitűnősége lett és mint szenior 1778-ban végezte iskoláit. Hogy ismereteit gazdagítsa Lipcsében, Jenában, Bernben és Genfben látogatta az egyetemeket, később pedig Utrechtbe ment. 1783-ban szentelték pappá, amikor neve, mint híres szónoké, szélében ismeretes volt. A debreceni főiskola ajánlatára 1783-ban a komáromi gyülekezet hívta meg lelkészéül és papi hivatalát ez év október 5-én foglalta el. Kilenc évig működött Péczeli Komáromban, és e rövid idő alatt szinte példátlan irodalmi tevékenységet fejtett ki. Működéséhez fűződik az üldözött református egyház újjászervezése. Az addigi imaház helyett hatalmas kőtemplomot építtetett, mely 1788-ban készült el. Péczeli életcélja a nemzeti nyelv és irodalom művelése volt, ebben merítette ki tevékenységét, mely a XVIII. század első írói sorába emelte. Az irodalomban a francia iskola híve volt és a francia irodalom számos termékét ültette át magyar nyelvre. A bécsi testőrök után Komárom lett ez iskola középpontja. Péczeli nagy buzditó tehetség volt, az íróknak egész gárdáját gyűjtötte maga köré. 1789–1792 között a Mindenes Gyűjteményt szerkesztette; munkatársainak körét Komáromi Tudós Társaságnak nevezték az országban. Lázás munkássága több művel gazdagította irodalmunkat, melyeket abban az időben szélében olvastak. Péczeli a magyar nyelv és művelődés buzgó apostola, irodalmunk egyik legtiszteletreméltóbb alakja 1792. december 4-én halt meg Komáromban. (...)

Péczeli József (ifjabb) debreceni főiskolai igazgatótanár, a Magyar Tudós Társaság tagja, 1789. december 25-én született Komáromban, Péczeli József és Varjas Katalin szülöktől. Nagynevű atyját korán elveszítvén, édesanyjával Debrecenbe költözött, hol iskoláit végezte és Budai Ézsaiással kötött ismeretséget. 1811-ben Mezőtúrra ment rektornak, két évvel utóbb azonban külföldi egyetemek látogatására Bécsbe és Göttingába távozott, honnan 1815-ben tért vissza. Ez évben foglalta el a debreceni főiskolánál tanári állását, hol élete végéig működött. Négy ízben viselte a rektori tiszteletet, és tanári működése alatt sokat buzgólkodott a tanítás menetének megváltoztatása érdekében. 1832-ben az Akadémia levelező, 1837-ben pedig rendes tagjává választotta. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak is. 1849. május 23-án halt meg Debrecenben. Az Akadémia alaptőkéjét 5000 forinttal gyarapította, ennek kamataira regények és történeti művek felváltva pályáznak. (...)

Podhradszky József udvari kamarai számvevőtiszt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Udvardon született 1795. január 18-án. 1813-ban beöltözött a Szent Benedek-rendbe, de egy év múlva kilépett. 1816-ban a kir. udvari kamara hivatalnoka lett és itt bő alkalma nyílt történelmi tanulmányokra. Az Akadémia 1834-ben levelező, 1858-ban rendes tagjává választotta. Meghalt Budán 1870. augusztus 14-én. Buzgó történetírói munkásságot fejtett ki, és főleg az adatgyűjtés terén nagy szolgálatokat tett. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe, Akadémiai Értesítőbe és a Századokba. (...)

Prikkel Marián dr. (réthei) bencés tanár, 1871. augusztus 19-én Csémen született. Iskoláit Nyitrán és Esztergomban végezvén, 1890-ben a Szent Benedek-rendbe lépett. 1896-ban szentelték áldozópappá, és ez időtől kezdve a tanári pályán működik. A magyar nyelvészet és etnográfia terén szorgalmas írói munkásságot fejtett ki. Ez érdemei elismeréséül a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Filológiai Társaság választmányi tagja lett. Tartott több felolvasást az Akadémiában és több tudományos társaságban. Dolgozatai a Magyar Nyelvőr, Ethnografia, Magyar Nyelv folyóiratokba, cikkei a Komáromi Újság, Pápai Hírlap és több más lapban jelentek meg. (...)

Pulay Kornél volt országgyűlési képviselő, 1834-ben Banán született. 1855-ben ügyvédi oklevelet nyert és 1867-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1867-ben Komárom vármegye

főügyésze lett, de e tiszteletet csak pár hónapig viselte, mert Komárom város polgármesterévé választotta. Nyolc évig viselte a polgármesteri tisztséget és 1875-ben a nemesócsai kerület képviselője lett. 1878–1887-ig Komárom városát képviselte mint képviselő Tisza Kálmán pártjához tartozott. Szerkesztette a Vadász- és Versenylapot. 1893. augusztus 30-án halt meg Budapesten.

Ráskai Ferenc hírlapíró és szerkesztő, 1880-ban Komáromban született. A jogot Budapesten hallgatta, és 1903-ban belépett a Pesti Hírlap szerkesztőségébe. Segédszerkesztője a Magyar Közélet című politikai hetilapnak. Szerkeszti a Mesemondó című gyermekújságot. Verseket írt, melyek ötletes és fordulatossággal és formai szépségükkel tűntek ki. Dolgozott a Komáromi Újságba és Lapokba. (...)

Ribáry Ferenc történetíró, Koltán született 1827. október 6-án. Iskoláit Esztergomban és Budán elvégezve, a helytartótanácsba került gyakornoknak. A szabadságharcban is részt vett és osztrák fogságba esve, büntetésből besorozták közbakának. 1851-ben szabadult meg a katonaságtól. Hosszabb nevelői működés után 1861-ben a budai főgimnázium tanára lett. Mint historikus és nyelvész maradandó becsű műveket alkotott. Nagy világtörténelmi művéből csak az ókort fejezhette be, mert ebben megakadályozta 1881-ben bekövetkezett halála. (...)

Rózsafi Mátyás újságíró, Komáromban született 1828-ban. A papi pályára készült, de a 48-as mozgalmak őt is magukkal sodorták. Honvédek állt és Komáromban, Mack tüzérezredessel együtt, a Komáromi Értesítőt szerkesztette. Részt vett Thaly Zsigmonddal a Klapka elleni összeesküvésben. A kapituláció után Törökországba, majd Londonba menekült, később pedig Észak-Amerikába költözött. Mint ezredes küzdött a déliek ellen indított háborúban. Dolgozó társa volt az Amerikai Nemzetőr című lapnak, és egy nagy angol munka írásába is belefogott, mely a 48-as eseményeket tárgyalta. Meghalt 1893-ban New-Yorkban.

Rovács Albin Komárom szab. kir. város levéltárosa, Komáromban született 1843-ban. Megszerezve az ügyvédi oklevelet, Komárom vármegye esküdtje, majd szolgabírája lett. Később ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1871. évben főmunkatársa volt az ez évben megjelent Komáromi Lapoknak, mely az első hírlapkiadási kísérlet volt Komáromban, a Friebeisz István szerkesztése mellett 1849. július 1-től a vár feladásáig kiadott Komáromi Lapok rövid pályafutása után. Az 1877–1880. években a Komáromot szerkesztette és adta ki saját költségén, miután már korábban is főmunkatársi minőségben dolgozott a lapnál. Az 1891–1892. években pedig megalapította és szerkesztette a Komárom Megyei Értesítőt. 1893 óta Komárom város levéltárnoka. A város múltjának számos eseményét világította meg a helyi lapok hasábjain és sok becses adatot dolgozott fel. (...)

Ruisz Gyula a kishéri ménes-birtok igazgatója, 1857. február 10-én Bakonysárákányban született. Iskoláit Tatán és Szegeden elvégezve, a kolozsmonostori gazdasági tanintézet hallgatója lett, és 1878-ban kitűnő eredménnyel végzett. Ez évben a mezőhegyesi ménes-birtokon gazdasági gyakornokká nevezték ki, hol 18 éven át eredményesen működve mint gazdasági intéző, 1896-ban a Földművelésügyi Minisztériumba került szolgálattételre az állategészségügyi osztályba. Itt bő alkalma nyílt gazdag szakismereteinek gyümölcsöztetésére. Hasznos szolgálatai elismerésül 1899-ben gazdasági felügyelővé lépett elő, 1900-ban pedig a bábolnai ménes-birtok vezetésével bízták meg. 1906 júliusa óta a kishéri ménes-birtok élén áll. Nagy külföldi tanulmányutakat tett; 1900-ban a párizsi világkiállításon a magyar lótenyésztő intézetek csoportos kiállítását rendezte, mely általános feltűnést keltett. (...) Sokoldalú irodalmi munkásságot fejtett ki a szaklapokban. Jelenleg a ménes-birtokok monográfiáján dolgozik. (...)

Sarlay Károly Komárom vármegyei gazdasági vándortanár, Koltán született 1853. június 29-én. Iskoláit Érsekújvárott, Esztergomban és Budapesten végezte, majd a magyaróvári akadémián, a budapesti egyetemen és az állatorvosi akadémián tanult. Egy ideig az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnél dolgozott és cikkeket írt a Magyar Föld, Földművelési Érdekeink és az Egyetértés gazdasági rovatába. 1883-ban Komárom vármegye

gazdasági vándortanára lett és a gazdasági egyesületeknek 15 éven át titkára. Szerkesztette a Gazdasági Közlönyt 1880–1903-ig. A Nemzetgazdasági Szemlében, de önállóan is több tanulmánya jelent meg. (...)

Simai Kristóf piarista szerzetes, szótáríró, Komáromban született 1742-ben. Ifjú korában lépett a kegyesrendbe, melynek hosszú időn át buzgó tagjaként működött. Mint tanár Kanizsa, Pest, Kassa és Körmöcbánya városokban fordult meg, ez utóbbi helyen 38 évig tanárkodott. Kassán Batsányi, Baróti Szabó Dávid és Kazinczyval szövetkeztek a magyar nyelv művelésére. Ugyanitt számos színművet is írt (Mesterséges ravaszság, A váratlan vendég, Zsugori, Háziörvosság, Igazházi és Gyapay Márton, A feleségféltő), melyek abban a korban a nemzeti nyelv művelése és terjesztése körül becses szolgálatokat tettek. 1790. október 25-én a budai játékszínen Az Igazházzal nyitották meg az előadások sorozatát. Körmöcbányán az eddig elhanyagolt szótárírás terén tett kísérletet, és óriási anyagot gyűjtött össze. Ez irányú művét (Végtagokra szedett szótára) 1809-ben adta ki. Másik nagy munkája, melyet szótárnak nevezett el, az N betűig készült el és az Akadémia tulajdona. Emlékét kegyelettel őrzi meg az irodalomtörténet. Meghalt 1833. július 14-én Selmecen.

Sörös Pongrácz (Pál) bencés tanár és történetíró, Komáromban született régi nemes, egyébként iparos családból 1873. augusztus 24-én. Középiskolai tanulmányait Komáromban, Budapesten, Esztergomban és mint bencés növendék, magántanuló Győrött végezte, hol érettségit is tett. Papi és tanári pályára Pannonhalmán készült. 1896. június 28-án pappá szenteltetvén, 1896–98-ban Pápán volt tanár és itteni működése alatt a történelemből, latin nyelvből és irodalomból tanári oklevelet szerzett. 1898–99-ben itthon és Olaszországban tanulmányúton volt. 1899 óta a pannonhalmi tanárképző intézetben a történelem tanára. Beható levéltári kutatásokat folytatott itthon, Ausztriában, Német- és Olaszországban. Tudományos működése elismeréséül a Szent István Társulat tudományos és irodalmi osztálya 1906. március havában tagjának választotta meg. Száznál több hosszabb-rövidebb tanulmánya, értekezése, bírálata, útleírása, vallásos tárgyú dolgozata, politikai cikke a szakfolyóiratokban, helyi- és napilapokban jelent meg. (...)

Simor Jenő hegedűművész, 1887. április 22-én Komáromban született, hol középiskoláit végezvén a zenéhez való ellenállhatatlan hajlamai Budapestre vitték, hol a Nemzeti Zenede hegedű tanszakán tanult Gobbi tanárnál, egy év múlva pedig az Országos Zeneakadémia növendéke lett. Itt a kiművelési tanfolyamot végezte, Bloch és Kemény tanárok voltak mesterei. Fellépett néhány jótékony célú hangversenyen Komáromban, hol nagy sikereket aratott. Kritikusai a jövő egyik technikai virtuózát sejtik benne, kiről tanárai is nagy elismeréssel nyilatkoztak.

Schmidthauer Lajos orgonaművész, 1882. március 3-án Komáromban született. Itt kezdte középiskoláit, melyeket Kalocsán végzett be. 1902-ben az Országos Magyar kir. Zeneakadémia orgona és zeneszerzési tanszakára iratkozott be, hol Kössler János tanítványa volt. Zeneakadémiai tanulmányait 1906-ban fejezte be kitűnő sikerrel. Tanárai és a zeneértők kiváló kontrapunktistának tartják, technikai készsége pedig bámulatosan fejlett. Az orgonán feltűnő tehetséget árult el tematikus improvizációival, és a zenebírálok magasztalva emelték ki ez említett tulajdonságait. Játszott a Szt. István-templom megnyitásán, hol Beethoven Missa sollemnisét adták elő a budapesti zenekedvelők. Budapesten több hangversenyen lépett fel (...)

Singer Ödön hegedűművész, Tatán született 1831-ben. A zenei pályára Pesten készült és a bécsi konzervatóriumban fejezte be zenei kiképzését. Az ötvenes években Weimarban működött Liszt Ferenc oldalán, hol kora legnagyobb mestereivel találkozott. A weimari udvari színház hangversenymesteréül nyerte meg. Később a württembergi király meghívására Stuttgartban telepedett le, hol a hatvanas évektől kezdve udvari hegedűvirtuóz volt és a konzervatórium tanáraként működött. Mint hegedűművész az elsők közé tartozott, és mint zeneszerző is maradandó becsű dolgokat alkotott. (...)

Szendrey Imre községi iskolai tanító, 1866-ban született. Eleinte festőnek készült, később azonban a tanári pályára lépett és kilenc éven át a komáromi polgári iskolánál, egy év óta pedig a községi elemi iskolánál működik. Sokoldalú irodalmi munkássága van, szépirodalmi, történeti és művészettörténeti dolgozatokat írt, melyek a Vasárnapi Újság, Országvilág, Fővárosi Lapok, Képes Családi Lapok, Művészet és a Budapesti Hírlapban jelentek meg. Szerkesztette különböző időkben a következő lapokat: Nagy-Kunság, Bohó Miska, Szabadkai Közlöny, Félegyházi Hírlap, Újvári Híradó és Komáromi Lapok. Jelenleg a Tanügyi Értesítőt szerkeszti, mint a Komáromvármegyei Általános Tanítótestület főjegyzője. (...)

Szentmiklóssy Zoltán festőművész, 1878-ban Komáromban született. Budapesten a mintarajziskola növendéke lett s csakhamar gyors előmenetelt tett a művészetben. 1898-ban Münchenben Hollósy tanítványa és a nagybányai kolónia tagja. A Nemzeti Szalonban az 1903. évben kiállított képe (Női arckép) feltűnést keltett és csakhamar vevőre talált. Művészi iránya a zsáner- és az arcképfestés felé vonzza, melyben figyelemre méltó dolgokat fog alkotni.(...)

Szinnyei József id., kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárának igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, Komáromban született 1830. március 18-án, hol rokonainál nevelkedett. Iskoláit szülővárosában és Nyitrán végezte, Pesten és Győrött pedig bölcséleti és jogi tanulmányokra készült. Eleinte ügyvéd akart lenni, de tanulmányait félbeszakította, s a haza hívó szavára annak védelmére sietett. 1849 július havában hadnagy lett és augusztus 29-én főhadnagy. A szabadságharc eseményeit Komáromból, e fontos szerepre jutott várból szemlélve, annak napról-napra feljegyezte minden mozzanatát. E művét később ki is adta, mely, mint elsőrangú forrásmunka, a szabadságharc történetére nézve megbecsülhetetlen szolgálatot tesz e kor történetírójának. Az október 5-i kapituláció után sógorához, Beöthy Zsigmondhoz állt be, aki ekkor ügyvédkedett. 1853-ban megnősült és Pozsonyba került Samarjay Károly tekintélyes ügyvédhez, aki szintén lelkes híve volt az irodalomnak. Sinnyei itt kezdte irodalomtörténeti kutatásait és adatgyűjtését. Az ügyvédi pálya nem felelvén meg egyéniségének, 1864-ben biztosítótársasági hivatalnok lett, végre 1872-ben egy, az ő élethivatásának és hajlamainak mindenben megfelelő állásra hívta meg őt a kormány: az Egyetemi Könyvtárhoz. Itt igazi elemében mozgott és méltó tere nyílt szorgalmas tevékenységének és gyűjtő, megfigyelő egyéniségének. Be is váltotta a munkásságához fűzött reményeket. Az Egyetemi Könyvtár rendezését befejezván, repertórikus kutatásai és szinte példátlan szorgalma, az aprólékos részletekig terjedő lelkiismeretes pontosság és figyelme egyenesen hivatottá tették a hírlapkönyvtár szervezésére, mely az ő tervei és eszméi szerint is oldatott meg. 1888 novemberében a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtára szervezésével bízván meg, oroszánrésze van annak a kor színvonalára emelésében. 1890-ben indította meg nagyszabású irodalomtörténeti és bibliográfiai szempontból páratlanul álló művét, a Magyar írók élete és munkái című hatalmas vállalatot. (...) E művében az adatok hangyaszorgalommal végzett felkutatásával és csoportosításával eddig 21.000 íróat ismertetett. Az 1899. évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjául választotta az érdemes tudóst, aki a hazai hírlapirodalom feldolgozása terén magának maradandó emléket emelt az irodalomtörténetben. Tudományos érdemeiért a király 1897-ben királyi tanácsosi címmel tüntette ki; a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa pedig 1905-ben tagjául választotta. a Komáromvármegyei Múzeum-Egyesület 1905. évben tiszteleti tagjául választotta amaz érdemeiért, melyet Komárom múltja ismertetésével és művelődéstörténeti adatainak feldolgozásával szerzett. (...)

Szűry Dénes nyug. miniszteri tanácsos és író, a Kisfaludy Társaság tagja, Rétalapon született 1849. július 2-án. Iskoláit Komáromban és Győrött végezván, jogot Budapesten hallgatott. 1869-ben lépett be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, s ott 1894-ig működött és a miniszteri tanácsosi rangig emelkedett. Szolgálat utolsó tizenegy évében

Trefort Ágost és gróf Csáky Albin minisztersége alatt az elnöki osztályt vezette. Írói működését 1879. évben kezdte. A Fővárosi Lapoknak tizenhat éven át volt tárcaírója. 1891-től kezdve tizennégy éven át a Vasárnapi Újságnak volt állandó munkatársa, s esztétikai és politikai cikkeket írt bele. A Kisfaludy Társaság 1893-ban tagjai sorába választotta. (...)

Takáts Sándor dr., történetíró, kegyesrendi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, Komáromban született 1860. december 7-én. A középiskolákat elvégezván, 1881-ben a kegyesrendbe lépett és a budapesti egyetemen végezte be tanulmányait. 1886-tól kezdve Nyitrán tanított, majd történeti munkáival feltűnést keltvén, három év múlva Budapestre került tanárnak. Itt számos értekezést, ismertetést írt a folyóiratokba és hírlapokba, s több pedagógiai és történeti munkát adott ki, melyekkel jó írói nevet szerzett a legszélesebb körökben. Szülővárosa a kilencvenes években megbízta Komárom története megírásával, amihez temérdek adatot is gyűjtött és egyes fejezeteket meg is írt. Irodalmi működésének egyik legkiemelkedőbb vonása az, hogy a tudomány népszerűsítésében elvülhetetlen érdemeket szerzett. A Budapesti Hírlapnak évek óta rendes tárcaírója, és ott régi, zamatos magyar nyelven írja meg a XVI. század eseményeit, melyeknek kutatására szenteli minden idejét. Tárgyai anélkül, hogy a tudományos alaposság rovására bármit is vétenének, mindvégig érdekesek, művészi gonddal vannak megírva és belső tartalmukkal, valamint az elbeszlő stílus szépségével hatnak az olvasóra. 1898-ban tanári állásától felmentették, mert a m. kir. kormány kiküldte őt Bécsbe, a volt udvari kamarai levéltár szétosztási munkálatainak végzésére. Öt évig dolgozott itt a magyar anyag kiválasztásán. Az 1903. évben a képviselőház meghívására elfogadta az 1791–1865-ig terjedő országgyűlési emlékek szerkesztését, s jelenleg az 1847/48-i országgyűlési emlékeket rendezi sajtó alá. A Magyar Tudományos Akadémia 1906-ban levelező tagjául választotta, a Komárommegyei Múzeum-Egyesület pedig ugyanez évben, Komárom város múltjának eredményes kutatásával szerzett érdemei elismerésül, tiszteleti tagjává. Számos cikke a Századok, Archaeologiai Értesítő, Katholikus Szemle, Könyvszemle, Figyelő, Nyelvőr, Magyar Nyelv, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Pallas Lexikon és másutt látott napvilágot. (...)

Tarcsy Lajos főiskolai tanár és író, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Hetényen született 1807. december 6-án. Középiskoláit Komáromban végezte, honnan Párára ment. Ott, mint végzett tanuló, már előadásokat tartott a matézisből. 1831–1834 közt Bécsben és Berlinben folytatta tanulmányait, és 1835-ben Párában elfoglalta tanszékét. A filozófia tanításával kezdte működését, de mint Hegelnek merész követője, a tanári kar maradi felfogásával merőben ellenkezett, e tárgy tanítását elvették tőle és a matematikát hagyták neki. A pápai főiskola újjászervezésében és jó hírnevének megalapításában hervadhatatlan érdemei vannak. Előadásai országos hírre emelkedtek; ambíciója volt, hogy az iskolát a külföldi tanintézetek színvonalára emelje, ezért elkövetett mindent felszerelése és fejlesztése érdekében. Híve volt a testi nevelésnek, és a tornászatot ő honosította meg. Az iskolai életben képző társaságot alapított, melynek sok éven át elnöke volt. Jókai, Kerkápoly, Ballagi, Kozma, kik tanítványai sorában foglaltak helyet, magasztalva emlegették. 1838-ban az Akadémia tagjává választotta. Általános tisztelettől körveezve halt meg Párában 1881. május 20-án. (...)

Térfi Gyula igazságügyminiszteri osztálytanácsos, a magyar jogászvilág egyik kiváló szorgalmú és tudású tagja, Komáromban született 1864-ben. Középiskoláit Komáromban, Pozsonyban és Budapesten elvégezván, itt jogot hallgatott és eleinte a közalapítványi kir. ügyigazgatóságnál lépett hivatalba. 1886-ban azonban a bírósági pályára lépett, melyen tehetsége révén gyorsan emelkedett. Dolgozataival, melyek sűrűen jelentek meg a Jogtudományi Közlöny, Jogállam, Magyar Jogász Újság szaklapokban, magára vonta a jogászközönség figyelmét. Budapestre került törvényszéki bírónak és 1900-ban az Igazságügyminisztériumba osztották be szolgálattételre. 1902. június havában miniszteri

osztálytanácsossá nevezte ki a király. Tevékeny részt vett a Jogi Lexikon szerkesztésében, melyben több száz cikke jelent meg, főleg a perjog és a perrendtartás köréből. (...)

Thaly Kálmán dr., történétíró és politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és osztályelnöke, Csepen született 1839. január 3-án, régi nemes földbirtokos családból. Gondos nevelésben részesült a szülői háznál, hol tanulni kezdett. Tanulmányait Pozsonyban és Pápán folytatta, később pedig a pesti egyetemen fejezte be, hol jogi és bölcséleti előadásokat hallgatott. 1860–1864 között a Pesti Naplóhoz került publicista újságírónak, hol akkor az írói gárda színe-java csoportosult. Ez állását az 1865. évben a tanári katedrával cserélte fel, melyet a pesti református főgimnáziumnál foglalt el. 1869-ben a Honvédelmi Minisztériumhoz nyert meghívást, hol osztálytanácsosi rangban működött és nagystílű tevékenységet fejtett ki a honvédség szervezése és a magyar katonai műnyelv megállapítása körül; ez állását 1875 őszéig viselte, amikor politikai okokból megvált a minisztériumtól. Ettől az időtől kezdve kizárólag történeti kutatásokkal foglalkozott. 1878-tól kezdve a budapesti ferencvárosi kerület tisztelte meg mandátumával, 1881-től kezdve pedig állandóan (immár egy negyedszázad óta) a debreceni I. kerületet képviseli a parlamentben. A politikában a függetlenségi eszméknek volt mindig tántoríthatatlan híve és a pártnak hosszú időn át másod-, majd tiszteletbeli elnöke. Az ő indítványára határozta el a képviselőház, hogy az ezredév emlékére az ország hét pontján emlékművet állíttat, és ezek kijelölésével és felállításával, mint kormánybiztos, ő bízott meg. Az ezredéves országos kiállítás történelmi csoportjának egyik buzgó rendezője s alelnöke volt, és a kiállítási nagy aranyéremmel tiszteltetett meg. Tudományos érdemei elismeréséül a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorává választotta. Tiszteleti tagja a Komáromvármegyei Múzeum-Egyesületnek, a pozsonyi Toldy Körnek pedig régóta elnöke. A nagy obstrukció idején, mely gróf Tisza István kormánya ellen irányult, 1904-ben, az ellenzék az ő kérésére kötött fegyverszünetet, s e működése elismeréséül az országgyűlési pártok emlékérmét verettek tiszteletére, őfelsége pedig az ő kérésére ekkor rendelte el II. Rákóczi Ferenc, Thököly, Bercsényi és a többi bujdosók hamvainak hazaszállítását, melyet *Thaly* már 30 év óta folyton sürgetett (...) . Tudományos működését méltánylandó, az Akadémia már 1864-ben levelező-, 1880-ban rendes, 1907-ben pedig tiszteleti tagjává, majd II. osztálya elnökévé választotta. Az Akadémia állandó történelmi bizottságának is már évek óta ő az elnöke. *Thaly* Kálmán mint író a Vas Gereben által szerkesztett Visszhangban lépett fel először, Bujdosó lélek című művével 1855-ben. Ezt számos költeménye követte; 1861-ig csaknem kizárólag a szépirodalomnak élt. Költői működése alatt ragadta meg figyelmét a kuruc világ történeti adatainak gazdagsága, mellyel addig vajmi kevesen foglalkoztak. Ez okozta, hogy a költészet múzsájától búcsút vett. A hatvanas évek elejétől kezdve már egészen a történelmi kutatásoknak él. Munkásságát Rákóczi korának a kuruc világ eseményeinek ismertetésére fordította, és e téren páratlan sikerei voltak. (...) Gazdag forrását nyitotta meg e kor történeti irodalmának az eredeti oklevelek, naplók, feljegyzések kiadásával és feldolgozásával. Az irodalomtörténetnek is megbecsülhetetlen szolgálatot tett az azelőtt ismeretlen vitézi énekek és a kuruc költészet gyöngyeinek összegyűjtésével. (...) Mint tudós és politikus, a nemzeti irány leglelkesebb hívei közé tartozik és történelmi irodalmunknak minden időkben egyik legkiválóbb művelője marad. Tevékeny részt vett a Magyar Történelmi Társulat alapításában és annak kilenc évig első titkára volt, jelenleg pedig első alelnöke. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának is alelnöke, minden kulturális és tudományos mozgalom előharcosa, és a magyar szellemi élet egyik vezére. Tudományos működésével nemcsak országosan tisztelt nevet vívott ki magának, de elismerte azt a külföld is, hol számos tudóstársaság választotta tagjává és kitüntetésekkel halmozta el. (...).

Thaly Zsigmond 1848/49-iki honvédezredes és erődítési igazgató, Csepen született 1814-ben. A mérnöki pályára lépett és azon működött is, mikor az 1848-as események őt is a cselekvés mezejére hívták. Mint százados belépett Komárom vármegye önkéntes zászlóaljába,

melyben a horvátok ellen harcolt és Mórnál sebet is kapott. 1849-ben Komáromba került és csakhamar őrnagy lett. Bírván Kossuth bizalmát állandóan figyelemmel kísérte Klapka magatartását, akiben nem bízott. A vár feladását hevesen ellenezte, és a Klapka elleni összeesküvésnek egyik részese volt; a kapitulációt sem írta alá. Komárom feladása után Erdélybe ment, de itt elfogták; fogságából azonban szerencsésen megszabadult és külföldre menekült. Egy ideig a belga fővárosban, Brüsszelben vonta meg magát, majd Londonban és Párizsban tartózkodott, később pedig Jersey-szigetén települt meg, hol 1866-ig élt. Ez évben amnesztia nélkül hazatért pusztaszentmihályi birtokára. Losoncon halt meg 1886. május 14-én. Mint emigráns könyvet írt Komárom várának a szabadságharcban való szerepéről. (...)

Torma János a bábolnai ménes-intézet állatorvosa, Tihanyban született 1855-ben. 1883-ban nyert oklevelet és Székesfehérvárról, majd Sepsiszentgyörgyön a méntelepeknél szerzett gyakorlatot. 1888 óta mint állami állatorvos működött több ménes birtokon, 1896 óta Bábolnán. Munkája: Az egészséges és beteg lovak ápolása. (Budapest, 1890)

Tóth Lőrinc kúriai tanácselnök, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság tagja, jogi és szépirodalmi író, Komáromban született 1814. december 17-én. Édesatyja komáromi ref. lelkész volt, aki fiának gondos nevelést adott. Tanulmányait a komáromi ref. gimnáziumban kezdte, majd Pozsonyban folytatta és a pesti egyetemen fejezte be, hol a jogot hallgatta. 1838-ban tett ügyvédi cenzúrát és a következő évben Gorove Istvánnal, a későbbi miniszterrel hosszabb külföldi útra indult. Útjáról 1840-ben tért vissza és úti élményeit megírta egy nagyobb munkában. Az 1840–1841 és 1843–1845-i pozsonyi országgyűlésen, mint Batthyány Kázmér gróf jogtanácsosa és a távollevő főrendek képviselője vett részt. Itt kezdte meg hírlapírói tevékenységét a Jelenkorban, és dolgozott Kossuth Pesti Hírlapjába is. A negyvenes évek reformküzdelseinek egyik lelkes tényezője volt, és minden nemzeti mozgalom a küzdők csatasorában találta. 1847-ben mint Breznóbánya követe jelent meg az országgyűlésen, 1848-ban tagja lett az V. Ferdinándhoz küldött országos követségnek. A felelős minisztérium megalakulása után szülővárosa küldte a parlamentbe követül, hol Deák legbizalmasabb környezetéhez tartozott és később oldalán az elnöki titkári tisztelet viselte. A Debrecenbe költöző kormányt és országgyűlést követte, és később tagja lett a honvédelmi bizottnak. A világosi katasztrófa után a Tisza-melléken bujdosott, de Pesten családjánál tett titkos látogatása alkalmával elfogták, és a haditörvényszék halálra ítélte. A golyótól Haynaunak a bécsi kamarillával való viszála mentette meg, mikor bosszúból az összes eliteltnek megkegyelmezett. Szabadulása után Pestre internálták. Miután az ügyvédi gyakorlattól el volt tiltva, a Magyar Tudományos Akadémiánál kapott állást, ez intézet pénztárosa lett és Dessewffy Emil oldalán működött. Tagja volt az Apponyi György által összehívott országbírói értekezletnek, 1855-ben pedig a Rómában tartott nemzetközi börtönügyi kongresszuson vett részt Magyarország képviseletében. Rövid ideig viselte Pest vármegyénel az árvaszéki elnöki állást, azonban 1861-ben a hazafias tiszttal ő is lemondott. Az 1865–1868-i országgyűlésen a csákvári kerületet képviselte. 1867-ben Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter meghívta miniszteri tanácsosnak és a kodifikáló osztály élére állította. 1869-ben a semmitőszék bírja lett, ennek megszűnése után pedig mint kúriai bíró működött; 1883-ban tanácselnökké lépett elő és e tisztelet 1894-ig viselte, mikor nyugalomba vonult. 1895-ben a király a főrendiház tagjává nevezte ki. Az Akadémia 1836-ban választotta tagjai sorába, mikor még 22 éves volt. A Kisfaludy Társaság alapításában is részt vett és legelső titkára volt. A Petőfi Társaság tiszteleti elnökévé választotta Tóth Lőrincet, aki úgyis mint jogtudományi író egyike volt a tudomány irodalma legkiválóbb képviselőinek. Szépirodalmi működését mint drámaíró kezdte meg, és a romantikus iskola hívének mutatta magát. Útirajzait és elbeszéléseit mély erkölcsi fölfogás, költészetét bölcs életfelfogás, derült világnézet jellemzik, melyek a maga korában kedvelt írójává avatták fejlődő irodalmunknak. Általános tisztelet vette körül őt, a magas

életkort ért aggastyánt, ki tiszteletre méltó ősz fejével hosszú időn át az irodalom nesztora volt. A Komáromvármegyei Múzeum-Egyesület tiszteleti tagjává választotta (...).

Tuba János takarékpénztári igazgató, volt országgyűlési képviselő, Komáromban született 1855. december 5-én. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Pápán végezte, hol jogot is hallgatott. Jogi tanulmányainak a budapesti egyetemen történt befejezése után Komárom városa aljegyzőjévé, majd 1884-ben főjegyzőül választotta meg, mely tiszttét hét éven át töltötte be. 1891-ben a Komáromvidéki Takarékpénztár vezérigazgatója lett. Ez állásában működik ma is, és nagy érdemei vannak e virágzó pénzügyi intézmény újjászervezése körül. 1880-ban megalapította a Komáromi Lapokat, melynek jelenleg is főszerkesztője. 1892-ben szülővárosa képviselője lett György Elekkel szemben, és 1905-ig képviselte Komáromot a parlamentben, hol a szabadelvű párt híveihez tartozott. Komáromban mindig élénk részt vett a közügyek terén, és érdemeket szerzett a város fejlesztése körül. (...)

Végh Adorján nemesócsai földbirtokos, jeles régész, aki élénken részt vett a Komáromi Történeti és Régészeti-Egylet megalapításában. Halála után a komáromi múzeumra hagyta régiségeit. Igen szép legyezőgyűjteményt szerzett, mely Molnár Ákos országgyűlési képviselő birtokában van. Munkája: Az Árpád-kori királyok pénzei. (...)

K. Vörös Sándor udvari és kir. tanácsos, a magyaróvári gazdasági akadémia igazgatója, gazdasági szakíró, Tatán született 1847. február 28-án. Gimnáziumi tanulmányai végeztével a keszthelyi felsőbb gazdasági és erdészeti tanintézet hallgatója lett. Oklevelét megszerezvén, József kir. herceg kisjenői uradalmában volt gyakorlaton. Három év múlva pedig a kolozsvári egyetemen folytatta felsőbb tanulmányait. 1870-ben a kolozsmonostori gazdasági tanintézet tanárává nevezték ki. 1875-ben pedig e tanintézet igazgatója lett. 1898 óta a magyaróvári gazdasági akadémia élén működik. Sokat tett általában a gazdasági szakoktatás és e főiskola fejlesztése érdekében, és szakirodalmi és közgazdasági működése révén országos névnek örvend. Több hosszabb tanulmányutakat tett Nyugat- és Kelet-Európában, és ismereteit hasznosan gyümölcöztette. Élénken részt vett minden gazdátársadalmi mozgalomban, és nagy irodalmi munkásságot fejtett ki önálló munkákban és a szaklapokban is. Kolozsvár szab. kir. városának közgazdasági előadója s Kolozs megyének bizottsági tagja volt. Jelenleg Moson megye törvényhatósági bizottságának tagja. A Moson vármegyei Gazdasági Egyesületnek elnöke és sok más egyesületnek, társulatnak tiszteleti s rendes tagja. (...)

Wagner János dr., egyetemi orvostanár, 1811-ben Komáromban született. Az orvosi tudományokra a bécsi egyetemen készült, hol 1835-ben nyert orvosi oklevelet. Tevékeny része volt a kir. magyar orvos egylet alapításában, és ennek 1846–1862-ig elnöke volt. 1848-ban helyettes-tanár lett a pesti egyetemen az általános kór- és gyógyszer-tanszékén, 1861-ben pedig rendes tanárrá nevezték ki. 1873-ban a kir. tanácsosi címet nyerte el. Egyetemi tanári állásában 1887-ig működött, és 1889. január 2-án meghalt. Orvosi szaklapokban számos cikke jelent meg Magyarországon s külföldön. (...)

Wenninger Mátyás ifj., a Szent Benedek-rend tihanyi birtokainak jószágfelügyelője, Dunaalmáson született 1856-ban. A gazdasági pályára lépve, először a vallásalap máriacsaládi uradalmában működött. 1881-ben a Szent Benedek-rend uradalmainak gazdatisztje lett, és azóta különböző állomásokon működött. Nagy tevékenységet fejtett ki a gazdasági szakirodalom terén. Cikkei a gazdasági szaklapokon kívül, a Budapesti Hírlap, Magyarország, Komáromi Újság és több lapban jelentek meg. (...)

Zuber József Komárom vármegye volt főispánja, főrendiházi tag, 1824-ben született. A szabadságharcban részt vett, és Komárom várából mint honvéd főhadnagy távozott a kapituláció után, 1867-ben főszolgabíró. 1869-ben pedig Fejér vármegye alispánja lett. 1875-ben nevezték ki Komárom vármegye főispánjává, és ez állásában 1894-ig működött. Pártatlan igazságérzetével mindenki osztatlan tiszteletét kivívta. A kulturális ügyek iránt melegen érzett és a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet alapításában tevékenyen közreműködött, s annak hosszú ideig elnöki tiszttét viselte.

Zsoldos Benő főiskolai tanár, 1847. október 27-én Dunaalmáson született. Tanulmányait a sárospataki főiskolán végezte, melynek 1873-ban tanára lett. 1873–1874-ben a budapesti egyetemen bölcsészeti és klasszika filológiai tanulmányokat végzett és visszatért a főiskolához, hol a klasszikai nyelvek tanára. Irodalmi munkásságát a Sárospataki Lapokban, önállóan az Egyetemes Philológiai Közlönyben, Sárospataki Református Lapokban és Numizmatikai Közlönyben fejtette ki. A főiskola numizmatikai gyűjteményét és a főiskola s a Tiszán inneni egyházkerület levéltárát rendezte. (...)

Komárom vármegye közművelődésének, könyvtárainak és sajtójának történetéből²⁶

A régészeti egyeslet. A múzeumegyeslet

A közművelődés terén a vármegye és város értelmiségének körében a múlt század nyolczvanas éveiben indultak meg erősebb áramlatok, minek első nevezetes eredménye a *Komáromvármegyei és Komáromvárosi Történeti és Régészeti Egyeslet*-nek az 1886. év végével történt megalapítása volt. *Gyulai* Rudolf komáromi benczés tanár és író volt az ifjú egyesületnek hat éven át lelkes és fáradhatatlan titkára, a ki páratlan tevékenységet fejtett ki a vármegye és város történetére vonatkozó emlékek és adatok felkutatása és közzététele körül. Neki, az ő lelkesítő munkájának köszöni létét a mai múzeum is, a mely már igen szép és teljes képét mutatja a vármegye és város multjának. Az egyesület élén, mint elnökök Zuber József, Rudnay Béla és Sárközy Aurél főispánok állottak. Az 1900. évtől ez egyesület *Komáromvármegyei és városi Múzeum-Egyesület* név alatt folytatja tovább nagyszabású kulturális tevékenységét, mely különösen a vármegye és város multjára vonatkozó emlékek és régiségek nagyarányú és sikeres gyűjtése terén nyilvánul meg. Élén ez idő óta Szombathelyi Győző udvari tanácsos, Komárom vármegye nyug. alispánja, majd Esterházy Ferencz gróf belső titkos tanácsos, nagybirtokos állottak, míg a múzeum belső igazgatása és vezetése *Baranyay* Géza nagybirtokos fáradhatatlan kezeibe van letéve. A gyűjtemények közül a leggazdagabb a régiségtár és éremgyűjtemény, van ezenkívül történelmi csoportja, csekélyebb néprajzi és természetrajzi gyűjteménye. Titkár 1903 óta *Alapi* Gyula vármegyei levéltárnok.

A közművelődési egyeslet

A *Komáromvármegyei és városi Közművelődési Egyesület* 1892-ben alakult Rudnay Béla főispán kezdeményezésére, ki rövid ideig állott az élén. A megkezdett művet *Sárközy* Aurél főispán lankadatlan buzgalommal folytatta s 378vezetése alatt a magyar nyelv terjesztése terén valóban szép eredményeket ért el az egyesület, mely a Dunántúli Közművelődési Egyesület fiókjaként működik. Számos népkönyvtárat és irodát létesített a vármegye nem magyarajkú községeiben, megjutalmazza a magyar nyelv sikeres tanításában kitűnt tanítókat és felismerve a magyar kultúra terjesztésében rejlő közkinccset, számottevő tényezőjévé vált a nemzeti közművelődésnek. 1900 óta *Lőrinczy* György kir. tanfelügyelő, a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület volt titkára, ismert nevű írónk tölti be az egyesület titkári tisztét, kiváló érzékkel és tudással vezetve annak ügyeit. (...)

A Komáromi Dalegyesület

Komárom város társadalmának egy régi egyesületéről kell még említést tennünk, mely 43 év óta működik nagy sikerrel, ez a: *Komáromi Dalegyesület*. 1863-ban létesült, abban az időben, mikor az alkotmánytalan korszakban a magyar dal kultuszában olvadt egybe a társadalom. Később is hosszú időközön keresztül egyesítette kebelében Komárom és környéke művelt társadalmát s mind a társasélet élénkítése, mind a művészi zene és a magyar dal népszerűsítése merítették ki feladatait, a mivel minden időben nemes és hazafias szolgálatokat tett. Ma elnöke *Hevesi* Bernát benczés tanár, karnagya *Molecz* Tivadar.

²⁶ Forrás: Borovszky Samu (szerk.): Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Bp., [é. n.] Országos Monografiai-Társaság, p. 381. skk. (Magyarország vármegyéi és városai)

Képzőművészeti gyűjtemény

1906 őszén a vármegye közönsége a Múzeum-Egyesület kezdeményezésére elhatározta, hogy a vármegyei könyvtárral kapcsolatban képzőművészeti gyűjteményt létesít. Erre a célra átengedte Feszty Árpádnak: A bánhidai csata című nagy történelmi festményét, mely jelenleg a vármegyei házán, a közgyűlési teremben van elhelyezve, de a kedvezőtlen világítás miatt ott művészi hatása nem érvényesülhet. A képzőművészeti gyűjtemény gyarapítását az állam is kilátásba helyezte és a komáromi művészek is gazdagítani fogják műveikkel.

Az ógyallai obszervatórium

A vármegye területén, Ógyallán nevezetes tudományos intézet, a *Konkoly-alapítványú m. kir. asztrofizikai obszervatórium* működik, melyet dr. *Konkoly-Thege Miklós*, az európai hírű tudós alapított 1870-ben ógyallai parkjában és 1904-ben nagylelkűen az állam tulajdonába bocsátott át. (...)

Vármegyei könyvtár

A közművelődésnek e fontos tényezői közül első helyen szerepel a nyilvános könyvtárak sorában: *Komárom vármegyei könyvtára*.

E könyvtár ez idő szerint mintegy 12,000 kötetet számlál és három gyűjteményből áll. - *Kultsár István*, az első magyar ujságíró vetette meg az alapját e könyvtárnak 1827-ben, mikor 4000 kötetnyi gyűjteményét nagylelkűen felajánlotta a vármegyének, melyet Kultsár halála után özvegye, Perger Anna is gyarapított. A harminczas évek elején a vármegyei karok és rendek gyűjtést rendeztek a könyvtár érdekében, de ez nem vezetett a kívánt eredményre. A szabadságharc után siralmasra vált e gyűjtemény sorsa, mely ide-oda vándorolt hajléktalanul, többnyire ládákba csomagolva. Végre az alkotmányos korszak felvirradván, a könyvtárra is jobb idők köszöntöttek be. A hetvenes évek elejétől állandó őrizet alatt áll. 1885-ben pedig állandó helyre, a vármegye levéltárába került és azóta ott kezeli a vármegye levéltárosa. Nincs a méltó helyén a könyvtár itt sem. - 1889. évben *Ghyczy Kálmán*, volt pénzügyminiszter 2000 kötetből álló könyvtára került a vármegye tulajdonába a megboldogult politikus végrendeleti intézkedése következtében, melyben becses és ritka művek 379 is akadnak. A szorosán vett *vármegyei könyvtár* 1876 óta keletkezett, ez időtől kezdve gyűjti a vármegye hatósága könyvtárában a könyveket, melyet 1905 óta rendezve a modern követelményeknek megfelelően kezeltet. E gyűjtemény újabban rohamosan gyarapodik. Az 1905. év óta állami felügyelet alatt áll és rendszeres államsegélyt élvez. Nagylelkű adományokkal gazdagodik (egyik jótévedője id. *Szinnyei József* kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárának igazgatója); 5000 kötetre tehető a 30 év óta gyűjtött könyvek száma. A könyvtárt 1906-ban közel 500 olvasó látogatta állandóan, kik mintegy 6000 kötet munkát vettek kölcsön a könyvtárból, mely hetenként két napon díjmentesen rendelkezésére áll az olvasóközönségnek. A könyvtár ez időszerinti őre *Alapi Gyula* vármegyei levéltáros. Az 1907. év folyamán a könyvtár új otthonba költözik; 25.000 korona állami segélyvel külön könyvtári helyiséget emel a vármegye közönsége.

A benczések könyvtára

A *szent benedekrend* komáromi székházának könyvtára 1649 óta áll fenn. Jelenleg 11.500 kötetet számlál. Őre *Vidóczy* Asztrik tanár, ki a gazdag gyűjtemény végleges rendezésével foglalkozik.

A komáromi népkönyvtár

A komáromi *népkönyvtár* 1870-ben létesült a tanítók buzgalmából és 1886 óta van nyitva a közönség számára. Állománya 2600 kötet.

Megemlítendő könyvtárak még Komáromban: a gimnázium ifjúsági könyvtára (1300 kötet), a kaszinó könyvtára (700 kötet), a Múzeum-Egyesület könyvtára (1000 kötet), a református egyház könyvtára 3000 kötet és az iskolák könyvtárai.

Kegyesrendiek könyvtára

A vármegyében Tatán a *kegyes tanítórend* házi könyvtára 1770 óta áll fenn. A becses és gazdag gyűjteményt őre *Pintér* Elek. Állománya 8000 kötet.

Esterházy-könyvtár

Nevezetesebb könyvtárak még Tatán: a kegyesrendi kisgimnázium könyvtára (1865-ben keletkezett, jelenleg 2500 kötet), a Polgári Olvasókör könyvtára (1000 kötet), *Esterházy* Ferencz gróf könyvtára.

Vásárhelyi könyvtár

A magánkönyvtárak sorából kiemelkedik *Vásárhelyi* Imre dr. földbirtokosnak gyönyörű gyűjteménye, mely szomori kastélyában van elhelyezve.

Figyelemreméltó könyvtár a bábolnai ménesbirtok könyvtára.

Népkönyvtárak

Népkönyvtár 42 működik a vármegye területén, melyek közül 36 *Darányi* Ignác földművelésügyi miniszternek köszöni létét, hat népkönyvtárt pedig a Közművelődési Egyesület alkotott.

A vármegye sajtójának történetéből

Komárom vármegye és Komárom szab. kir. város közvéleményét korán kezdte irányítani a sajtó. 1849-ben a vár ostroma alatt lelkesítő és buzdító szolgálatot tettek az akkor kiadott hírlapok. Az abszolutizmus kora nem volt kedvező lapok alapítására. Később, a hetvenes évek elejétől fogva mindig volt Komáromnak egy, sőt több hetilapja is. Jelenleg három hetilap jelenik meg Komáromban.

Komáromi hírlapok

A komáromi sajtó időrendi áttekintését a következőkben állítottuk össze:

Komáromi Értesítő, megjelent Komáromban 1849 jan. 9-től márcz. 15-ig Mack József szerkesztésében, márcz. 15-től jul. 6-ig Rózsafi Mátyás szerkesztette.

Komáromi Lapok, szerkesztette Friebeisz István 1849 július 11-től október 1-ig.

Komáromi Lapok, szerkesztette Pázmány Kornél 1871 április 1-től. Még ez évben megszűnt.

Komárom, megindította Jókay (Szivanyó) Lajos 1875 febr. 1-én 1876-1877-ben Adamovich Ádám, 1878-1880 közt Rovács Albin szerkesztette. Ez évben megszűnt.

Komáromi Lapok, XXVII. évfolyam. Alapították Tuba János akkor városi aljegyző és Ányos Lajos takarékpénztári tisztvisele. 1880 január 1-én indult meg, első szerkesztője Tuba János volt, a ki Ányos Lajos, majd Bolkai Adolf főmunkatárssal 1884 április 1-ig szerkesztette. Szerkesztői voltak Kacz Lajos (hidvégi) 1884-1885, Zámbo Gyula 1886-1888, Kenézy Csátár és Tuba János 1889, Gaál Gyula dr. 1889-1892, Tuba János 1892-1895, 1896-tól Tuba János főszerkesztő mellett Hittrich József (1896), Fittler Jenő, Szendrey Imre (1897) és Kiss Gyula dr. (1897 ápril 1 óta). 1901-ben politikai lap volt.

Komárom és Vidéke, megindult 1883 szept. 1-én Csorba Géza szerkesztésében, társszerkesztője volt Rakits Vladimir, majd M. Kiss Gyula; 1884-1885-ben Kovácsy János és Csorba Géza, végül 1885 július-október hónapjaiban Lengyel Gyula szerkesztette. Ekkor a lap megszűnt.

Komárommegyei Közlöny. Micsky Imre és Décsi Jakab indították meg 1885 nov. 1-én, ez utóbbi 1885-1890 között szerkesztette, 1890-1891-ben Rovács Albin, 1891-1892-ben Bátor Mór dr., 1892-1896 végeig Fittler Jenő; ekkor beleolvadt a Komáromi Lapokba.

Komáromi Hírlap, megindította Kolbe Dezső dr., ki 1897-1899 évben szerkesztette. 1900-ban Kolbe Dezső dr. főszerkesztővel Berinkey Bálint, a ki 1901-1902 években önálló szerkesztője volt. Ez év végével megszűnt.

Komáromi Ujság, Komárom vármegye törvényhatósága és a Komárom-vármegyei Gazdasági Egyesület hivatalos lapja. VI. évfolyam. Alapították Ágoston Miklós, a Gazdasági Egyesület titkára és Alapi Gyula vármegyei árvaszéki számvevő 1901 novemberében. Szerkesztője volt Ágoston Miklós és Alapi Gyula 1901-1902, Alapi Gyula 1903-1905, Alapi Gáspár 1905-1906, 1906 okt. 1. óta Nagy Ferencz dr. (V. évfolyam) és a Gazdasági Értesítő, szerkeszti Ágoston Miklós, a Gazdasági Egyesület titkára (IV. évf.). Melléklete Komárom vármegye Hivatalos Lapja, szerkeszti Witausk Károly vármegyei I. aljegyző.

Komárom és Vidéke, III. évfolyam, 1904-ben indult meg, ez idő óta szerkeszti Berinkey Bálint.

Történtek kísérletek különösen az utcai kolportázs óta krajczáros napilapok szerkesztésével (Komáromi Friss Ujság 1902-1904, Komáromi Napló 1905, A Népért 1906), de ezek igen rövid életűek voltak és mind megszűntek.

Vármegyei hírlapok

Kisbér és Vidéke társadalmi hetilap, alapította Döme Péter 1892 decz. 24-én. Szerkesztették Döme Péter 1893 végeig, Kokas János 1894-1895 (1895-ben Kisbér című lótenyésztési és sport-ügyekkel foglalkozó melléklettel jelent meg), 1895-1897 között Semper Idem, 1897-1901 Döme Péter, 1901-1905 Hafl Kálmán, 1905 óta dr. Turcsányi József.

Tata-Tóváros és Vidéke hetilap 1880 jún. 13-án indult meg Riess Lajos Jenő szerkesztésében, kitől Szekeres Ferencz vette át. A lap ez év végén megszűnt.

Tatatóvárosi Híradó hetilap, megindult 1881 január elején. Szerkesztették Szekeres Ferencz (1881), Danilovics és Bátorfi F. (1881-1889), Rohrbacher (Rédei) Miklós, Seress Imre, Gara Jenő, Szabó Béla, Engländer Jakab, Surányi Lajos (1889-1890), Dávidházy János (1890-1891), Gárdonyi Antal, Kálmán Imre (1891-1893), Kábik J. Géza (1893), (Bárándi) Baur Ödön (1893-1898), Szomori (Seregélyesi) Ferencz (1898-1900), Egyedi J., Balogh Ferencz (1900) és Egyedi J. (1901-től).

Tatatóváros és Vidéke hetilap, alapította 1890 okt. 5. Kábik J. Géza. Fennállott 1892 szeptemberéig.

Tata és Tóváros, alapította Mártonfy Emil 1897-ben, a ki ez évben megvált a laptól. Szerkesztette Kertész J. Márton (1897), 1898 óta Fogassy Kázmér szerkeszti.

Szaklapok

Különféle szaklapok és folyóiratok is jelentek meg Komáromban, melyek közül ma is fennállanak: *Komáromvármegye Hivatalos Lapja*, V. évf. Szerkeszti Witausk Károly, *Gazdasági Értesítő*, IV. évf. szerkeszti Ágoston Miklós, *Tanügyi Értesítő*, VII. évf. Szerkeszti Szendrey Imre.

Időközben megszűntek: Gazdasági Közlöny (XX. évfolyam), Bírósági Végrehajtók Lapja, Közérdek, Vármegyei Tisztviselők Lapja.

FÜGGELÉK

A szövegben előforduló különleges kifejezések magyarázata

alumneum = bentlakásos iskola, teljes ellátást nyújtó tanintézet
amfiteátrum = kör- vagy ellipszis alakú színház lépcsőzetesen emelkedő nézőtérrel
artikulus = törvénycikk
attribútum = lényegi tulajdonság
bagaria = növényi anyagokkal cserzett kátrányszagú puha marhabőr
bajonett = rövid szurony
bandérium = nagy hűbérurak saját, elsősorban lovasokból álló hadserege
castellum = kisebb egység megerősített katonai tábora a rómaiaknál
castrum = fallal körülvett, négyszög alakú katonai tábor a rómaiaknál
cége = halfogó rekeszték
cohors = az ókori római hadsereg kisebb egysége
comes = gróf
corpus delicti = bűnjel
diéta = országgyűlés
efemer = tiszavirág-életű, átmeneti
egzekúció = végrehajtás, véghezvitel
epidémia = járvány, ragály
fertály = valamely mennyiségből, mértékegységből egy negyed
fidibusz = pipa, vagy szivar meggyújtására használt összesodort papírdarab vagy faszilánk
filagória = lugas, nyitott kerti házikó
fiskális = ügyvéd
fiskus = államkincstár
Geleitschein = menlevél
glorióla = dicsfény, sugárkorona
granicsár = határőr
high life = felső tízezer, előkelő világ
installáció = beiktatás, hivatalba helyezés
inszurrekció = fegyveres felkelés
insurgens = a magyar nemesi felkelés résztvevője
kandidáció = jelölés
karneol = hússzínű féldrágakő
klauzúra = kolostornak zárt, csak külön engedéllyel látogatható része
kongrua = lelkésznek az egyházi jövedelem kiegészítéséül folyósított államsegély
konvent = szerzetestelep a katolikus egyházakban
konvulzió = vergődés, lelki harc
konziliárius = tanácsos
kopolya = áradás vájta, vízzel telt gödör
légio = a római hadseregnek rendszerint 3000 gyalogosból és 300 lovasból álló egysége
magazin = raktár
magisztrátus = városi hatóság
melioráció = talajjavítás

nótárius = jegyző

obstrukció = az országgyűlés határozathozatalának megakadályozása, késleltetése a hozzászólások végeláthatatlan sorozatával

oligarcha = hatalmaskodó főúr, főnemes

oligarchia = nemesek politikai és gazdasági uralma

pallium = a katolikus érsekek fehér vállszalagja

parvenü = előkelősködő úrgazdag

patrimoniális állam = középkori államforma, amelyben az állam és az államhatalom az uralkodó örökletes birtokának számít

patvarista = joggyakornok, ügyvédbojtár

pátens = királyi rendelet

Penates = a családi tűzhelyet védő istenek a rómaiaknál

pila = ügyetlen (féleszű nőszemély)

porció = adó

postilla = szentbeszéd

prejudikál = előre befolyásol

principális = hivatali főnök

protokoll = jegyzőkönyv

provizórium = a magyar történelemnek az 1861-1865 közötti, az osztrák önkényuralom visszatérésével járó szakasza

prozelita = valamely hitre újonnan áttért személy

rekognoszkálás = személyazonosság megállapítása

sedria = vármegyei törvényszék

soirée = estély

statútum = szervezeti szabályzat

státusok és rendek (Karak és Rendek) = 1848 előtt a magyar országgyűlés megszólítása, illetve megnevezése

suspensor = függesztő

svadron (svadrony) = lovassági század

szaturál = telít

szenior = főiskola és kollégium ifjúsági elnöke; protestáns egyházmegye élén álló esperes

szesszió = jobbágytelek

szkeleton = csontváz

szuperintendens = protestáns egyházkerület élén álló püspök

tapogató = kosár formájú alul-felül nyitott, kezdetleges halfogó eszköz

terra sigillata = római kori vörös mázas, domború díszítésű égetett edényfajta

"teutscher Knecht" = német zsoldos

tortúra = kínvallatás

trébelés = domború tárgyak előállítására fémlemezről hideg úton kalapálással

vejsze = víz fenekére érő nádfalakból álló halfogó eszköz, amelybe a hal betéved, de kijönni nem tud

veterán = kiszolgált katona

virilista = a legtöbb adót fizető polgárok egyike, aki ezen a jogcímen a helyi önkormányzatnak is tagjai voltak

voluta = csigavonalat követő díszítmény

A jelen kötet sajtó alá rendezésének elvei

A közlésnél az olvashatóság alapelvét és a szöveghűséget egyaránt szem előtt tartottuk. A könnyebb olvashatóság kedvéért az egykori helyesírást a maihoz igazítottuk, de ez természetesen nem érintette a vezetéknéveket, a korabeli lapcímeket, ahol megtartottuk az eredeti írásmódot. Úgyszintén korabeli helyesírással adtuk közre a levéltári forrásokat. Ahol teljes szövegegységeket hagytunk meg eredeti formában, ott jelöltük, hogy szöveghű közlésről van szó. Az újságokban, folyóiratokban megjelent cikkek szerkesztett változatát közöltük. A terjedelmi korlátok miatt a tanulmányokat rövidítve adtuk közre, a kihagyott részeket (...) -al jelöltük.